

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**ОЛИЙ ТАЪЛИМНИНГ
5340100 – “Иқтисодиёт” таълим
йўналиши талабалари учун**

И.ф.н. А.Абдиев.

АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИ ИҚТИСОДИЁТИ

фанидан

МАЪРУЗАЛАР МАТНИ

Қарши – 2007

Ушбу маърузалар матнида агросаноат интеграциясининг чуқурлашуви, ривожланиши натижасида шаклландиган агросаноат мажмуасининг моҳияти, унинг таркиби, иқтисодиётда тутган ўрни, мажмуага кировчи соҳаларнинг ҳозирги ҳолати, ривожланиш йўналишлари, уларнинг иқтисодий ресурслари ҳамда қишлоқ хўжалигининг ер, меҳнат, моддий-техника ресурслари, тармоқда ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг шаклларига оид мавзулар батавсил ёритилган. Маъруза матнида агросаноат мажмуаси тармоқлари маҳсулотларига нархнинг шаклланиши, маҳсулот, иш ва хизматлар таннархи ҳамда мажмуа тармоқларида молия-кредит тизимларининг амал қилиш механизмига бағишланган мавзулар берилган. Алоҳида эътибор агромаркетингни ташкил этиш ва унинг самарадорлигига ҳамда Европа ҳамжамиятининг ягона аграр сиёсатига оид мавзуларга қаратилган.

Маърузаар матни 5340100 – “Иқтисодиёт” таълим йўналиши ҳамда ўқув режасига киритилган бакалавриат йўналишдаги талабалар учун мўлжалланган.

Такризчилар:

- 1. Хушматов Н. – ЎБИИТИ, директори, и.ф.д.**
- 2. Чориев К. . – ЎБИИТИ, булим бошлиги, и.ф.д.**

МУНДАРИЖА

Кириш	9
1-МАВЗУ.	“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг предмети, вазифалари ва ўрганиш усуллари.....	11
1.1.	“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг предмети, бошқа фанлар билан боғлиқлиги ва ўрни.....	11
1.2.	“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг предмети ўрганиш усуллари.....	13
1.3.	“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг вазифалари.....	13
	Қисқача хулосалар.....	14
	Таянч иборалар.....	15
	Назорат ва муҳокама учун саволлар.....	16
	Адабиётлар рўйхати.....	16
2-МАВЗУ.	Агросаноат мажмуасининг моҳияти ва таркиби.....	18
2.1.	Агросаноат интеграцияси. “Агросаноат мажмуаси” тушунчаси, унинг моҳияти.....	18
2.2.	Агросаноат мажмуасининг таркиби (тузилмаси).....	19
2.3.	Агросаноат мажмуасининг мамлакат иқтисодиётидаги ўрни.....	21
2.4.	Агросаноат мажмуасини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари.....	22
	Қисқача хулосалар.....	26
	Таянч иборалар.....	27
	Назорат ва муҳокама учун саволлар.....	28
	Адабиётлар рўйхати.....	28
3-МАВЗУ.	Агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳа.....	30
3.1.	Агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг таркиби.....	30
3.2.	Агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг аҳамияти ва иқтисодиётдаги ўрни.....	30
3.3.	Агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг ҳозирги ҳолати ва ривожланиш йўналишлари.....	31
	Қисқача хулосалар.....	33
	Таянч иборалар.....	34
	Назорат ва муҳокама учун саволлар.....	34
	Адабиётлар рўйхати.....	35

4-МАВЗУ.	Агросаноат мажмуасининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрлаш, қайта ишлаш ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳа.....	37
4.1.	Агросаноат мажмуасининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳаси таркиби.....	37
4.2.	Агросаноат мажмуаси қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳасининг аҳамияти ва иқтисодиётдаги ўрни.....	38
4.3.	Агросаноат мажмуаси қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳасининг ҳозирги ҳолати ва ривожлантириш йўналишлари.....	39
	Қисқача хулосалар.....	41
	Таянч иборалар.....	41
	Назорат ва муҳокама учун саволлар.....	42
	Адабиётлар рўйхати.....	42
5-МАВЗУ.	Агросаноат мажмуаси инфратузилмаси.	44
5.1.	Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасининг моҳияти, таркиби.....	44
5.2.	Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасининг аҳамияти, иқтисодиётдаги ўрни ва ҳозирги ҳолати	45
5.3.	Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари.....	46
	Қисқача хулосалар.....	47
	Таянч иборалар.....	48
	Назорат ва муҳокама учун саволлар.....	48
	Адабиётлар рўйхати.....	49
6-МАВЗУ.	Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмаси.....	51
6.1.	Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасининг моҳияти, таркиби ва асосий функциялари.....	51
6.2.	Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасининг аҳамияти ва иқтисодиётни ривожлантиришдаги ўрни.....	52
6.3.	Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари.....	53
	Қисқача хулосалар.....	54
	Таянч иборалар.....	54
	Назорат ва муҳокама учун саволлар.....	55
	Адабиётлар рўйхати.....	55
7-МАВЗУ.	Қишлоқ хўжалиги - агросаноат мажмуасининг асосий бўғини.....	57

7.1.	Қишлоқ хўжалиги – агросаноат мажмуасининг асосий бўғини. Унинг ўзига хос хусусиятлари.....	57
7.2.	Қишлоқ хўжалигининг мамлакат иқтисодиётида тутган ўрни ва аҳамияти.....	58
7.3.	Ширкат хўжаликлари ва уларнинг ташкилий – иқтисодий асослари.....	80
7.4.	Фермер хўжаликлари ва уларнинг ташкилий – иқтисодий асослари.....	81
7.5.	Дехқон хўжаликлари ва уларнинг ташкилий – иқтисодий асослари.....	82
	Қисқача хулосалар.....	83
	Таянч иборалар.....	84
	Назорат ва муҳокама учун саволлар.....	84
	Адабиётлар рўйхати.....	84
8-МАВЗУ.	Қишлоқ хўжалиги ер фонди ва ундан фойдаланиш.....	86
8.1.	Қишлоқ хўжалиги ер тфондининг таркиби, аҳамияти ва ўзига хос хусусиятлари.....	86
8.2.	Қишлоқ хўжалигида ер фондларидан фойдаланиш даражаси ва самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар.....	88
8.3.	Ердан фойдаланиш даражаси ва самарадорлигини ошириш йўллари.....	91
	Қисқача хулосалар.....	92
	Таянч иборалар.....	93
	Назорат ва муҳокама учун саволлар.....	94
	Адабиётлар рўйхати.....	94
9- МАВЗУ.	Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурслари ва улардан фойдаланиш.....	96
9.1.	“Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурслари” тушунчаси, унинг таркиби.....	96
9.2.	Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш кўрсаткичлари.....	97
9.3.	Меҳнат унумдорлиги ва уни ҳисоблаш усуллари.....	97
9.4.	Қишлоқ хўжалигида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш ва меҳнат унумдорлигини ошириш йўналишлари.....	99
	Қисқача хулосалар.....	100
	Таянч иборалар.....	101
	Назорат ва муҳокама учун саволлар.....	101
	Адабиётлар рўйхати.....	101
10-МАВЗУ.	Қишлоқ хўжалигининг моддий-техника ресурслари ва улардан фойдаланиш.....	104
10.1.	“Қишлоқ хўжалиги моддий – техника ресурслари” тушунчаси, унинг моҳияти ва аҳамияти.....	104
10.2.	Қишлоқ хўжалигида асосий фондлар ва улардан фойдаланиш кўрсаткичлари.....	106

10.3.	Асосий фондлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш йўллари.....	108
10.4.	Айланма маблағлар ва улардан фойдаланиш.....	110
	Қисқача хулосалар.....	112
	Таянч иборалар.....	112
	Назорат ва муҳокама учун саволлар.....	113
	Адабиётлар рўйхати.....	113
11-МАВЗУ.	Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот, иш ва хизматлар таннархи.....	115
11.1.	“Таннарх” тушунчаси, унинг моҳияти.....	115
11.2.	Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг таннархини ҳисоблаш тартиби.....	116
11.3.	Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таннархини пасайтириш йўллари.....	118
	Қисқача хулосалар.....	119
	Таянч иборалар.....	119
	Назорат ва муҳокама учун саволлар.....	120
	Адабиётлар рўйхати.....	120
12-МАВЗУ.	Агросаноат мажмуаси тармоқлари маҳсулотлари нархлари.....	123
12.1.	“Нарх” тушунчаси, унинг моҳияти ва функциялари.....	123
12.2.	Қишлоқ хўжалигида нархлар тизими.....	124
	Қисқача хулосалар.....	125
	Таянч иборалар.....	126
	Назорат ва муҳокама учун саволлар.....	126
	Адабиётлар рўйхати.....	126
13-МАВЗУ.	Илмий-техник тараққиёт ва қишлоқ хўжалигини интенсивлаштириш.....	129
13.1.	Қишлоқ хўжалигини интенсивлаштиришнинг иқтисодий моҳияти.....	129
13.2.	Фан, техник тараққиёти ва интенсивлаштириш.....	130
13.3.	Қишлоқ хўжалигининг интенсивлаштириш даражаси ва иқтисодий самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар.....	131
13.4.	Қишлоқ хўжалигини интенсивлаштиришнинг асосий йўналишлари.....	132
	Қисқача хулосалар.....	133
	Таянч иборалар.....	133
	Назорат ва муҳокама учун саволлар.....	134
	Адабиётлар рўйхати.....	134
14-МАВЗУ.	“Қишлоқ хўжалиги маркетинги” тушунчаси, унинг моҳияти ва ривожланиши хусусиятлари.....	136
14.1.	“Маркетинг” тушунчаси, унинг моҳияти ва	136

	самарадорлиги.....	
14.2.	Қишлоқ хўжалиги маркетинг функциялари.....	141
14.3.	Қишлоқ хўжалиги маркетинг стратегиясини тузиш.....	143
	Қисқача хулосалар.....	145
	Таянч иборалар.....	146
	Назорат ва муҳокама учун саволлар.....	147
	Адабиётлар рўйхати.....	147
15-МАВЗУ.	Қишлоқ давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш.....	149
15.1.	Қишлоқ хўжалигини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлашнинг моҳияти ва зарурияти.....	149
15.2.	Давлатнинг қишлоқ хўжалигини тартибга солиш ва қўллаб-қувватлашдаги асосий вазифалари, уларни амалга ошириш шакллари ва усуллари.....	152
15.3.	Ўзбекистон Республикасининг аграр сиёсати ва уни такомиллаштириш йўллари.....	157
	Қисқача хулосалар.....	162
	Таянч иборалар.....	163
	Назорат ва муҳокама учун саволлар.....	163
	Адабиётлар рўйхати.....	164
16-МАВЗУ.	Агросаноат мажмуасида молия-кредит тизимининг амал қилиш механизми.....	166
16.1.	Агросаноат мажмуаси молия-кредит тизимининг моҳияти ва хусусиятлари.....	166
16.2.	Қишлоқ хўжалигини кредитлаш усуллари, шакллари ва уларнинг манбалари.....	168
16.3.	Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни молиялаштиришнинг бошқа манбалари ва улардан самарали фойдаланиш.....	174
	Қисқача хулосалар.....	179
	Таянч иборалар.....	179
	Назорат ва муҳокама учун саволлар.....	180
	Адабиётлар рўйхати.....	180
17-МАВЗУ.	Европа ҳамжамиятининг ягона аграр сиёсати.....	182
17.1.	Европа ҳамжамияти ягона аграр сиёсатининг зарурати, аҳамияти ва ривожланиши.....	182
17.2.	Европа ягона аграр сиёсатида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари нархларини қўллаб-қувватлаш механизми.....	184
	Қисқача хулосалар.....	158
	Таянч иборалар.....	185
	Назорат ва муҳокама учун саволлар.....	186

Адабиётлар рўйхати.....	186
Глоссарий.....	189
“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанини ўқитишда янги педагогик технологияларни қўллашнинг ўзига хос хусусиятлари.....	192
“ТДИУ ва МДХ мамлакатлари иқтисодиёт мутахассислари бўйича бакалавриат битирув-малакавий ишлари, магистрлик, номзодлик ва докторлик диссертацияларининг намунавий мавзулари” дан олган “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани бўйича битирув малакавий ишлар мавзуси рўйхати.....	213
“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг ишчи дастури.....	214

КИРИШ

Ўзбекистон Республикасида олиб борилаётган сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ислохотларнинг самараси кўп жиҳатдан агросаноат мажмуаси тармоқларининг ривожланиш даражасига боғлиқ. Мамлакатимиз ижтимоий – иқтисодий имкониятларини юксалтиришда агросаноат мажмуасининг аҳамияти катта. Унинг асосий мақсади қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш, уларни тайёрлаш, қайта ишлаш ҳамда истеъмолчиларга етказиб бериш тизимининг мақсадга мувофиқ, бир меъёردа барқарор ишлашини таъминлаш, пировардида мамлакат иқтисодиётини мустаҳкамлаш, аҳоли турмуш даражасини оширишга хизмат қилишдан иборат. Бозор иқтисодиёти талабларига жавоб бера оладиган иқтисодий механизмларни яратиш, моҳсулотлар сифатини сифатини ошириш, ишлаб чиқаришнинг энг мақбул шакллариини вужудга келтириш, маҳсулотлар таннархини арзонлаштиришга интилиш бугунги кунда агросаноат мажмуасида ҳам энг долзраб масалалардан ҳисобланади.

Агросаноат мажмуасини ривожлантириш аҳолининг турмуш даражасини оширишнинг асосий омилларидан биридир. Шу сабабли мамлакат агросаноат мажмуасининг ривожланишга Ўзбекистон Республикаси Президенти ва ҳукумати томонидан доимий эътибор берилиб келинмоқда. Бунинг натижаси ўлароқ, мустақиллик йилларида бозор иқтисодиётини юритиш учун зарур ҳуқуқий база яратилди ва улар муттасил такомиллаштирилмоқда. Олиб борилган сиёсат натижасида аграр соҳада нодавлат сектор тез ривожлантирилди. Қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг 99,1 фоизи нодавлат секторда ишлаб чиқарилмоқда. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш асосан ширкат, фермер ва деҳқон хўжаликлари шаклида ташкил этилди бозор талаблари ва давлат эҳтиёжларидан келиб чиқиб, ишлаб чиқаришнинг таркиби ўзгартирилди. Пахта яккаҳокимлиги барҳам берилди, ғаллачилик тармоғи кескин кенгайтирилди. Натижада ғаллачилик билан шуғулланувчи ихтисослашган маҳсус тизим вужудга келди. Ғалла уруғчилиги кенг йўлга қўйилди, ғаллачиликнинг барқарор ривожланишини таъминлайдиган зарур моддий – техника базаси яратилди. Чорвачилик тармоғи деярли хусусийлаштирилди. Мамлакатда етиштирилган ҳосилни қайта ишлаш даражаси ва кимга қанча сотиш масалалари мамлакат манфаатларидан келиб чиққан ҳолда ижобий ҳал қилинмоқда. Бу ўзгаришлар иқтисодий фанлар, жумладан, “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани олдиға янги вазифаларни қўймоқда. Чунончи агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқларни имкон даражасида бир-бирига мутаносиб ривожлантириш, уларнинг иқтисодий манфаатларини уйғунлаштириш масалалари янада кучаймоқда. Бозор муносабатларининг ривожлантирилиши биз учун нисбатан янги ҳисобланган маркетинг, менежмент иқтисодий ҳавфсизлик, молия ва солиқ, инфляция, монополияға қарши кураш ва рақобатни

ривожлантириш, банкротлик, биржа, шартномавий муносабатлар каби кўплаб иқтисодий масалаларни чуқур ўрганишни талаб қилмоқда.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасида асосий воситалар ишлаб чиқарувчи тармоқларнинг ривожланишига эътибор жуда катта. Республика агросаноат мажмуаси тармоқлари айниқса, қишлоқ хўжалиги янги техникалар, иш қуроллари, технологияларсиз ривожлана олмайди. Ушбу тармоқларнинг рақобатбардошлигини оширишнинг асосий йўналишлари ишлаб чиқариш чاقариш жараёнларини механизациялаштириш, химиялаштириш ва автоматлаштиришдир. Агросаноат мажмуасининг биринчи (агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи) соҳасининг ривожланишига эътиборнинг янада кучайиши талаб қилинади. Биринчи соҳа тармоқларининг ривожлантирилиши агросаноат мажмуаси таркибига кирувчи тармоқларнинг фонд билан таъминланиши ва қуролланишини яхшилашга, пировардда ишлаб чиқариш, айрибошлаш, тақсимлаш ва истеъмол жараёнлари ўзгариб, охир–оқибатда аҳолининг турмуш шароитлари юксалишига олиб келади.

Мамлакат агросаноат мажмуасининг халқора алоқларини ривожлантириш, дунё мамлакатлари таржибалари ва илғор технологиялардан оқилона фойдаланиш катта ижобий аҳамиятга эга. Шунгдек, ўзимиз кўп асрлик ривожланиш дарвларида шаклланган таржиба ва технологияларини тарғиб қилиш ва дунёга тарқатиш зарурати ҳам мавжуд.

Юқорида санаб ўтилган масалаларни илмий ҳал этишда зарурий назарий билимларни ўзлаштиришда ушбу маърузалар матни асос бўлади.

1-мавзу. “АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИ ИҚТИСОДИЁТИ” ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ ВАЗИФАЛАРИ ВА ЎРГАНИШ УСУЛЛАРИ

- 1.1. “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанинг предмети, бошқа фанлар билан боғлиқлиги ва ўрни.
- 1.2. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанинг предметини ўрганиш усуллари.
- 1.3. “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг вазифалари.

1.1. “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанинг предмети, бошқа фанлар билан боғлиқлиги ва ўрни.

“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани иқтисодий фанлар таркибига киради. Ҳар қандай давлатнинг иқтисодиёти маълум тармоқ, соҳа ва хизматлар йиғиндисидан иборатдир. Ушбу тармоқ, соҳа ва хизматлар ичида агросаноат мажмуаси энг асосий йўналишлардан бири бўлиб инсониятнинг ҳаёти, турмуш даражаси унинг ривожланиши билан белгиланади. Ушбу соҳада инсонларнинг асосий озиқ-овқатлари, кийим кечаклари ишлаб чиқарилади. Шу сабабли бошқа иқтисодий фанлар қаторида агросаноат мажмуаси иқтисодиёти фани ҳам шаклланиб, ривожланиб келмоқда.

“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани ўз ўрганиш объектлари ва предметига эга. Фанининг предмети объектив иқтисодий қонунларнинг агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқларда амал қилишининг ўзига хос томонларни ўрганиш ҳисобланади. Доимий ривожланишда бўлган ушбу фан агросаноат мажмуаси тармоқлари иқтисодиётида юз бераётган ўзгаришлар, улардаги ишлаб чиқариш омиллари: меҳнат ресурслари, ер ва сув фонди, асосий ишлаб чиқариш воситалари ва тадбиркорлик имкониятларидан самарли фойдаланиш йўллари ўрганади. Фан агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқларнинг ўзига хос хусусиятларини, уларда ишлаб чиқаришни самарадорлигига таъсир қилувчи омиллар ва уларнинг таъсирини ҳам ўрганади. У мажмуа тармоқлари тараққиётидаги ижобий ва салбий тенденцияларни ўрганади ва уларни яхшилаш йўналишлари тўғрисида зарур билимларни мутахассиларга беради. Мамлакат иқтисодиётида олиб борилаётган иқтисодий сиёсатнинг агросаноат мажмуаси тармоқларида амалга ошириш жараёндаги ютуқ ва камчиликларни ўрганади ҳамда уларнинг ечимлари тўғрисидаги билимларни ўзида мужассам этади.

Бу фан ўз предметини қуйдаги тартибда ўрганади: дастлаб агросаноат интеграцияси, мажмуанинг шаклланиш қонуниятларини, агросаноат мажмуасининг моҳияти, унинг таркибини ўрганади. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи тармоқларнинг

таркиби, ҳозирги ҳолати, уларни ривожлантириш жараёнида муаммаолар ва уларни ечиш билан боғлиқ иқтисодий билимлар билан мутахассисларни (талабаларни) таништиради.

Агросаноат мажмуасида муҳим ўринни қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрлаш, қайта ишлаш ва тайёр маҳсулотларни истеъмолчиларга етказиб бериш билан шуғулланувчи тармоқлар эгаллайди. Агросаноат мажмуасининг 3-соҳасини ташкил этувчи бу тармоқларнинг таркибини, ҳозирги ривожланиш даражасини, улардаги камчилик ва муаммоларни тартибга солиб кўрсатади ва уларни ечиш йўллари йўланади.

Агросаноат мажмуаси таркибида инфратузилманинг аҳамияти катта. Инфратузилма агросаноат мажмуасининг 4-соҳаси ҳисобланади. Бу фан уни иккига бўлиб ўрганади. Биринчи қисмга агросаноат мажмуасининг ишлаб чиқариш инфратузилмаси, иккинчи қисмга мажмуанинг ижтимоий инфратузилмаси киради. Инфратузилманинг (ишлаб чиқариш ва ижтимоий) моҳиятини, аҳамиятини, вазифаларини, таркибини, унинг ривожланиш тенденцияларини тартибга солиб ўрганади. Кейинги мавзуда агросаноат мажмуасининг 2- соҳаси бўлган қишлоқ хўжалиги тармоғининг таркиби, ҳозирги ҳолати, тармоқда мавжуд бўлган ютуқ ва камчиликлар ва соҳани ривожлантириш йўналишларини ўрганади. Аграр соҳанинг ишлаб чиқариш омилларидан фойдаланиш даражаси ва улардан фойдаланишни яхшилаш йўллари тартибга солиб ўрганади. Қишлоқ хўжалиги маркетингини алоҳида бир мавзу сифатида ўрганади. Мамлакатмиз молия ва кредит сиёсатининг агросаноат мажмуаси тармоқлари иқтисодиётидаги ўрни бекиёслигини ҳисоб олиб, уларни алоҳида мавзу сифатида ўрганади. Хорижий давлатлар аграр сиёсатини ўрганиш катта аҳамиятга эгаллигини эътиборда тутиб, Европа ҳамжамияти давлатларининг ягона аграр сиёсати тўғрисида ҳам қисқача малумотлар беради.

“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани ҳар бир тармоқ иқтисодиётини алоҳида-алоҳида эмас, балки улардан ҳар бирга тегишли малумотлар асосида охириги маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтириш, унинг таннархини пасайтириш , меҳнат унумдорлигини ошириш ва маҳсулотлар сифатини яхшилашни таъминловчи механизмни яратиш нуқтаи назардан ўрганади.

“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани “Иқтисодий назария”, “Микроиқтисодиёт”, “Макроиқтисодиёт”, “Маркетинг”, “Менежмент”, “Иқтисодий статистика”, Иқтисодий география”, “Худуд иқтисодиёти”, “Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти”, “Фермер хўжаликлари иқтисодиёти”, “Қишлоқ хўжалиги ҳукуқи” , “Қорхона иқтисодиёти”, “Иқтисодий социология”, “Меҳнат иқтисодиёти”, молия ва солиқ каби қатор фанлар билан узвий боғлиқ. Шу боис ўз предметини кўплаб фанлар ёрдамида ўрганади. “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани жуда кўплаб

иқтисодий фанлар билан узвий боғлиқ ҳолда ривожланади ва уларда эришилган ютуқлар билан бойиб боради, ўз навбатида, бошқа иқтисодий фанларнинг ривожига ҳисса қўшади.

1.2. «Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти» фанининг предметини ўрганиш усуллари

Иқтисодий фанлар ўз предметларини ўрганиш мақсадида қандай усуллардан фойдаланса, “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёт” фани шу усулларидадан фойдаланади. Фақатгина ўз хусусиятларидан келиб чиқиб айрим усуллардан кўпроқ, айримлардан камроқ фойдаланади.

“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани ўз предметини ўрганишда муайян усуллардан кўпроқ фойдаланади. Бу усулларга: монографик тадқиқотлар, иқтисодий –математик, иқтисодий таҳлил ва синтез, иқтисодий таққослаш, статистик, индукция ва дедукция таржиба, ҳисоб конструкторлик кабилар киради.

“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани тарихий фандир. У ўз ривожланиш тарихига эга. Фанининг муаммоларини ўрганиш жуда қадим даврларга бориб қадалади. Лекин олоҳида фан сифатида шаклланишига унча катта вақт бўлган эмас. Адабиётларда “агросаноат интеграцияси”, “агробизнес”, “агросаноат мажмуаси” тушунчалари 1950 йиллар охири 1996 йилларнинг бошларига тўғри келади. “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” алоҳида фан сифатида 1960 йиллардан бошлаб ўрганила бошланди. Бизнинг мамлакатимизда бу фан 1970 йилларнинг ўрталарида шаклланди ва мутахассислар томонидан ўрганилиб ривожлантирилмоқда. “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани ривожланиб борётган фанлар қаторига киради. Шу сабабли дунё иқтисодиётида ва мамлакат иқтисодий сиёсатида юз бераётган бераётган ҳодисалар “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг ривожланишига бевосита таъсир этади. Шундай экан, фан ўз предметини ўрганишда тарихий –деалектик ривожланиш усулидан ҳам кенг фойдаланади. Бунда мажмуага кирган бир тармоқда юз берган ўзгариш унинг бошқа тармоқлари фолиятида ўз аксини топиши доимий ҳисобга олиниб турилади. Демак, “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фан бошқа иқтисодий фанлар каби иқтисодиёт юз бераётган барча ўзгаришларни бир-бирига боғлиқ ҳолда ўрганади.

1.3. “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг вазифалари

“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг асосий вазифаси ўқувчиларни агросаноат мажмуаси тармоқларида иқтисодиётнинг долзарб масалалари билан таништириш, уларни ечиш бўйича

мутахассиларга етарли даражада билим беришдир. Ушбу масалаларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

- агросаноат интеграцияси;
- агросаноат мажмуаси тармоқ таркиби;
- агросаноат мажмуаси тармоқлари ривожланишининг ҳозирги ҳолати;
- мажмуа тармоқларидаги ишлаб чиқариш омилларидан самарали фойдаланиш йўллари;
- агромаркетинг;
- агросаноат мажмуаси менеженти;
- мажмуанинг молия ва кредит, солиқ сиёсати;
- агросаноат мажмуаси тармоқларини ривожлантириш йўналишлари.

Ушбу масалаларни тўғри тушуниш ва уларнинг ечимлари тўғрисидаги билимлар билан талабаларни, мутахассисларни қуроллантириш агросаноат мажмуасининг асосий вазифалари ҳисобланади. Фанни ўрганиш туфайли ўқувчи агросаноати мажмуаси тўғрисида, унинг иқтисодий масалалари, муаммолари ҳақида минимал билимлар мажмуаси эга бўлади. Турли тармоқлар иқтисодиётини алоҳида-алоҳида ўрганган мутахассисларни агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқлар иқтисодий манфаатларини бир –бирига мослаштиришининг, таъбир жоиз бўлса, бўйсундиришнинг зарурлиги тўғрисидаги билимлар билан қуроллантиради. ”Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани талабаларнинг иқтисодий билимлари янада мукамал бўлишини таъминлайди, уларни ишлаб чиқаришни ташкил этиш жараёнида тўғри қабул қилишга ўргатади.

Мамлакат ҳукуматининг иқтисодий сиёсатини ўрганиш ва унинг тегишли қисмини мутахассисларга етказиш “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани талабаларга бир-бири билан технологик жиҳатидан боғланган кўплаб тармоқлар мутоносиб ривожланиши зарурлиги тўғрисидаги билимларни ўргатади, аҳолининг турмуш даражаси, энг аввало, ушбу мажмуа тармоқларининг ривожланганлик даражасига ва уларнинг мутоносиб ривожланишига боғлиқ эканлигини исботлайди.

Агросаноат мажмуаси ресурсларидан фойдаланишнинг энг мақбул йўллари кўрсатиш ҳам ушбу фаннинг вазифасига киради. У мутахассисларга агросаноат мажмуаси корхоналари маҳсулотларига бўлган талаб узоқ ва қисқа даврларда шаклланишининг умумий қоидаларини ўргатади, уларни мажмуа маҳсулотларига нарх шаклланишининг ўзига хос томонлари тўғрисидаги билимлар билан қуроллантиради.

Қисқача хулосалар

“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанинг предмети – объектив иқтисодий қонун ва қонуниятларнинг мажмуа тармоқларида амал

қилишининг ўзига хос хусусиятларини ўрганишдир. Фан ўз предметини агросаноат мажмуаси тармоқларининг ривожланиш динамикасини алоҳида –алоҳида эмас балки бир-бирига боғлиқ ҳолда ўрганади.

“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фаннинг асосий вазифалари: мутахассисларни бозор иқтисодиёти шароитда агросаноат мажмуаси тармоқларининг иқтисодий муаммолари, уларнинг ҳозирги ҳолати ва ечимлари тўғрисидаги комплекс билимлар билан қуроллантириш; мутахассисларга агросаноат мажмуаси тармоқларида мавжуд муаммолар ва уларнинг ечими борасида тўғри қарорлар қабул қилишлари учун зарур маълумотлар бериш; агросаноат мажмуасини ривожлантириш борасида давлат сиёсатини ўзида мужассамлаштириш ва улар билан мутахассисларни қуроллантириш ҳисобланади.

“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани “Иқтисодий назария”, “Макроиқтисодиёт”, “Микроиқтисодиёт”, “Ўзбекистон миллий иқтисодиёти”, “Иқтисодий география”, “Иқтисодий статистика” каби кўплаб иқтисодий фанлар билан узвий боғлиқ ҳолда ривожланади.

“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани тарихий фан бўлиб мустақил йўналиш сифатида 19960 йилларида шаклланди. Унинг ривожига кўплаб аграр иқтисодчи олимлар ҳисса қўшди. Бу фаннинг ривожига бизнинг мамлакатимизда академиклар, Жалилов Х.М., Усманов С.Н., Ким В.В., Лапкин К.И., и.ф.д., профессорлар Қаюмов Ф.Қ., Хусанов Р.Х., Ғуломов С.С., Абдуғаниев А.А., Хасанжанов Қ., Жўраев А., Хусанов М., Шокиров А., Юсупов Э., Хушматов Н., Ҳамдамов Қ.С., доцентлар Махмадиев У., Гаврильчук Л., Огуреева Г.А., Зиявутдинов Ш., Исмаилова Ф., Холботирова У., Галиев Б., Ким В.М., Турсунхўжаев Т.Л., Тўрахўжаев Т.И., Рахимов С.Б., Абдуллаев Б.М., Мирзажонов М.Қ., каби кўплаб аграр иқтисодчилар ката ҳисса қўшдилар.

Таянч иборалар.

Агросаноат интеграцияси, аграр сиёсат, агросаноат мажмуаси, иқтисодиёт, агросаноат мажмуаси таркиби, агросаноат мажмуасининг соҳалари, инфратузилма, ишлаб чиқариш инфратузилмаси, ижтимоий инфратузилмаси, фаннинг предмети, усуллари, вазифалари, иқтисодий қонунлар, иқтисодий муҳит, регион иқтисодиёти, тармоқларнинг мутоносиб ривожланиши, ижтимоий масалалар, аҳоли турмуш даражаси, меҳнат унумдорлиги, иқтисодий самара, ижтимоий самара, ишлаб чиқаришни интенсификациялаштириш, барқарор иқтисодий ривожланиш, ишлаб чиқариш жараёнларини механизациялаштириш, химиялаштириш, автоматлаштириш, меҳнатни қуррлланиш даражаси, фонд билан таъминланиш даражаси, иқтисодий кўрсаткичлар, ялпи ички маҳсулот, меҳнат ресурслари, ер ва сув фонди, ишбилармонлик, хусусий тадбиркорлик, импорт, экспорт, миграция, қишлоқ хўжалиги.

Назорат ва муҳокамаи учун саволлар

1. ”Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани нимани ўрганеди?
2. Фаннинг таркиби ва асосий вазифалари нималардан иборат?
3. Фаннинг ўз предметини ўрганиш усулари.
4. Фаннинг ўрганиш объектлари.
5. Фаннинг ўзга фанлар орасидаги ўрни ва боғлиқлиги.
6. Фаннинг ривожланиш тарихи.
7. Фаннинг ривожланишига катта ҳисса қўшган аграр иқтисодчи олимлардан кимларни биласиз?

Адабиётлар рўйхати.

1. Каримов И. А. Ўзбекистон буюк келажак сари. -Т.: Ўзбекистон, 1999.
2. Каримов И. А. Қишлоқ хўжалиги тарақиёти – тўкин ҳаёт манбаи. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
3. Қаюмов Ф. Қ. Эффективность АПК в условиях перехода к рынку: Общие и региональные проблемы. – М.: ИПО «Полигран», 1992.
4. Серова Е. В. Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. – М.: ГУ ВШЭ, 1999.
5. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики Колл. Авт.: Р. А. Алимов, А. К. Бедринцев, А. Ф. Расулов и др.// Под ред. А.Х. Хикматова. – Т.: Ўзбекистон, 2001.- 352 б.
6. Хакимов Р., Отакулов М., Юсупов Э., Юсупов М.С. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. – (Ўқув қўлланма) Т., ТДИУ, 2004.-160 б.
7. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Беркинов Б.Б., Хакимов Р., Юсупов М.С., Орипов М.А., Ўроқов Н.И. - Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди – (Ўқув қўлланма) –Т.: ТДИУ, 2004. – 176 б.
8. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Турсунхўжаев Т.Л., Тўрахўжаев Т.И., Хакимов Р.Х., Ўроқов Н.И, Арипов И.М. -Жаҳон қишлоқ хўжалиги. – (Ўқув қўлланма) – Т.: ТДИУ, 2004. – 128 б.
9. Абдуғаниев А., Абдуғаниев А.А. – Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти – (дарслик). – Т.: ТДИУ, 2004. – 304 б.
10. Экономика отраслей АПК / И.А.Минаков, Н.И.Куликов, О.В.Соколов и др.; Под ред. И.А.Минакова. – М.: КолосС, 2004. – 464с.- (Учебники и учеб. пособия для студентов высш. учун. заведений).

Интернет сайдлари

1. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве. Учебник. 2004, <http://textbook.ru/catalogue/book/33320.html>
2. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве, Академия, 2003, <http://rbip.bookchamber.ru/description7897.htm>

3. Н.А. Попов «Основы рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства», М: Тандем /ЭКМОС, 2002, <http://family.taukita.ru/item22219310.html>
4. Н.А.Попов. Экономика отраслей АПК. Курс лекций, 2002, <http://shopper.h1.ru/books.shtml?topic=935&page=1>
5. Н.Я.Коваленко, Экономика сельского хозяйства, М.: «ЮРКНИГА», 2004, <http://web.book.ru/cgi-bin/book.pl?page=4&book=88899>
6. www.bearingpoint.uz

2-мавзу. АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИНИНГ МОҲИЯТИ ВА ТАРКИБИ

- 2.1. Агросаноат интеграцияси. “Агросаноат мажмуаси” тушунчаси, унинг моҳияти.
- 2.2. Агросаноат мажмуасининг таркиби (тузилмаси).
- 2.3. Агросаноат мажмуасининг мамлакат қтисодиётидаги ўрни.
- 2.4. Агросаноат мажмуасини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари.

2.1. Агросаноат интеграцияси. “Агросаноат мажмуаси” тушунчаси, унинг моҳияти.

Агросаноат интеграцияси – саноат ва қишлоқ хўжалигининг бир-бирига сингиб кетиши, бир бугун тизимга айналишидир.

Кейинги йилларда ишлаб чиқариш шу даражада юксалиб бормоқдаки, иқтисодиётнинг турли тармоқлари бир-бири билан жуда чамбарчас боғланиб қолмоқда. Уларнинг боғланиши, айниқса, технологик жиҳатидан бир – бирини тўлдирувчи тармоқларда кучли. Агросаноат мажмуасида кирувчи тармоқларда бу жараён жуда ёрқин намоён бўлмоқда.

Бугунги кунда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи, уни тайёрловчи, қайта ишловчи, сақловчи, қайта ишланган тайёр маҳсулотни истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳалар иқтисодиётини бир – биридан ажри ҳолда тасаввур этиб бўлмайди. Бу тармоқлар ягона бир тизимни ташкил этади ва уларнинг мутоносиб ишлаши пировард натижанинг яхши бўлишини таъминлайди. Ҳозирда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан саноатнинг бир бутун кўриниш олаётгани тўғрисида кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Жумладан, “Ўзмева савзавотузум саноат холдинг” компаниясига қарашли ширкат- заводлар, сутни қайта ишловчи айрим корхоналар, шунгдек, иссиқхоналар, парандачилик фабрикалар бунга мисол бўла олади. Бу соҳаларда бир юридик мақомга эга корхонада қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарилади ва шу корхонанинг ўзида у даслабки қайта ишлаш жараёнидан ўтади, баъзан, тўла қайта ишланади. Бу корхоналарда ишлаб чиқариш қишлоқ хўжалиги даражасидан юқорилашиб, маълум маънода саноатлашиб кетган. Агросаноат интеграциясининг янада чуқурлашиб бориши объектив жараёндир. Бу, албатта, қишлоқ хўжалигининг ва умуман, агросаноат мажмуасининг ривожланишига олиб келувчи жараёндир.

Агросаноат интеграциясининг ва кооперациясининг маҳсули сифатида ўтган асрнинг 60-йилларидан бошлаб мамлакатимизда агросаноат мажмуаси ягона тизим сифатида шаклана бошлади.

Агросаноат мажмуаси – қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш, уларни тайёрлаш, қайта ишлаш, сақлаш ва тайёр маҳсулотни истеъмолчиларга етказиб берувчи, ягона мақсадларга бўйсундирилган тармоқ ва хизматлар йиғиндиси. Иқтисодий фан мамлакат, ҳудуд ва маҳсулот турлари бўйича “агросаноат мажмуаси” тушунчаларини фарқлайди. Шунга кўра агросаноат мажмуаси:

- Мамлакат агросаноат мажмуаси;
- Ҳудуд агросаноат мажмуаси;
- Ихтисослашган (гўшт, сут, дон, сабзавот ва полиз каби маҳсулот турларини етиштириш билан шуғилланувчи) агросаноат мажмуаларидан иборат.

Мамлакат агросаноат мажмуасига қишлоқ хўжалиги, агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи тармоқлар (қишлоқ хўжалиги техникалари ишлаб чиқаувчи заводлар, омухта ем заводлари, минерал ўғитлар тайёрловчи заводлар ва х.з.), қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи (пахта заводлари, донни қайта ишловчи элеваторлар, гўшт, сут комбинатлари, жун заводлари, пиллани қайта ишловчи заводлар ва бошқалар), қайта ишловчи, ва тайёр, охирги маҳсулотларини истеъмолчиларга етказиб берувчи тармоқлар ва хизматлар киради. Бундан ташқари ушбу жараёнларга хизмат кўрсатувчи ишлаб чиқариш ва ижтимоий тузилма ҳам унинг тақибига киради.

Ҳудуд агросаноат мажмуаси эса маълум, бир ҳудуд (иқтисодий ҳудудлар, вилоятлар, воҳалар, базан туманлар) доирасида амал қилади. Уларнинг таркибига айрим корхона ва тармоқлар (республика мақомига эга бўлган, мамлакатнинг барча ҳудудлари учун хизмат кўрсатадиган) кирмаслиги мумкин. Масалан, агарда трактор ёки комбайн ишлаб чиқарувчи завод ўша ҳудудда жойлашмаган бўлса, регион агросаноат мажмуаси таркибига кирмайди.

Маҳсулотлар ишлаб чиқаришга қараб агросаноат мажмуаси икки катта бўлинмага эга бўлади. Булар: озиқ-овқат ва ноозиқ – овқат маҳсулотлари етиштириш билан шуғулланувчи агросаноат мажмуасидир. Ўз навбатида, ҳар икки агросаноат мажмуаси бирор маҳсулот тури билан боғлиқ мажмуаларга бўлинади. Масалан: сут, гўшт, дон, пахтачилик агросаноат мажмуалари бунга мисол бўлади.

2.2. Агросаноат мажмуасининг таркиби (тузилмаси)

Мамлакат агросаноат мажмуаси 4 та соҳадан ташкил тапади. Булар қуйидагилардир.

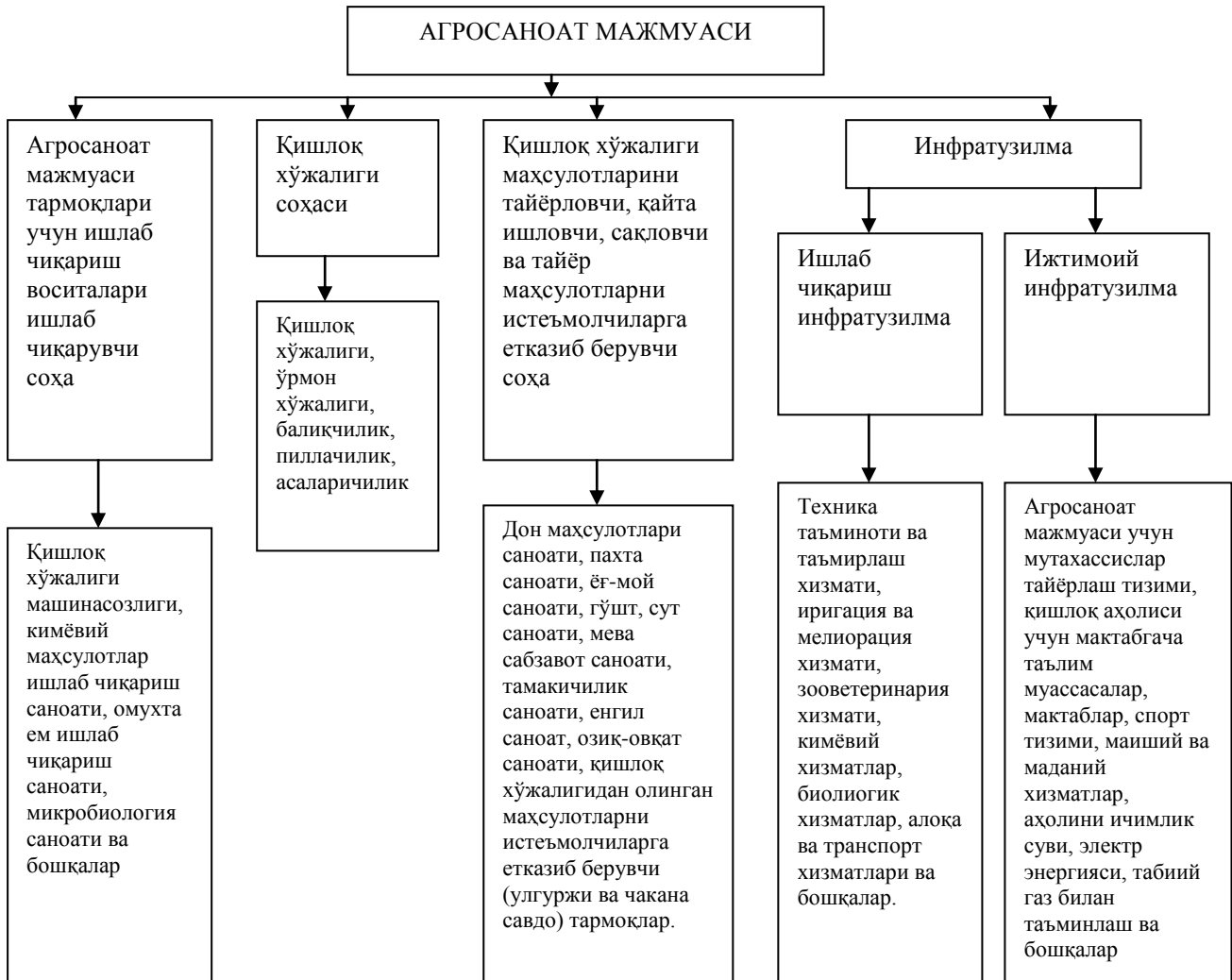
1-соҳа. Агросаноат мажмуаси тармоқлари (тизими) учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳа. Бу соҳага агросаноат

мажмуаси учун машина, трактор, комбайн, станоклар, ишчи машиналар ишлаб чиқарадиган машинасозлик, минерал ўғит ва химикатлар ишлаб чиқарувчи кимё саноати, чорвачилик учун омухта ем ишлаб чиқарувчи корхоналар, қишлоқ хўжалиги экинлари ва чорва моллари учун дори дармон ишлаб чиқарувчи ихтослашган корхоналар кабилар киради.

2-соҳа. Қишлоқ хўжалигининг ўзи. Бу соҳа агросаноат мажмуасининг асосини, ядросини ташкил этади ва мажмуанинг башқа соҳасига кирувчи тармоқлар асосан шу тармоқ маҳсулотлари асосида фаолият юртадилар ёки хизмат кўрсатадилар. Қишлоқ хўжалиги ўз навбатида қсмликчилик ва чорвачилик тармоқларига бўлинади. Бундан ташқари агросаноат мажмуасининг иккинчи соҳасига, пиллачилик, асаларичилик, қисман ўрмончилик (табiiй озик-овқат ва доривор ўсимликлар етиштириш) ҳамда балиқчилик киради.

3-соҳа. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва тайёр маҳсулотларни истеъмолчиларга етказиб берувчи тармоқлар йиғиндисидан иборат. Пахта заводлари, гўшт, сут заводлари, мева шарбатлари чиқарувчи заводлар, ёғ-мой заводлари, жунни, каношни, пиллани қайта ишлаш заводлари, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ёки уларни қайта ишлаш натижасида олинган маҳсулотларни сақлайдиган корхоналар, уларни сотиш билан шуғулланувчи корхоналар шу соҳанинг таркибини ташкил этади.

4-соҳа. Агросаноат мажмуаси инфратузилмаси. Инфратузилманинг ўзи иккига бўлинади. Биринчи қисми ишлаб чиқариш инфратузилмаси бўлса, иккинчи қисми ижтимоий инфратузилмадир. Мамлакат агросаноат мажмуасининг умумий кўринишини қуйдагича ифодалаш мумкин:

1-чизим. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасининг таркиби

Ана шу 4 та соҳага кирувчи тармоқлар бирлашиб, мамлакатнинг ягона агросаноат мажмуасини ташкил этади.

2.3. Агросаноат мажмуасининг мамлакат иқтисодиётидаги ўрни

Мамлакат иқтисодиётида агросаноат мажмуасининг аҳамияти ва ўрни жуда катта. Унинг ўрни энг аввало мамлакат ялпи ички маҳсулотидagi салмоғи билан белгиланади. Бугунги кунда мамлакатда яратилаётган ялпи маҳсулотнинг 70 фоизига яқини агросаноат мажмуасида ишлаб чиқарилади. Республика агросаноат мажмуаси экспортбоб маҳсулотлар етиштиради ва мамлакат иқтисодиётини ривожлантириш учун зарур бўлган қаттиқ валюта тушумини таъминлайди. Мамлакат иқтисодиётига тушаётган қаттиқ валюта иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришга, иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришлар қилишга, юрт ҳавфсизлигини таъминлашга, ижтимоий соҳаларни ривожлантириш мақсадларига сарфланади. Ҳозирда қаттиқ валютанинг 70 фоиздан кўпроғи шу мажмуа

маҳсулотларини сотишдан тушади. Агросаноат мажмуаси мамлакатдада мавжуд ижтимоий муаммоларни юмшатишда асосий ролни ўйнайди. Мажмуа аҳоли учун иш жойлари беради. Маълумки Ўзбекистон Республикаси аҳолиси 2005 йилнинг 1 сентябр ҳолатига 26 млн кишини ташкил этади. Мамлакат аҳолисининг ўртача ёши нисбатан ёш ҳисобланади. Аҳолининг 60 фоизидан кўпроғи ўсмир ва ёшларни ташкил этади. Бу ҳолат мамлакат иқтисодиёти олдида янги муаммоларни келтириб чиқаради. Чунки нисбатан ёш аҳолига эга бўлиш аҳолининг табиий ўсига нисбатан меҳнат ресурсларининг тез ўсишига олиб келади. Масалан республика аҳолисининг табиий ўсиши 2000-2004 йилларда йилига ўртача 1,7 фоизни ташкил этган ҳолда меҳнат ресурслари шу йиллари ичида 2,3 фоизга ошган. Ўзбекистон Республикаси меҳнат ресурсларининг 75 фоизидан кўпроғи агросаноат мажмуасида банд. Мамлакат иқтисодиётидаги асосий тармоқлар шу мажмуага кирганлиги сабабли асосий фондларнинг (активларнинг) асосий қисми агросаноат мажмуасида фалоят кўрсатади. Ўзбекистон республикаси иқтисодиётининг жуда катта ресурслари агросаноат мажмуаси тармоқларида жойлашганлиги унинг аҳамиятини янада оширади. Бу ресурсларни такрор ишлаб чиқариш, мамлакат агросаноат мажмуасининг ривожланиши, аҳолининг турмуш даражасини ошириш тўғридан – тўғри шу мажмуанинг фалояти билан боғлиқ. Ўзбекистон Республика агросаноат мажмуасининг фалояти самарали бўлса, халқнинг турмуш даражаси юқори бўлади ёки аксинча. Шу сабабли агросаноат мажмуасини ривожлантириш республика иқтисодиётининг устувор йўланиши сифатида белгиланган.

2.4. Агросаноат мажмуасини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари

Агросаноат мажмуаси ривожлантириш ҳар қандай давлатнинг, шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишларидан бири. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси иқтисодиётнинг нисбатан яхши ривожланган соҳаси ҳисобланади. Унинг иқтисодий ва ижтимоий аҳамияти жуда катта. Чунки бу соҳа катта молиявий ресурслар талаб қилмасдан яхши самара бера оладиган соҳадир. Бошқа тармоқларни ташкил этиш ва ривожланиш, ўз навбатида, катта молиявий ва янги соҳада ихтисослашган асосий воситалар, меҳнат ресурсларининг бўлишини талаб қилади. Агросаноат мажмуаси эса, Ўзбекистон Республикасининг тарихий мавжуд бўлган ва ривожланган соҳаларидан бири ҳисобланади. Шу сабабли ҳам агросаноат мажмуасини ривожлантириш Ўзбекистон Республика учун энг муҳим устувор йўналишлардан биридир.

1991-2002 йиллар ичида мамлакатмиз иқтисодиётида катта ўзгаришлар юз беради. Мамлакат кучли ижтимоий ҳимояга асосланган бозор иқтисодиётига ўтиш йўлидан бормоқда. Шу йиллар ичида мамлакат

агросаноат мажмуасини бозор иқтисодиёти талаблари асосида ривожлантиришни таъминлайдиган ҳуқуқий база яратилди ва такомиллаштирилиб борилмоқда. Агросаноат мажмуасида давлатнинг улуғи минималлаштирилди ва новдавлат сектор ҳал қилувчи асосий кучга айналди. Ҳозирда мамлакат қишлоқ хўжалигида етиштирилаётган ялпи маҳсулотнинг 99 фоиздан кўпроғи нодавлат секторида ишлаб чиқарилмоқда. Қишлоқ хўжалигида хусусий мулкка (ердан ташқари) асосланган фермер ва деҳқон хўжаликлари ташкил топади ва улар жадал ривожланиб бормоқдалар. 2003 йилнинг 1 январига келиб мамлакат қишлоқ хўжалигида жами бўлиб 77 мингта фермер хўжалиги фаолият кўрсатиб турибди. Олиб борилган чуқур ислохотлар натижасида мамлакатда дон етиштириш ҳажми кескин кўпайди. Агарда 1992 йилда жами бўлиб 2,2 млн. тонна дон етиштирилган бўлса, 2002 йилга келиб бу кўрсаткич 5,4 млн. таннани ташкил этди. Шу йиллар ичида Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигида олдин кўп муқдорда етиштирилмаган мойли ўсимликлар маҳсулотлари, қанд лавлаги ишлаб чиқариш кўпайтирилди. Мева, савзавот ва полиз маҳсулотлари етиштириш ҳам кескин кўпаймоқда. Чорвачилик тармоғи ривожланиши эса, аксинча, қониқарли ҳолатда эмас. Сут, гўшт, етиштириш ҳали 1990 йил даражасида турибди. Тухум етиштириш эса ҳажман 3 мартадан ортиқроққа камайган.

Шу сабабли йиллар ичида чорва молларининг бош сони кескин камайиб кетишга йўл қўйилмади. Шунга қармасдан уларнинг бош сонини янада кўпайтириш зарурати бор. Республика қишлоқ хўжалигида мавжуд чорва молларнинг зоти кейинги йилларда яхшиланган эмас. Бу борада жуда катта ишлар қилиниш керак. Мамлакатда чорва молларининг бош сонини кўпайтириш, уларнинг янги, сермаҳсул зотларини яратиш ёки сотиб олиш, чорвачиликнинг ем – ҳашак базасини мустаҳкамлаш зарурати бор. Чорвачиликнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва янги технолоғилар жорий этиш бугунги кун талабидир.

Чорвачилик турғунликка қармасдан кейинги йилларда умуман, мамлакат қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотини ишлаб чиқариш йилига 4,5 фоиздан кўпроқ ўсмоқда.

Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси тармоқлари олдида мақсадли қуйдаги асосий вазифалар турибди.

- Маҳсулотлар миқдорини кўпайтириш ва ассортиментини яхшилаш. Бу борада катта ишлар амалга оширилиши лозим. Чунки мамлакат аҳолисини озиқ-овқат маҳсулотлари билан тиббиёт меъёрига мос равишда таъминланиш даражаси ҳали анча паст. Айниқса, чорвачилик маҳсулотлари етиштиришни кескин кўпайтириш лозим. Мамлакатда дон етиштириш 10-12 млн. таннага етказиш, гўшт, сут етиштиришни энг камида икки, тухум етиштиришни 3 мартага кўпайтириш талаб қилинади. Албатта физиолоғик меъёр (энергия олиш) нуқтаи назаридан озиқ-овқат муаммаси мамлакатда тўлиқ ҳал этилган. Аммо озиқ-овқат муаммоси ижтимоий – иқтисодий

томондан баҳоланганда катта муаммо бўлиб турибди. Гап шундаки, физиологик меъёр бўйича олинаётган энергия қайси маҳсулотларни истеъмол қилиш эвазига ҳосил бўлмоқда, деган савол туғилади. Ҳозирда мамлакат аҳолиси озиқ – овқатдан олинётган энергиянинг асосий қисми нон ва нон маҳсулотлари, картошка, углеводлар ва меваларни истеъмол қилишдан олинмоқда. Инсон организми талаб даражасида яхиш фалоият кўрсатиш учун эса баланслашган озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмол қилиш талаб этилади. Чунки, бу маҳсулотлар жон бошга қанчадан истеъмол қилинишини кўрсатувчи махсус меъёр ҳам ишлаб чиқилган. Бу борада, яъни баланслашган озиқ –овқат истеъмол қилишда, ҳали жиддий камчиликлар мавжуд. Айниқса, чорвачилик, асаларичилик, балиқ маҳсулотларига бўлган талаб жуда катта, қониқарсиз таъминланган. Шу жиҳатидан мамлакатда ер, сув, меҳнат ва бошқа ресурслардан фойдаланишнинг энг самарали йўллари топиш, фан, техника ва технологиянинг энг илғор ютуқларини ишлаб чиқариш қўллаш орқали қишлоқ хўжалик маҳсулотлар етиштириш ва улардан тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кўпайтириш, ассортиментини яхшилаш агросаноат мажмуасининг бош вазифаларидан биридир . Агарда ер юзи аҳолисининг 2 млрд.га яқини очлик ва ичимлик сув танқислиги шароитда яшаётганини ҳисобга олсак, бу муаммо янада кескинлиги аёнлашади. Бундан ташқари ер юзи аҳолиси, жумладан, Ўзбекистон Республикаси аҳолиси ҳам, кескин кўпайиб бармоқда. Ҳисоб-китобларга қараганда, 2030 йилга бориб Республика аҳолиси 46-млн. кишини ташкил этар экан.

• Ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг таннархи паст бўлишини таъминлаш. Бу жуда долзарб муаммолардан бири бўлиб, бозор иқтисодиёти талабидан келиб чиқади. Бозорда рақобатга бардош бериш учун етиштирилаётган маҳсулотлар ҳам сифатли, ҳам арзон бўлиши керак. Бозорда талаб ва таклиф қонуни талаблари натижасида шаклланган нархдан етиштирилаётган маҳсулот таннархи арзон бўлиши талаб қилинади. Маҳсулотлар таннархининг арзон бўлиши маълум даражада ижтимоий масала ҳам тўғри ҳал этилишига хизмат қилади. Гап шунгдек, маҳсулотлар таннархнинг паст бўлиши уларнинг нархини пасайишига олиб келиш мумкин. Бу, аҳолининг маҳсулотларни сотиб олиш имкониятларини кенгайтиради, турмуш даражасини оширади, ишлаб чиварувчиларнинг эса фойдаси кўпайишини таъминлайди. Натижада корхоналарнинг давлат бюджетига тўловлари ва солиқлар умумий муқдори кўп бўлади. Бу эса мамлакат иқтисодиётини кучайтиради ва янада тез ривожланиш имкониятлари туғилади.

Кейинги йиллардаги нарх сиёсати натижасида қишлоқ хўжалиги корхоналарининг иқтисодий имкониятлари анча чекланиб қолди. Саноат маҳсулотларига эркин нархлар сиёсати олиб борилди ва натижада қишлоқ хўжалиги сотиб олаётган ўғит, ёқилғи – мойлаш материаллари, техника, уларни бутловчи қисмлари нархлари 14 йил (1991-2004) ичида 1400 марта

ва ундан кўпроққа ошди. Қишлоқ хўжалигининг асосий маҳсулотлари бўлган пахта ва донга нархлар эса 24-28 марта ошди, халос. Нархларнинг бундай ҳолатида шаклланиши (нарх паритетининг бузилиши) қишлоқ хўжалиги корхоналарнинг иқтисодий имкониятлари чекланишига сабаб бўлади ва бу, ўз навбатида, қишлоқ хўжалиги корхоналарида кўплаб бошқа муаммолар юзага келишига сабаб бўлмоқда. Қишлоқ хўжалиги корхоналарининг бу ҳолати, ўз навбатида, умуман, мамлакат агросаноат мажмуасининг жадал ривожланишига тўсқинлик қилмоқда. Шу сабабли ҳам етиштирилаётган маҳсулотлар бирлигини таннархини имкон даражасида пасайтириш агросаноат мажмуаси асосий вазифаларининг иккинчиси ҳисобланади.

- Мамлакат агросаноат мажмуаси тармоқларида, айниқса, қишлоқ хўжалигида, меҳнат унумдорлигини ошириш. Маълумки меҳнат унумдорлигининг юқори бўлиши жуда катта ижобий натижаларга олиб келади. Меҳнат унумдорлигининг ошиши маҳсулот таннархи нисбатан паст бўлишини, катта миқдордаги ресурслар тежалишини таъминлайди. Қишлоқ хўжалигидан меҳнат ресурсларининг бўшашига олиб келади. Қишлоқ хўжалигидан бўшашган меҳнат ресурслари нисбатан кўп малака ва билим талаб қиладиган саноатнинг турли саҳоларида ишлаши учун имкониятлар туғилади. Натижада мамлакат меҳнат ресурсларининг сифат даражаси ошади. Бу эса энг катта бойлик ҳисобланади.

Ривожланган давлатлар таржибалари шуни кўрсатадики, бизда меҳнат унумдорлигини ошириш имкониятлари жуда катта. Масалан: АҚШ, Германия, Голландия каби ривожланган давлатларида қишлоқ хўжалигида банд бўлган бир ходим мамлакат аҳолисининг 90-110 таси етарли маҳсулот ишлаб чиқарилади. Бизда бу кўрсаткич 8-9 тани ташкил этади. Албатта, ривожланган давлатлар агросаноат мажмуаси таркибида асосий меҳнат ресурслари агросаноат мажмуасининг қишлоқ хўжалигига хизмат қиладиган ёки маҳсулотини қайта ишлайдиган соҳаларда банд. Агар умуман, агросаноат мажмуасида меҳнат унумдорлигини ҳисобга олсак, юқоридаги нисбатнинг фарқи камайади. Шуга қармасдан ривожланган давлатлар ва Ўзбекистон қишлоқ хўжалигидаги меҳнат унумдорлигининг даражаси ўртасидаги фарқ жуда катта. Шу сабабларга кўра, мамлакат агросаноат мажмуаси меҳнат унумдорлигини ошириш энг муҳим вазифалардан бири бўлиб қолади. Бозор иқтисодиёти шароитида рақобатда ютиб чиқиш ва барқарор ривожланиш учун меҳнат унумдорлигини оширишга эътиборни кучайтириш лозим.

- Мажмуа тармоқларининг бир – бири билан мутоносиб ҳолда ривожланишни таъминлаш. Бу жуда катта назарий ва амалий аҳамиятга эга вазифалардан биридир. Ҳозирда мамлакат агросаноат мажмуасининг 1-саҳоси, агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи тармоқларнинг мавжудлиги ва борларининг ривожланиш даражаси талабдагидан жуда паст. Натижада, тракторларнинг катта қисми,

комбайнларнинг, юк автомобилларининг юз фоизи импорт эвазига қопланади. Мамлакатда тарктор, пахта териш масинаси ва қатор қишлоқ хўжалиги учун зарур ишчи машиналар ишлаб чиқаришга етарлича имконият бор. Шу сабабли ана шу тармоқларни ривожлантиришга энг устувор йўналишлардан бир сифатида қаралмоқда.

Қишлоқ хўжалигида етиштирилган маҳсулотларнинг нобуд бўлмаслиги жиҳатдан уларни тайёрловчи, қайта ишловчи, сақловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи тармоқ ва хизматларнинг мавжудлигига, уларнинг жиҳозланишига ва бир меъёрга етарли қувват билан ишлашига боғлиқ. Ҳозирда қишлоқ хўжалигида етиштирилган айрим маҳсулотнинг 25-30 фоизи ана шу тармоқларидаги камчиликлар сабабли нобуд бўлмоқда. Бу эса ишлаб чиқариш ресурслари, маҳсулотлар тақчиллиги шароитида йўл қўйиб бўлмайдиган йўқотишдир. Айниқса помидор, узум, олма каби маҳсулотлар пишган пайтда уларни тайёрловчи, сақловчи ва қайта ишловчи ташкилотлар қувватининг етишмаслиги бунга сабаб бўлмоқда. Баъзи ҳолларда мавжуд қувватлардан фойдаланиш даражасининг пастлиги ҳам иқтисодиётга катта зарар келтиради. Масалан, ҳозирда гўштни қайта ишлаш саноати ўз қувватидан йил давомида 5-18 фоизга фойдаланмоқда. Бу, ўз навбатидан ишлаб чиқариш самарадорлиги пасайишига, мавжуд ресурсларнинг бекор туриб қолишига олиб келади. Умуман олганда, агросаноат мажмуаси тармоқларини бир – бирига мутаносиб ривожлантириш жуда мураккаб бўлсада, бу масалага эътиборсиз бўлиш мумкин эмас. Уни оқилона ҳал этиш иқтисодий сиёсатнинг энг муҳим вазифаларидан биридир.

- Бозор муносабатларини янада чуқурлаштириш, маҳсулот экспортини кўпайтириш, хорижий давлатларнинг илғор таржибасини ўрганиш ва ишлаб чиқаришга жорий қилиш, кадрлар малакасини, билимини ошириш меҳнаткашларнинг турмуш шароитларини юксалтириш масалалари ҳам мажмуанинг муҳим вазифалари ҳисобланади.

Қисқача хулосалар

Агросаноат интеграцияси қишлоқ хўжалигининг саноат тармоқлари билан ягона бир тизимга айналиши ёки қишлоқ хўжалиги билан саноатнинг бир организмга айналишини англатади. Агросаноат интеграцияси ривожланиши натижасида агросаноат мажмуаси вужудга келади. Агросаноат мажмуаси-қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш, тайёрлаш, уларни қайта ишлаш, тайёр маҳсулотларни истеъмолчиларга етказиб бериш билан шуғулланувчи тармоқлар йиғиндисидир. Агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқлар учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи тармоқлар ва хизмат кўрсатувчи инфратузилма ҳам киради. Агросаноат мажмуаси тармоқлари 4 та соҳага бўлинади. Агросаноат мажмуаси биринчи соҳасига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи тармоқлар, иккинчи соҳасига қишлоқ

хўжалиги, учинчи соҳасига қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёровчи, қайта ишловчи ва тайёр маҳсулотларни истеъмолчиларга етказиб берувчи тармоқлар, тўртинчи соҳасига инфратузилма киради. Инфратузилма ўзи икки гуруҳга бўлинади. Биринчи гуруҳга, ишлаб чиқариш инфратузилмаси иккинчи гуруҳга эса ижтимоий инфратузилма киради.

Агросаноат мажмуасининг ривожланганлик даражаси мамлакат иқтисодиётининг ривожланганлик даражасини белгилайди. Халқнинг турмуш даражаси асосан мамлакат агросаноат мажмуасининг ривожланганлик даражаси билан белгиланади.

Мамлакат агросаноат мажмуаси тармоқлари олдида мақсадли қуйидаги асосий вазифалар турибди: Биринчидан, агросаноат мажмуаси маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг муқдорини кўпайтириш; иккинчидан ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг сифати ва уларнинг ассортиментини яхшилаш; учинчидан, агросаноат мажмуаси тармоқларида меҳнат унумдорлиги ошириш; тўртинчидан, агросаноат мажмуаси маҳсулотларини таннархини пасайтириш; бешинчидан, агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқларнинг мутоносиб ривожланишини таъминлаш; олтинчидан, агросаноат мажмуаси таомоқларида бозор муносабатларини янада чуқурлаштиришдир. Маҳсулотлар ва хизматлар экспортини кўпайтириш, хорижий давлатларнинг илғор таржибасини ўрганиш ва ишлаб чиқаришга жорий қилиш, кадрлар малакасини, билимини ошириш, меҳнаткашларнинг турмуш шароитларни юксалтириш масалалари ҳам агросаноат мажмуасининг муҳим вазифалари ҳисобланади.

Республика агросаноат мажмуасининг салоҳиятли имкониятларидан максимал фойдалинишга эришиш иқтисодиётнинг устивор йўналишларидан ҳисобланади.

Таянч иборалар.

Баҳолар паритети, агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқларни мутоносиб ривожлантириш, маҳсулот сифати, агросаноат интеграцияси, аграр сиёсат, агросаноат мажмуаси, иқтисодиёт, агросаноат мажмуаси таркиби, агросаноат мажмуасининг соҳалари, инфратузилма, ишлаб чиқариш инфратузилмаси, ижтимоий инфратузилмаси, фаннинг предмети, усуллари, вазифалари, иқтисодий қонунлар, иқтисодий муҳит, регион иқтисодиёти, тармоқларнинг мутоносиб ривожланиши, ижтимоий масалалар, аҳоли турмуш даражаси, меҳнат унумдорлиги, иқтисодий самара, ижтимоий самара, ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш, барқарор иқтисодий ривожланиш, ишлаб чиқариш жараёнларини механизациялаштириш, химиялаштириш, автоматлаштириш, меҳнатни қуррлланиш даражаси, фонд билан таъминланиш даражаси, иқтисодий кўрсаткичлар, ялпи ички маҳсулот, меҳнат ресурслари, ер ва сув фонди, ишбилармонлик, хусусий тадбиркорлик, импорт, экспорт, миграция,

қишлоқ хўжалиги, қайта ишлаш саноати, сақлаш корхоналари, кимё саноати, чорвачилик, асаларичилик, балиқчилик, пиллачилик.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Агросаноат инетграцияси нима?
2. Агросаноат мажмуаси” тушунчаси, унинг моҳияти ва иқтисодиётдаги ўрни.
3. Агросаноат мажмуасига қайси тармоқ ва хизматлар киради ?
4. Агросаноат мажмуасининг мақсадли асосий вазифалари нималардан иборат ?
5. Агросаноат мажмуасини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари нималардан иборат ?

Адабиётлар рўйхати.

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: -Т.: Ўзбекистон 1999
2. Каримов И. А. Ўзбекистон буюк келажак сари.-Т.: Ўзбекистон, 1999.
3. Каримов И. А. Қишлоқ хўжалиги тарақиёти – тўкин ҳаёт манбаи. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
4. Қаюмов Ф. Қ. Эффективность АПК в условиях перехода к рынку: Общие и региональные проблемы. – М.: ИПО «Полигран», 1992.
5. Серова Е. В. Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. – М.: ГУ ВШЭ, 1999.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики Колл. Авт.: Р. А. Алимов, А. К. Бедринцев, А. Ф. Расулов и др.// Под ред. А.Х. Хикматова. – Т.: Ўзбекистон, 2001.- 352 б.
7. Хакимов Р., Отакулов М., Юсупов Э., Юсупов М.С. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. – (Ўқув қўлланма) Т., ТДИУ, 2004.-160 б.
8. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Беркинов Б.Б., Хакимов Р., Юсупов М.С., Орипов М.А., Ўроқов Н.И. - Дехқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди – (Ўқув қўлланма) –Т.: ТДИУ, 2004. – 176 б.
9. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Турсунхўжаев Т.Л., Тўрахўжаев Т.И., Ҳакимов Р.Х., Ўроқов Н.И, Арипов И.М. -Жаҳон қишлоқ хўжалиги. – (Ўқув қўлланма) – Т.: ТДИУ, 2004. – 128 б.
10. Абдуғаниев А., Абдуғаниев А.А. – Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти – (дарслик). – Т.: ТДИУ, 2004. – 304 б.
11. Экономика отраслей АПК / И.А.Минаков, Н.И.Куликов, О.В.Соколов и др.; Под ред. И.А.Минакова. – М.: КолосС, 2004. – 464с.- (Учебники и учеб. пособия для студентов высш. учун. заведений).

12. Республика Узбекистан: Энциклопедический справочник. Н . Тухлиев, А. Кременцова. Т., Гос. Науч. Изд-во «Ўзбекистон миллий энциклопедия», 2001.

Интернет сайдлари

1. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве. Учебник. 2004, <http://textbook.ru/catalogue/book/33320.html>
2. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве, Академия, 2003, <http://rbip.bookchamber.ru/description7897.htm>
3. Н.А. Попов «Основы рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства», М: Тандем /ЭКМОС, 2002, <http://family.taukita.ru/item22219310.html>
4. Н.А.Попов. Экономика отраслей АПК. Курс лекций, 2002, <http://shopper.h1.ru/books.shtml?topic=935&page=1>
5. Н.Я.Коваленко, Экономика сельского хозяйства, М.: «ЮРКНИГА», 2004, <http://web.book.ru/cgi-bin/book.pl?page=4&book=88899>
6. www.bearingpoint.uz

3-мавзу. АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИ ТАРМОҚЛАРИ УЧУН ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ВОСИТАЛАРИ ИШЛАБ ЧИҚАРУВЧИ СОҲА

- 3.1. Агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг таркиби.**
- 3.2. Агросаноат мажмуаси учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг аҳамияти ва иқтисодиётдаги ўрни.**
- 3.3. Агросаноат мажмуаси учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг ҳозирги ҳолати ва ривожланиш йўналишлари**

3.1. Агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг таркиби.

Агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарадиган соҳа унинг 1- соҳаси ҳисобланади. Бу соҳага агросаноат мажмуасига кирадиган барча тармоқлар учун керакли ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи тармоқлар киради. Қишлоқ хўжалиги учун тракторлар, дон ўриш кабайнлари, экинларни экиш, кўп йиллик ўтларни ўришини амалга оширадиган техникалар, махсус юк автомобиллари, куч берувчи машиналарга орган ва ишчи машиналар ишлаб чиқарувчи тармоқ корхоналари агросаноат мажмуасининг 1- соҳаси таркибига киради. Ўзбекистон Республикасида трактор ва қишлоқ хўжалиги машинасозлиги, кимёвий воситалар ва минерал ўғит ишлаб чиқариш корхоналари, микробиология саноати, ихтисослашган қурилиш материаллари саноати етарли даражада яхши ривожланган.

Етиштирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва сотиш билан шуғунланувчи тармоқларда фойдаланиладиган ишлаб чиқариш воситаларини яратадиган тармоқ ва корхоналар ҳам 1- соҳанинг таркибини ташкил этади. Бундан ташқари чорва моллари учун концентратланган озуқалар (омухта ем саноати), қишлоқ хўжалиги учун минерал ўғит ва кимё маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳам 1-соҳага киради.

3.2. Агросаноат мажмуаси учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг аҳамияти ва иқтисодиётдаги ўрни

Мамлакат жами ялпи ички маҳсулотининг 15-16 фоизи саноат тармоқлари улушга тўғри келади. Мамлакат саноатининг асосий қисми агросаноат мажмуаси билан боғлиқ. Агросаноат мажмуаси яхши, самарали ишлашини бу мажмуа 1- соҳасининг ривожланиш даражаси белгилайди. Агарда мамлакатда агросаноат мажмуасининг 1- соҳаси яхши ривожланган бўлмаса, зарур ишлаб чиқариш воситаларини, техникаларни ташқаридан

сотиб олиш зарурати туғилади. Бу эса ҳар йили катта муқдордаги молиявий ресурсларни талаб қилади. Энг ёмони, мамлакат агросаноат мажмуасининг муваффақиятли фаолияти бошқа давлатлардан керакли ишлаб чиқариш воситалари олиб келишга боғлиқ бўлиб қолади. Бундай боғлиқлик, одатда, салбий оқибатларга олиб келади.

Албатта, ҳар бир мамлакат ўз иқтисодиёти учун керакли барча ишлаб чиқариш воситаларини ўзи ишлаб чиқаришини ташкил эта олмайди. Ташкил этганда ҳам самараси паст бўлиши мумкин. Лекин имкон борича мамлакатининг имкониятларини ҳисобга олган ҳолда энг самарали тартибда ишлаб чиқариш воситаларини мамлакатда яратиш йўлларни излаб топиш лозим. Сифатли ва бизда яратилганига нисбатан арзон ишлаб чиқарилган воситаларни четдан сотиб олиш мумкин. Бу масала доимий эътиборни талаб қилади. Мамлакатда фан, техника, технология ва меҳнат ресурсларининг билим, малака даражаси ошиб борган сари талабга қараб ишлаб чиқариш воситаларини ишлаб чиқаришнинг таркиби ва ҳажми кўпайиб бориши мақсадга мувофиқ.

Агросаноат мажмуасининг биринчи соҳасига кирувчи корхоналарни ташкил этиш, ривожлантириш катта иқтисодий ва ижтимоий аҳамият касб этади. Соҳига кирувчи тармоқларнинг ривожлантирилиши иқтисодиётни саноатлаштиради. Саноатнинг ривожланиши мамлакат иқтисодиётини барқарор ривожлантириш имконини кучайтиради. Маълумки қишлоқ хўжалигининг натижалари кўпинча табиий шароитларга, ёгингарчилик даражаси, иссиқлик, сувнинг етарли бўлиши, табиий катаклизмаларнинг бўли-бўлмаслигига боғлиқ. Саноат эса бу омилларга боғлиқлиги минимумлашган соҳадир. Агросаноат мажмуасининг биринчи соҳасига кирувчи тармоқ корхоналарининг ривожланиши мамлакат меҳнат ресурсларини иш билан таъминлашни яхшилайдди. Саноатда иш билан таъминланган меҳнат ресурсларининг малакаси юқори бўлади. Натижада меҳнат ресурсларнинг сифати яхшиланади ва рақобатбардошлиги ошади. Қолаверса саноатда юқори малакали, интенсив меҳнат бўлганлиги учун унга тўланадиган ҳақ ҳам юқори. Бу бир томондан аҳолининг турмуш даражасини оширади, унинг маҳсулот ва хизматларни сотиб олиш қобилияти ошади. Иккинчи томондан эса давлат бюджетига тўлайдиган даромад солиқлари ҳам юқори бўлади. Бу давлат бюджетининг мустаҳкамланишига, иқтисодий – ижтимоий масалалар ечимининг яхшиланишига олиб келади.

3.3. Агросаноат мажмуаси учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи саҳонинг ҳозирги ҳолати ва ривожланиш йўналишлари

Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси 1- соҳасининг айрим тармоқлари яхши ривожланган. Жумладан, кимё саноати агросаноат

мажмуаси 1- соҳосининг асосий тармоқларидан бўлиб, унда жами саноат маҳсулотнинг 5,5 фоизи ишлаб чиқарилади. Минерал ўғитлар ва кимёвий дорилар, перператлар ишлаб чиқариш соҳаси ривожланган соҳа ҳисобланади. Мамлакатда азотли, фосфорли минерал ўғитлар қишлоқ хўжалигининг талабини тўла қондирадиган миқдорда ишлаб чиқарилади. Бундан ташқари мамлакатда ишлаб чиқарилаётган азотли ва фосфорли минерал ўғитларнинг бир қисми хорижий давлатларга экспорт қилинади.

Минерал ўғитларни ишлаб чиқаришни кўпайтириш борасида катта ресурсларга эгамиз. Мустақилликнинг даслабки йилларида флсфорли минерал ўғитлар ишлаб чиқаришда катта муаммолар юзага келди. Чунки фосфорли минерал ўғитнинг асосий компоненти, хомашёси ҳисобланган фосфор уни асосан кўшни Қозоқистон Республикасидан келтирилар эди. Собик иттифоқ даврида ўрнатилган иқтисодий алоқаларнинг бузулиши оқибатида фосфорли урни импорт қилиш имкони камайди. Натижада 1994-1998 йилларда фосфорли ўғитлар ишлаб чиқарадиган қатор заводлар тўхтаб қолди. Бундан малакат катта иқтисодий ва ижтимоий зарар кўрди. Республика минерал ўғитлар ишлаб чиқарадиган заводларни хомашё билан узуксиз таъминлаш чоралари кўрилди. Натижада Навоий вилоятида фосфор унини бойитувчи завод 2002 йилда ишга тушурилди ва бу борада катта ривожланишга асос яратилди.

Албатта минерал ўғитларни ишлаб чиқаришни ривожлантириш, унинг янада самрали турларини ишлаб чиқариш устида ишлар олиб борилмоқда. Айниқса минерал ўғитлар таркибини бойитиш (соф таъсир қилувчи модда салмоғини кўпайтириш) катта иқтисодий самара беради. Минерал ўғитлар таркибида азот, фосфор ва калийнинг миқдорини 1 фоизга ошириш минг – минг тонналаб юкни ортиқча ташишдан халос этади. Бу эса жуда катта тежамкорликка олиб келади.

Республикада асосан азотли ва фосфорли минерал ўғитлар ишлаб чиқарилади. Калийли ўғитлар ишлаб чиқариш учун хомашёнинг етишмаслиги, махсус заводларнинг йўқлиги туфайли бу турдаги ўғитларни асосан импорт қиламиз. Импорт қилинаётган калийли ўғитларнинг қимматлилиги уни талаб даражасида етарлича олиб келишга имкон бермапти. Албатта бу қишлоқ хўжали экинларидан юқори ҳосил олишда салбий таъсир этмоқда. Масала шундаки қишлоқ хўжалиги экинларига солинадиган минерал ўғитлар турли омилларни ҳисобга олган ҳолда маълум нисбатларда берилиши керак. Азот, фосфор, калийни илмий белгиланган нисбатларда экинларга бермаслик уларнинг ҳосилдорлигини пасайишига сабаб бўлади.

Мамлакат агросаноат мажмуасининг 1- соҳасига кирувчи тракторсозлик, пахта териш машиналари ишлаб чиқариш тармоқлари яхши ривожланган. Ўзбекистон Республикаси пахта териш машиналарини комплекс ҳолда ишлаб чиқарадиган икки давлатнинг бири ҳисобланади. Пахта териш машиналарини АҚШ ва Ўзбекистон Республикаси ишлаб

чиқаради. Албатта Исроил ҳам АҚШнинг пахта териш машиналари ишлаб чиқарадиган корхоналари билан биргаликда ушбу соҳани ташкил этган. Аммо у асосан ўзи учун ишлаб чиқаради.

Республикада қишлоқ хўжалиги машинасозлиги мамлакат саноатининг асосий тармоқларидан бири ҳисобланади. Мамлакатда 300 дан ортиқ қишлоқ хўжалиги машиналар ва уларнинг буталовчи қисмларини ишлаб чиқарувчи саноат корхоналари бор. Айниқса, пахта териш машиналари ва агрегатлари ишлаб чиқариш тизими яхши ривожланган. Пахта териш машиналари билан боғлиқ барча механизмлар Ўзбекистонда ишлаб чиқарилади. Мамлакатда ишчи машиналар – плуглар, экиш агрегатлари, чизеллар, бороналар ва кўплаб турдаги иш қуроллари ишлаб чиқариш ҳам йўлга қўйилган. Албатта, уларнинг сифатини яхшилаш талаб қилинади. Республикада дон ўриш камбайнлари, махсус афтомобиллар каби жуда зарур воситалар ишлаб чиқариш тармоқлари ҳали ташкил этилмаган. Улар бошқа давлатлардан импорт қилинади. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш ва сақлаш соҳаси учун ишлаб чиқариш воситаларини ишлаб чиқариш ҳам республикада яхши ривожламаган. Бу мамлакат агросаноати мажмуасида етиштирилаётган маҳсулотларни қайта ишлаш тармоқлари техник жиҳозланишини импортга боғлаб қўймоқда. Натижада, мамлакатда ишлаб чиқарилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сифатли қайта ишлаш жараёнида айрим қийинчиликлар юзага келмоқда.

Ҳозирча қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш ва сақлаш тармоқларига асосий воситалар ва технологиялар асосан четдан олиб келинмоқда. Мамлакатда фақатгина енгил тўқмачилик тармоғи учун зарур айрим техникалар ишлаб чиқариш йўлга қўйилган. Агросаноат мажмуаси тармоқларида мавжуд техникаларга бутловчи қисмлар ишлаб чиқариш аста – секинлик билан йўлга қўйилмоқда.

Республикада мавжуд ҳолатни чуқур ўрганиб ҳамда агросаноат мажмуаси тармоқларининг талабларидан келиб чиқиб, асосий воситалар лизинги ривожлантирилмоқда. Лизинг йўли билан четдан энг зарур асосий воситалар келтирилмоқда. Масаланинг бу тариқа ҳал этилиши ҳам малакат иқтисодиёти айниқса, қишлоқ хўжалиги учун муҳим аҳамиятга эга.

Хулоса қилиб айтганда, агросаноат мажмуаси 1- соҳасининг ривожланиш даражаси юқори эмас. Демак, бу соҳани ривожлантириш мамлакат ҳукумати иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишларидан биридир.

Қисқача хулосалар

Ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи тармоқлар йиғиндиси агросаноат мажмуасининг биринчи соҳаси ҳисобланади. Бу соҳага кирган саноат тармоқлари агросаноат мажмуаси учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқаради. Бу тармоқларга қишлоқ хўжалиги учун машинасозлик

тармоқлари, трактор ва комбайнлар, ишчи машиналар, махсус транспорт техникалар ишлаб чиқарувчи тармоқлар, озиқ-овқат ва енгил саноат учун ишлаб чиқариш воситалари чиқариладиган корхоналар киради. Бундан ташқари қишлоқ хўжалиги учун минерал ўғитлар ва бошқа кимёвий воситалар ишлаб чиқарувчи корхоналар, чорвачилик учун концентрат ем ишлаб чиқарувчи тармоқлар киради.

Бу тармоқларнинг асосий қисми Ўзбекистон Республикасида ташкил этилган ва ривожлантирилмоқда. Шу билан биргаликда дон комбайнлари, махсус транспорт воситалари, ишчи машиналарнинг бир қисмини ишлаб чиқариш ташкил этилмаган. Умуман айтганда, агросаноат мажмуаси биринчи соҳасини имкон даражада кучли ривожлантириш устувор йўналишлардан бири ҳисобланади.

Таянч иборалар.

Механизациялаштириш, химиялаштириш, автоматлаштириш, баҳолар паритети, агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқларни мутоносиб ривожлантириш, маҳсулот сифати, агросаноат интеграцияси, аграр сиёсат, агросаноат мажмуаси, иқтисодиёт, агросаноат мажмуаси таркиби, агросаноат мажмуасининг соҳалари, инфратузилма, ишлаб чиқариш инфратузилмаси, ижтимоий инфратузилмаси, фаннинг предмети, усуллари, вазибалари, иқтисодий қонунлар, иқтисодий муҳит, регион иқтисодиёти, тармоқларнинг мутоносиб ривожланиши, ижтимоий масалалар, аҳоли турмуш даражаси, меҳнат унумдорлиги, иқтисодий самара, ижтимоий самара, ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш, барқарор иқтисодий ривожланиш, ишлаб чиқариш жараёнларини меҳнатни қуролланиш даражаси, фонд билан таъминланиш даражаси, иқтисодий кўрсаткичлар, ялпи ички маҳсулот, меҳнат ресурслари, ер ва сув фонди, ишбилармонлик, хусусий тадбиркорлик, импорт, экспорт, миграция, қишлоқ хўжалиги, қайта ишлаш саноати, сақлаш корхоналари, кимё саноати, чорвачилик, асаларичилик, балиқчилик, пиллачилик, омухта ем саноати.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Агросаноат мажмуаси биринчи соҳасининг таркиби, иқтисодиётдаги ўрни ва аҳамияти.
2. Агросаноат мажмуасининг биринчи соҳасига кирган тармоқларнинг Ўзбекистон Республикасида ривожланганлик даражаси.
3. Агросаноат мажмуаси биринчи соҳасига кирган тармоқларни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари.

Адабиётлар рўйхати.

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: -Т.: Ўзбекистон 1999
2. Каримов И. А. Ўзбекистон буюк келажак сари.-Т.: Ўзбекистон, 1999.
3. Каримов И. А. Қишлоқ хўжалиги тарақиёти – тўкин ҳаёт манбаи. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
4. Қаюмов Ф. Қ. Эффективность АПК в условиях перехода к рынку: Общие и региональные проблемы. – М.: ИПО «Полигран», 1992.
5. Серова Е. В. Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. – М.: ГУ ВШЭ, 1999.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики Колл. Авт.: Р. А. Алимов, А. К. Бедринцев, А. Ф. Расулов и др.// Под ред. А.Х. Хикматова. – Т.: Ўзбекистон, 2001.- 352 б.
7. Хакимов Р., Отакулов М., Юсупов Э., Юсупов М.С. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. – (Ўқув кўлланма) Т., ТДИУ, 2004.-160 б.
8. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Беркинов Б.Б., Хакимов Р., Юсупов М.С., Орипов М.А., Ўроқов Н.И. - Дехқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди – (Ўқув кўлланма) –Т.: ТДИУ, 2004. – 176 б.
9. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Турсунхўжаев Т.Л., Тўрахўжаев Т.И., Ҳакимов Р.Х., Ўроқов Н.И, Арипов И.М. -Жаҳон қишлоқ хўжалиги. – (Ўқув кўлланма) – Т.: ТДИУ, 2004. – 128 б.
10. Абдуғаниев А., Абдуғаниев А.А. – Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти – (дарслик). – Т.: ТДИУ, 2004. – 304 б.
11. Экономика отраслей АПК / И.А.Минаков, Н.И.Куликов, О.В.Соколов и др.; Под ред. И.А.Минакова. – М.: КолосС, 2004. – 464с.- (Учебники и учеб. пособия для студентов высш. учун. заведений).
12. Республика Узбекистан: Энциклопедический справочник. Н . Тухлиев, А. Кременцова. Т., Гос. Науч. Изд-во «Ўзбекистон миллий энциклопедия», 2001.
Раскин И.И, Раскин Л. И. АПК: производство и первичная переработка хлопка. –Т.: Мехнат, 1986
Папов Н. А. экономика сельского хозяйства: учебник. М.: Дело и Серсис,2000.

Интернет сайдлари:

1. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве. Учебник. 2004, <http://textbook.ru/catalogue/book/33320.html>
2. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве, Академия, 2003, <http://rbip.bookchamber.ru/description7897.htm>
3. Н.А. Попов «Основы рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства», М: Тандем /ЭКМОС, 2002, <http://family.taukita.ru/item22219310.html>

4. Н.А.Попов. Экономика отраслей АПК. Курс лекций, 2002, <http://shopper.h1.ru/books.shtml?topic=935&page=1>
5. Н.Я.Коваленко, Экономика сельского хозяйства, М.: «ЮРКНИГА», 2004, <http://web.book.ru/cgi-bin/book.pl?page=4&book=88899>
6. www.bearingpoint.uz

4-мавзу. АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИНИНГ ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МАҲСУЛОТЛАРИНИ ТАЙЁРЛАШ, ҚАЙТА ИШЛАШ ВА ИСТЕЪМОЛЧИЛАРГА ЕТКАЗИБ БЕРУВЧИ СОҲАСИ

- 4.1. Агросаноат мажмуаси қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб беручи соҳаси таркиби**
- 4.2. Агросаноат мажмуаси қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайарловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳасининг аҳамияти ва иқтисодиётидаги ўрни**
- 4.3. Агросаноат мажмуаси қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳанинг ҳозирги ҳолати ва ривожлантириш йўналишлари**

4.1. Агросаноат мажмуаси қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб беручи соҳаси таркиби

Қишлоқ хўжалигида етиштирилган маҳсулотларни тайёрлайдиган ва тайёр маҳсулотларни истеъмолчиларга етказиб берадиган (сотадиган) барча тармоқ ва корхоналар агросаноат мажмуасининг 3-соҳасини ташкил этади. Буларга:

- пахта тозлаш заводлари;
- консерва заводлари;
- паллани қайта ишлаш фабрикалари;
- сут ва гўштни қайта ишлаш корхоналари;
- ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналари;
- мава шарбатлари, вино, канъяк каби маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи заводлар;
- жунни, каношни қайта ишаш корхоналари;
- шакар ишлаб чиқарувчи корхоналар;
- тамаки маҳсулотлари ишлаб чиқариш корхоналари;
- озиқ-овқат саноати;
- терини қайта ишлаш корхоналари;
- ун ва ун маҳсулотлари ишлаб чиқариш корхоналари;
- музхона (холодильник) ва тайёр маҳсулотни истеъмолчиларга етказиб берувчи корхоналар (улгуржи ва чакана савдо) ва бошқалар киреди.

Бу соҳа мураккаб таркибга эга. Ҳар бир маҳсулот тури ёки бир-бирини тўлдирувчи маҳсулотлар бўйича агросаноат мажмуасининг ўз корхоналари мавжуд. Албатта айрим маҳсулотларни республикада чуқур қайта ишлаш даражаси юқори эмас. Масалан, республика қишлоқ хўжалигининг асосий

экин турларидан бири бўлган пахта хомашёсининг 100 фоизи дастлабки қайта ишлашдан ўтади. Дастлабки қайта ишланган пахтанинг мустақилликнинг дастлабки йилларида жами пахта хомашёсининг 5-6 фоизи республикада қайта ишланар эди. 2002 йилга келиб бу кўрсаткич 14-16 фоизини 2004 йилда эса 24-25 фоизни ташкил этди. Республикада пахта хомашёсини иккиламчи ва чуқур қайта ишлаш катта иқтисодий ва ижтимоий самра беради. Натижада, пахтадан жуда кам миқдорда ярим тайёр ва тайёр охириги товарлар ишлаб чиқарилади. Бу борада қилинадиган ишлар ҳажми катта. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи, сақловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳага кирувчи тармоқларни ривожлантириш республика иқтисодиёти учун жуда зарур. Бу борада айниқса, вино, шарбитлар, мева, сабзавот консервалари, гўшт ва сут маҳсулотларидан саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи тармоқларни ривожлантириш лозим. Бу борада қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириш имкониятларини ҳисобга олган ҳолда кичик корхоналар куриш ва уларни такомиллаштириб бориш катта смаралар беради.

4.2. Агросанот мажмуаси қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳасининг аҳамияти ва иқтисодиётидаги ўрни

Агросаноат мажмуаси 3- соҳасининг аҳамияти ҳар қандай давлат иқтисодиёти учун беқиёс. Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида бу соҳанинг салмоғи айниқса юқори. Малакат меҳнат ресурсларининг 22 фоизига яқини шу тармоқларда банд. Ялпи ички маҳсулотнинг 23 фоизга яқини шу тармоқларда ишлаб чиқарилади. Қишлоқ хўжалигида етиштирилаётган маҳсулотларнинг нобуд бўлмаслиги аввало шу тармоқлар ривожига боғлиқ. Агросаноат мажмуаси маҳсулотлари экспорт салоҳиятини ошириш ҳам асосан шу тармоқларнинг ривожланиш даражаси билан белгиланади. Улар аҳолини юқори сифатли маҳсулотлар, иш жойлари билан таъминлашда ҳам алоҳида ўрин тутди.

Мамлакат аҳолисининг иш билан таъминланишида маҳсулотларни тайёрловчи, қайта ишловчи ва тайёр маҳсулотлар сотувчи тармоқлар ва хизматларнинг аҳамияти беқиёс. Бу тармоқларни ривожлантириш мамлакатда ишсизлик муамосини юмшатади ва унга барҳам бериш имкониятларини кенгайтиради, етиштирилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари нобуд бўлишининг олдини олади. Айрим маълумотларга кўра, ҳозирги кунда етиштирилаётган баъзи турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг 30 фоизгачаси нобуд бўлмоқда. Бунинг асосий сабабларидан бири агросаноат мажмуаси 3- соҳасининг етарли даражада ривожланмаганлигидадир. Юқоридагиларни ҳисобга олиб соҳанинг аҳамияти ва иқтисодиётдаги ўрнини қуйидагилар билан белгилаш мумкин:

- қишлоқ хўжалигида етиштирилган маҳсулотларнинг нобуд бўлишини олдини олади ва натижада катта иқтисодий самара беради;
- аҳолини иш билан таъминлашни яхшилайти, ижтимоий масалаларни ечимини оптималлаштиради;
- қишлоқ хўжалигини имкон даражасида бир меърада молиявий маблағ билан таъминлайди;
- аҳолининг турмуш даражасини оширади;
- қишлоқ хўжалигини унга хос бўлмаган функциялардан (маҳсулотни сақлаш, ташиш) озод қилади;
- мамлакатнинг экспорт салоҳиятини оширади;
- аҳолини йилнинг турли фаслларида сифатли маҳсулотлар билан таъминлашни яхшилайти;
- қишлоқ аҳолисининг меҳнат малакасини оширади;
- мамлакатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини сифатли таъминлайди.

4.3. Агросаноат мажмуаси қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳанинг ҳозирги ҳолати ва ривожлантириш йўналишлари

Ўзбекистон мева ва савзавотларни қайта ишлаш саноати етарли даражада яхши ривожланган. “Ўзмевасабзавотузумсаноат холдинг” компаниясининг ташкил этилиши, унинг таркибига мева, сабзавот, полиз ҳамда узум етиштиришга ихтисослашган 89 та ширкат ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи кўплаб заводларнинг киритилиши бу соҳанинг ривожига ижобий таъсир кўрсатди. Республикада йилига 5 млн. тоннадан кўпроқ мева ва сабзавот ишлаб чиқарилади. Мева шарбатлари, консервалари, вино, конъяк, ликёр каби маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажми ва сифати ошмоқда. Ҳар йили 16 млн. дал вино материаллари тайёрланади. Улардан 30 хил вино ишлаб чиқарилади. Бу маҳсулотлар кўп мукдорда четэлларга экспорт қилинмоқда. Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқарилган винолар халқаро кўргазмаларда 92 та медаль олган. Ўзбекистон Республикасида озиқ- овқат саноати ҳам яхши ривожланган. 2004 йилда мамлакатда ишлаб чиқарилаётган жами саноат маҳсулотларининг 13,2 фоизи озиқ-овқат саноатида ишлаб чиқарилди.

Мамлакатда жуда катта ёғ-мой ишлаб чиқариш қувватлари ташкил этилган. Ҳозирда республика аҳолисига етарли миқдорда сифатли ёғ-мой ишлаб чиқариб бера оладиган имконият мавжуд. Бу борадаги асосий масала ёғ- мой берувчи хомашё етиштиришни кўпайтиришдир. Албатта кейинги йилларда соя, масхар, кунжут, зиғир каби мой берувчи экин турлари етиштириладиган майдонлар кенгйтирилмоқда. Аммо улардан олинаётган хомашё миқдори ҳозирча қайта ишлаш саноатининг талаблари даражасида етарли эмас.

Республикада, айниқса, гўшти, сутни қайта ишлаш саноатининг қуввати жуда катта. Лекин кейинги йилларда чорвачиликнинг тўлиқ хусусийлаштирилиши йирик чорва фермаларининг тугатилишига олиб келди. Бу, ўз навбатида, гўшт ва сутни қайта ишлаш саноатини хомашё билан йил давомида бир текисда таъминланиш имкониятини йўққа чиқарди. Натижада сутни ва гўшти қайта ишлайдиган йирик заводлар йил давомида деярли бекор қола бошлади. Бу, қуйидаги салбий оқибатларини келтириб чиқармоқда:

- соҳада ишлайдиганларнинг асосий қисми ўз ишларини ўзгартиришларини талаб қилмоқда ёки уларнинг вақтинча ишсиз қолишларига сабаб бўлмоқда;
- давлат бюджетига тўланадиган солиқ ва бошқа тўловларнинг шу соҳа бўйича камайишга олиб келмоқда;
- чова молларини гўштга сўйиш натижасида олинадиган айрим хомашёнинг (иккинчи даражали маҳсулотлар: қон, ички безлар, биринчи қорин бўшлиғида бўладиган ем-хашак, суяк каби маҳсулотлар) нобуд бўлишига сабаб бўлмоқда;
- давлат бюджетига катта миқдорда солиқларнинг тўланмасдан қолишига олиб келмоқда.

Ҳозирда мамлакат гўшт заводлари қувватидан фойдаланиш даоажаси 4-18, сут заводлари қувватларидан фойдаланиш 25-62 (турли вилоятлар ва корхоналарда турлича) фоиздан ошмайди. Демак, бу борада қилиниши лозим бўлган ишлар кўп.

Республикада техника экинлари хомашёсини даслабки қайта шилаш тизими етарли даражада ривожланган. Лекин пахта, пилла ва каноп толасини иккиламчи ва чуқур қайта ишлаш даражаси юқори эмас. Бу борадаги асосий йўналиш пахта, пилла толасини чуқур қайта ишлашини ривожлантиришдир. Бунга эришилса, тайёр истеъмол моллари ишлаб чиқаришни тубдан ривожлантириш имконияти кенгайди. Бу, ўз навбатида, кўпгина меҳнат ресурслари иш жойларига эга бўлишини, мамлакат ички маҳсулоти ҳажми кескин кўпайишини, мамлакат экспорт салоҳияти ошишини таъминлайди. Айрим ҳисобларга қараганда пахта толасини чуқур қайта ишлаш ва улардан тайёр истеъмол буюмлари ишлаб чиқариш ялпи маҳсулот ҳажмини 7 мартагача ошириш имконини беради. Бир сўмлик хомашё ўрнига 7 сўмлик тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш мамлакатдаги жуда катта иқтисодий ва ижтимоий масалаларни яхшилаш имкони беради. Бу Ўзбекистон Республикаси учун асосий йўналишлардан бўлиб, ҳозирда ушбу масалага устиворлик статуси берилган.

Мамлакат агросаноат мажмуасининг 3-соҳасида озиқ-овқат саноатининг ўрни катта. 2002 йилда мамлакат саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришида озиқ – овқат саноатининг салмоғи 14,2 фоизни ташкил этади.

Енгил саноат ҳам Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасининг энг салмоқли тармоқларидан биридир. 2002 йилда жами саноат

махсулотларнинг 20,1 фоизи энгил саноатда ишлаб чиқарилди ва кейинги йилларда тез ўсиб бориш тенденциясига эга. Мустақилликкача республикада 7 та тўқимачилик корхонаси бўлган бўлса 2004 йилга келиб уларнинг сони 62 тага етди.

Қисқача хулосалар

Агросаноат мажмуасининг самардорлиги ва ўз вазифасини тўлиқ бажариши кўп жиҳатдан унинг учинчи соҳаси ривожланганлик даражасига боғлиқ. Агросаноат мажмуасининг учинчи соҳасига қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, дастлабки ва чуқурқайта ишловчи тайёр, охириги маҳсулотларни истеъмолчиларга етказиш билан шуғулланувчи тармоқ ва хизматлар киради. Ўзбекистон республикаси иқтисодиётда агросаноат мажмуаси учинчи соҳасининг ўрни ва аҳамияти бекиёс. Уларнинг йил давомида бир меъёрда ишлаш қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқарилган маҳсулотлар нобуд бўлишининг олдини олади ва уларнинг сифатини яна да яхшилади. Меҳнатга лаёқотли кишларнинг катта бир қасмини иш жойлари билан таъминлайди.

Ўзбекистон Республикаси нисбатан яхши ривожланган қайта ишлаш саноатига эга. Айниқса, озиқ- овқат ва энгил саноат кучли ривож топган. Шу билан биргаликда агросаноат мажмуасининг учинчи соҳасида кўпгина ечимни кутаётган масалалар мавжуд. Уларнинг энг асосийси соҳага кирувчи тармоқларда вужудга келтирилган мавжуд қувватлардан тўлиқ фойдаланишдир. Маълумки, айрим тармоқларда мавжуд қувватлардан фойдаланиш даражаси 5-20 фоизни ташкил этмоқда. Бу ўз навбатида, жуда катта муаммоларни вужудга кетиради. Агросаноат мажмуасининг учинчи соҳасини ривожлантириш Ўзбекистон Республикаси иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Бу борада жуда катта ишлар амалга оширилаяпти. Асосий маҳсулотлардан бири- пахтани чуқур қайта ишлашни ташкил этиш, айниқса, катта иқтисодий ва ижтимоий аҳамиятга эга.

Таянч иборалар.

Ёғ-мой, озиқ-овқат, энгил саноат, ишлаб чиқариш имкониятлари, механизациялаштириш, химиялаштириш, автоматлаштириш, баҳолар паритети, агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқларни мутоносиб ривожлантириш, маҳсулот сифати, агросаноат интеграцияси, аграр сиёсат, агросаноат мажмуаси, иқтисодиёт, агросаноат мажмуаси таркиби, агросаноат мажмуасининг соҳалари, инфратузилма, ишлаб чиқариш инфратузилмаси, ижтимоий инфратузилмаси, фаннинг предмети, усуллари, вазифалари, иқтисодий қонунлар, иқтисодий муҳит, ҳудуд иқтисодиёти, тармоқларнинг мутоносиб ривожланиши, ижтимоий масалалар, аҳоли турмуш даражаси, меҳнат унумдорлиги, иқтисодий самара, ижтимоий самара, ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш, барқарор

иқтисодий ривожланиш, ишлаб чиқариш жараёнларини меҳнатни қуролланиш даражаси, фонд билан таъминланиш даражаси, иқтисодий кўрсаткичлар, ялпи ички маҳсулот, меҳнат ресурслари, ер ва сув фонди, ишбилармонлик, хусусий тадбиркорлик, импорт, экспорт, миграция, қишлоқ хўжалиги, қайта ишлаш саноати, сақлаш корхоналари, кимё саноати, чорвачилик, асаларичилик, балиқчилик, пиллачилик, омухта ем саноати.

Назарот ва муҳокама учун саволлар

1. Агросаноат мажмуаси учинчи соҳасининг таркибига қандай тармоқлар киради?
2. Агросаноат мажмуаси учинчи соҳасининг ҳозирги ривожланиш даражаси қандай?
3. Ўзбекистон Республикасида қайси қайта ишлаш тармоқлари яхши ривожланган?
4. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси учинчи соҳасини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари.

Адабиётлар рўйхати.

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: -Т.: Ўзбекистон 1999
2. Каримов И. А. Ўзбекистон буюк келажак сари.-Т.: Ўзбекистон, 1999.
3. Каримов И. А. Қишлоқ хўжалиги тарақиёти – тўкин ҳаёт манбаи. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
4. Қаюмов Ф. Қ. Эффективность АПК в условиях перехода к рынку: Общие и региональные проблемы. – М.: ИПО «Полигран», 1992.
5. Серова Е. В. Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. – М.: ГУ ВШЭ, 1999.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики Колл. Авт.: Р. А. Алимов, А. К. Бедринцев, А. Ф. Расулов и др.// Под ред. А.Х. Хикматова. – Т.: Ўзбекистон, 2001.- 352 б.
7. Хакимов Р., Отакулов М., Юсупов Э., Юсупов М.С. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. – (Ўқув кўлланма) Т., ТДИУ, 2004.-160 б.
8. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Беркинов Б.Б., Хакимов Р., Юсупов М.С., Орипов М.А., Ўроқов Н.И. - Дехқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди – (Ўқув кўлланма) –Т.: ТДИУ, 2004. – 176 б.
9. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Турсунхўжаев Т.Л., Тўрахўжаев Т.И., Ҳакимов Р.Х., Ўроқов Н.И, Арипов И.М. -Жаҳон қишлоқ хўжалиги. – (Ўқув кўлланма) – Т.: ТДИУ, 2004. – 128 б.
10. Абдуғаниев А., Абдуғаниев А.А. – Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти – (дарслик). – Т.: ТДИУ, 2004. – 304 б.

11. Экономика отраслей АПК / И.А.Минаков, Н.И.Куликов, О.В.Соколов и др.; Под ред. И.А.Минакова. – М.: КолосС, 2004. – 464с.- (Учебники и учеб. пособия для студентов высш. учун. заведений).
12. Республика Узбекистан: Энциклопедический справочник. Н . Тухлиев, А. Кременцова. Т., Гос. Науч. Изд-во «Ўзбекистон миллий энциклопедия», 2001.
13. Раскин И.И, Раскин Л. И. АПК: производство и первичная переработка хлопка. –Т.: Мехнат, 1986
14. Папов Н. А. экономика сельского хозяйства: учебник. М.: Дело и Серсис, 2000.

Интернет сайдлари:

1. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве. Учебник. 2004, <http://textbook.ru/catalogue/book/33320.html>
2. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве, Академия, 2003, <http://rbip.bookchamber.ru/description7897.htm>
3. Н.А. Попов «Основы рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства», М: Тандем /ЭКМОС, 2002, <http://family.taukita.ru/item22219310.html>
4. Н.А.Попов. Экономика отраслей АПК. Курс лекций, 2002, <http://shopper.h1.ru/books.shtml?topic=935&page=1>
5. Н.Я.Коваленко, Экономика сельского хозяйства, М.: «ЮРКНИГА», 2004, <http://web.book.ru/cgi-bin/book.pl?page=4&book=88899>
6. www.bearingpoint.uz

5-мавзу. АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИНИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ИНФРАТУЗИЛМАСИ

- 5.1. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасининг моҳияти, таркиби**
- 5.2. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасининг аҳамияти, иқтисодийдаги ўрни ва ҳозирги ҳолати**
- 5.3. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари**

5.1. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасининг моҳияти, таркиби

Маълумки, агросаноат мажмуасининг 4-соҳаси инфратузилмадир. Инфратузилма иқтисодий фан томонидан асосан икки қисмга бўлиб ўрганилади. Биринчи қисмга ишлаб чиқариш инфратузилмаси киради. Ишлаб чиқариш инфратузилмаси агросаноат мажмуасининг энг зарур қисми бўлиб, ишлаб чиқаришнинг самарадорлиги кўп жиҳатдан унинг мавжудлиги ва бир меъёردа фаолият кўрсатишига боғлиқ. Агросаноат мажмуаси инфратузилмасига қуйидагилар киради:

- транспорт тизими ва йўллар;
- алоқа тизимининг ишлаб чиқариш билан бевосита боғланган қисми;
- банк ва молия бозорининг тегишли қисми;
- қишлоқ хўжалиги техникаларини таъмирлаш;
- қишлоқ жойларда электр энергиясини узатиш линиялари;
- илмий – ишлаб чиқариш лабораториялари;
- зооветеренария хизматлари;
- ирригация ва мелиорация хизматлари;
- ёқилғи ва мойлаш материаллари таъминоти ташкилотлари;
- минерал ўғитлар, кимё ва қишлоқ хўжалигини зарур кимёвий воситалар билан таъминлаш тизимлари;
- биологик хизмат кўрсатиш тизимлари корхоналари;
- консалтинг хизматлари ва бошқалар.

Инфратузилманинг ўзига хослиги шундаки, бир хизмат турининг ўзи пайтда ишлаб чиқариш инфратузилмаси ҳамда ижтимоий инфратузилма бўлиши мумкин. Масалан, йўллар ишлаб чиқаришга хизмат қилиш пайтида ишлаб чиқариш инфратузилмаси ҳисобланади. Лекин улар аҳолининг эҳтиёжлари учун барчага беминнат бир хилда хизмат кўрсатадиган ижтимоий хизмат тури ҳамдир. Шу сабабдан йўллар ижтимоий инфратузилмага ҳам киради. Шунгдек, алоқа ва транспорт тизимлари ҳам ишлаб чиқариш ёки ижтимоий инфратузилма бўлиши мумкин. Кейинги йилларда умумий тараққиёт натижасида агросаноат

мажмуаси инфратузилмаси ҳам ривожланиб, кенгайиб бормоқда. Бу, ўз навбатида, агросаноат мажмуасига кирувчи барча тармоқларни бир-бирига янада яқинлаштиради.

5.2. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасининг аҳамияти, иқтисодиётдаги ўрни ва ҳозирги ҳолати

Мамлакат агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмаси жуда катта аҳамиятга эга. Чунки ишлаб чиқариш инфратузилмасисиз агросаноат мажмуасида мўътадил фаолият юритиш мумкин эмас. Ишлаб чиқариш инфратузилмаси агросаноат мажмуасида ишлаб чиқаришнинг узликсиз ташкил этилишни таъминлайди. Агарда ҳар бир корхона барча иш ва хизматларини ўзи бажаришга ҳаракат қилса, бу жуда қимматга тушади. Кўп ҳолатларда бунини амалга ошириш мумкин ҳам эмас. Масалан, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг ташкил этиш учун уруғлик, ёқилги – мойлаш материаллари, минерал ўғитлар, тури кимё маҳсулотлари, дори дормонлар, электр, сув таъминоти, кадрлар етиштириш, алоқа хизматлари кўрсатиш, хўжаликда мавжуд техникаларни таъмирлаш ишлари ва бошқаларни олайлик. Бу иш ва хизмат турларини бир хўжалик бажариши учун қанчадан қанча мутахассис, транспорт, техникалар ва бошқа ресурслар керак. Булар учун хўжаликда на мутахассислар, на молиявий ресурслар етарли. Чунки айрим хизмат турлари таъминоти бир хўжалик учун эмас, балки юзлаб, минглаб ташкилотларга хизмат кўрсатади. Масалан, электр билан таъминлаш ва ҳ.к. Уларни ҳар бир хўжалик ўзи аҳолида ташкил эта олмайди. Шу сабабли ҳам бу иш ва хизмат турлари аҳолида мустақил тизимларни ташкил этади.

Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмаси иқтисодиётда катта ўринни эгаллайди. Энг аввало, бу иш ва хизматлар ишлаб чиқаришнинг ривожланишига олиб келади. Иқтисодиёт ривожланган сари эса, инфратузилма хизматларига талаб ортади. Натижада, ишлаб чиқаришнинг самардорлиги ошади. Меҳнатга лоёқатли аҳолининг катта қисми инфратузилмага иш жойлашади. Иқтисодиёти ривожланган давлатларда жами ишлаётганларнинг 60-70 фоизи хизмат кўрсатиш тизимида ишлайди. Бизда эса бу кўрсаткич 14 фоиздан камроқ. Натижада қишлоқ хўжалиги корхоналари ўзига хос бўлмаган кўпгина хизмат турларини ўзлари бажарадилар. Бу ёқилги – мойлаш материаллари, минерал ўғитларни хўжаликка олиб келиш ва бошқа фаолиятларидир. Шу боис ишлаб чиқаришнинг самардорлиги кутулган даражада ижобий эмас.

Инфратузилма қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини интенсив ривожлантиришга ижобий таъсир кўрсатади, қишлоқ хўжалиги тармоқларини аста - секин айрим хизмат кўрсатиш функцияларидан озод қилади. Бу хизматлар ихтисослашган инфратузилма корхона ва

ташкilotлари томонидан бажарилади. Албатта, бу иқтисодий самардорликнинг ошишига олиб келади. Қишлоқ хўжалиги ҳам асосан ишлаб чиқариш жараёни билан шуғулланади. Натижада барча ишларнинг ўз агротехник муддатларида сифатли бажарилиши таъминланади. Лекин ҳозирда инфратузилма бажариши керак бўлган жуда кўплаб иш ва хизматлар қишлоқ хўжалиги корхоналари томонидан бажарилмоқда. Бу, ўз навбатида, айрим ишларнинг сифатсиз ва катта харажатлар эвазига бажарилишига олиб келмоқда. Иккинчи томондан, мавжуд инфратузилма ҳам самарали ва сифатли фаолият кўрсатади. Шулардан бири кўрсатилаётган хизматлар базорида рақобат муҳитининг пастлиги, кўпгина ҳолларда умуман йўқлиги, хизматлар сифатининг жуда пастлигидир. Шу сабабли бу борада ҳам қилинадиган ишлар жуда кўп.

Республикада агросаноат мажмуасининг ишлаб чиқариш инфратузилмаси маълум даражада ривожланган. Айниқса пахта ва буғдой етиштириш учун хизмат кўрсатадиган инфратузилма яхши ривожланган. Бу йўналишдаги ишлар давлатнинг қаттиқ назорати остида ривожлантирилмоқда. Шу билан биргаликча чорвачилик тармоқлари учун хизмат кўрсатадиган инфратузилма етарли даражада ривожланмаган.

5.3. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари

Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасини кескин ривожлантириш бугунги кун заруратидир. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмаси қуйдаги йўналишларда ривожлантирилиши лозим:

- Агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқларга хизмат кўрсатадиган тармоқ ва хизматларнинг турларини кўпайтириш. Ҳозирги мамлакат қишлоқ хўжалиги ўзига зарур бир қанча хизматларни ола билмаяпти. Масалан, уларга зарур банк, молия бозоридаги ўзгаришлар, турли шароитларда керакли қонуний ва иқтисодий маслаҳатлар билан таъминланиш даражаси паст ҳолатда. Бу мисоллар қишлоқ хўжалиги учун зарур хизматларнинг бир кичик қисмидир. Шу сабабли ишлаб чиқариш инфратузилмасининг хизмат турларини кўпайтириш лозим.
- Хизмат бозорида рақобат муҳитини ривожлантириш агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантиришнинг бошқа бир йўналишидир. Бу энг катта аҳамиятга эга йўналишлардан биридир. Рақобатнинг бўлмаслиги кўрсатилётган хизматлар нархнинг юқори бўлишини таъминмоқда. Кўрсатилаётган хизматларнинг сифатининг пастлиги ҳам рақобат йўқлигидан ёки унинг деярли йўқлигандир. Масалан, ҳозирда юртимизда 112 та муқобил машина – трактор париклари мавжуд. Лекин уларнинг техник имкониятлари жуда паст бўлганлиги сабабли, қишлоқ хўжалиги корхоналари асосан, давлат

акциядорлиги жамиятлари мақомида ташкил этилган 180 та машина - трактор парки хизматларидан фойдаланишга мажбурдирлар.

- Хизмат кўрсатиш соҳасида катта имкониятлар хўжаликларнинг ўзлари томонидан биргаликда ташкил этиладиган “иттифоқ”лардадир. Масалан, техникадан биргаликда фойдаланиш иттифоқларини ташкил этиш масаласи натижалар бериши мумкинлигига қармасдан бу соҳа ривожланган эмас. Бунга асосий сабаб хўжаликларни бошқараётган раҳбарларда бундай ишларга тажриба, билим йўқлигидадир. Агарда иттифоқ тузилган ҳолда ҳам уни ташкил этган барча хўжаликлар учун ундаги техникадан самарали фойдаланиш бўйича манфаатли тартиб – қойдалар ишлаб чиқилмаган. Демак, бу борадаги ишларни ривожлантириш зарур.

Агросаноат мажмуаси инфратузилмасининг шаклланиши, унинг таркиби, ривожланганлик даражаси жуда кўп омилларга боғлиқ. Жумладан, ишлаб чиқариш корхоналарининг ихтисослашганлиги, ерларнинг рельефи, шаҳарлардан узоқ ёки яқин жойлашганлиги, йирик транспорт узелларига яқинлиги ёки узоқлиги ва бошқалар инфратузилманинг нималадан ташкил топиши, унинг ривожланганлик даражаси қандай бўлиши лозимлигини белгилайди. Масалан, пахтачиликка зарур айрим хизматлар ёки иш тури ғаллачиликда керак эмас ёки жуда кам миқдорда керак. Бундай ҳолларда пахтачилик билан ғаллага ихтисослашган хўжаликлар ҳар хил инфратузилма керак бўлади. Қоракўлчилик хўжаликлари инфратузилмаси пахтачилик хўжаликларидагидан тубдан фарқ қилади ва ҳ.к. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантирида қишлоқ хўжалигининг ўзга хос хусусиятларини (ернинг асосий илаб чиқариш воситалигини, унумдорлиги, тупроқ сифатининг ҳар хиллиги, ишлаб чиқаришнинг мавсумийлиги, иш вақти билан ишлаб чиқариш даврининг мос келмаслиги каби) эътиборга олиш зарур бу ҳам инфратузилмани ривожлантиришни зарур йўналишларидандир.

Қисқача хулосалар

Агросаноат мажмуасининг муҳим бир соҳаси ишлаб чиқариш инфратузилма – ишлаб чиқаришнинг нормал ишлаши учун зарур бўлган барча жараёни довомида узвий иштирок этувчи тармоқ ва хизматлар йиғиндисидир. Инфратузилманинг асосий қисми ишлаб чиқариш инфратузилмасидир. Ишлаб чиқариш инфратузилмасига транспорт, йўллар, музхона ва омборхоналар, алоқа тизими, ирригация ва мелиорация тизими ва бошқалар киради.

Агросаноат мажмуасининг ишлаб чиқариш инфратузилмаси мажмуа барча тармоқларининг мўътадил ишлаши учун зарур шароитни туғдиради, уларга хизмат кўрсатади. Уларнинг ривожланганлик даражаси жуда кўплаб муаммоларни ечади. Ишлаб чиқаришда банд бўлганларни

Ўзига хос бўлмаган иш ва хизматлардан озод қилади. Натижада, агросаноат мажмуасида меҳнатнинг сифати ва унумдорлиги ошади. Бу эса катта иқтисодий-ижтимоий самарадорликка олиб келади. Ҳозирда Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасининг ишлаб чиқариш инфратузилмаси нисбатан ривожланган. Шу билан бирга унда муайян камчиликлар ҳам мавжуд. Улардан энг асосийлари бозор муносабатларига тўлиқ жавоб берадиган янгидан янги ишлаб чиқариш инфратузилмаси айрим турларининг мавжуд эмаслигидир. Республика агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмаси корхона ва ташкилотларини моддий-техник базаси заиф. Қолверса мавжуд ишлаб чиқариш инфратузилмасининг хизмат сифати, маданияти ҳали унчалик баланд эмас. Бу муаммалар агросаноат мажмуасининг натижавий кўрсаткичларига салбий таъсир этмоқда.

Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасининг ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантириш асосий вазифалардан ҳисобланади. Асосий эътибор бу борада тадбиркорликни ривожлантиришга қаратилмоқда.

Таянч иборалар.

Инфратузилма, ишлаб чиқариш инфратузилмаси, ижтимоий инфратузилмаси, ёғ-мой, озиқ-овқат, енгил саноат, ишлаб чиқариш имкониятлари, механизациялаштириш, химиялаштириш, автоматлаштириш, баҳолар паритети, агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқларни мутоносиб ривожлантириш, маҳсулот сифати, агросаноат интеграцияси, аграр сиёсат, агросаноат мажмуаси, иқтисодиёт, агросаноат мажмуаси таркиби, агросаноат мажмуасининг соҳалари, , фаннинг предмети, усуллари, вазифалари, иқтисодий қонунлар, иқтисодий муҳит, ҳудуд иқтисодиёти, тармоқларнинг мутоносиб ривожланиши, ижтимоий масалалар, аҳоли турмуш даражаси, иқтисодий самара, ижтимоий самара, ишлаб чиқаришни интенсификациялаштириш, барқарор иқтисодий ривожланиш, ишлаб чиқариш жараёнларини меҳнатни қуролланиш даражаси, фонд билан таъминланиш даражаси, иқтисодий кўрсаткичлар, ялпи ички маҳсулот, меҳнат ресурслари, ер ва сув фонди, ишбилармонлик, хусусий тадбиркорлик, импорт, экспорт, миграция, қишлоқ хўжалиги, қайта ишлаш саноати, сақлаш корхоналари, кимё саноати, чорвачилик, асаларичилик, балиқчилик, пиллачилик, омухта ем саноати, меҳнат унумдорлиги.

Назарот ва муҳокама учун саволлар

1. “Агросаноат мажмуасининг инфратузилмаси” тушунчаси, унинг таркиби, моҳияти ва иқтисодиётни ривожлантиришдаги аҳамияти.
2. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмаси таркиби ва бу тузилма ривожланишининг ҳозирги ҳолати.

3. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасини янада ривожлантириш йўналишлари.
4. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасини ташкил этишининг ўзга хос хусусиятлари.

Адабиётлар рўйхати.

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: -Т.: Ўзбекистон 1999
2. Каримов И. А. Ўзбекистон буюк келажак сари.-Т.: Ўзбекистон, 1999.
3. Каримов И. А. Қишлоқ хўжалиги тарақиёти – тўкин ҳаёт манбаи. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
4. Қаюмов Ф. Қ. Эффективность АПК в условиях перехода к рынку: Общие и региональные проблемы. – М.: ИПО «Полигран», 1992.
5. Серова Е. В. Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. – М.: ГУ ВШЭ, 1999.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики Колл. Авт.: Р. А. Алимов, А. К. Бедринцев, А. Ф. Расулов и др.// Под ред. А.Х. Хикматова. – Т.: Ўзбекистон, 2001.- 352 б.
7. Хакимов Р., Отакулов М., Юсупов Э., Юсупов М.С. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. – (Ўқув қўлланма) Т., ТДИУ, 2004.-160 б.
8. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Беркинов Б.Б., Хакимов Р., Юсупов М.С., Орипов М.А., Ўроқов Н.И. - Дехқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди – (Ўқув қўлланма) –Т.: ТДИУ, 2004. – 176 б.
9. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Турсунхўжаев Т.Л., Тўрахўжаев Т.И., Хакимов Р.Х., Ўроқов Н.И, Арипов И.М. -Жаҳон қишлоқ хўжалиги. – (Ўқув қўлланма) – Т.: ТДИУ, 2004. – 128 б.
10. Абдуғаниев А., Абдуғаниев А.А. – Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти – (дарслик). – Т.: ТДИУ, 2004. – 304 б.
11. Экономика отраслей АПК / И.А.Минаков, Н.И.Куликов, О.В.Соколов и др.; Под ред. И.А.Минакова. – М.: КолосС, 2004. – 464с.- (Учебники и учеб. пособия для студентов высш. учун. заведений).
12. Республика Узбекистан: Энциклопедический справочник. Н . Тухлиев, А. Кременцова. Т., Гос. Науч. Изд-во «Ўзбекистон миллий энциклопедия», 2001.
13. Раскин И.И, Раскин Л. И. АПК: производство и первичная переработка хлопка. –Т.: Мехнат, 1986
14. Папов Н. А. экономика сельского хозяйства: учебник. М.: Дело и Серсис,2000.

Интернет сайдлари:

1. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве. Учебник. 2004, <http://textbook.ru/catalogue/book/33320.html>

2. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве, Академия, 2003, <http://rbip.bookchamber.ru/description7897.htm>
3. Н.А. Попов «Основы рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства», М: Тандем /ЭКМОС, 2002, <http://family.taukita.ru/item22219310.html>
4. Н.А.Попов. Экономика отраслей АПК. Курс лекций, 2002, <http://shopper.h1.ru/books.shtml?topic=935&page=1>
5. Н.Я.Коваленко, Экономика сельского хозяйства, М.: «ЮРКНИГА», 2004, <http://web.book.ru/cgi-bin/book.pl?page=4&book=88899>
6. www.bearingpoint.uz

6-мавзу. АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИНИНГ ИЖТИМОЙ ИНФРАТУЗИЛМАСИ

- 6.1. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасининг моҳияти, таркиби**
- 6.2. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасининг аҳамияти, иқтисодиётдаги ўрни ва ҳозирги ҳолати**
- 6.3. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари**

6.1. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасининг моҳияти, таркиби

Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмаси жуда кенг таркибга эга. Бугунги кунда инсон ҳаётини енгиллаштиришга, унинг вақтини тежашга ижтимоий инфратузилманинг таъсири катта. Инфратузилма аҳолини иш билан таъминлашда ҳам нисбатан жуда катта имкониятларга эга. Ижтимоий инфратузилма ҳалқининг турмуш даражасиникескин оширадиган соҳалардан биридир. Ижтимоий инфратузилмасиз агросаноат мажмуаси ривожланиши тасаввур этиш қийин. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасига қуйдагилар киради:

- Аҳолига маиший хизмат кўрсатиш тизими;
- йўловчи ташиш тизими;
- алоқа хизмати;
- уй – жой хўжалиги;
- мактабгача таълим тизими;
- таълим тизими;
- соғлиқни сақлаш тизими;
- аҳолини табиий газ, ичимлик суви ва электр энергияси билан таъминлаш тизимлари;
- спорт-соғломлаштириш тизими;
- коммунал хизматлар;
- маданий –маиший хизматлар тизими ва бошқалар.

Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмаси ўз моҳиятига кўра, инсонларнинг турмишини енгиллаштирадиган соҳадир. Уларнинг асосий мақсади – инсонни жисмоний ва маънавий қобилиятларини, кучиларини қайта тиклаш ва уларнинг янада ривожланишини таъминлашга хизмат кўрсатишдир.

Мамлакатмизда, унинг регионларида агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмаси ривожли турлича. Йирик шаҳарлар ва йирик транспорт узелларига яқин жойлашиш зоналарда агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмаси нисбатан яхши ривожланган. Бозор иқтисодиёти

талабидан келиб чиқиб, янгидан –янги ижтимоий инфратузилма хизмат турллари вужудга келмоқда. Айрим турлар эса йўқолиб бормоқда. Бу, умуман олганда, тўғри қонуниятдир.

6.2. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасининг аҳамияти, иқтисодиётдаги ўрни ва ҳозирги ҳолати

Мамлакат агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмаси катта иқтисодий ва ижтимоий аҳамиятга эга. Чунки ижтимоий инфратузилмасисиз агросаноат мажмуасида мўътадил фаолият юритиш мумкин эмас. Ижтимоий инфратузилмаси агросаноат мажмуасида ишлаб чиқаришнинг узликсиз ташкил этилишга, унинг барқарор ишлаши учун шароит яратади. Агарда ҳар бир корхона барча иш ва хизматларини ўзи бажаришга ҳаракат қилса, бу жуда қимматга тушади. Кўп ҳолатларда буни амалга ошириш мумкин ҳам эмас. Бу иш ва хизмат турларини бир хўжалик бажариши учун қанчадан қанча мутахассис, транспорт, техникалар ва бошқа ресурслар керак. Булар учун хўжаликда на мутахассислар, на молиявий ресурслар етарли. Чунки айрим хизмат турлари таъминоти бир хўжалик учун эмас, балки юзлаб, минглаб ташкилотларга хизмат кўрсатади. Масалан, электр билан таъминлаш ва ҳ.к. Уларни ҳар бир хўжалик ўзи аҳолида ташкил эта олмайди. Шу сабабли ҳам бу иш ва хизмат турлари аҳолида мустақил тизимларни ташкил этади.

Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмаси иқтисодиётда катта ўринни эгаллайди. Энг аввало, бу иш ва хизматлар ишлаб чиқаришнинг ривожланишга олиб келади. Иқтисодиёт ривожланган сари эса, инфратузилма хизматларига талаб ортади. Натижада, ишлаб чиқаришнинг самарадорлиги ошади. Меҳнатга лоёқотли аҳолининг катта қисми инфратузилмага иш жойлашади. Иқтисодиёти ривожланган давлатларда жами ишлаётганларнинг 60-70 фоизи хизмат кўрсатиш тизимида ишлайди. Бизда эса бу кўрсаткич 14 фоиздан камроқ. Натижада қишлоқ хўжалиги корхоналари ўзига хос бўлмаган кўпгина хизмат турларини ўзлари бажарадилар. Шу боис ишлаб чиқаришнинг самардорлиги кутулган даражада ижобий эмас.

Инфратузилма қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини интенсив ривожлантиришга ижобий таъсир кўрсатади, қишлоқ хўжалиги тармоқларини аста - секин айрим хизмат кўрсатиш функцияларидан озод қилади. Бу хизматлар ихтисослашган инфратузилма корхона ва ташкилотлари томонидан бажарилади. Албатта, бу иқтисодий самардорликнинг ошишига олиб келади. Қишлоқ хўжалиги ҳам асосан ишлаб чиқариш жараёни билан шуғулланади. Натижада барча ишларнинг ўз агротехник муддатларида сифатли бажарилиши таъминланади. Лекин ҳозирда инфратузилма бажариши керак бўлган жуда кўплаб иш ва хизматлар қишлоқ хўжалиги корхоналари томонидан бажарилмоқда. Бу, ўз

навбатида, айрим ишларнинг сифатсиз ва катта харажатлар эвазига бажарилишига олиб келмоқда. Иккинчи томондан, мавжуд инфратузилма ҳам самарали ва сифатли фаолият кўрсатади. Шулардан бири кўрсатилаётган хизматлар базорида рақобат муҳитининг пастлиги, кўпгина ҳолларда умуман йўқлиги, хизматлар сифатининг жуда пастлигидир. Шу сабабли бу борада ҳам қилинадиган ишлар жуда кўп.

Республикада агросаноат мажмуасининг ижтимоий инфратузилмаси маълум даражада ривожланган. Айниқсабу масалаларга мустақиллик йилларида катта эътибор берилди. Натижада аҳолининг ичимлик суви билан таъминланиш даражаси 83 фоиз, табиий газ билан таъминланиш даражаси 81 фоизга етди. Бу йўналишдаги ишлар давлатнинг қаттиқ назорати остида ривожлантирилмоқда.

6.3. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари

Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмаси бозор иқтисодиёти талаблари асосида объектив равишда доимо ривожланиб боради. Қишлоқ аҳолини иш билан таъминлашнинг зарурати қишлоқ жойларда янгидан-янги хизмат турларини вужудга келтиради.

Аҳолининг иш билан таъминланиш даражасини мақсадида ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш лозим. Бу борада кўплаб ишлар амалга оширилмоқда. Аҳоли пунктларнинг асосий қисми газ, ичимлик суви билан таъминланмоқда, деярли барчасида қишлоқ амбулаториялари ташкил этилди. Бк эса, янги иш ўринларини пайдо этмоқда. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини (тери, жун, куруқ мевалар ва ҳ.к.) тайёрлайдиган хусусий тадбиркорлар гуруҳи шаклланди. Аҳолининг маҳсулот ва хизматларни харид қилиш қувватини ошириш ижтимоий инфратузилма ривожланишини таъминловчи энг асосий омилдан биридир. Бу борада катта ишлар қилиниши лозим. Бу муаммо ижобий ҳал этилмагунча ижтимоий инфратузилма ҳам ривожланмайди. Албатта, аҳолининг харид қобилиятини ошириш ишлаб чиқаришни ривожлантириш, меҳнат унумдорлигини ошириш, янгидан – янги ишлаб чиқариш корхоналарини қуриш каби иқтисодий аҳамияти катта фалоиятлар асосида олиб борлиши кераклигини унитмаслик лозим. Малакатда иқтисодиётнинг юксалиши даражасини ҳисодга олган ҳолда аҳолининг харид қобилиятини ўстириш талаб қилинади. Акс ҳолда инфляциядаражаси кескин ошиши ва жуда катта салбий оқибатларга олиб келиши мумкин.

Демак, агросаноат мажмуаси ишлаб чиқаришининг самардорлигини ошириш, умуман, мамлакат иқтисодиётини ривожлантириш ижтимоий инфратузилманинг ривожланишига олиб келади. Инфратузилма ривожини кўп жиҳатидан у давлат томонидан қўллаб – қувватланишига боғлиқ.

Чунки ижтимоий инфратузилманинг шундай йўналишлари мавжудки, уларни бирорта ишбилармон ўз фаолият турига айналтира олмайди. Масалан, қишлоқ жойларидаги асосий кўчаларни кечаси ёритадиган чироқлар, аҳоли дам оладиган парк (боғлар), ўт ўчирувчилар ташкилотини юритиш харажатлари, ишбилармон фаолияти бўйича ҳеч қачон ўзини оқламайди. Шундай экан, бу харажатларни давлат томонидан қоплаш зарурияти бор. Ҳамма фойдаланадиган бу турдаги ижтимоий харажатларга давлат томонидан қилинадиган сарфлар мивдори ҳам ижтимоий инфратузилмани ривожлантиришнинг бир йўналишидир.

Қисқача хулосалар

Агросаноат мажмуасининг миҳим бир соҳаси ишлаб чиқариш инфратузилмаси ҳисобланади. Инфратузилма – ишлаб чиқаришнинг нормал ишлаши учун зарур бўлган барча хизматларни кўрсатувчи ва бевосита ишлаб чиқариш жараёни давомида узвий иштирок этувчи тармоқ ва хизматлар йиғиндисидир. Инфратузилманинг асосий қисми ижтимоий инфратузилмадан ташкил топади. Агросаноат мажмуасининг ижтимоий инфратузилмасига транспорт (аҳолини ташиш билан шуғулланувчи), йўллар, соғлиқни сақлаш ва аҳолининг соғлигини тиклашга хизмат қилувчи тизимлар, болалар ва мутахассисларга таълим берувчи соҳалар, уй – жой, ичимлик сув газ билан таъминлаш тизими ва бошқалар киради. Агросаноат мажмуасининг ижтимоий инфратузилмаси агросаноат мажмуаси барча тармоқларининг нормал ишлаши учун зарур шароит туғдиради, уларда ишлаётганларга хизмат кўрсатади. Уларнинг ривожланганлик даражаси жуда кўплаб ижтимоий муаммоларни ечади. Натижада, агросаноат мажмуасида меҳнатнинг сифати ва унумдорлиги ошади. Бу эса катта самардорликка олиб келади.

Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасининг ижтимоий инфратузилмаси нисбатан яхши ривожланган. Шу билан бирга муайян камчиликлар ҳам мавжуд. Улардан энг асосийлари ижтимоий инфратузилмасининг бозор муносабатларига тўлиқ жавоб берадиган янгидан-янги айрим турлари мавжуд эмаслигидир. Қолаверса, мавжуд ижтимоий инфратузилманинг хизмат сифати, маданияти ҳали унчалик баланд эмас. Бу муаммолар агросаноат мажмуасининг натижавий кўрсаткичларига салбий таъсир этади.

Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасининг ижтимоий инфратузилмасини ривожлантириш асосий вазифалардан ҳисобланади.

Таянч иборалар.

Инфратузилма, ижтимоий инфратузилмаси, ишлаб чиқариш инфратузилмаси, ёғ-мой, озиқ-овқат, енгил саноат, ишлаб чиқариш имкониятлари, механизациялаштириш, химиялаштириш, автоматлаштириш, баҳолар паритети, агросаноат мажмуасига кирувчи

тармоқларни мутоносиб ривожлантириш, маҳсулот сифати, агросаноат интеграцияси, аграр сиёсат, агросаноат мажмуаси, иқтисодиёт, агросаноат мажмуаси таркиби, агросаноат мажмуасининг соҳалари, , фаннинг предмети, усуллари, вазифалари, иқтисодий қонунлар, иқтисодий муҳит, ҳудуд иқтисодиёти, тармоқларнинг мутоносиб ривожланиши, ижтимоий масалалар, аҳоли турмуш даражаси, иқтисодий самара, ижтимоий самара, ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш, барқарор иқтисодий ривожланиш, ишлаб чиқариш жараёнларини меҳнатни қуролланиш даражаси, фонд билан таъминланиш даражаси, иқтисодий кўрсаткичлар, ялпи ички маҳсулот, меҳнат ресурслари, ер ва сув фонди, ишбилармонлик, хусусий тадбиркорлик, импорт, экспорт, миграция, қишлоқ хўжалиги, қайта ишлаш саноати, сақлаш корхоналари, кимё саноати, чорвачилик, асаларичилик, балиқчилик, пиллачилик, омухта ем саноати, меҳнат унумдорлиги.

Назарот ва муҳокама учун саволлар

1. “Агросаноат мажмуаси инфратузилмаси” тушунчаси, унинг таркиби, маҳияти нимани англатади?
2. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасига нималар киради?
3. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасини янада ривожлантиришнинг йўналишлари нималардан иборат?
4. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмамани ривожлантиришга қандай омиллар таъсир кўрсатади?

Адабиётлар рўйхати.

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: -Т.: Ўзбекистон 1999
2. Каримов И. А. Ўзбекистон буюк келажак сари.-Т.: Ўзбекистон, 1999.
3. Каримов И. А. Қишлоқ хўжалиги тарақиёти – тўкин ҳаёт манбаи. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
4. Қаюмов Ф. Қ. Эффективность АПК в условиях перехода к рынку: Общие и региональные проблемы. – М.: ИПО «Полигран», 1992.
5. Серова Е. В. Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. – М.: ГУ ВШЭ, 1999.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики Колл. Авт.: Р. А. Алимов, А. К. Бедринцев, А. Ф. Расулов и др.// Под ред. А.Х. Хикматова. – Т.: Ўзбекистон, 2001.- 352 б.
7. Хакимов Р., Отакулов М., Юсупов Э., Юсупов М.С. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. – (Ўқув қўлланма) Т., ТДИУ, 2004.-160 б.
8. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Беркинов Б.Б., Хакимов Р., Юсупов М.С., Орипов М.А., Ўроқов Н.И. - Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди – (Ўқув қўлланма) –Т.: ТДИУ, 2004. – 176 б.

9. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Турсунхўжаев Т.Л., Тўрахўжаев Т.И., Ҳакимов Р.Х., Ўроқов Н.И, Арипов И.М. -Жаҳон кишлоқ хўжалиги. – (Ўқув кўлланма) – Т.: ТДИУ, 2004. – 128 б.
10. Абдуғаниев А., Абдуғаниев А.А. – Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти – (дарслик). – Т.: ТДИУ, 2004. – 304 б.
11. Экономика отраслей АПК / И.А.Минаков, Н.И.Куликов, О.В.Соколов и др.; Под ред. И.А.Минакова. – М.: КолосС, 2004. – 464с.- (Учебники и учеб. пособия для студентов высш. учун. заведений).
12. Республика Узбекистан: Энциклопедический справочник. Н . Тухлиев, А. Кременцова. Т., Гос. Науч. Изд-во «Ўзбекистон миллий энциклопедия», 2001.
13. Раскин И.И, Раскин Л. И. АПК: производство и первичная переработка хлопка. –Т.: Мехнат, 1986
14. Папов Н. А. экономика сельского хозяйства: учебник. М.: Дело и Сервис, 2000.

Интернет сайдлари:

1. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве. Учебник. 2004, <http://textbook.ru/catalogue/book/33320.html>
2. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве, Академия, 2003, <http://rbip.bookchamber.ru/description7897.htm>
3. Н.А. Попов «Основы рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства», М: Тандем /ЭКМОС, 2002, <http://family.taukita.ru/item22219310.html>
4. Н.А.Попов. Экономика отраслей АПК. Курс лекций, 2002, <http://shopper.h1.ru/books.shtml?topic=935&page=1>
5. Н.Я.Коваленко, Экономика сельского хозяйства, М.: «ЮРКНИГА», 2004, <http://web.book.ru/cgi-bin/book.pl?page=4&book=88899>
6. www.bearingpoint.uz

7-мавзу. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ - АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИНИНГ АСОСИЙ БЎҒИНИ

- 7.1. Қишлоқ хўжалиги- агросаноат мажмуасининг асосий бўғини. Унинг ўзига хос хусусиятлари**
- 7.2. Қишлоқ хўжалигининг иқтисодиётда тутган ўрни ва аҳамияти**
- 7.3. Ширкат хўжаликлари ва уларнинг ташкилий-иқтисодий асослари**
- 7.4 Фермер хўжаликлари ва уларнинг ташкилий-иқтисодий асослари**
- 7.5 Дехқон хўжаликлари ва уларнинг ташкилий-иқтисодий асослари**

7.1. Қишлоқ хўжалиги- агросаноат мажмуасининг асосий бўғини. Унинг ўзига хос хусусиятлари

Агросаноат мажмуасининг асосини, ядросини қишлоқ хўжалиги ташкил этади. Агросаноат мажмуасига кирувчи барча тармоқлар айнан қишлоқ хўжалиги билан боғланган. Уларнинг айримлари қишлоқ хўжалиги учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқариб, етказиб берса, бошқалри қишлоқ хўжалигида етиштирилган маҳсулотларни тайёрлайди, уларни қайта ишлайди ва тайёр маҳсулотларни истеъмолчиларга етказиб беради. Кўплаб соҳалар эса шу тармоқларнинг бир меъёردа ишлаши учун хизматлар кўрсатадилар.

Агросаноат мажмуасининг асосини ташкил этадиган қишлоқ хўжалиги ўзига хос хусусиятларга эга. Бу хусусиятлар бошқа тармоқлардан қишлоқ хўжалигини фарқлаб туради ва ишлаб чиқаришни ташкил этишда ўз талабларини қўяди. Бу хусусиятлар қуйидагилардан иборат:

1. Қишлоқ хўжалиги табиий омилларнинг таъсири катта. Улар ишлаб чиқаришнинг мавсумийлигидан келиб чиқаради. Бу эса, ишлаб чиқаришни ташкил этишда мавжуд ресурслардан йил давомида самарали фойдаланишни ҳисобга олишни талаб этади. Қиш ойларида аҳолининг вақтинчалик бекор қолиши айрим ижтимоий муаммоларни келтириб чиқаради. Бу масалалар олимлар, мутахассис ва ишбилармонлар олдига қатор вазифаларни қўяди.

2. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш воситалари сифатида тирик организмлар қатнашади. Бу, ўз навбатида, мутахассислардан фақатгина иқтисодий қонуниятларнигина эмас, балки биологик қонунларни ҳам билишни ва ишлаб чиқаришни ташкил этишда уларни ҳисобга олишни талаб қилади. Қишлоқ хўжалигида сарфланаётган меҳнатнинг самараси кўп жихатдан ўсимлик ва чорва молларининг биологик имкониятларига боғлиқ.

3. Ер асосий ишлаб чиқариш воситаси ҳисобланиб, ундан фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд. Уларни инкор этиш ёки етарлича ҳисобга олмаслик катта салбий оқибатларга олиб келади.

4. Қишлоқ хўжалигида сарфланаётган моддий харажатлар даври билан фаолият натижасида олинаётган даромадларнинг олиниш даври ўртасида фарқ катта. Бошқача қилиб айтганда, йил давомида фақат харажатлар қилинади. Чунки ерни экишга тайёрлаш, уруғлик, ўғитлар, ёқилғи-мойлаш материаллари харид қилиш ва сарфлаш, меҳнатга ҳақ тўлаб бориш каби харажатлар ҳар ойда қилинади. Экин турлари ҳосили эса маълум даврдада пишади. Етиштирилган ҳосил сотилади ва ундан кейин пул дармодлари келиб тушади. Албатта, амалиятда шартномалар асосида қишлоқ хўжалик корхоналарига аванслар бериш, кредитлардан фойдаланиш ёки айрим хизматларни ташкил этиш натижасида маълум миқдоридаги пул тушумлари бўлиши мумкин. Лекин, умуман олганда, йил давомида харажат сарфланиши, даромадларнинг эса айрим даврлардагина тушиши ўзига хос объектив талабларни келтириб чиқаради. Аграр сиёсат бу хусусиятни ҳисобга олган ҳолда юритилиш зарур.

5. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш жуда катта майдонларда олиб борилади. Бу, ўз навбатида, ишлаб чиқаришни, аҳоли пунктларини жойлаштиришда маълум талабларни келтириб чиқаради, қишлоқ хўжалигининг моддий – техника базасини шакллантиришда ҳисобга олишни талаб қилади.

6. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарилган маҳсулотларининг бир қисмини ўзи уруғлик, ем – хашак, озиқ – овқат сифатида имтеъмол қилади.

7. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг кўп турларини узоқ сақлаш мумкин эмас. Бу муаммо қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг деярли бир даврда пишиб етилиши оқибатида янада чуқурлашади. Бу, ўз навбатида, етиштирилган маҳсулотни тайрловчи, қайта ишловчи ташкилотларнинг бир меъёردа тинмасдан ишлашини, бк эса айрим даврларда жуда катта қувватларнинг бўлишини талаб қилади. Йилнинг қолган даврларида эса бу қувватларнинг нисбатан бўш қолиши кузатилади. Бу ҳолат қайта ишлаш тармоқларининг катта омборхоналари бўлишини талаб этади. Бундай ҳолат, ўз навбатида, маҳсулотнинг таннархига салбий таъсир кўрсатади.

Бу каби ўзга хосликларни, албатта, чуқур ўрганиш ва доимо ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқаришни ташкил этиш қишлоқ хўжалигининг самарали ишлашини таъминлайди. Шубҳасиз, фан, техника тараққиёти ўсган борган сари қишлоқ хўжалигининг бу хусусиятлари таъсири нисбатан камайиб боради, лекин бутунлай йўқ бўлиб кетмайди.

7.2. Қишлоқ хўжалигининг иқтисодиётда тутган ўрни ва аҳамияти

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг энг йирик тармоғи қишлоқ хўжалигидир. У, энг аввало, аҳолининг озиқ-овқатга бўлган талабини қондиришга хизмат қилади. Бу борада Ўзбекистон Республикаси

қишлоқ хўжалиги жуда катта ютуқларга эришди. Республика қишлоқ хўжалиги озиқ –овқат маҳсулотларининг деярли асосий қисмини аҳолимиз учун етарли мукдорда етиштиради. Қишлоқ хўжалиги саноатни хомашё билан таъминлайди. Бугунги кунда мамлакат енгил ва тўқимачилик саноатда ишлатилаётган толанинг 60 фоизидан ортиқроғи ўзимизда ишлаб чиқарилган пахта толасидир. Қолган қисми жун, каноп, пилла ва кимёвий толаларга тўғри келади. Мева, сабзавот ва полиз маҳсулотларини қайта ишловчи саноат тўлиқ маҳаллий хомашё маҳсулотлари эвазига ишлайди. Сут ва гўштни қайта ишлаш саноати ҳам мамлакатда етиштирилган маҳсулотлар ҳисобига фаолият кўрсатади. Ёғ – мой саноатининг хомашёлари асосан ўзимизда етиштирилади. Фақатгина ўсимлик мойининг айрим турларини хориждан келтирилган хомашё ҳисобига ишлаб чиқарилади. Масалан, мамлакат аҳолиси истеъмол қилаётган ёғ – мойларнинг сифати, ассортименти бой бўлиши учун четдан соя келтирмоқда. Албатта, бу жами етиштирилаётган ёғ-мойнинг жуда кам қисмини ташкил этади.

Қишлоқ хўжалиги Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг йирик тармоқларидан бири ҳисобланади. Бугунги кунда қишлоқ хўжалигининг мамлакат иқтисодиётдаги ўрни жудда катта. Мамлакатда ишлаб чиқарилаётган ялпи ички маҳсулотнинг 26-30 фоизи шу тармоқнинг улишига тўғри келади. 2004 йилда мамлакат жами ялпи ички маҳсулотининг 26,8 фоизи шу тармоқда яратилди. Мамлакатимиз иқтисодиёти учун зарур бўлган эркин ҳаракатдаги каттиқ валюта тушумининг яримидан кўпроғи шу тармоқ маҳсулотларини экспорт қилишдан олинади. Аҳолининг 60 фоизидан ортиқроғи қишлоқ жойларда яшайди. Ҳалқимизнинг турмуш даражаси, инсон ресурсларининг катта бир қисмининг иш билан таъминланиши қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ. Бугунги кунда иқтисодиётда банд бўлган меҳнат ресурсларининг 28 фоиздан кўпроғи қишлоқ ва ўрмон хўжалигида фаолият кўрсатади. Шу боисдан ҳам қишлоқ хўжалигига эътибор, айниқса кейинги мустақиллик йилларида, ҳақли равишда катта бўлмоқда.

1-жадвал

Республика қишлоқ хўжалигининг малакат иқтисодиётидаги ўрни

№	Кўрсаткичлар	2000	2001	2002	2003	2004
1.	Қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг мамлакат ялпи ички маҳсулотдаги салмоғи,%	30,4	30	30,6	28,6	26,8
2.	Қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг ўсиш суръати, %	103,2	104,5	106,1	107,3	110,1
3.	Пахта толаси ва озиқ-овқат маҳсулотларининг ялпи экспортдаги салмоғи, %	32,9	25,9	25,9	22,5	21,9
4.	Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурсларининг салмоғи, %	29,7	29,6	29,1	28,3	28,4

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики қишлоқ хўжалиги Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг энг йирик тармоғи ҳисобланиб, йилдан йилга унинг улуши камайиб бормоқда. Бу борада шуни таъкидлаш лозимки 2000-2004 йилларда қишлоқ хўжалигида барқарор қиш юз берди. Мамлакат иқтисодиётида саноатнинг, хизмат кўрсатиш тизимининг нисбатан тез ривожланиб бориши туфайлигина қишлоқ хўжалигининг улуши камайган. Бу жуда ижобий жараён ҳисобланади. Мамлакат иқтисодиёти жадал ўсиб борган сари унда қишлоқ хўжалигининг улуши камайиб боради. Натижада ривожланган саноатлашган, хизмат кўрсатиш соҳалари тараққий топган мамлакатга айланишимиз таъминланади.

Мамлакатда олиб борилаётган иқтисодий, ижтимоий ислохотларнинг муваффақияти кўп жиҳатдан қишлоқ хўжалигининг ривожланиш даражасига боғлиқ. Чунки қишлоқ хўжалиги мамлакатимиз учун ҳам сиёсий, ҳам иқтисодий ва ижтимоий аҳамият касб этган соҳа бўлиб, у қуйидаги функцияларни бажаради:

- мамлакатимизни озиқ овқат фондини шакллантиради;
- юртимизнинг озиқ-овқат соҳадаги мустақиллигини таъминлайди;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлайдиган саноат учун хом ашё етказиб беради;
- аҳолини иш жойлари билан таъминлайди.

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги ўсимликчилик ва чорвачилик тармоқларидан иборат. Ўсимликчилик тармоғида пахта, донли экинлар (асосан буғдой), картошка, сабзавот, полиз, тамаки, ем-хашак экинлари, ўсимлик ёғи берадиган экинлар (масхар, кунгабоқар), боғдорчилик ва узумчиликдан иборат. Чорвачиликда қорамолчилик, қўй ва эчкичилик, паррандачилик, отчилик (йилқиччилик), куёнчилик, туячилик, чўчқаччилик тармоқлари шаклланган ва ривожланган. Бундан ташқари республика қишлоқ хўжалигида пиллачилик, асалариччилик ва балиқчилик соҳалари ҳам яхши ривожланиб келмоқда. Республикада ҳозирда 6,2 млн. бош қорамол, 11,1 млн. бош қўй ва эчкилар бор.

1-график

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг таркиби, (% да)

Ўганилаётган даврда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таркибида катта ўзгаришлар юз бермаган. 2000 йилда ўсимликчилик тармоғининг улуши 52,6 фоиз бўлган бўлса 2004 йилга келиб 53,7 фоизни ташкил этган ёки 1,1 пунктга ошган. Шу йилларда чорвачилик маҳсулотларининг қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотдаги улуши 47,4 фоиздан 46,3 фоизга тушиб қолган. Бунинг асосий сабаби 2004 йил қишлоқ хўжалиги учун жуда қулай келиши сабабли ўсимликчилик тармоғи ялпи маҳсулотининг чорвачилик ялпи маҳсулотининг ўсишидан тез суръатларда бўлганлигидадир.

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги ер-сув, асосий активлар (асосий фондлар), меҳнат ресурслари ва бошқа ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва олиб бориш учун зарур ресурсларга эга.

2-жадвал

Ўзбекистон Республикасининг ер фонди ва унинг фойдаланувчилар бўйича тақсимланиши

№	Ердан фойдаланувчилар	1996 йил		2000 йил		2004 йил	
		минг га	%	минг га	%	минг га	%
	Жами ер фонди Шундан	44405,0	100,0	44405,0	100,0	44410,3	100,0
1.	Қишлоқ хўжалиги корхоналари фойдаланаётган ерлар	25317,8	57,0	25112,6	56,6	24819,4	55,8
2.	Ўрмон хўжалик корхоналари ерлари	8695,5	19,7	8446,3	19,1	8402,6	18,9
3.	Саноат, транспорт, мудофаа, алоқа ва бошқа ташкилотлар ерлари	1868,9	4,2	1926,3	4,4	2264,3	5,2
4.	Аҳоли яшаш жойлари	226,4	0,5	231,2	0,5	238,7	0,5
5.	Заҳирадаги ерла	7492,1	16,8	7472,5	16,8	7432,8	16,7
6.	Гидротехника ва бошқа сув хўжалиги ташкилотлари ерлари	793,8	1,7	804,6	1,8	822,4	1,8
7.	Табиат муҳофазаси, соғломлаштириш ва маданий аҳамиятга эга ерлар	10,5	0,02	70,8	0,1	74,3	0,1
8.	Бошқа ерлар	-	-	340,7	0,7	430,1	0,9

Жадвалдан кўриниб турибдики 2004 йил маълумотларига қараганда Республика ер фондининг асосий қисми, 55,8 фоизи қишлоқ хўжалиги тармоғига берилган. Агарда ўрмон хўжалиги, қисман гидротехника ва бошқа сув хўжалиги ташкилотлари (оз миқдорда бўлсада қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаради) ва мудофаа вазирлигига қарашли

айрим хўжаликларда ҳам қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарилишини ҳисобга олсак юқоридаги рақам янада каттароқ улушни эгаллашини англаш мумкин.

2004 йилнинг январига бўлган маълумотга кўра 3691, минг гектардан кўпроқ суғорилиб ҳайдаладиган ер, 230 минг гадан ортиқроқ боғ ва узумзорлар бор.

Республика қишлоқ хўжалигининг ишлаб чиқариш таркибида мустақиллик йилларида кескин ўзгаришлар юз берди. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига жалб этилган ер ресурслари бугунги кун талабидан келиб чиқиб асосан пахта ва ғалла экинлари учун ажратилмоқда.

3-жадвал

Ўзбекистон Республикасида экин майдонлари таркибининг ўзгариши
(барча турдаги хўжаликлар бўйича минг гектар)

	2003 йил				2004 йил			
	Барча турдаги хўжаликларда	Ширкатларда	Фермер хўжаликларида	Дехқон хўжаликларида	Барча турдаги хўжаликларда	Ширкатларда	Фермер хўжаликларида	Дехқон хўжаликларида
Жами экин майдони	3790,1	1967,0	1401,9	421,2	3691,5	1497,1	1761,6	432,8
Донли экинлар Шундан:	1790,9	912,1	680,3	198,5	1666,5	661,4	805,2	199,9
Бугдой	1507,56	766,6	581,3	159,7	1469,7	593,5	715,1	161,1
Шоли (гуруч)	121,0	67,3	47,8	5,9	65,9	22,7	40,0	3,2
Макка дон учун	34,7	7,3	7,8	19,6	34,5	5,4	8,5	20,6
Техника экинлари Шундан:	1445	847,2	590,0	7,8	1516,8	690,8	815,6	10,4
Пахта	1393	820	573	-	1455,7	662,9	792,8	-
Картошка, сабзавот ва полиз	237,7	47,4	36,7	153,5	226,9	31,2	37,5	158,2
Картошка	49,2	3,4	2,2	43,6	52,4	3,8	3,3	45,3
Сабзавот	145,6	34,1	17,5	94	137,6	21,3	19,1	97,2
Полиз	41,3	8,5	17	15,8	35	5,3	14,6	15,1
Мевали боғлар	201,5	108,7	27,3	65,6	198,9	97,1	37,8	64
Узумзорлар	118,2	76,5	10,6	31,1	116,1	67,7	16,3	32,1
Ем-хашак экинлари	316,5	160,2	94,9	61,4	281,3	113,7	103,3	64,3

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики Республика экин майдонлари йилдан йилга қисқариб бормоқда ва бу камайиш 2004 йилда 2003 йилга нисбатан 98,6 минг гектарга ёки 2,7 фоизга камайган. Ушбу камайиш асосан ем-хашак экинлари, сабзавот, полиз, мевали боғлар ва узумзорлар ҳамда ғалла экинлари ҳисобига юз берган. Шу билан биргаликда аҳолининг, мамлакат иқтисодиётининг манфаатларидан (халқаро бозорда пахта хомашёси конъюктурасининг ўзгаришини ҳисобга

олиб) келиб чиқиб пахта экин майдони 2004 йилда 2003 йилдагидан 62,7 минг гектарга ёки 4,5 фоизга ошган.

Республика қишлоқ хўжалигининг чорвачилик тармоғи ҳам жадал ривожланиш учун катта ресурсларга эга.

4-жадвал

Ўзбекистон Республикасида чорва моллари ва паррандалар бош сони
(барча муклк шакллари бўйича, минг бош)

Чорва молари ва паррандалар	2000	2001	2002	2003	2004	Ўсиш(+) камайиш (-)
Қорамоллар	5353,4	5416,1	5477,6	5878,8	6232,6	879,2
Шундан: сигирлар	2343,4	2361,8	2393,2	2549,9	2708,8	365,4
Сигирларнинг салмоғи,%	43,7	43,6	43,7	43,3	43,4	x
Қўй ва эчкилар	8932,5	9022,6	9233,9	9928,6	11181,9	2249,4
Чўчқалар	85,8	81,6	75,4	89,9	83,8	-2,0
Паррандалар	14510	14828,7	15354,9	17675,7	18822,6	4216,9
Отлар	146,3	144,7	143,4	147,3	149,4	3,1

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики Республикада деярли барча турдаги чорва моллари (чўчқалардан ташқари) ва паррандалар бош сони кўпайиб бормоқда. 2004 йилда 2003 йилга қараганда қорамоллар бош сони 879,2 минг, сигирлар 365,4 минг, қўй ва эчкилар 2249,4 минг, паррандалар бош сони 4216,9 минг бошга ошди. Ўрганилган даврда фақатгина чўчқалар бош сони 2 мингга камайиб кетган.

Қорамолчиликнинг таркиби ҳам ижобий томонга ўзгарган. Агарда мустақилликкача (1990 йилда) жами қорамоллар таркибида сигирларнинг салмоғи 32,6 фоизни ташкил этган бўлса 2000 йилдан бошлаб бу кўрсаткич 43 фоиздан ошиб кетди ва шу ҳолат сақланиб қолмоқда. Бу Республика Президенти И.Каримовнинг ва ҳукуматининг олиб борган оқилона сиёсатининг натижасида юз берди. “Республика чорвачилигида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш бўйича чора тадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1993 йил 15 мартада қабул қилинган 137 сонли қарори билан Республикадаги 1499 та жамоа чорвачилик фермалари ёпиқ турдаги ҳиссадорлик жамиятларига айлантирилиб, 489,1 минг бош қорамоллар, шу жумладан 96,3 минг бош сигирлар чорвадорларга хусусийлаштирилиб берилди. Кейинчалик ушбу қарорда белгиланган вазифаларни бажариш мақсадида аҳолига 600 минг бош зотли бузоқлар сотилди. Натижада чорвачиликнинг асосий қисми аҳоли қўлига ўтди. Қорамолларнинг катта қисмининг аҳоли қўлига ўтиши унинг таркибини яхшиланишига (жами қорамоллар сонидан сигирларнинг улушининг ортишига), ижобий табиий танланишнинг юзага келишига, ем-хашак экин майдонлари йилдан йилга

қисқариб бориға қарамасдан ем-хашак муаммосини қисман хал этилишиға олиб келди.

Мустақиллик йилларида олиб борилган ислохотлар натижасида Ўзбекистон Ресубликаси динамик ҳолда ривожланиб бораётган мураккаб иқтисодий тизимға эға бўлди. Қишлоқ хўжалиги Ресублика иқтисодиётининг йирик ва муҳим тармоғи сифатида сақланиб қолди.

Қишлоқ хўжалиги Ўзбекистон халқларининг энг қадимдан шуғилланган асосий соҳалардан бири бўлиб, бир неча минг йилликлардан аста-секин ривож топиб келмоқда. Ресублика ҳудудида аввало чорвачилик кейинчалик деҳқончилик маданияти таркиб топди. Чорвачиликнинг асосан қўйчилик, қорамолчилик, отчилик (йилқичилик), асаларичилик, туячилик ва ипакчилик, деҳқончиликнинг дончилик, сабзавотчилик, полизчилик, боғдорчилик ва пахтачилик тормоқлари яхши ривожланди. Қишлоқ хўжалиги Ресубликамик ҳудудида яшайдиган халқларнинг асосий турмуш тарзига айланган. Унинг ривожии юртимик ҳудудида қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ меҳнат қуроллари ишлаб чиқаришнинг ўсишиға сабаб бўлди. Натижада аста секин бўлсада маданият, илм-фан, косибчилик ривож топди.

XX асрда дунё мамлакатлари тарақиётининг тез ривожланиши юртимикнинг иқтисодий-ижтимоий ҳаётига ўз ижобий таъсирини кўрсатди. Ресубликанинг қишлоқ хўжалик ялпи маҳсулоти 1913 йилдан 1990 йилға (мустақилликкача) қадар бўлган даврда 188 марта ўсди. 1913 йилдан 1940 йилға қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти 1,8 марта, 1960 йилда 51 марта, 1970 йилда 100 марта ва 1980 йилда 170 марта ташкил этди. Маълумотлардан кўриниб турибдики ўсиш суръатлари 1960-1980 йиллар ичида тез бўлган. Шу даврда қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг ўсишининг асосий сабаблари нархдаги ўзгаришлар, янги ерларни ўзлаштириш ҳисобига, нисбатан экстенсив йўл билан амалға оширилган. Ушбу даврда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини натурал ҳолда ишлаб чиқаришнинг ўсиши бунға исбот бўлади. 1913 йилда 89 минг тонна гўшт (сўйилган вазнда) ишлаб чиқарилган бўлса 1990 йилда 419,9 минг тонна ишлаб чиқарилган ёки 4,7 мартаға ошган. Сут ишлаб чиқариш шу даврда 11,4 марта, тухум етиштириш 30,1 марта, сабзавот 21,1 марта, дон ишлаб чиқариш 1,9 марта, пахта етиштириш эса 11,1 марта, ўсимлик ёғи етиштириш 8,4 мартаға ўсди. Рақамларға эътибор берилса ушбу даврда қишлоқ хўжалигининг ялпи маҳсулотининг ўсиши маҳсулотларнинг натурал миқдордаги ўсишидан солиштириб бўлмайдиган даражада юқори суръатларда ўсганлигини кўриш мумкин. Ўсиш маҳсулотлар нархининг ўсиши ҳисобига юз берганини аслида эса салкам 1 асрда ўсиш 15-20 мартадан юқори бўлмагини кўрамик.

Собиқ шўролар даврида Ўзбекистонда бир томонлама бўлсада қишлоқ хўжалигида катта ўзгаришлар юз берди. Шўролар давлатининг асосий сиёсати Ўзбекистоннинг бой табиий иқлим шароитидан

умумдавлат манфаатлари учун фойдаланишга қаратилди. Натижада Республика ва унинг халқининг манфаатлари умумдавлат манфаатларига бўйсиндирилди. Бундай сиёсат республика иқтисодиётида жуда катта муаммоларни келтириб чиқарди. Олиб борилган сиёсатнинг натижасида қишлоқ хўжалиги ишлари билан банд бўлган республика аҳолисининг катта қисми паст малакали меҳнат ресурсларига айланди. Умуммамлакат манфаатларидан келиб чиқиб Ўзбекистон асосан пахта ишлаб чиқаришга ихтисослаштирилди. Унинг натижасида халқимиз асрлар мобайнида шуғилланиб келган қишлоқ хўжалигининг кўплаб соҳаларига эътибор камайди, уларнинг айримлари мутлоқ йўқолиб кетди. Жумладан, XX асрнинг 80 - йилларига келиб республикада етиштириш учун тарвуз уруғлари Россиянинг Астрахан ўлкасидан келтирилди. Пахта ишлаб чиқаришни кўпайтириш республикада озиқ-овқат маҳсулотлари етиштиришни кескин камайишига олиб келди. Биргина мисол ўтган асрнинг 70-80- йилларида, мустақилликка эришган дастлабки йилларда республика учун зарур озиқ-овқат маҳсулотларининг 80 фоизидан кўпроғи импорт қилинар эди. Дунёнинг ривожланган катта бир қисмида озиқ-овқат керагидан ортиқча бўлиб уни сотиш муаммо бўлган бир пайтда 80-йилларнинг охирига келиб республикада барча озиқ-овқат маҳсулотларини харид қилиш талон ёки меъёр тизимига ўтказилди. Аҳоли жон бошига бир ойга 2 кгдан ун, 1кг дан шакар, гўшт, ёғ ва бошқа маҳсулотлар сотиладиган бўлди. Пахта ишлаб чиқаришни кўпайтириш мақсадида республика қишлоқ хўжалигига катта капитал қўйилмалар сарфланди. Қишлоқ хўжалиги корхоналарининг моддий техник таъминоти яхшиланди, қишлоқ инфратузилмаси ривожлантирилди. Сурхондарё, Қашқадарё, Бухоро, Жиззах ва Сирдарё вилоятларида катта чўл массивлари ўзлаштирилди. Ушбу жараёнлар аҳолини қисман иш билан таъминлашни яхшилаш, турмуш даражасини нисбатан ўстириш имконини берди. Шу билан биргаликда катта иқтисодий, ижтимоий ва экологик муаммоларни ҳам юзага келтирди. Янги чўл массивларини ўзлаштиришда йўл қўйилган ҳатолар ҳамда қандай бўлмасин пахта етиштиришни кўпайтириш хоҳиши ерларнинг унумдорлигининг пасайишига, уларнинг мелиоратив ҳолатининг аста-секин ёмонлашувиغا, ер ости сувларининг кўтарилиши, катта экин майдонларини шўрланишининг ортишига олиб келди. Республика қишлоқ хўжалиги ривожига асосан пахтачилик билан боғлаб қўйилди. Республикада таркиб топган ва ривожлантирилган саноат ҳам устун даражада пахтачиликка қаратилди. Бир сўз билан айтганда, собиқ шўролар давридан бир томонлама ривожланган, асосан хомашё етиштиришга мослаштирилган, пахтачиликка чуқур ихтисослаштирилган, катта иқтисодий, ижтимоий ҳамда экологик касаллик ва муаммоларга эга қишлоқ хўжалиги мерос бўлиб қолди.

Мустақилликнинг дастлабки кунлариданоқ жуда кўплаб кечиктириб бўлмайдиган масалаларни ечиш ҳаётий зарурат, вазифа сифатида давлат

олдида турар эди. Улардан айримларини эслаш фойдадан ҳоли эмас. Энг аввало оҳоли учун зарур бўлган озиқ-овқат масалани ижобий ҳал этиш керак бўлди. Халқ манфаати учун зарарат бўлган бу муаммони амалга ошириш осон кечмади. Мустақил Республика қишлоқ хўжалиги давлат мулкчилигига асосланган асосан пахта етиштиришга ихтисослашган йирик хўжаликлардан (совхоз ва колхозлардан) ҳамда аҳолининг ёрдамчи хўжаликларидан иборат эди. 1940 йилда 81 та совхозлар бўлган бўлса 1990 йилга уланинг сони 1034 тага етди. Шу йилларда колхозлар мос равишда 1106 та ва 855 тани ташкил этди. Йирик хўжаликлар юқори органлар томонидан тасдиқланган режа асосида фаолият юритар, уларни моддий ресурслар билан таъминлаш марказлашган ҳолда олиб борилар эди. Йирик хўжаликларни бошқариш харажатлари ҳам катта бўлиб уларнинг энг асосий камчилиги ўз ишлаб чиқариш йўналишини тезда ўзгартира олмас эди. Масалан, пахта ишлаб чиқариш учун ихтисослашган хўжаликнинг барча техникалари асосан пахтачилик учун мўлжалланган бўлиб дон ёки сабзавотчилик учун деярли мос келмас, қолаверса уруғлик, минерал ўғит, ёқилғи мойлаш материаллари билан таъминлашни бир мавсумда ўзгаритиш имкони йўқ эди. Йирик хўжаликларни техника ва моддий ресурслар билан таъминлайдиган кўплаб соҳалар башқа республикаларда жойлашган эди. Мустақил давлатларнинг вужудга келиши ягона бир тизимга айланган иқтисоднинг барбод бўлишига олиб келди. Республика ҳудудида жойлашган завод ва фабрикаларнинг ҳам аксарият қисмининг тўхтаб қолишига сабаб бўлди. Шундай ҳолда шўролар даврида махсус шароит ва тамойиллар асосида ташкил топган йирик хўжаликларни сақлаб қолиш ва уларнинг фаолиятини давом эттириш имкониятлари кескин пасайди, кейинчалик эса деярли мумкин бўлмай қолди.

Юқоридаги ҳолатларни инобатга олиб Приезидентимиз И.Каримов томонидан мамлакат сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳаётини, жумладан қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилишнинг концепциялари ишлаб чиқилди. Мустақиликнинг дастлабки кунларидаёқ озиқ-овқат ҳавфсизлигини таъминлаш устивор йўналиш сифатида белгиланди ва энг аввало чуқур ислохотлар қишлоқ хўжалигида амалга оширала бошланди. Натижада пахта яккахокимлигига баҳам берилиб ғалла мустақиллигига эришиш мақсадида сайи харикатлар қилинди ва тарихан қисқа муддат ичида ушбу мақсадга эришилди. 1996 йилга келиб Ўзбекистон Республикаси ғалла мустақиллигига эришди. Баъзан ғаллага нисатан пахтанинг фойдаси, иқтисодий самараси кўпроқ, шу сабабли пахта шлаб чиқаришга асосий эътиборни бериш керак деган фикрларни учратамиз. Бу фикр умуман олганда тўғри эканлигини инкор этмоқчи эмасмиз. Лекин советлар давлатининг парчаланиши эски алоқаларнинг деярли издан чиқишига олиб келган, традицион ғалла ишлаб чиқаришга ихтисослашган республикалар Россия, Украина, Қозоқистонларнинг ўзлари ўз халқини ғалла билан таъминлаши мураккаб бўлиб қолган шароитда озиқ-овқатсиз, унинг асоси

бўлган ғалласиз тараққиётни, умуман ҳаётни тасаввур қилиш қийин. Шу сабали ўтиш даврининг дастлабки кунлариданоқ ғалла мустақилигига интилиш, Ўзбекистон Республикаси Президенти унинг ҳукумати ўта салоҳиятли эканлигини ва тўғри йўл танлаганлигини ҳаётнинг ўзи исботламоқда.

Бизга мерос бўлиб қолган иқтисодиётнинг, жумладан қишлоқ хўжалигининг олдида хал этилиши лозим жуда кўплаб оғир мақсадли вазифалар турар эди. Бу вазифаларни шартли равишда қуйидагича ифодалаш мумкин.

Биринчидан, халқ фаровонлиги, мамлакат хавфсизлигини таъминлаш мақсадида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришни миқдор жиҳатдан кўпайтириш. Бу борада айниқса озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кўпайтириш зарур эди ва бу вазифа ҳозир ва келажакда ҳам долзарб бўлиб қолади. Ҳозирда аҳоли истеъмоли учун зарур бўлган дон ишлаб чиқаришга еришилди. Аммо чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш борасида катта муаммолар мавжуд. 2000-2004 йиларда аҳоли жон бошига ўртача гўшт ишлаб чиқариш 34 кг, сут ишлаб чиқариш 164 кгни ташкил этди. У тиббий меъёрдагидан икки мартага яқин кам. Шу сабабли қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини миқдор жиҳатдан ишлаб чиқариш ҳажмини кўпайтириш асосий мақсадли вазифалардан бири ҳисобланади ва бу муаммо Республика Президенти ва ҳукуматининг диққат эътиборида турибди.

Иккинчидан қишлоқ хўжалигида етиштирилаётган маҳсулотлар сифати ва ассортиментини яхшилаб бориш зарур. Маълумки Ўзбекистон Республикаси пахта ишлаб чиқаришда дунёда бешинчи ўринда, пахта толасини сотиш бўйича эса иккинчи ўринда туради. Пахта толасини сотиш мамлакат экспортнинг 18-19 фоизини ташкил этмоқда. Мамлакатда етиштирилаётган пахта толасининг сифатини кескин яхшилаш иқтисодиётга жуда катта иқтисодий самара келтиради. Дунё давлатлари ва Республикамиз тўқимачилик саноати талаб қиладиган типдаги толалар етиштиришни кўпайтириш зарур. Сифатни ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ассортиментини яхшилаш зарурати республика қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг энг асосий йўналиши сифатида белгиланган.

Учинчидан, қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлигини ошириш доимий зарурат ҳисобланади. Меҳнат унумдорлигини ошириш мамлакат қишлоқ хўжалигини рақобатбордошлигини кучайтиради, аҳолининг турмуш шароитини яхшилайтиди, маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайишига ва унинг сифатининг талаб даражасига етишини таъминлайди.

Тўртинчидан, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришни нисбатан орзонлашишига еришиш лозим. Албатта бозор иқтисодиёти шароитида қишлоқ хўжалиги ўзига керакли техника, ёқилғи, минерал ўғит, бошқа товар ва хизматларни бозор баҳосида сотиб олади. Ўз маҳсулотини

эса ўзи учун фойдали нархларда хаамиша ҳам сота олмайди. Лекин аҳолининг даромадларининг ўсиши озиқ-овқат маҳсулотлари нархларининг ўсишидан каттароқ бўлишини таъминлаш керак. Хозирда республика аҳолиси ўз даромадларининг 51-52 фоизини озиқ-овқат учун сарфлаётган бўлса келажакда бу кўрсаткич камайиб бориши (аҳолининг озиқ-овқат билан таъминланиши яхшиланиб бориши асосида) керак.

Бешинчидан, қишлоқ жойларни, ҳудудларни имкон даражасида бир меъёردа ривожланишини таъминлашга эътиборни кучайтириш вазифаси ҳам жуда долзарб ҳисобланади. Қишлоқ ҳудудларини ижтимоий тараққиёт даражасини янада юксалтириш, иш жойларини ташкил этиш кўплаб салбий ҳолатларнинг олдини олади. Президентимизнинг қишлоқ аҳолини ичимлик сув ва табиий газ билан таъминлаш тўғрисидаги фармон ва қарорларининг қабул қилиниши, махсус дастурлар ишлаб чиқарилиши қишлоқни ижтимоий ва иқтисодий ривожланишига эътиборнинг кучли эканлигини кўрсатади.

Мустақиллик йилларида мамлакатимизда олиб борилган сиёсий, иқтисодий, ижтимоий сиёсат натижасида қишлоқ хўжалигида чуқур таркибий, ижтимоий ва мулкый мунособатлар ўзгариши юз берди. Мустақиллик йилларида иқтисодиётни жумладан, қишлоқ хўжалигини тубдан ислоҳ қилишнинг назарий асослари Президент И.Каримов томонидан ишлаб чиқилди. Президентимиз асосларида иқтисодий ривожланишнинг турли хил концепциялари таҳлил этилди.

Биринчи концепция – Асосий эҳтиёжлар концепцияси – аҳоли энг кам тирикчилик эҳтиёжини кафолатли тарзда таъминлаш ва иш билан банд қилиш муаммосини ҳал этишга қаратилган;

Иккинчи концепция – Мақбул ёки тегишли технология концепцияси – аҳолининг меҳнатга лаёқатли қисмининг бандлигини таъминлайдиган ва маҳаллий хомашёни, аввало қишлоқ хўжалиги хомашёсини бирламчи ва чуқур қайта ишлашга қаратилган. Бу концепция энг илғор технологияларни ривожлантириш зарурлигига асосланади;

Учинчи концепция – Ўз кучига жамоа бўлиб ишониш концепцияси – мавжуд захиралардан тўлиқроқ фойдаланишга ва мамлакат иқтисодиётини бошқа давлатларга қарамлигига барҳам беришга қаратилган;

Тўртинчи концепция – Янги халқаро иқтисодий тартиб концепцияси – ривожланаётган юртимизнинг иқтисодий қолоқлигини тугатиш ва бошқа давлатлар билан тенг ҳуқуқли шериклар сифатида фаолият юритишига қаратилган.

Олиб борилган режали ишлар натижасида тармоқда маълум ижобий ютуқларга эришилди.

Биринчидан, мамлакат иқтисодиёти, жумладан қишлоқ хўжалиги бозор иқтисодиёти талаблари шароитида фаолият кўрсатишлари учун керакли ҳуқуқий асос яратилди. Тарихан қисқа даврда умуман иқтисодиётга тегишли 100 дан ортиқ қонунлар ишлаб чиқилди ва ҳаётга

жорий этилди. Улар қаторига Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси, Фермер хўжалиги тўғрисида, Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида, Деҳқон хўжалиги тўғрисида, Қишлоқ хўжалиги корхоналарини санация қилиш тўғрисида каби қишлоқ хўжалиги тармоғига оид қатор қонунларни киритиш мумкин. Мустақиллик йилларида бевосита қишлоқ хўжалигига оид 140 дан ортиқ Президент Фармонлари ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари қабул қилинди ҳамда турли меъерий ҳужжатлар ишлаб чиқилди. Бу қонун ва меъерий ҳужжатлар қишлоқ хўжалиги корхоналарининг ҳатти – ҳаракатларини белгилаб беради. Натижада қонун доирасида иқтисодий муносабатларни таркиб топтириш имкони яратилди. Қишлоқ хўжалигида бошқарувнинг маъмурий буйруқбозлик, иқтисодий ва социал психологик усулларидан фойдаланилганда қонунга асосланиш имконияти яратилди.

Иккинчидан, қишлоқ хўжалигида ҳам амалда кўп укладли иқтисод таркиб топди. Бозор иқтисодиёти қонуниятлари талабига кўра олиб борилган иқтисодий сиёсат натижасида, турли мулкчиликга асосланган хўжалик юритувчи субъектлар вужудга келди. Натижада қишлоқ хўжалиги корхоналарининг асосий қисми нодавлат мулкга асосланган бўлиб, бу давлат мулкига асосланган корхоналарнинг камайишига сабаб бўлди. 1991 йилда қишлоқ хўжалиги корхоналарининг деярли асосий қисми (колхоз кооператив мулкга асосланган бўлганлиги билан амалда давлат мулкига асосланган совхозлардан деярли фарқи йўқ бўлиб қолган эди) давлат мулкига асосланган хўжаликлар эди.

Бугунги кунга келиб қишлоқ хўжалигида 406 та ширкатлар, 55 та давлат, 135 мингдан кўпроқ фермер хўжаликлари, 564 та хусусий чорвачилик фермалари ва 4481,7 мингта деҳқон хўжаликлари фаолият кўрсатиб турибди. 2000 йилда қишлоқ хўжалигида етиштирилган маҳсулотнинг 98,4% фоизи нодавлат мулк шаклига асосланган хўжаликлар ҳиссасига тўғри келди. 2004 йил маълумотларига кўра қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг 59,7 фоизи аҳолининг деҳқон, 20,4 фоизи фермер ва 19,9 фоизи йирик ширкат ҳамда давлат хўжаликларида яратилди. Хусусий мулкчиликка асосланган фермер хўжаликлари мустақамланиб, кучайиб бормоқда. Агарда 1995 йилда бир фермер хўжалигига 10,4 гектар ер тўғри келган бўлса 2004 йилда бу кўрсаткич 28,2 гектарни ташкил этди ёки 2,7 маротаба катталашган. Фермер ва деҳқон хўжаликларининг кўпайиб бориши ва ривожланиши бозор иқтисодиётининг учта устунидан бири ҳисобланган хусусий мулкчилик ҳам қишлоқ хўжалигида қарор топаётганидан ва ривожланаётганидан дололат беради. Фермер хўжалиги тарихан қисқа муддат ичида ишлаб чиқаршни ташкил этишнинг самарали шакли эканлигини оқлади. Фермер хўжаликлари ўз моҳиятига кўра ресурсларни тежашни таъминлайди. Бу хўжаликда моддий манфаатдорлик юқори. Натижада меҳнатнинг самарадорлиги юқори бўлиб барча фаолият кўпроқ фойда олишга қаратилган. Шу билан биргаликда

фермеликни ривожлантиришда ҳали жуда кўплаб муаммолар мавжуд. Жумладан, фермер хўжаликлари ҳажмининг кичиклиги, иқтисодиётининг заифлиги, уларга хизмат кўрсатиш тизимининг етарли даажада ривожланмаганлиги, мини техникаларнинг етишмаслиги, етиштирган маҳсулотларини сотиш каналларининг такомиллашмаганлиги бунга мисол бўлиши мумкин. Булар ечса бўладиган муаммолар бўлганлиги сабабли ҳамда фермерлик ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг самарали шакли эканлигини ҳисобга олиб, фермерлик қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг асосий йўналиши деб ҳақли ҳисобланмоқда. Ҳозирда юртимизда фермер хўжаликларини 2004-2006 йилларга мўлжалланган ривожлантириш концепцияси қабул қилинган ва у муваффақиятли амалга оширилмоқда. Зарар кўриб ишлаётган, истиқболи бўлмаган ширкатлар тугатилиб уларнинг ҳудудида конкурс асосида фермер хўжаликлари ташкил этилмоқда. Ушбу ислохотлар натижасида Республика қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотида фермер хўжаликларининг улуши ортиб бормоқда. Бир сўз билан айтганда, қишлоқ хўжалигида бугунги кун талабидан келиб чиқиб ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг янги шакллари вужудга келмоқда ва улар такомиллашиб бормоқда

5-жадвал

Республика қишлоқ хўжалиги маҳсулотларида турли мулк шаклларининг ва тармоқларининг улуши, (% да)

3.	Қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотида ширкатларнинг салмоғи, %	28,6	27,9	28,1	22,2	19,9
4.	Қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотида фермер хўжаликларининг салмоғи, %	10,3	11,4	12,1	14,8	20,4
5.	Қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотида деҳқон хўжаликларининг салмоғи, %	61,1	60,7	59,8	63,0	59,7
6.	Қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти, % Шундан:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
7.	Ўсмликчилик тармоқлари салмоғи, %	52,6	51,6	50,6	51,6	53,7
8.	Чорвачилик маҳсулотлари салмоғи, %	47,4	48,4	49,4	48,4	46,3

Учинчидан, бозор иқтисодиётида ривожланишни таъминловчи тўрт омилдан бири, ишбилармонлик, ўз ўрнини топа бошлади. Қишлоқ хўжалигида 135 мингдан кўпроқ фермер, 4481,7 минг деҳқон хўжаликларининг ва 564 та хусусий чорвачилик фермалари ҳамда минглаб қишлоқ хўжалигига хизмат қиладиган ва унинг маҳсулотларини қайта ишлайдиган хусусий кичик корхоналарнинг мавжудлиги ҳозирча кўп

бўлмасида мулкдорлар, ишбилармонлар гуруҳи вужудга келганлигини кўрсатади. Бу омил бозор иқтисодиётида ҳал қилувчи ролни ўйнайди. Ишбилармонлик ривожланиб у билан шуғилланувчилар сони ва сифати ошиб борган сари бозор иқтисодиёти кучаяди ва халқнинг турмуш шароити яхшилана боради.

Қишлоқ хўжалигида олиб борилган ислохотларнинг натижасида қишлоқда кичик тадбиркорлик субъектлари сони ортиб уларнинг иқтисоддаги улуши кўпайиб бормоқда. Агарда 2000 йилда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришда кичик тадбиркорликнинг улуши 71,4 фоиз бўлган бўлса 2003 йилда бу кўрсаткич 78,1 фоизга 2004 йилда эса 80,9 фоизга етган.

Тўртинчидан, бугунги кун ҳаёт талабидан келиб чиққан ҳолда хўжалик юриштининг янги механизми ишлаб чиқилди ва тадбиқ қилинди. Мустақилликнинг дастлабки даврларида хўжаликнинг минерал ўғитларга, ёқилғи мойлаш материалларига, электр энергиясига ҳамда иш ҳақиға бўлган талабини қондириш учун олинадиган қисми учун ҳисоб – китоблар маҳсус ҳисоб орқали амалга ошириладиган қилинди. Натижада қишлоқ хўжалиги корхоналарини техника, ёқилғи – мойлаш материаллари, электр энергияси, минерал ўғитлар билан йил давомида узлуксиз таъминлаб туриш имконияти яратилди. Саноат ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари баҳо паритетининг ўзгариши ўзгача йўл тутиш имконини бермайдиган бир пайтда амалдаги механизм ўзининг ижобий ролини ўйнади. Бу механизм бир қанча афзалликларга эга. Биринчидан, барча қишлоқ хўжалик корхоналарини ишлаб чиқаришни ташкил қилиш учун керакли бўлган моддий ресурслар билан таъминлаш имконини берди. Иккинчидан, қишлоқ хўжалигига минерал ўғит, ёқилғи – мойлаш материаллари, электр энергияси ишлаб чиқарадиган ва етказиб берадиган тармоқларни гарантияланган ҳолда ўз маҳсулотлари учун ҳақ олишини таъминлади. Учинчидан, инфляцияни кучайишига йўл қўймайдиган катта макроиқтисодий аҳамиятга эга бўлди. Чунки бу механизм бўйича молиявий ресурсларни турли йўллар билан нақд пулга айлантириш имконияти йўққа чиқарилди. Албатта бу механизм маълум камчиликларга ҳам эга. Энг асосий камчилиги хўжаликларнинг моддий манфаатдорлик ва жавобгарлигини қисман сусайтирди. Соғлом рақобатни кучини камайтирди, айрим ҳолларда йўққа чиқаради. Бу механизм иқтисодий камқувват ёки зарар билан ишлайдиган корхоналар учун фойдали, яхши ишлаётган ва катта самара олаётган хўжаликлар учун эса аксинча. Умуман қишлоқ хўжалиги тармоғининг манфаати учун яхши бўлган бу механизм бўйича иқтисодий бақувват, катта фойда оладиган хўжаликларнинг ўзи ишлаб топган маблағларидан самарали фойдаланиш имконини сусайтиради. Натижада яхши ва ёмон фаолият кўрсатаётган қишлоқ хўжалиги корхоналари маълум даражада бир хил шароитга (ҳолатга) қўйилмоқда. Бу ўз навбатида яхши ишлаётган қишлоқ хўжалик корхоналарида

самарадорликни янада ошириш учун манфаатдорликни сусайтиради. Ресурсларни тежашга қаратилган механизмни яратиш бу схемада ўз ифодасини топмайдди. Шу сабабли республика ҳукумати бу камчиликларни вақтинчалик юмшатиш имкониятини кидириб топди. Маъданли ўғит, ёқилғи – мойлаш материаллари, электр энергияси етказиб берувчи соҳалардан ҳамда иш ҳақидан қарзи бўлмаган иқтисодий бакувват қишлоқ хўжалиги корхоналарини мавжуд схемадан чиқариб уларнинг маблағларини ўзларининг ҳисоб рақамларига тушириб бериш мақсадга мувофиқ деб топилди. 2005 йилнинг 1 январидан бошлаб қишлоқ хўжалиги корхоналари ўз жорий харажатлари учун зарур маблағни банклардан кредит тариқасида оладиган бўлди. Бу самарали ишлашга қизиқишни кучайишига, ишлаб чиқаришни фойда билан якунлашга интилувчи корхоналарнинг кўпайишига олиб келади.

Бешинчидан, бугунги кун талабидан келиб чиққан ҳолда қишлоқ хўжалигида чуқур таркибий ўзгаришлар юз берди. Натижада озиқ овқат маҳсулотлари етиштириш кескин кўпайди. Тарихан қисқа даврда ғалла мустақилчилигига эришилди. Агарда 1990 йилда 1808,2 минг тонна дон ишлаб чиқарилган бўлса бу кўрсаткич 2000 йилга келиб 4,1 млн. тоннани ташкил этди. 1990 йилда жами донда бўғдойнинг салмоғи 32,7 фоизни ёки 592,2 минг тоннани ташкил этган бўлса 2000 йилга келиб бу кўрсаткичлар мос ҳолда 82,9 фоизни ва 3,4 млн. тоннани ташкил этди. 2004 йилда 6017,1 минг тонна дон, шундан 5502,5 минг тонна бўғдой ишлаб чиқарилди. Пахта ишлаб чиқариш 2000 йилдан кейин биинчи бор 3,5 млн. тоннадан ошиб кетди.

Аҳолига томорқа ерларининг берилиши уларнинг турмуш шароитини ёмонлашиб кетишига йўл қўймади. Мустақиллик йилларида аҳолига 682,5 минг гектардан ортиқроқ ер уй – жой қуриш ва томорқа учун берилди. Бугунги кунда қишлоқ хўжалиги маҳсулот турларнинг 60-85 фоизига яқини деҳқон хўжаликларида ишлаб чиқарилмоқда.

Олтинчидан, қишлоқ аҳолисининг ичимлик сув ва газ билан таъминланиш даражаси кескин ошиб бормоқда. 2000 йилда қишлоқ аҳолисининг ичимлик сув билан таъминланиш даражаси 67,8 фоизга, газ билан таъминланиши 56,7 фоизга етди. 2004 йилга келиб аҳолининг марказлашган ичимлик сув билан таъминланиши 76,2 фоизга, табиий газ билан таъминланиш даажаси 86,5 фоизга етди. Мустақиллик йилларида қишлоқ жойларда мактаб ва мактабгача бўлган муассасалар, соғлиқни сақлаш тизимига тегишли поликлиника, шифохоналар ва кўплаб спорт иншоатлари қурилди. Албатта бу соҳада ҳали қилнадиган ишлар жуда кўп. Ечимини кутаётган муаммолар мавжуд. Бу тўхтовсиз жараён бўлиб тўхтовсиз ривожлантирилиб борлади. Ижтимоий соҳанинг ривожланиши аҳолининг турмуш даражасини яхшилашга лоиб келмоқда.

Еттинчидан, қишлоқ хўжалиги ички ва ташқи бозор талабларига тез мослашадиган бўлди. Бир йилнинг ўзида пахта майдони кўпайиб, бошқа

экин майдонлари қисқариши юз бермоқда. Мустақилликкача бу жараёнларни орзу қилиш мумкин эмас эди.

Саккизинчидан, бизнинг фикримизча мустақиллик йилларида эришилган ютуқларнинг энг муҳими аҳолининг дунёқараши иқтисодий қонуниятлар талабида ўзгариб бораётганлигидадир. Аҳолининг, жумладан, қишлоқ аҳолисининг асосий қисми қийинчилик билан бўлсада боқимандачилик кайфиятидан халос бўлмоқда.

Саккизинчидан қишлоқ хўжалиги ички ва ташқи бозор талабларига тез мослашадиган бўлди. Бир йилнинг ўзида пахта майдони кўпайиб, бошқа экин майдонлари қисқариши юз бермоқда. Олдин буни орзу қилиш мумкин эмас эди.

Мамлакат қишлоқ хўжалигини изчил ривожлантириш мақсадида кўрилган чора – тадбирлар бугун ўз самарасини бермоқда. Энг муҳими қишлоқ хўжалигига эътиборнинг кучайганлигидир. Қишлоқ хўжалигини бошқарув тизимини ривожлантириш мақсадида Ўзбекистон сув ва қишлоқ хўжалик вазирлиги, “Ўзмевасабзавотузумсаноат – холдинг” холдинг компанияси, Деҳқон ва фермер хўжаликлари уюшмаси, “Ўзбек ипаги” пиллачилик уюшмаси тузилди. Республикада қорақўлчиликни ривожлантириш мақсадларида ҳукумат ҳужжатлари тайёрланди.

Қишлоқ хўжалигида хизмат кўрсатадиган инфратизилмани ривожлантирмасдан ислохотлардан кўзда тутилган натижаларга эришиш мумкин эмаслигини англаб, бу соҳа имкон даражасида ривожлантирилмоқда. Натижада “Ўзагролизинг” лизинг компанияси “Ўздавпахтасаноатсотиш” уюшмаси, Ўзбекистон қишлоқ хўжалик илмий ишлаб чиқариш маркази, “Ўзқишлоқхўжаликмаш–холдинг” холдинг компанияси, “Ўзагрокимётаъминот” бирлашмаси, “Ўзагросуғурта” компанияси, ихтисослашган тижорат банклари каби хизмат кўрсатувчи тизим ташкил этилди.

Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш мақсадида давлат томонидан кўрсатилган амалий ёрдамнинг бири, иқтисодий ночор аҳволга тушиб қолган хўжаликлар ҳукумат томонидан санация қилинди. Бу корхоналарининг барчасида ташқи бошқарувчи тайинланди. Йилнинг 1 январ ҳолатига кўра бюджетга тўланмаган тўловлар ва улар бўйича пенялар, Пенсия жамғармаси, Иш билан таъминлаш жамғармаси, Ижтимоий суғурта жамғармаси ва йўл жамғармасидан пеня қўшилган ҳолдаги қарзларини тўлаш маълум йилгача кечиктирилди. Уларнинг дебиторлик ва кредиторлик қарзларини камайтириш бўйича тегишли чоратадбирлар белгиланди. Албатта ҳозирда қишлоқ хўжалиги корхоналарини санация қилиш тўтатилди. Лекин 1998-2002 йилларда ушбу тадбир ўз самарасини берди. Масаланинг муҳим томони шундаки бугунги кунда иқтисодиётимизда бозор инструментлари ишламоқда. Давлат иқтисодий ночор аҳволга тушиб қолган аммо зарур бўлган хўжаликларни даволовчи функциясини бажармоқда.

Амалга оширилаётган муҳим ишлардан яна бири уруғчиликни яхшилашга жуда катта эътибор берилаётганидир. Айниқса, пахтачиликда уруғчиликни ривожлантириш мақсадида хорижий мутахассислар ва хамкорлар билан катта ишлар амалга оширилмоқда. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қошида пахта лойиҳалари бўйича махсус агентлик фаолият кўрсатмоқда. Буғдойнинг янги серҳосил “ Карлик 85 “, “ Добрая” навлари синовдан ўтмоқда. Даслабки 3 йиллик синов натижаларига кўра улар ҳосилдорлиги, сифати жиҳатидан ҳозирги районлаштирилган буғдой навларига қараганда 15-20 фоизга юқори. Пилланинг Япония, Жанубий Қуриядан сермахсул уруғлари олиб келиниб кўпайтирилмоқда. Ер ресурсларнинг чекланганлиги, турли сабабларга кўра аҳоли жон бошига тўғри келадиган қишлоқ хўжалиги экин майдонларининг камайиб бориши соҳани интенсив ривожлантиришни талаб этади. Қишлоқ хўжалигини интенсивлаштириш унинг моддий техника таъминотини, экинларнинг серҳосил навлари ва сермахсул зотли чорва молларининг бўлишини, маъданли ўғитлар ва кимёвий воситалар билан таъминланишини яхши бўлишни талаб қилади. Шу мақсадда мамлакатимизга, ўз соҳаси бўйича, дунёнинг энг нуффузли компания ва корпорацияларининг унверсал ва махсус қишлоқ хўжалиги техникалари кириб келмоқда.

Бир сўз билан айтганда қишлоқ хўжалигида катта иқтисодий салоҳият (имкониятлар) вужудга келтирилмоқда. Эндиги вазифа қишлоқ хўжалигининг иқтисодий қувватини янада ошира борган ҳолда унинг мавжуд қувватларидан максимал фойдаланишдир.

Бугунги кунда қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда бизнинг назаримизда қуйидагиларга эътиборни кучайтириш кўпроқ самара берган бўлар эди.

Жамиятни ривожлантирадиган асосий куч манфатдир. Шу сабабли барча қилинаётган ишлар мумкин қадар манфаатдорликга асосланиши керак. Шу ўринда иқтисодий манфаатни устин қўйиш зарур. Мамлакатимиз бозориктисодиётига ўтишни ўзига хос йўли Президентимиз томонидан ишлаб чиқилди. Унинг асосини 5 тамойил ташкил қилиб уларнинг биринчиси иқтисодиётнинг сиёсатдан устиворлигидир. Айнан шу тамойил иқтисодий манфаатни, иқтисодий ривожланишнинг биринчи даражали омили эканлигини ифодалайди. Шу борада бугунги кунда таркиб топган ўзаро ҳисоб-китоб (ўғит, ёқилғи, электр энергияси ва техника учун) ларни аста секинлик билан ўзгартириш лозим бўлади. Ҳар бир хўжалик ўзи сарфлаган харажатларидан олган тушим билан қоплаб фойда олиши ҳам зарур. Бу тамойил хўжаликнинг энг бирламчи бўғинларигача етиб бориш керак. Бугунги кунда хўжаликда мавжуд оила, звено, бригада пудратларида ишлаётганларнинг 90 фоизи белгиланган вазифани уддалаган ҳолда, қолган 10 фоиз пудратчиларнинг ўз кўрсаткичларини бажармаслиги натижасида хўжалик бўйича топшириқ 1 фоизга бажрилмай

қолса ҳам, топширикни бажарган 90 фоиз пудратчилар моддий манфаатдорликдан етарли даражада тўлиқ фойдалана олмайдилар. Бу ўз навбатида моддий манфаатдорлик томойилининг бузилишига, самарадорликни пасайишига олиб келади. Шу сабабли ҳам, бирининг ёмон ишлаши ҳисобига иккинчиси манфаатдорликдан маҳрум бўлмаслиги керак.

Асосий эътиборни сифат кўрсаткичларга қаратиш лозим бўлади. Иқтисодий кўплаб ресурслар сарфлаш эвазига эмас балки чекланган ресурслардан унимли фойдаланиб самарадорликни оширишга қаратиш мақсадга мувофиқ. Интенсив ривожланишига мамлакатни орзу қилган даражага олиб чиқа олади ҳалос. Масалан, 1,5 млн. гектарга бошоқли дон экилган бир пайтда ҳосилдорликни 40 центнерга етказсак 6,0 млн. тонна дон бўлади. Андижон вилояти 1 га ердан 67 центнердан олган ҳолда республика бўйича 40-50 центнердан дон етиштириш мумкин эмасми? Худди шундай пахта ҳам 1,5 млн. га ерга экилмоқда. Ҳосилдорликни 30 центнерга етказиш 4,5 млн. тонна пахта демакдир. Ҳосилдорликни ошмаса бу ҳажмдаги маҳсулотни етиштириш учун бугунги кунда қўшимча 1,8-2,0 миллион гектар қўшимча ер талаб қилади. Ернинг чекланганлиги, аҳоли сонини кўпайиб бориши, саноатнинг ривожланиши, қурилишнинг кўпайиши бир жон бошига тўғри келадиган ер бирлигини камайишига олиб келади. Шу сабабли ҳам қишлоқ хўжалигини интенсивлаштириш объектив зарурат бўлиб, бундан бошқа йўл йўқ.

Хўжалик раҳбарлари хўжаликда мавжуд бўлган мулкни сақлаш, уни кўпайтириш учун жавобгарликни аниқ хис қилишлари керак. Ҳиссадорлик, пайчиликга асосланган хўжаликларда ҳиссадорлар раҳбарлардан ўзларига тегишли мулкни сақлашни ва кўпайтиришни талаб қилишлари керак. Ҳиссадорларнинг шундай даражага кўтарилиши иқтисодий янги босқичга олиб чиқади.

Деҳқон ва фермер хўжаликларини янада ривожлантириш талаб қилинади. Қишлоқ хўжалигининг келажаги айнан шу турдаги хўжаликлар билан боғлиқ. Чунки юқорида қайд этилган иқтисодий манфаатдорлик Деҳқон ва Фермер хўжаликларда бошқа турдаги ишлаб чиқариш корхоналаридагидан юқори. Жойлардаги раҳбар мумоҳассислар буни қанча тез англаб етса шунча ривожланиш яхши бўлади.

Деҳқонга фақатгина ер, мулк берган билан етарли натижага еришиб бўлмайди. Узоқ муддатга ерни ижарага бериш билан бир қаторда етиштирилган маҳсулотни тасарруф қилиш имконини ҳам бериш керак. Етиштирилган маҳсулот фақат ихтиёрий шартномалар асосида сотилиши керак. Албатта давлат манфаати, буюртмалар асосида амалга оширилиб боради. Чунки ерга эгалик (ижара шартномаси асосида) масаланинг ярим ечими. Етиштирилган маҳсулотга эга бўлиш ҳуқуқи иккинчи ярим ечимидир. Қишлоқ хўжалигининг ўзига хос хусусиятларидан бири унинг молиявий имкониятларининг шаклланиши ўзгачадир. Яъни йил давомида

асосан фақат харажат даромад эса йил охирида шаклланади. Демак қишлоқ хўжалигининг яхши ишлашидан манфаатдор тармоқлар (қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи тармоқлар) йил давомида қишлоқ хўжалигини моддий қўллаб туриш имкониятлари устида ишлашлари керак. Бунинг йўлларида бири фьючерс шартномалари асосида ишлашдир. Бу қайта ишловчи тармоқ учун ҳам яхши. Чунки қайси турдаги маҳсулот қанча ва қандай сифатда кераклигига қараб шартномалар тузади. Бозор шароитида зарар билан ишлайдиган ҳар бир корхона алоҳида таҳлил қилиниши ва бир тўхтама келиниши маъқул. Бонкрот ҳолатига келган, шу шаклда тикланиши мумкин бўлмаган корхоналар тугатилиш ва ери аҳолига ижара шпрномаси асосида тақсимланиб берилиши мақсадга мувофиқлигини Президентимиз жуда тўғри белгилаб берди.

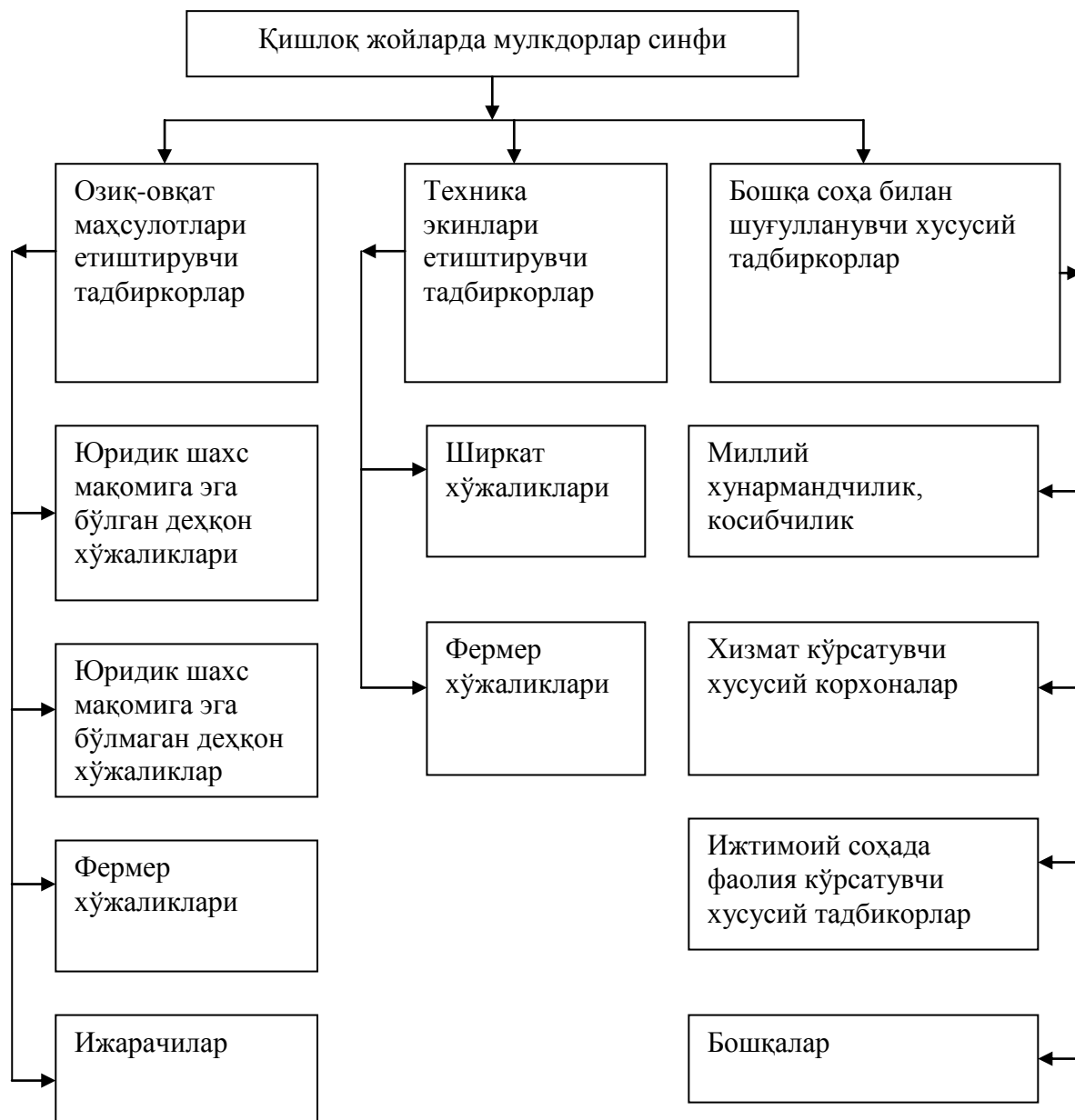
Баъзан, барча ривожланган давлатлар қишлоқ хўжалигига дотация беради бизда ҳам буни тезроқ жорий қилиш лозим деган фикрлар пайдо бўлади. Албатта бу фикр ижобий бўлиб, қишлоқ хўжалигини ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқади. Аммо биз эндигина мустақил бўлганимизни, иқтисодийимизнинг бир томонлама ривожланган бўлганлигини, эски иқтисодий алоқалар узилиб қолганлиги натижасида юзага келган қатор масалаларни ва шунга ўхшаш кўплаб муаммоларни ҳал қилишга дуч келаётганимизни унитмаслигимиз керак. Иқтисодий ривожланган, қишлоқ хўжалигига дотация бераётган давлатларда қишлоқ хўжалигининг ялпи ички маҳсулотдаги улиши 1-5 фоиздан ошмаслигини эътиборга олсак масаланинг айрим томонлари ойдинлашади. Масалан, 1996-2001 йиллари Германия ва АҚШнинг ялпи ички маҳсулотида қишлоқ ва ўрмон хўжалиги ҳамда балиқчилик тармоқларининг салмоғи атиги 1,1-2,36 фоиз атрофида бўлган. Бу рақамлардан кўриниб турибдики иқтисодий ривожланган давлатларда давлат бюджети саноат ва бошқа хизмат кўрсатадиган тармоқлардан тушадиган маблағ ҳисобига шаклланади. натижада қишлоқ хўжалигини давлат томонидан дотациялаб туриш имкониятлари катта. Бизнинг мамлакатимиз мустақилликка эришган 1991 йилда жами ялпи ички маҳсулотнинг 36,8 фоизи қишлоқ хўжалигида нтиштирилган эди. 2000 йилда бу кўрсаткич 30,4 фоизни ташкил қилди. 2004 йилга келиб 26,8 фоизни ташкил этди. Демак, қишлоқ хўжалигининг ялпи ички маҳсулотдаги улиши камайиб, саноат ва бошқа тармоқларнинг ҳиссаси ошиб бормоқда. Бугунги кунда саноатни, хизмат кўрсатиш тармоқларни ривожлантиришда қишлоқ хўжалигининг аҳамияти катта. Мамлакат саноатлашиб борган сари қишлоқ хўжалигига амалий иқтисодий ёрдам қилиш имкониятларимиз ортиб боради. Бу ўзгаришлар мамлакатимизда олиб борилаётган иқтисодий сиёсат узоқни ўйлаб қилинаётганидан далолат беради.

Қишлоқ хўжалиги ижтимоий масалалар чуқурлашиб кетишга йўл қўймадиган тармоқларнинг асосийларидан биридир. Чунки аҳолини иш билан таъминлашда унинг ўрни бекиёс. Аҳолининг иқтисодий фаол

қисмининг 44 фоизидан кўпрғи қишлоқ хўжалигида банд. Келгусида саноат ва хизмат кўрсатиш тармоқларининг ривожниши учун заур меҳнат ресурсларини етказиб беришда қишлоқ хўжалиги энг катта имкониятларга эга. Умуман олганда, мамлакат иқтисодиётининг барқарор ривожланиши, аҳоли турмуши даражасининг ортириш, саноат ва хизмат кўрсатиш саҳоларининг ривожланиши қишлоқ хўжалиги тармоғи билан боғлиқ. Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги нисбатан кўп молиявий ресурсларни талаб қилмасдан катта самара бериши мумкин бўлган тармоқлардан бирига киради. Бу эса ўтиш даври иқтисодиёти учун жуда катта муҳим омиллардан биридир.

Ҳозирда Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги нисбатан ривожланган тармоқ ҳисобланади ва ундан иқтисодий ислоҳотлар олиб борилмоқда. 2002 йилда Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги етиштирилган ялпи маҳсулот ҳажми 3257,2 млрд. сўмликни ташкил этади. Барча турдаги хўжаликлар томонидан 5792,5 минг тонна дон, 3,16 млн. тонна пахта, тирик вазнда 864,7 минг тонна гўшт, шунгдек 1367,1 млн. дона тухум етиштирилди, 3719,4минг тонна сут соғиб олинди.

Ўзбекистон қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга алоҳида эътибор берилмоқда. Бу, энг аввало, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини бозор талаблари асосида ривожлантиришга ҳаракат қилинаётганида ифодасини, зарур ҳуқуқий базанинг яратилишда ўз ечимини топмоқда. Мустақилик йилларида қабул қилинган қонунлар, қарорлар, ва бошқа меъёрий ҳужжатлар қишлоқ хўжалиги бозор талаблари асосида ривожланиши учун зарур ҳуқуқий шароитларни яратиб беради. Қишлоқ хўжалигида тадбиркорликни ривожлантириш, мулкый муносабатларни ривожлантириш борасида ҳам катта ишлар қилинади. Айниқса бозор иқтисодиёти эркин хусусий мулксиз ривожланиши мумин эмаслигига эътибор кучайтирилади. Бу борада қилинаётган катта ишлардан бири қишлоқ жойларда мулкдорлар синфини шакллантиришдир. Аста –секинлик билан бўлсада, хусусий мулкка асосланган тадбиркорлар синфи шакллантириляпти. Қишлоқ жойларда шаклланаётган тадбиркорлар синфи қишлоқ хўжалигида меҳнатни ташкил этишининг барча шакллари билан бевосита биргаликда ривожломоқда. Бугунги кунда тадбиркорлар синфи ширкатларда, асосан фермер ва деҳқон хўжалиги шаклида вужудга келмоқда. Шу билан биргаликда қишлоқ жойларда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши билан боғлиқ бўлмаган соҳаларда ҳам тадбиркорлик ривожланмоқда. Ҳунармандчилик, қосблик, новвойлик ва бошқалар бунга мисол бўлади. Уларнинг ривожланиши қишлоқ хўжалигининг, қолаверса, мамлакат иқтисодиётининг ўсишига ижобий таъсир кўрсатади. Қишлоқ жойларда мулкдорлик синфини шакллантиришнинг асосий йўналишларини 2-чизмада кўриш мумкин.

2-чизма. Ўзбекистон Республикаси қишлоқ жойларида мулкдорлар синфини шакллантиришнинг асосий йўналишлари

Қишлоқ хўжалиги яқин ва келажакда озиқ – овқат маҳсулотлар етиштиришнинг асосий манбаси бўлганлиги учунгина эмас, балки қуйидаги ҳолатлар учун ҳам агросаноат мажмуасининг асосини ташкил этади:

Биринчидан, қишлоқ хўжалиги саноатининг ишлаб чиқариш воситалри ишлаб чиқарувчи тармоқлари маҳсулотларига талабнинг асосини белгилайди. Саноатнинг бу тармоқларини ривожлантириш йўналишларни, шунингдек, саноат маҳсулотларининг сифати, ҳоссалари қандай бўлишини белгилаб беради, баъзан эса саноат корхоналарнинг жойлашувига ҳам катта таъсир ўтказади:

Иккинчидан қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таркиби ва жойлашуви уларни тайёрловчи ва қайта ишловчи корхоналарнинг ривожланишни белгилайди. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг турларга қараб, уларни тайёрловчи ва қайта ишловчи корхоналар ўзларининг қувватини ташкил этади. Қишлоқ хўжалиги саноатнинг қайта ишловчи тармоқлари жойлашувига ҳам таъсир кўрсатади.

Учинчидан, саноатда яратилаётган ишлаб чиқариш воситаларининг самардорлиги қишлоқ хўжалигида юзага чиқади.

Жаҳон давлатлари ўртасида юз берадиган кескин рақобат шароитида мамлакат иқтисодиётининг бардошли бўлиши ва янада ривожланиши маълум даражада ушбу тармоққа боғлиқ бўлади. Қишлоқ хўжалиги ўзига алоқадор барча саноат тармоқларига ривожланиш учун қайсидир маънода компас ролини ўйнайди:

Тўртинчидан, қишлоқ хўжалигидаги меҳнат унимдорлиги бутун агросаноат мажмуаси тармоқларининг самардорлигига таъсир кўрсатади. Агарда қишлоқ хўжалигида меҳнат унимдорлиги юқори бўлса, агросаноат мажмуаси охириги маҳсулотининг арзон бўлиши таъминланади. Бу мамлакат иқтисодиётини кучайтиради, аҳолининг турмуш даражасини оширади. Чунки аҳолида даромадининг катта бир қисмини ўз комиллигини ошириш йўлида сарфлаш имконияти кўпаяди;

Бешинчидан, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таннархи агросаноат мажмуасининг охириги маҳсулотлари таннархи паст бўлишига олиб келади. Бу, ўз навбатида, нархнинг паст бўлишини таъминлайди. Бинобарин, кучли рақобат шароитида арзон маҳсулот ишлаб чиқариш ҳал қилувчи аҳамиятга эга;

Олтинчидан, агросаноат мажмуаси охириги тайёр маҳсулотининг сифати қандай бўлиши қишлоқ хўжалигида етиштирилган маҳсулот сифати билан белгиланади, десак хато бўлмайди. Албатта, тайёрлаш ва қайта ишлаш жараёнида сифатли маҳсулотнинг сифатини бузуш мумкин, лекин ўзи сифатсиз бўлган қишлоқ хўжалиги маҳсулотидан сифатли саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш амримаҳол. Тўғри, тайёрлаш ва қайта ишлаш жараёнида айрим биологик ишловлар бериш, турли витамин ва минерал тузлар қўшиш эвазига қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг дастлабки сифатини яхшилаш мумкин. Лекин бу яхшиланиш ҳал қилувчи кучга эга эмас. Ахир, фақатгина сифатли материалдан сифатли маҳсулот олиш мумкин.

Еттинчидан, айнан қишлоқ хўжалигини саноатлаштириш (индустрлаш) жараёни агросаноат интеграциясини кучайтиради. Бунда қишлоқ хўжалиги ва саноат янада яқинлашади. Бу эса фан, техника тараққиётини тезлаштирувчи асосий омиллардан биридир.

Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш ширкатлар, фермер ва деҳқон хўжаликлари шаклларида ташкил этилмоқда.

7.3. Ширкат хўжаликлари ва уларнинг ташкилий-иқтисодий асослари

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги доимий равишда ривожланиб, чуқур ислохотлар шароитида яшаб келаётган тармоқлардан биридир. Ислохотларнинг бири йўналиши тармоқни бошқариш ва ишлаб чиқаришни ташкил этиш шаклларида энг мақбуллари жорий этишдир. Республика қишлоқ хўжалигини 1997 йилга қадар Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги вазирлиги бошқаради. Бу даврга келиб қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг натижалари кўп жиҳатидан сув ресурслари ва улардан фойдаланишга боғлиқ бўлганлиги, сув ресурслардан фойдаланиш эса бошқа вазирлик ихтиёрида эканлиги маълум муаммоларини вужудга келтирди. Натижада 1997 йилда Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги вужудга келди. 2001 йилнинг 1 январига келиб унинг таркибида 2018 та қишлоқ хўжалиги корхонаси фаолият кўрсатади. Бундан ташқари Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги қошида 125 та қоракўлчилик хўжаликларини бирлаштирган “Ўзбекқоракўл” компанияси, 51 та паррандачилик фабрикаси бор “ЎЗпаррандасаноат” уюшмаси, 18 та хўжалиги бор “Ўзсабзавотуруғи” бирлашмаси, 46 та хўжаликдан иборат “Асал” асаларичилик уюшмаси, 84 та хўжалиги бор. Қишлоқ хўжалиги илмий – ишлаб чиқариш бирлашмаси ва 3 та хўжалиги бор Ирригация Ўртаосиё илмий – текшириш институт фаолият кўрсатмоқда. Ҳозирда йирик қишлоқ хўжалиги корхоналари, яъни ширкатлар жами қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг 32 фоизга яқинини етиштирмоқдалар.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш ва уларни қайта ишлаш билан “Ўзмевасабзавотузумсаноат холдинг” компанияси ҳам шуғулланади. Унинг таркибига мева, узум, сабзавот маҳсулотлари етиштиришга ихтисосланган 89 та қишлоқ хўжалиги корхонаси ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи кўплаб саноат корхоналари киритилган.

“Ўзгўштсутсаноат” акциядорлик компаниясига чорва молларини боқишга ихтисослашган 110 та корхоналар киради.

Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари давлат ва асосан нодавлат секторида етиштирилади. Мустақиллик йилларида етиштирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлар миқдорида давлат улуши камайи, нодавлат сектор ҳиссасга ошди. Ҳозирда давлат секторида фақатгина уруғчилик билан шуғулланадиган 47 та корхона қолган. Уларнинг ишлаб чиқаришдаги улуши 2002 йилда 0,9 фоизни ташкил этди. Қолган 99,1 фоиз маҳсулот нодавлат секторда ишлаб чиқарилади.

1998 йилдан бошлаб эски колхоз ва давлат хўжаликлари ширкат хўжаликлари шаклда ташкил этила бошланди. Ширкатлар йирик қишлоқ хўжалиги корхоналари бўлиб, 2001 йилда уларнинг ўртача экин майдони 1233 гектарни ташкил этди. Улар ўртача 94 гектардан боғ ва 64 гектардан узумзорларга эга, мамлакатда етиштирилган пахтанинг 60, тамакининг 66, қанд лавлагининг 88, бошқли доннинг 49, меванинг 26, ва узумнинг 43 фоизини берди. Ширкатлар акциядорлик жамиятларининг ўзига хос бир кўриниши сифатида вужудга келтирилди. Уларда хўжаликнинг мол – мулклари унга аъзо бўлганларга мулкый пай улуши кўринишида тақсимланиб берилган. Бу улушнинг эгаси хўжалик фаолияти натижасида вужудга келган даромаддан (фойдадан) бир қисмини олади. Ширкат хўжаликларининг фаолияти “Қишлоқ хўжалик кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуни билан ҳамда ширкат Низоми асосида юритилади. Ширкат хўжаликларида меҳнатни ташкил этиш оила пудрати шаклида, амалга оширилади. Унинг асосида ширкат билан оила ўртасида тузиладиган оила пудрати шартномаси ётади. Ширкатлар устав жамғармаларига эга бўладилар. Уларнинг устав жамғармаси пай жамғармаси ва бўлинмас жамғармадан иборат бўлади. Ширкатга аъзолик ихтиёрийдир. 16 ёшга кирган фуқаро ихтиёрий равишда унга аъзоликка кириши мумкин Ширкат хўжалигининг юқори бошқарув органи умумий қарувини ва тафтиш комиссиясини сайлайди ва ширкатни жорий бошқариш бўйича ўз ваколатини уларга беради.

7.4 Фермер хўжаликлари ва уларнинг ташкилий-иқтисодий асослари

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги корхоналари орасида фермер хўжаликлари ҳам салмоқли ўринни эгаллайди. Мустақилликнинг биринчи кунлариданоқ фермер хўжаликларига истикболли йўналиш сиватида эътибор берилди. Раҳбарлар, мутахассислар ва олимлар бу хўжаликларнинг ривожланишга табиий шароит яратиб бердилар. Натижада фермер хўжаликлари тарихан қисқа даврда қишлоқ хўжалигида ўз фаолиятини олиб боишга ҳақли ишлаб чиқариш шаклларида бири эканлигини исбот қилди. 2001 йилнинг 1 январига 52228 та фермер хўжалиги мавжуд бўлиб, уларга 1038,1 минг гектар ер бириктирилганди. Фермер хўжаликларида 366,7 минг киши меҳнат қилди. 2003 йилнинг 1 январига келиб уларнинг сони 72406 тани ташкил этди. Шундан 63497 таси деҳқончилик, 6150 таси чорвачилик, 2759 таси боғдорчилик ва бошқа соҳаларда ташкил этилган. Уларнинг умумий ер майдони 1591,7 минг гектар, ўртача бир фермер хўжалигининг ер майдони 22 гектар. Фермер хўжаликларида 1477,2 минг тонна дон, 937 минг тонна пахта, 28,4 минг тонна картошка, 213,1 минг тонна сабзавот, 76,3 минг тонна полиз, 56,1

минг тонна мева, 31,5 минг тонна узум, 81,7 минг тонна сут, 272,4 минг тонна гўшт (тирик вазнда), 265,6 минг дона тухум ва 9,0 тонна жун маҳсулотлари етиштирилди. 2002 йилда фермер хўжаликларининг қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотидаги улуши 9,9 фоизни ташкил этди.

Фермер хўжаликлари ўз фаолиятини Ўзбекистон Республикасининг “Фермер хўжаликлари тўғрисида”ги қонуни ва ўз низоми асосида юритади. Фермер хўжаликлари устун даражада уларни ташкил этиш имкони катта зоналарда кўпроқ ривожлантирилади. Яъни ер майдонлари етарли, меҳнат ресурслари жуда кўп бўлмаган ерларда, захира ерларда кўпроқ ташкил этилади. Улар давлат ерларида фаолият кўрсатадилар. Фермер хўжаликларига ер 50 йилгача, аммо 30 йилдан кам бўлмаган муддатга берилади.

7.5 Дехқон хўжаликлари ва уларнинг ташкилий-иқтисодий асослари

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги қорхоналарининг яна бир шакли дехқон хўжаликларидир. Дехқон хўжаликлари аҳолининг мустақилликка қадар мавжуд бўлган шахсий томарқа хўжаликлари ривожланиши натижасида уларнинг ўрнига вужудга келди. Улар 1990 – 2000 йиллар давомида 2,3 млн.тадан 3,3 млн.тага етди. Янги вужудга келган дехқонхўжаликлари ихтиёридаги суғориладиган ер 0,35 гектарни ташкил этди. Олдин аҳолининг шахсий томорқа участкалари аксарият ҳолда 0,08 гектардан ошмас эди. 2001 йилнинг 1 январига бўлган маълумотга қараганда, мамлакатда 3322606 та дехқон хўжалиги бўлиб, улар 522592 гектар ерга эга. Шулардан, 1798401 таси дехқон хўжалиги сифатида қайта рўйхатдан ўтди, 800 мингдан зиёди юридик шахс сифатида шаклланди.

Дехқон хўжаликлари 2002 йилда 1973,4 минг тонна сабзавот (республикада етиштирилган жами сабзавотнинг 74,8 фоизи), 583,9 минг тонна картошка (80%), 292,7 минг тонна полиз (64%), 498,8 минг тонна мнва (62,6%), 219 минг тонна узум (35%), 766,4 минг тонна гўшт (91,1%), 3402,7 минг тонна сут (90,2%) ва 751,8 млн. дона тухум (60%) етиштирди. Шу йили дехқон хўжаликлари мамлакатда яратилган қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг 66 фоизини, шу жумладан, дехқончилик маҳсулотларининг 43,4 чорвачилик маҳсулотларининг 89 фоизини ишлаб чиқарди.

Дехқон хўжаликларининг фаолияти 1998 йилда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Дехқон хўжалиги тўғрисида”ги қонуни асосида олиб борилмоқда. Дехқон хўжаликлари қонунда белгиланган тартибда юридик шахс мақомини олиши мумкин. Юридик шахс мақомини олган дехқон хўжалигида ишлаётганлар ихтиёрий равишда Ўзбекистон Республикаси Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги

хузуридаги Пенсия жамғармасига бадаллар тўлаб боришлари мумкин. Шундай ҳолларда Пенсия жамғармасининг туман бўлимларида уларга меҳнат дафтарчаси белгиланган тартибда юритилади.

Агарда ширкатлар ва фермер хўжаликлари асосан товар ишлаб чиқарувчи йирик қишлоқ хўжалиги корхоналари ҳисобланса, деҳқон хўжаликлари оила аъзоларининг шахсий меҳнатига асосланиб, майда товар ишлаб чиқарувчи субъект саналади. Деҳқон хўжалигида етиштирилган маҳсулот энг аввало оиланинг ўз эҳтиёжлари учун ишлатилади, оиладан ортган қисмигина сотилиши мумкин. Йирик хўжаликлар фойдалана олмайдиган имкониятлардан, ресурслардан деҳқон хўжалиги самарали фойдаланади. Унинг яшовчанлиги ҳам шунда. Лекин деҳқон хўжалиги йирик хўжаликлар эришган ютуқлар асосидагина ривожлана олади. Бунга жуда кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Жумладан, чорва молларининг сермахсул зотлари ёки ўсимлик турларининг янги, серҳосил навлари фан ва техника тараққиёти натижасида йирик корхоналарда вужудга келади. Демак, қишлоқ хўжалигининг келажаги ширкатлар ва фермер хўжаликлари, йирик давлат хўжаликлари ривожланиши билан (деҳқон хўжалигининг ютуқ ва имкониятларини камситмаган ҳолда) белгиланади.

Қисқача хулосалар

Агросаноат мажмуасининг асосини – ядросини қишлоқ хўжалиги тармоғи ташкил этади. Агросаноат мажмуасининг барча тармоқлари қишлоқ хўжалиги билан узвий боғлиқ ҳолда ривожланади. Агросаноат мажмуаси тармоқларининг бир қисми қишлоқ хўжалигига ишлаб чиқариш воситаларини ишлаб чиқаради ва етказиб беради, иккинчи қисми унинг маҳсулотларни тайёрлайди ва қайта ишлайди, учинчиси эса, тайёр маҳсулотларни сотади ёки истеъмолчиларга етказиб беради. Қишлоқ хўжалигининг ривожланганлик даражаси умуман мамлакат агросаноат мажмуасининг ривожланганлик даражасини белгилайди. Агросаноат мажмуаси охириги маҳсулоти миқдори, сифати, таннархи ва нархи даражаси асосан қишлоқ хўжалигининг натижалари билан белгиланади.

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги агросаноат мажмуасининг энг катта тармоғи ҳисобланиб, у жуда яхши ривожланган. Мамлакат қишлоқ хўжалиги ўзи олдида турган асосий вазифаларни бажариб келмоқда. Эндиликда, уни янада ривожлантириш зарурати ва имкониятлари мавжуд. Ишлаб чиқаришнинг техник таъминоти, янги технологиялар, янги экин турлари ва навлари билан таъминлашни кучайтириш зарур. Тармоқда меҳнатнинг унумдорлигини ошириш, у бозор талаблари асосида ривожланиши учун соҳада иқтисодий ёндашув эркинлаштириш талаб қилинади.

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни ташкил этиш асосан ширкатлар, фермер хўжаликлари ва деҳқон

хўжаликлари шаклида вужудга келтирилди. Уларнинг ҳуқуқий асослари яратилди. Мустақиллик йилларида мамлакат қишлоқ хўжалигининг ишлаб чиқариш тармоғи таркиби ўзгартирилди. Натижада ғалла мустақиллига эр

Таянч иборалар.

Механизациялаштириш, химиялаштириш, автоматлаштириш, баҳолар паритети, агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқларни мутоносиб ривожлантириш, маҳсулот сифати, агросаноат интеграцияси, аграр сиёсат, агросаноат мажмуаси, иқтисодиёт, агросаноат мажмуаси таркиби, агросаноат мажмуасининг соҳалари, инфратузилма, ишлаб чиқариш инфратузилмаси, ижтимоий инфратузилмаси, фаннинг предмети, усуллари, вазифалари, иқтисодий қонунлар, иқтисодий муҳит, регион иқтисодиёти, тармоқларнинг мутоносиб ривожланиши, ижтимоий масалалар, аҳоли турмуш даражаси, меҳнат унумдорлиги, иқтисодий самара, ижтимоий самара, ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш, барқарор иқтисодий ривожланиш, ишлаб чиқариш жараёнларини меҳнатни қуролланиш даражаси, фонд билан таъминланиш даражаси, иқтисодий кўрсаткичлар, ялпи ички маҳсулот, меҳнат ресурслари, ер ва сув фонди, ишбилармонлик, хусусий тадбиркорлик, импорт, экспорт, миграция, қишлоқ хўжалиги, қайта ишлаш саноати, сақлаш корхоналари, кимё саноати, чорвачилик, асаларичилик, балиқчилик, пиллачилик, омухта ем саноати.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. “Тармоқ” деганда нимани тушунасиз?
2. Қишлоқ хўжалигининг аҳамияти, таркиби ва унинг Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётдаги ўрни.
3. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни ташкил этишга таъсир қилувчи ўзига хос хусусиятлар нималардан иборат?
4. Ширкат хўжаликлари ва уларнинг ташкилий – иқтисодий асослари.
5. Фермер хўжаликлари ва уларнинг ташкилий – иқтисодий асослари.
6. Деҳқон хўжаликлари ва уларнинг ташкилий – иқтисодий асослари.

Адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: -Т.: Ўзбекистон 1999
2. Каримов И. А. Ўзбекистон буюк келажак сари.-Т.: Ўзбекистон, 1999.
3. Каримов И. А. Қишлоқ хўжалиги тарақиёти – тўкин ҳаёт манбаи. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
4. Қаюмов Ф. Қ. Эффективность АПК в условиях перехода к рынку: Общие и региональные проблемы. – М.: ИПО «Полигран», 1992.

5. Серова Е. В. Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. – М.: ГУ ВШЭ, 1999.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики Колл. Авт.: Р. А. Алимов, А. К. Бедринцев, А. Ф. Расулов и др.// Под ред. А.Х. Хикматова. – Т.: Ўзбекистон, 2001.- 352 б.
7. Хакимов Р., Отакулов М., Юсупов Э., Юсупов М.С. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. – (Ўқув қўлланма) Т., ТДИУ, 2004.-160 б.
8. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Беркинов Б.Б., Хакимов Р., Юсупов М.С., Орипов М.А., Ўроқов Н.И. - Дехқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди – (Ўқув қўлланма) –Т.: ТДИУ, 2004. – 176 б.
9. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Турсунхўжаев Т.Л., Тўрахўжаев Т.И., Хакимов Р.Х., Ўроқов Н.И, Арипов И.М. -Жаҳон кишлок хўжалиги. – (Ўқув қўлланма) – Т.: ТДИУ, 2004. – 128 б.
10. Абдуғаниев А., Абдуғаниев А.А. – Кишлоқ хўжалиги иқтисодиёти – (дарслик). – Т.: ТДИУ, 2004. – 304 б.
11. Экономика отраслей АПК / И.А.Минаков, Н.И.Куликов, О.В.Соколов и др.; Под ред. И.А.Минакова. – М.: КолосС, 2004. – 464с.- (Учебники и учеб. пособия для студентов высш. учун. заведений).
12. Республика Узбекистан: Энциклопедический справочник. Н . Тухлиев, А. Кременцова. Т., Гос. Науч. Изд-во «Ўзбекистон миллий энциклопедия», 2001.
13. Раскин И.И, Раскин Л. И. АПК: производство и первичная переработка хлопка. –Т.: Мехнат, 1986
14. Папов Н. А. экономика сельского хозяйства: учебник. М.: Дело и Серсис, 2000.

Интернет сайдлари:

1. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве. Учебник. 2004, <http://textbook.ru/catalogue/book/33320.html>
2. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве, Академия, 2003, <http://rbip.bookchamber.ru/description7897.htm>
3. Н.А. Попов «Основы рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства», М: Тандем /ЭКМОС, 2002, <http://family.taukita.ru/item22219310.html>
4. Н.А.Попов. Экономика отраслей АПК. Курс лекций, 2002, <http://shopper.h1.ru/books.shtml?topic=935&page=1>
5. Н.Я.Коваленко, Экономика сельского хозяйства, М.: «ЮРКНИГА», 2004, <http://web.book.ru/cgi-bin/book.pl?page=4&book=88899>
6. www.bearingpoint.uz

8-мавзу. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ЕР ФОНДИ ВА УНДАН ФЙДАЛАНИШ

- 8.1. Қишлоқ хўжалиги ер фондининг таркиби, аҳамияти ва ўзига хос хусусиятлари**
- 8.2. Қишлоқ хўжалигида ердан фойдаланишнинг даражаси ва самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар**
- 8.3. Ердан фойдаланиш даражаси ва самарадорлигини ошириш йўллари**

8.1. Қишлоқ хўжалиги ер фондининг таркиби, аҳамияти ва ўзига хос хусусиятлари

Ер барча ишлаб чиқарилаётган бойликларнинг манбаси эканлиги кўп марталаб эътироф этилган. Ер саноат ишлаб чиқаришининг айрим турлари учун ер иморатлар турадиган оддий база, қишлоқ хўжалигида эса асосий ишлаб чиқариш воситаси ҳисобланади. Яъни кишилар ерга ишлов бериш йўли билан ишлаб чиқаришга таъсир этади. Ер бир пайтда меҳнат предмети (меҳнат йўналтириладиган объект сифатида) ва меҳнат қуроли (ерда зарур биологик шароитларни туғдириш натижасида ўсимликлар ривожланади) сифатида қишлоқ хўжалигида юзага чиқади. Ер ҳар бир халқнинг асосий бойлигидир.

Ўзбекистон Республикаси 447,4 млн. гектар ер майдонига эга. Республика қишлоқ хўжалигига яроқли ер майдонларининг 81 фоизи ёки 26,6 млн. гектарини яйлов ва пичанзорлар ташкил этади. Ўзбекистон қишлоқ хўжалигига яроқли ерларнинг 16 фоизи ҳайдаладиган ерлардир. Мамлакатнинг лалмикор ерлари 6,6 млн. гектар. Шундан 3,0-3,2 млн. гектари ҳайдалади ва уларда лалими деҳқончилик билан шуғулланилади. Қолган қисмида намликнинг жуда кам бўлганлиги сабабли фойдаланилмайди.

Республика ерининг бир қисми шаҳарлар ва аҳоли пунктлари, бир қисми транспорт ва коммуникациялари, дарё ва сув ҳавзалари билан банд ерлар, ўрмон хўжалиги ерлари, ҳарбий мақсадлар учун ажратилган ерлар ва давлат захира фондидан иборат. Биз учун энг муҳими, қишлоқ хўжалигига яроқли ерлар ҳисобланади. Республиканинг ер манбалари чекланган ва у қишлоқ хўжалиги тармоғида фойдаланадиган ресурс сифатида камайиб бормоқда.

Қишлоқ хўжалигида ер фонди асосий ишлаб чиқариш воситаси сифатида қуйидаги хусусиятларга эга:

1). Ер табиатда чегараланган. Уни инсоният хоҳлагунча кўпайтириш имконига эга эмас. Демак, ягона тўғри йўл – мавжуд ер ресурсларидан самарали фойдаланишдир. Бундан ташқари саноатнинг, коммуникациянинг ўсиши аҳолининг кўпайиши табиий ҳолда бир кишига

тўғри келадиган ер майдони қисқаришига олиб келади. Қолаверса, инсоният ердан тўғри фойдаланмаслиги оқибатда уларнинг қишлоқ хўжалиги оборотидан чиқиб кетиш ҳоллари ҳам юз бермоқда. Тарақиётнинг тупроқ эрозияси, шўр босиш, касалликларга чалиниш каби салбий оқибатларини камайтириш ҳар бир давлатнинг, ердан фойдаланувчиларнинг биринчи галдаги вазифасидадир.

2). Ер – табиат маҳсули. Бу ҳам бизнинг олдимишга қатор вазифаларни қўяди. Уни яратишда инсон меҳнати аралашмаган. Албатта базор муносабатлари талабларидан келиб чиқиб ернинг боҳаси шаклланади. Лекин бу боҳа унинг ҳақиқий нархи қанча эканлигини аниқ белгилай олмайди. Ерни олди сотди жараёнларида бу хусусияларни ҳисобга олиш лозим.

3). Ер абадий ишлаб чиқариш воситасидир. Бу дегани ердан ўз билганимизча абадий фойдаланиш мумкин дегани эмас. Балки ердан тўғри ва оқилона фойдалангандагина у қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши учун абадий бўлиши мумкин. Ердан нотўғри фойдаланиш эса унинг қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши учун яроқсиз ҳолга келиб қолишига сабаб бўлади. Масалан, 2005 йилнинг 1-августидан маълумотларига қараганда биргина фарғона водийсида 2000 йилда мавжуд бўлган 366 минг гектар суғорилиб деҳқончилик қиладиган ерларнинг 9 минг гектари экин экин учун яроқсиз ҳолга келиб қолган.

4). Турли жойларда мавжуд ер майдонлари турли сифатга, яъни унумдорликка эга. Ернинг табиий ва сунъий унумдорлиги бир – биридан фарқланади. Табиий унумдорлик – ернинг инсон аралашувисиз табиат томонидан вужудга келган ҳосил бера олиш қобилиятидир. Инсон аралашуви натижасида вужудга келган унумдорлик сунъий унумдорликдир. Бу унумдорликни ошириш имкониятлари катта. Кейинги йилларда олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики республика ерларининг табиий унумдорлиги пасайиб бормоқда. Тупроқда мавжуд бўлган гумус моддасининг пасайиши кузатилмоқда. Бунинг олдини олишнинг асосий йўллари ерга дам бериш, ерларнинг ҳолатини ҳисобга олиб қишлоқ хўжалик экинларини жойлаштириш, ерга органик ўғитларни (ҳар бир гектарга камида 15 тоннадан) солиш, суғоришнинг илғор технологияларидан фойдаланиш зарур.

5). Ерни бир жойдан иккинчи жойга кўчириш мумкин эмас. Демак қишлоқ хўжалигида ердан фойдаланишни яхшилаш учун ҳар бир хўжалик (ширкат, фермер ва деҳқон) ҳудудида қандай сифатга эга ер бўлса шунга қараб экин турларини жойлаштириш лозим. Бу хусусият қишлоқ хўжалиги корхоналарига фаолият учун ўрнатиладиган солиқ тизимини ишлатишда ҳам ҳисобга олиниши талаб қилинади.

Буларнинг барчаси мавжуд ерларда қайси экин турларини жойлаштириш, техниканинг қандай турларидан фойдаланиш ва ишлаб

чиқаришнинг ҳажми қандай бўлиши мақсадга мувофиқлиги тўғрисида инкор этиб бўлмайдиган талабларни келтириб чиқаради.

8.2 Қишлоқ хўжалигида ер фондларидан фойдаланиш даражаси ва самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар

Қишлоқ хўжалигида ер фонди асосий ишлаб чиқариш воситаси экан, ундан қандай (самарали, самарасиз, яхши ёки ёмон) фойдаланаётганлигимизни билишимиз зарур. Ердан фойдаланишнинг даражаси, самарадорлигини аниқлашнинг усуллари олимлар томонидан етарли даражада чуқур ўрганилган. Иқтисодий фан қишлоқ хўжалигида ердан фойдаланиш ҳолатини ифодаловчи кўрсаткичларни икки гуруҳга бўлиб ўрганади. Биринчи гуруҳга ердан фойдаланиш даражасини ифодаловчи қуйидаги кўрсаткичлар киради:

1). Ер фондининг таркиби (структураси). Жами ер майдонида қишлоқ хўжалигига яроқли (қишлоқ хўжалигига тайин этилган) ерларининг салмоғи, (фоизларда ифодаланади). Бу кўрсаткич қуйидаги формула ёрдамида аниқланади.

$$K_{x.ер.сал} = \frac{K_{ХТЭ.ер.м}}{\text{жамиерм.}} \cdot 100$$

Бунда: $K_{x.ер.сал}$ – қишлоқ хўжалигига яроқли ер салмоғи, %

Жами ер м. - жами ер майдони, га

$K_{ХТЭ.ер.м}$ - қишлоқ хўжалиги учун тайин этилган ер майдони, га

Бу кўрсаткич мавжуд (мамлакатда, регионда, хўжаликда) ер майдонларининг қанча қисми қишлоқ хўжалиги учун яроқли (ёки қишлоқ хўжалигига тайин этилганлигини) эканлигини билдиради. Турли хўжаликларнинг, мамлакат ва регионларнинг умумий ер майдонлари бир миқдорда бўлишига қарамасдан қишлоқ хўжалигида фойдаланишга яроқли бўлган майдонлари турлича бўлиши мумкин. Қишлоқ хўжалигига яроқли бўлган ерлари кам миқдорда бўлган давлатлар, регион ва хўжаликлар бу масалага алоҳида қарашлари зарур. Улар ҳар бир гектар ерни авайлаб асраши ва қишлоқ хўжалигидан бошқа тармоқларга ўтиб кетишини жуда қаттиқ назоратга олишлари зарур бўлади. Бу мамлакат, регион ва хўжаликларда ерларни қишлоқ хўжалигидан бошқа тармоққа ўтиб кетиши фақатгина давлат зарурати, имконсиз ҳолларда ёки жуда катта самара келтириши мумкин бўлган ҳолатлардагина амалга оширилиши керак.

2). Қишлоқ хўжалиги ерларининг таркиби. Бу кўрсаткич қишлоқ хўжалигига яроқли ерлар таркибини кўрсатади ва қуйидаги формула ёрдамида аниқланади.

$$K_{x.ер.мар} = \frac{X_{ер.м}}{КХя. ер м.} \cdot 100$$

Бунда: Кх ер таркиби. – қишлоқ хўжалигига яроқли ер таркиби, %

Кх ер м. - қишлоқ хўжалигига яроқли ер майдони, га

Х ер м. - Ҳайдаладиган ер (ёки суғориладиган ер) майдони, га

Қишлоқ хўжалигига яроқли ерлар таркибида ҳайдаладиган ерларнинг айниқса, суғориладиган ерларнинг салмоғига қараб тегишли хулосалар чиқарамиз. Хўжаликда ҳайдаладиган, айниқса (табиати иссиқ ўлкалар шароитида) суғорилиб деҳқончилик қиладиган ерларнинг улуши қанча юқори бўлса шунча яхши (самарали) ҳисоблаймиз. Олимларнинг изланишлари шуни кўрсатадики 1 гектар суғорилиб деҳқончилик қилинадиган ер 5-7 гектар лалми ерга тенг маҳсулот берар экан. Бошқача қилиб айтганда 1 гектар суғорилиб деҳқончилик қилинадиган 6-7 гектар лалми ерга тенг. Агарда ер майдонларининг чекланганлигини, ҳар бир га ерни ҳайдаш, экиш, ишлов бериш ва ҳосилни йиғиб олиш ҳаражатларини ҳисобга олсак суғориладиган ерларнинг нақадар қард қиммати юқори эканлигини кўрамиз. Демак, имкон даражасида суғорилиб деҳқончилик қилинадиган майдонларини асраш зарурати келиб чиқади. Бозор шароитида у бошқа ерларга нисбатан қиммат туради. Демак унга нарх белгилашда, бошқа мақсадлар учун ажратганда ёки солиқ юқини белгилаганда бу омилни ҳисобга олиб зарур бўлади.

3). Ердан фойдаланиш коэффиценти (марталилиги). Бу кўрсаткич қуйидаги формула ёрдамида аниқланади.

$$E_{р.ф.к} = \frac{X_{э.к.м}}{ЭМ}$$

Бунда: Ер ф.к. – ердан фойдаланиш коэффиценти, марта

ЭМ - жами экин майдони, га

Х э м. - ҳақиқатда экилган экин майдони, га

Ушбу кўрсаткич ҳар бир мамлакат, регион ва хўжаликларда бир биридан кескин фарқ қилади. Унинг даражаси мамлакатнинг ривожланганлик даражаси, аҳолининг ва ер майдонларининг миқдори (сони) каби кўплаб омиллар таъсир этади.

Ер фондидан фойдаланиш кўрсаткичларининг иккинчи гуруҳига иқтисодий самарадорлик билан боғлиқ кўрсаткичлар кириб уларнинг ўзи натурал ва қиймат кўрсаткичларга бўлинади. Натурал кўрсаткичга қишлоқ хўжалиги экин турларининг ҳосилдорлиги киради. Ҳосилдорлик қуйидагича аниқланади.

$$\text{Ҳосилдорлик} = \frac{ЯХ}{ЭМ}$$

Бунда: X – экин турларининг (пахта, буғдой, макка, узум, мева...) ҳосилдорлиги, ц/га

$Эм$ - экин (пахта, буғдой, макка, узум, мева...) майдони, га

$Ях$ - ялпи (пахта, буғдой, макка, узум, мева...) ҳосил, ц

Ердан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини қуйидаги кўрсаткичлар ёрдамида аниқлаш мақсадга мувофиқ:

1). Ер майдони бирлиги ҳисобига олинган ялпи маҳсулот, сўм. Бу кўрсаткич қуйидаги формула ёрдамида аниқланади.

$$Ер.ф.с = \frac{Ям}{ЭМ}$$

Бунда: Ер ф.с. – ердан фойдаланиш самарадорлиги, сўм

$ЭМ$ - жами экин майдони, га

$Я.м.$ – ялпи маҳсулот, сўм

Бу кўрсаткич доимо ўсиб борса ижобий ривожланиш ҳисобланади. Албатта унинг даражасига жуда кўплаб омиллар (иқтисодиётнинг, технологиянинг ривожланганлик даражаси, инфляция даражаси, экин турлари ва маҳсулотларга шаклландиган нархлар даражаси....) таъсир этади.

2). Ер бирлиги ҳисобига олинган фойда миқдори, сўм. Бу кўрсаткич қуйидаги формула ёрдамида аниқланади.

$$Ер.ф.с = \frac{\Phi}{ЭМ}$$

Бунда: Ер ф.с. – ердан фойдаланиш самарадорлиги, сўм

$ЭМ$ - жами экин майдони, га

Φ . – жами олинган фойда (ёки соф фойда), сўм

Ушбу кўрсаткич натижалари ҳам ўсиб борган ҳолдагина ижобий саналади. (Унга таъсир қиладиган омиллар жуда кўп ва унинг ўсиш даражаси қандай бўлиши бошқа масала).

Албатта, ердан ажратмаган ҳолда сув ресурсларидан фойдаланишни ҳам ўрганиш лозим. Айниқса, мамлакатимиз учун ресурсларининг аҳамияти катта. Шу сабабли 1 метр куб сув ҳисобига олинган маҳсулот миқдори ундан фойдаланишнинг самарасини билдиради. Бу кўрсаткичларни натура ва қиймат ҳолида ҳисоблаш мумкин.

8.3. Ердан фойдаланиш даражаси ва самарадорлигини ошириш йўллари

Ердан ва сув самарали, оқилона фойдаланиш келажак талаб қилаётган заруратдир. Ер ва сув ресурсларидан фойдаланиш даражаси ва самарасини ошириш қуйидаги йўналишларда амалга оширилади:

- Энг аввало, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ер ва сув ресурсларининг талаби ва имкониятидан келиб чиққан ҳолда жойлаштириш лозим. Масалан, сув ресурслари чекланган регионларда шולי ишлаб чиқаришни жойлаштириш мақсадга мувофиқ эмас. Катта миқдордаги сувни талаб қиладиган экинларни шўрланган ерларга жойлаштириш ҳам самарадорликни пасайишига сабаб бўлади. Албатта, мамлакат озик – овқат ҳавфсизлигини таъминлаш, мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланган ҳолда бозор талаб қиладиган маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва бунда аҳолининг эҳтиёжини унитмаслик талаб қиланади. Шунга қарамасдан ер ва сув ресурсларининг ҳолатини ҳисобга олмасдан ишлаб чиқаришни ташкил этиш маълум салбий оқибатлага олиб келиши мумкин. Масалан, кучли шўрланган ерларга кузги дон экинларини жойлаштириш ернинг унумдорлигини пасайтиради, шўрланишни янада кучайишига олиб келади ва ердан фойдаланиш самарадорлиги пасаяди. Бу ҳолатнинг узок давом этиши ушбу ер майдонларининг қишлоқ хўжалиги мақсадлари учун мутлоқ яроқсиз ҳолга келиб қолишига сабабчи бўлиши мумкин. Чунки кузга донли экилган майдонларда шўр ювиш ишларини амалга ошириб бўлмайди. Маълумотларга қараганда 2004 йилда Республикада мавжуд қишлоқ хўжалиги ерларининг 47,2 фоизи шўрланмаган, 17,2 фоизи ўртача шўрланган ва 4,2 фоизи кучли шўрланган. Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги ерлари мелиоратив ҳолатига кўра, 38 фоизи яхши, 53,4 фоизи қониқарли ва 8,6 фоизи қониқарсиз, мелиоратив ҳолати ёмон ерлардир. Бу ҳолат ёмонлашиб кетишининг олдини олиш керак.
- Ерларнинг бир сифат ҳолатидан иккинчи ҳолатга ўтиши умумий ҳолда ер трансформацияси дейилади. Ер трансформацияси ижобий (ёмон ерларнинг яхши ерлар сафига ўтиши) ва салбий (яхши ерларнинг ёмон ерлар сафига ўтиши) бўлади. Имкон борича салбий ер трансформациясига йўл қўймаслик лозим. Ер ислохотларини тўғри ўтказиш ҳам ер ва сувдан фойдаланиш самарадорлигини оширади. Ер дуч келган кишига эмас, балки ерда ишлаш тажрибаси, билими бор кишиларга, хўжаликларга берилиши керак. Бу борада ердан олинган маҳсулотга эгалик қилиш шароитларини тўғри ҳал этиш талаб қилинади. Акс ҳолда ер ва сувдан самарали фойдаланиб бўлмайди.

- Энг зарур омиллардан бири ер ва сувдан фойдаланувчиларнинг самарадорликни оширганликлари учун манфаатдорлигини таъминлашдир.
- Танланган ишлаб чиқариш турини технологияни бузмасдан бажариш, мелиорация ва ирригация тадбирларини ўз вақтида самарали ўтказиш қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши, ердан фойдаланиш самарадорлигини оширадиган муҳим омиллардан бири ҳисобланади.
- Ер ва сувдан фойдаланиш самарадорлигини ошириш кўп жиҳатдан илғор технологияни ишлаб чиқаришга жорий этиш билан боғлиқ. Масалан, сувдан фойдаланиш самарадорлиги томчилатиб ёки ёмғир усулида суғоришда оддий бостириб суғоришдигига нисбатан анча катта. Сув ресурслари чекланган ҳолда бу технологияларнинг аҳамияти кескин ошади. Ўзбекистон Республикаси сув ресурслари жуда чекланган бўлиб, ҳозирда фойдаланилаётган сувнинг 12-13 фоизи мамлакат ҳудудида вужудга келади. Қолган қисми Қирғизистон ва тожикистон давлатлари ҳудудидан келади. Ўзбекистонда 50 дарё бўлиб, шулардан фақат 10тасигина 150км узунликда. Мамлакатда жуда катта канал ва ариқлар тизими яратилган. Уларнинг узунлиги 156 минг км.ни ташкил этади. Ана шу ирригация тизимидан самарали фойдаланиш мамлакатда ер ресурсларидан фойдаланишнинг самарадорлигини оширадиган омиллардан биридир.
- Фан ютуқларини ишлаб чиқаришга жорий этиш ҳам ер ва сув ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини оширади. Ишлаб чиқаришга пахта ва буғдойнинг тезпишар, сувга чидамли навларини жорий этиш бунга мисол бўла олади.
- Экологик муҳит талабларини ҳисобга олган ҳолда кимёлаштиришни ривожлантириш ҳам ер ва сув ресурсларининг самарадорлигини оширишга ижобий таъсир этади.
- Қишлоқ хўжалигига яроқли ерларни сув ва шамол эрозиясидан асраш ҳам жуда муҳим тадбирлардан биридир. Масалан, экин майдонларининг 2,1 млн. гектари шамол, 0,7 млн гектари сув эрозиясига, шунингдек, мавжуд 22,1 млн. гектар яйловнинг 6 млн. гектари шамол ва 3 млн. гектари сув эрозиясига учраган. Бу ҳолат агросаноат мажмуаси иқтисодиётига сезиларли салбий таъсир қилади. Шу сабабли ерларни асраш асосий вазифалардан биридир.

Қисқача хулосалар

Қишлоқ хўжалигида ер асосий ишлаб чиқариш воситаси ҳисобланади. У, ишлаб чиқариш воситаси сифатида ўзига хос хусусиятларга эга. Унинг ўзига хос хусусиятларини қисобга олмасдан ишлаб чиқаришни юритиш

катта салбий оқибатларга олибкелади. Ерларнинг бир сифат кўринишидан иккинчисига ўтиши ер трансформацияси деб аталади. Ер трансформацияси ижобий ва салбий бўлади. Имкон даражасида салбий ер трансформациясига йўл қўймаслик керак. Ҳозирда Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги ерларнинг бир қисми шўрланган, яна бир қисми шамол ва сув эрозиясига учраган. Ёмон томони шундаки, бу ҳолатлар кейинги йилларда кўпайиш тенденциясига эга бўлмоқда.

Ердан фойдаланишнинг кўрсаткичлари икки гуруҳга бўлинади. Биринчи гуруҳга ундан фойдаланишнинг даражасини кўрсатадиган кўрсаткичлар, иккинчи гуруҳга эса ердан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини кўрсатувчи кўрсаткичлар киради. Ердан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини кўрсатувчи кўрсаткичлар натурал ва қиймат кўринишда ҳисобланади.

Ердан фойдаланишнинг даражасига ва самарадорлигига кўпгина омиллар тўғридан-тўғри таъсир этади. Уларнинг энг асосийсига ерларнинг таркибини яхшилашдир. Суғориладиган ерларнинг салмоғини ошириш, ердан фойдаланишнинг марталилигини кўпайтириш, илғор агротехнологияларни қўллаш, тежамкорлик, янги, серунум техникалардан фойдаланиш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, сетмахсул экин навларини ишлаб чиқаришга жорий этиш каби омиллардан тўғри фойдаланиш ердан фойдаланишнинг самарадорлигини оширади.

Таянч иборалар

Ер ва сув фонди, механизациялаштириш, химиялаштириш, автоматлаштириш, баҳолар паритети, агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқларни мутоносиб ривожлантириш, маҳсулот сифати, агросаноат интеграцияси, аграр сиёсат, агросаноат мажмуаси, иқтисодиёт, агросаноат мажмуаси таркиби, агросаноат мажмуасининг соҳалари, инфратузилма, ишлаб чиқариш инфратузилмаси, ижтимоий инфратузилмаси, фаннинг предмети, усуллари, вазифалари, иқтисодий қонунлар, иқтисодий муҳит, регион иқтисодиёти, тармоқларнинг мутоносиб ривожланиши, ижтимоий масалалар, аҳоли турмуш даражаси, меҳнат унумдорлиги, иқтисодий самара, ижтимоий самара, ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш, барқарор иқтисодий ривожланиш, ишлаб чиқариш жараёнларини меҳнатни қуролланиш даражаси, фонд билан таъминланиш даражаси, иқтисодий кўрсаткичлар, ялпи ички маҳсулот, меҳнат ресурслари, ишбилармонлик, хусусий тадбиркорлик, импорт, экспорт, миграция, қишлоқ хўжалиги, қайта ишлаш саноати, сақлаш корхоналари, кимё саноати, чорвачилик, асаларичилик, балиқчилик, пиллачилик, омухта ем саноати.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Ер қишлоқ хўжалигида нима учун асосий ишлаб чиқариш воситаси ҳисобланади?
2. Қишлоқ хўжалигида ернинг ишлаб чиқаришвоситаси сифатидаги ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?
3. Ер трансформацияси нима? Унинг қандай турлари бор?
4. Ердан фойдаланишнинг самарадорлигини ошириш йўллари белгиланг.
5. Ўзбекистон Республикаси ер фонди ва унинг тақсимланиши.

Адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: -Т.: Ўзбекистон 1999
2. Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси.-Т.: Адолат, 1999.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Деҳқон хўжалиги тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.
6. Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришга оид қонун, ҳукумат қарорлари ва меъёрий ҳужжатлар тўплами.-Т.: Ўқитувчи, 1998.
7. Каримов И. А. Ўзбекистон буюк келажак сари.-Т.: Ўзбекистон, 1999.
8. Каримов И. А. Қишлоқ хўжалиги тарақиёти – тўкин ҳаёт манбаи. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
9. Қаюмов Ф. Қ. Эффективность АПК в условиях перехода к рынку: Общие и региональные проблемы. – М.: ИПО «Полигран», 1992.
10. Серова Е. В. Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. – М.: ГУ ВШЭ, 1999.
11. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики Колл. Авт.: Р. А. Алимов, А. К. Бедринцев, А. Ф. Расулов и др.// Под ред. А.Х. Хикматова. – Т.: Ўзбекистон, 2001.- 352 б.
12. Хақимов Р., Отақулов М., Юсупов Э., Юсупов М.С. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. – (Ўқув қўлланма) Т., ТДИУ, 2004.-160 б.
13. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Беркинов Б.Б., Хақимов Р., Юсупов М.С., Орипов М.А., Ўроқов Н.И. - Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди – (Ўқув қўлланма) –Т.: ТДИУ, 2004. – 176 б.

14. Салимов Б.Т., Хамдамов Қ.С., Турсунхўжаев Т.Л., Тўрахўжаев Т.И., Ҳакимов Р.Х., Ўроқов Н.И, Арипов И.М. - Жаҳон кишлоқ хўжалиги. – (Ўқув кўлланма) – Т.: ТДИУ, 2004. – 128 б.
15. Абдуғаниев А., Абдуғаниев А.А. – Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти – (дарслик). – Т.: ТДИУ, 2004. – 304 б.
16. Экономика отраслей АПК / И.А.Минаков, Н.И.Куликов, О.В.Соколов и др.; Под ред. И.А.Минакова. – М.: КолосС, 2004. – 464с.- (Учебники и учеб. пособия для студентов высш. учун. заведений).
17. Республика Узбекистан: Энциклопедический справочник. Н. Тухлиев, А. Кременцова. Т., Гос. Науч. Изд-во «Ўзбекистон миллий энциклопедия», 2001.
18. Раскин И.И, Раскин Л. И. АПК: производство и первичная переработка хлопка. –Т.: Мехнат, 1986
19. Папов Н. А. экономика сельского хозяйства: учебник. М.: Дело и Сервис, 2000.

Интернет сайдлари:

1. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве. Учебник. 2004, <http://textbook.ru/catalogue/book/33320.html>
2. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве, Академия, 2003, <http://rbip.bookchamber.ru/description7897.htm>
3. Н.А. Попов «Основы рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства», М: Тандем /ЭКМОС, 2002, <http://family.taukita.ru/item22219310.html>
4. Н.А.Попов. Экономика отраслей АПК. Курс лекций, 2002, <http://shopper.h1.ru/books.shtml?topic=935&page=1>
5. Н.Я.Коваленко, Экономика сельского хозяйства, М.: «ЮРКНИГА», 2004, <http://web.book.ru/cgi-bin/book.pl?page=4&book=88899>
6. www.bearingpoint.uz

9-мавзу. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МЕХНАТ РЕСУРСЛАРИ ВА УЛАРДАН Фойдаланиш

9.1. “Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурслари” тушунчаси, унинг таркиби

9.2. Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш кўрсаткичлари

9.3. Меҳнат унумдорлиги ва уни ҳисоблаш усуллари

9.4. Қишлоқ хўжалигида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш ва меҳнат унумдорлигини ошириш йўналишлари

9.1. “Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурслари” тушунчаси, унинг таркиби

Ишлаб чиқариш жараёнининг зарурий қисми меҳнатдир. Меҳнат инсонга хос хусусият. Инсоннинг жисмоний ва ақлий фаолияти меҳнат ҳисобланади. Ишни тракторлар, машиналар, ишчи ҳайвонлар бажариши мумкин. Меҳнат эса фақат онгли фаолият натижасидир. Ишлаб чиқаришнинг самарадорлиги кўп жиҳатдан меҳнатнинг ҳолатига боғлиқ. Агарда қилинаётган бўлса, унинг унумдорлиги юқори бўлади. Ҳар бир мамлакат аҳолисининг меҳнат қилиш қобилиятига эга қисми унинг меҳнат ресурсларини ташкил этади. Ўзбекистон аҳолисининг 50 фоизидан кўпроғи меҳнат қилиш қобилиятига эга. Аниқроғи, меҳнат ресурсларининг сони 2002 йилда 12346 минг кишини, шундан иқтисодий фаол аҳоли 9333,2 минг кишини ташкил этди.

Нафақа ёшидагилар ва меҳнат қилиш қобилиятига эга ўсмирлар ҳам аҳолининг каттагана қисмини ташкил этади. Лекин жамият учун фаол меҳнат ресурслари 16 ёшдан 55 ёшгача бўлган аёллар ва 16 ёшдан 60 ёшгача бўлган эркеклар ҳисобланади. Иқтисодий фан шу меҳнат ресурсларидан энг фаоли бўлганларни, яъни 22 ёшдан 33 ёшгача бўлган кишиларни алоҳида ўрганади.

Қишлоқ хўжалиги корхоналари меҳнат ресурслари асосий ва ёрдамчи гуруҳларга бўлинади. Асосий меҳнат ресурсларига 16 ёшдан 55 ёшгача бўлган аёллар, 16 ёшдан 60 ёшгача бўлган эркеклар, ёрдамчи меҳнат ресурсларга 14-16 ёшдаги ўсмирлар ва нафақа ёшидаги аёл ва эркеклар киради. Улардан асосан қишлоқ хўжалиги йилининг айрим даврларида фойдаланилади. Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурсларидан фойдаланиш шу тармоқнинг ўзига хос хусусиятидан келиб чиқади. Энг аввало қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши мавсумий характерга эга. Натижада ишлаб чиқариш хусусиятидан келиб чиқиб, йилнинг айрим даврларида меҳнат ресурсларининг бўш қолиш ҳолати юз беради. Қишлоқ хўжалигида иш даври билан ишлаб чиқариш даврининг мос тушмаслиги ҳам меҳнат ресурсларининг вақтинчалик бекор қолишига сабаб бўлади. Масалан,

пахта чигити экилгандан кейин то у униб чиқгунча 15-20 кун ўтади. Бу даврда ишчи ходимлар бекор қолади.

Қишлоқ хўжалигида ер асосий восита бўлганлиги учун ишлаб чиқаришни жойлаштириш, ихтисослаштиришни танлашга таъсир қилади. Бу эса, ўша ишлаб чиқариш тури талаб қиладиган меҳнат ресурсларини талаб этади. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш йирик майдонларда ташкил этилади. Шунга яраша меҳнатни ташкил этиш ҳам маълум талабларга жавоб берадиган қилиб танланади. Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурслари нисбатан паст малакага эга. Уларнинг бир ердан иккинчи ерга кўчиб ўтиш даражалари ҳам жуда паст. Бу муаммо ҳам улар бор жойда ишлаб чиқаришни, турли хизмат турларини имкони борича максимал даражада ташкил этишни талаб қилади.

Мамлакат меҳнат ресурсларининг 27 фоизи давлат секторидан, 73 фоизи эса нодавлат секторда хизмат қилмоқдалар.

9.2. Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш кўрсаткичлари

Қишлоқ хўжалигида ресурсларидан фойдаланишнинг даражаси қуйидаги кўрсаткичлар билан аниқланади:

1). Ҳар бир ишчи ходимнинг бир йилда ишлаган кунлари. Одатда, эркаклар бир йилда 280 кун, аёллар 240 кун ишласа нормал ҳисобланади.

2). Йил давомида ишлаши лозим бўлган кундан фойдаланиш коэффициенти. Бу ҳақиқатда ишлаган кунларни норма бўйича ишлаши лозим бўлган йиллик иш кунлари миқдорига бўлиш орқали аниқланади. Хўжаликнинг меҳнат ресурслари ҳолатини ўрганиш учун меҳнат ресурслари баланси тузилади. Баланс маълумотлари хўжаликнинг иқтисодий ривожлантирилишида ишлатилади.

3). Меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлиги йил давомида бир ишчи ходим ҳисобига ишлаб чиқарилган ялпи маҳсулот миқдори билан аниқланади. Бу кўрсаткични сарфланган киши соатларига нисбатан аниқлаш меҳнатнинг самарадорлигини тўғрироқ аниқлаш имконини беради.

9.3. Меҳнат унумдорлиги ва уни ҳисоблаш усуллари

Меҳнат унумдорлиги иқтисодий категория бўлиб, конкрет сарфланган меҳнатнинг натижавийлиги ёки самарадорлигидир. Айрим иқтисодчилар меҳнат унумдорлигини вақт бирлиги ичида ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдори, деб биладилар. Бошқалари эса меҳнат унумдорлиги деганда маҳсулот бирлиги учун сарфланган вақтни тушунадилар. Айрим иқтисодий адабиётларда меҳнат унумдорлиги конкрет сарфланаётган меҳнатнинг маълум вақт ичида маҳсулот ярата олиш қобилиятидир, деган тушунчалар ҳам берилган.

Конкрет сарфланаётган меҳнатнинг натижавийлиги меҳнат унумдорлигидир, деган тушунча меҳнат унумдорлигининг мазмунини бошқаларига нисбатан аниқроқ ифода этади. Вақт бирлиги ичида ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдори меҳнат унумдорлигининг асосий кўрсаткичини ифодалайди. Маҳсулот бирлигини ишлаб чиқариш учун сарфланган вақт миқдори ҳам меҳнат унумдорлигининг иккинчи кўрсаткичини ифода этади. Уни иқтисодий адабиётларда меҳнатнинг интенсивлиги деб ҳам аталади. Агарда конкрет сарфланган меҳнатнинг маълум вақт ичида маҳсулот ярата олиш қобилияти меҳнат унумдорлиги бўлса, меҳнат унумдорлиги кўрсаткичи ҳар доим бир хилда бўлган бўлар эди. Бу фикрни мисол орқали кўрсак, қуйидаги ҳолатга дуч келмиз: бир пахта терувчи барча жисмоний ва ақлий қобилиятини ишга солса, бир кунда 85 кг пахта тера олади. Пахта майдонлари ва бошқа омиллар бир хил бўлган пайтда ўша теримчи ҳар куни 85 кг дан пахта терган бўлар эди. Лекин барча шароитлар бир хил бўлишига қарамасдан теримчи ҳар куни ҳар хил миқдорда пахта теради. Яъни унинг ҳар кунги натижалари ҳар хил бўлади. Жуда камдан-кам ҳолларда бир хил кўрсаткичга эга бўлиши мумкин.

Қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлиги кўрсаткичлар тизими орқали аниқланади. Бунда натурал ва қиймат кўрсаткичлардан фойдаланилади. Натурал кўрсаткичларга вақт бирлиги ичида ишлаб чиқарилган ялпи ҳосил ва бир бирлик маҳсулот ишлаб чиқариш учун сарфланган вақт миқдори киради. Албатта, меҳнат унумдорлигининг натурал кўрсаткичлари ҳар бир маҳсулот тури бўйича алоҳида ҳисобланади. Бу кўрсаткичлар маълум камчиликка эга. Қишлоқ хўжалигида бир ишчи ходим йил давомида турли тармоқларда, яъни пахтачиликда, дончиликда, сабзовотчилик ва бошқа тармоқда фаолият кўрсатади. Базан бир куннинг ўзида бир нечта турдаги маҳсулотлар ишлаб чиқариш жараёнларида иштирок этади. Бу, ўз навбатида, ишчи ходимнинг иш вақтларини у ишлаган соҳаларга тақсимлаш муаммосини туғдиради. Албатта, иқтисодчилар томонидан меҳнат сарфларини маҳсулотларга тақсимлаш усуллари ишлаб чиқилган. Шунга қарамасдан меҳнат унумдорлигининг натурал кўрсаткичлари ҳақиқий ҳолатни жуда аниқ белгилай олмайди. Шу сабабли меҳнат унумдорлигининг қиймат кўрсаткичларидан кенгроқ фойдаланилади.

Бир ишчи ходим ҳисобига бир йилда ишлаб чиқарилган ялпи маҳсулот миқдори. Бу кўрсаткич меҳнат унумдорлигининг энг асосий кўрсаткичларидан биридир. Бу, йил давомида ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдорини ишчи ходимларнинг ўртача йиллик сонига бўлиш йўли билан аниқланади. Бу кўрсаткич сарфланган меҳнатга нисбатан ҳам ҳисобланади. Бунда ялпи маҳсулот уни ишлаб чиқарилган вақт, киши-соатларига бўлиш йўли билан аниқланади. Меҳнат унумдорлигини киши-соатлари бўйича аниқроқ ва тўғрироқ ҳисобланади. Чунки ходимларнинг ўртача йиллик

сони ҳақиқатда сарфланган меҳнатни киши соатларидек аниқ белгиламайди. Бир кишининг 280 ёки 260 кун ишга чуққани унинг ҳақиқатда ҳар куни неча соат ишлаганини билдирмайди.

Меҳнат унумдорлигининг бу кўрсаткичларини ҳисоблаганда ялпи маҳсулотни ҳисоблаш усуллари ҳам катта аҳамиятга эга. Амалда ялпи маҳсулот жорий ва солиштирма нархларда ҳисобланади. Узоқ даврларга меҳнат унумдорлигининг динамикасини кўрганда солиштирма баҳоларда ҳисобланган ялпи маҳсулотни олиш талаб қилинади. Бу кўрсаткичларнинг йилдан – йилга ошгани ижобий ҳисобланади. 1 ёки 100 ёки 1000 сўмлик ялпи маҳсулот ишлаб чиқариш учун сарфланган вақт меҳнат унумдорлигининг иккинчи иқтисодий кўрсаткичидир. Сарфланган меҳнат киши-соатларида ўлчанади. Бу кўрсаткич натижалари йилдан – йилга камайиб боргани яхши. Яъни бир бирлик маҳсулот ишлаб чиқариш учун сарфланаётган киши-соатлари миқдори камайиб бориши зарур. Бу иқтисодий ўсишни таъминлайди.

9.4. Қишлоқ хўжалигида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш ва меҳнат унумдорлигини ошириш йўналишлари

Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги меҳнат бозори нисбатан ривожланмаган бозорлардан бири бўлиб, уни ривожлантириш биринчи даражадаги иқтисодий – ижтимоий масала ҳисобланади.

Мамлакат қишлоқ хўжалигида банд бўлганларнинг сонини мутлоқ ва нисбий камайтириш бугунги кундаги ва келажакдаги асосий вазифалардан бири. Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурслари нисбатан паст малакадир. Бу, ўз навбатида, жуда катта муамоларни юзага келтиради. Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурсларининг малакасини ошириш мамлакат иқтисодиётини янги босқичга кўтаради. Бу саноат ва бошқа хизмат турларига меҳнат ресурслари бир қисмининг ўтиши учун зарур шароитлар туғдиради. Чунки меҳнат унумдорлиги ўсиши натижасида меҳнат ресурсларининг катта бир қисми қишлоқ хўжалигидан озод бўлади. Бу ривожланишнинг умумий объектив тенденцияси ҳисобланади. Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурсларининг малакасини ошириш, уларни қайта тайёрлаш ва тайёрлаш тизими ишларини жонлантириш зарур. Бу ишларнинг жонланиши улардан фойдаланиш самарадорлигини оширади. Қишлоқ хўжалиги аҳолиси, ишчи – хизматчилари даромадлари иқтисодиётнинг бошқа тармоқлари ишчи – хизматчи даромадлари иқтисодиётнинг паст бўлмаслигини таъминлаш ҳам улардан фойдаланиш даражасини оширган бўлар эди. Миллий менталитет ва мавжуд март – мароитлар натижасида қишлоқ аҳолиси, ишчи ходимлари нисбатан кам ҳаракатланади. Нисбатан ўтроқ бўлган аҳоли ва ишчи ходимларни ўша жойнинг ўзида иш билан таъминлаш муаммосини ечиш бозор иқтисодиёти талабларига зид бўлмаслиги керак. Шунга қарамадан саноатни,

хизматларни қишлоқ жойларда ташкил этиш иши доимий равишда амалга оширилиши лозим. Бундай сиёсатсиз мамлакатда ижтимоий масалалар ҳам чуқурлашиб бораверади.

Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурсларини меҳнатининг қуролланиш даражасини ошириш улардан фойдаланишни яхшилаш йўлларида биридир. Қишлоқ хўжалигида меҳнат ҳар бир экин тури ёки маҳсулот тури бўйича технологияни ҳисобга олган ҳолда зарур воситалар билан таъминланиши керак. Шу сабабли, айниқса, кичик техника ишлаб чиқарини ёки сотиб олишни йўлга қўйиш талаб қилинади.

Қишлоқ хўжалигида мулкӣ муносабатларни янада ривожлантириш ҳам меҳнат ресурсларинидан фойдаланиш самарасадорлигини оширишнинг бир йўналишидир. Фан- техника тараққиёти қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурсларидан фойдаланиш эътибор янги, серҳосил экин навларини яратиш, уларни ишлаб чиқаришга жорий этиш, чорва молларининг сермаҳсул зотларини кўпайтиришга қаратилиши мақсадга мувофиқ.

Молия, кредит тизими, солиқ тизими ва бошқа кўплаб иқтисодий дастакларнинг ривожланиши ҳам меҳнат ресурсларидан фойдаланиш даражасига ижобий ёки салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Қисқача хулосалар

Меҳнат ресурслари деганда аҳолининг меҳнат қилиш қобилиятига эга бўлган қисми тушинилади. Қишлоқ хўжалигида улар асосий ва ёрдамчи меҳнат ресурсларига бўлинади. Асосий меҳнат ресурсларига 16 ёшдан 55 ёшгача бўлган аёллар, 16 ёшдан 60 ёшгача бўлган, меҳнат қилиш қобилиятига эга эркеклар, ёрдамчи меҳнат ресурсларига 14 ёшдан 16 ёшгача бўлган ўсмирлар ва нафақа ёшидаги аёл ва эркеклар киради.

Қишлоқ хўжалигининг меҳнат ресурслари нисбатан катта билимга эга эмас. Бу борада катта ишлар қилиш керак ва уларнинг билимини кескин ошириш талаб этилади. Саноат ва хизмат кўрсатиш соҳалари нисбатан билими юқори меҳнат ресурсларини талаб қилади. Қишлоқ меҳнат ресурсларнинг яна бир хусусияти уларнинг кам ҳаракатда бўлиши ёки ўтроклигидир. Бу, ўз навбатида, саноат ишлаб чиқаришини қишлоқ жойларда ташкил этишни талаб қилмоқда. Бу масалаларни илмий ҳал этиш борасида катта ишлар қилиниши талаб қилинади.

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигида меҳнат ресурсларидан фойдаланишни яхшилаш имкониятлари жуда катта.

Меҳнат унумдорлиги конкрет сарфланган меҳнатнинг самарадорлиги, натижавийлигидир. Ўзбекистон Республикасида меҳнат унумдорлиги кўпгина ривожланган давлатлардагидан анча паст. Аммо уни кўтариш имкониятлари катта. Демак, инсон меҳнат қилиши учун барча шароитларни яратиш лозим. Меҳнат ресурсларини ошириш, моддий

рағбатлантириш тизимини ривожлантириш зарур. Қишлоқ хўжалигидан меҳнат ресурсларининг бир қисми иқтисодиётнинг бошқа тармоқларига ўтиши объектив тенденцияга эга эканлигини ҳисобга олиш зарур ва бу борада илмий асосланган сиёсат юргизиш керак.

Таянч иборалар

Меҳнат ресурслари, меҳнатни қуролланиш даражаси, миграция, меҳнат унумдорлиги, ишбилармонлик, ер ва сув фонди, механизациялаштириш, химиялаштириш, автоматлаштириш, баҳолар паритети, агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқларни мутоносиб ривожлантириш, маҳсулот сифати, агросаноат интеграцияси, аграр сиёсат, агросаноат мажмуаси, иқтисодиёт, агросаноат мажмуаси таркиби, агросаноат мажмуасининг соҳалари, инфратузилма, ишлаб чиқариш инфратузилмаси, ижтимоий инфратузилмаси, фаннинг предмети, усуллари, вазифалари, иқтисодий қонунлар, иқтисодий муҳит, ҳудуд иқтисодиёти, тармоқларнинг мутоносиб ривожланиши, ижтимоий масалалар, аҳоли турмуш даражаси, иқтисодий самара, ижтимоий самара, ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш, барқарор иқтисодий ривожланиш, ишлаб чиқариш жараёнларини фонд, фонда қайтими, билан таъминланиш даражаси, иқтисодий кўрсаткичлар, ялпи ички маҳсулот, хусусий тадбиркорлик, импорт, экспорт, миграция, қишлоқ хўжалиги, қайта ишлаш саноати, сақлаш корхоналари, кимё саноати, чорвачилик, асаларичилик, балиқчилик, пиллачилик, омухта ем саноати.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. “Меҳнат ресурслари” тушунчаси. Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурслари таркиби.
2. Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш кўрсаткичлари.
3. Қишлоқ хўжалигида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг асосий йўналишлари.
4. Меҳнат бозори ва унинг ҳозирги ҳолати тўғрисида қисқача тушунча.

Адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: -Т.: Ўзбекистон 1999
2. Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси.-Т.: Адолат, 1999.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.

5. Ўзбекистон Республикасининг “Деҳқон хўжалиги тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.
6. Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришга оид қонун, ҳукумат қарорлари ва меъёрий ҳужжатлар тўплами.-Т.: Ўқитувчи, 1998.
7. Каримов И. А. Ўзбекистон буюк келажак сари.-Т.: Ўзбекистон, 1999.
8. Каримов И. А. Қишлоқ хўжалиги тарақиёти – тўқин ҳаёт манбаи. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
9. Қаюмов Ф. Қ. Эффективность АПК в условиях перехода к рынку: Общие и региональные проблемы. – М.: ИПО «Полигран», 1992.
10. Серова Е. В. Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. – М.: ГУ ВШЭ, 1999.
11. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики Колл. Авт.: Р. А. Алимов, А. К. Бедринцев, А. Ф. Расулов и др.// Под ред. А.Х. Хикматова. – Т.: Ўзбекистон, 2001.- 352 б.
12. Ҳақимов Р., Отақулов М., Юсупов Э., Юсупов М.С. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. – (Ўқув қўлланма) Т., ТДИУ, 2004.-160 б.
13. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Беркинов Б.Б., Ҳақимов Р., Юсупов М.С., Орипов М.А., Ўроқов Н.И. - Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди – (Ўқув қўлланма) –Т.: ТДИУ, 2004. – 176 б.
14. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Турсунхўжаев Т.Л., Тўрахўжаев Т.И., Ҳақимов Р.Х., Ўроқов Н.И, Арипов И.М. -Жаҳон қишлоқ хўжалиги. – (Ўқув қўлланма) – Т.: ТДИУ, 2004. – 128 б.
15. Абдуғаниев А., Абдуғаниев А.А. – Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти – (дарслик). – Т.: ТДИУ, 2004. – 304 б.
16. Экономика отраслей АПК / И.А.Минаков, Н.И.Куликов, О.В.Соколов и др.; Под ред. И.А.Минакова. – М.: КолосС, 2004. – 464с.- (Учебники и учеб. пособия для студентов высш. учун. заведений).
17. Республика Узбекистан: Энциклопедический справочник. Н . Тухлиев, А. Кременцова. Т., Гос. Науч. Изд-во «Ўзбекистон миллий энциклопедия», 2001.
18. Раскин И.И, Раскин Л. И. АПК: производство и первичная переработка хлопка. –Т.: Мехнат, 1986
19. Папов Н. А. экономика сельского хозяйства: учебник. М.: Дело и Сервис,2000.
20. Рябушкин.Т.В., Дадашев.А.З. Трудовые ресурсы и эффективность производства. –М.: Знание, 1981.

Интернет сайдлари:

1. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве. Учебник. 2004, <http://textbook.ru/catalogue/book/33320.html>

2. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве, Академия, 2003, <http://rbip.bookchamber.ru/description7897.htm>
3. Н.А. Попов «Основы рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства», М: Тандем /ЭКМОС, 2002, <http://family.taukita.ru/item22219310.html>
4. Н.А.Попов. Экономика отраслей АПК. Курс лекций, 2002, <http://shopper.h1.ru/books.shtml?topic=935&page=1>
5. Н.Я.Коваленко, Экономика сельского хозяйства, М.: «ЮРКНИГА», 2004, <http://web.book.ru/cgi-bin/book.pl?page=4&book=88899>
6. www.bearingpoint.uz

10-мавзу. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИНГ МОДДИЙ-ТЕХНИКА РЕСУРСЛАРИ

- 10.1. “Қишлоқ хўжалиги моддий-техника ресурслари” тушунчаси,
унинг моҳияти ва аҳамияти**
- 10.2. Қишлоқ хўжалигида асосий фондлар ва улардан фойдаланиш
кўрсаткичлари**
- 10.3. Асосий фондлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш
йўллари**
- 10.4. Айланма маблағлар ва улардан фойдаланиш**

10.1. “Қишлоқ хўжалиги моддий-техника ресурслари” тушунчаси, унинг моҳияти ва аҳамияти

Қишлоқ хўжалигининг моддий – техника ресурслари деганда тармоқда, унинг хўжалик юритувчи субъектлари мавжуд барча асосий фондлар, хўжалик инвентарлари йиғиндиси тушинилади. Агросаноат мажмуаси тармоқларининг, айниқса, қишлоқ хўжалигининг моддий – техника базасини мустаҳкамлаш катта аҳамиятга эга. Чунки ишлаб чиқаришнинг механизациялашганлик даражаси бевосита тармоқда, хўжаликларда мавжуд техниканинг миқдори ва сифатига боғлиқ. Агар техникалар етарли миқдорда бўлмаса, демак, қишлоқ хўжалиги ишларини агротехник муддатларида бажариш мумкин эмас. Бу, ўз навбатида, барча натижавий кўрсаткичларнинг пасайишига олиб келиши турган гап. Биргина шу мисолнинг ўзи ишлаб чиқаришда моддий – техника ресурсларининг аҳамияти қанчалик катта эканлигини кўрсатади. Ҳар қандай тармоқнинг моддий – техника базаси ишлаб чиқаришнинг асосий омилларидан биридир. Маълумки, ишлаб чиқариш жараёни юз бериши учун, асосий фондлар, хомашёлар, меҳнат ресурслари ва тадбиркорлик қобилиятлари бўлиши ва улар биргаликда фаолият кўрсатиши лозим.

Мамлакатда олиб борилаётган иқтисодий сиёсат натижасида қишлоқ хўжалигининг моддий – техника базаси кейинги йилларда янада мустаҳкамланиб бормоқда. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига “Кейс”, “Магнум” каби юқори унумли техникалар кириб келмоқда. Оз бўлсада, фермер ва деҳқон хўжаликларидан кичик техникалар пайдо бўлмоқда.

Қишлоқ хўжалигининг моддий – техника базаси бошқа тармоқларникидан фарқ қиладиган хусусиятларга эга. Уларнинг энг асосийлари қуйидагилардан иборат:

Биринчидан, қишлоқ хўжалиги моддий – техника базасининг таркибига ер қиради. Ер қишлоқ хўжалигида асосий ишлаб чиқариш воситаси сифатида иштирок этиши бизга маълум. Ернинг ўзига хос

хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда хўжаликларнинг моддий – техника базасини ривожлантириш зарур. Ернинг ҳолатига қараб ўғит турлари, ўғитнинг миқдори, техникаларнинг тури ва бошқалар танланади. Агарда ернинг мелиоратив ҳолатларини ҳисобга олмасдан экин тури, минерал ўғитлар, унга ишлов берадиган техникалар танланса, ишлаб чиқаришнинг натижаси паст бўлиши турган гап. Баъзи ҳолларда ерга бундай муносабатда бўлиш унинг ишлаб чиқариш оборотидан чиқиб кетишига ҳам олиб келиши мумкин.

Иккинчидан, қишлоқ хўжалигининг моддий – техника базаси табиат қонунларига бошқа тармоқларникига нисбатан кўпроқ боғлиқ. Бунинг натижасида турли регионларда турлича техника ва бошқа ресурслардан фойдаланиш зарурати келиб чиқади. Шимолий зоналарда экин турлари жанубий зоналардагидан фарқ қилади. Шимолий зоналарда иссиқ кунларнинг нисбатан кам бўлиши, энг аввало, қисқа муддатларда пишиб етиладиган экин турларини жойлаштиришни талаб қилади. Жанубий регионларда эса экин турларини танлаш имкониятлари каттароқ. Бундай ҳолатлар эса моддий – техника ресурсларининг турли регионларда турлича бўлишини талаб қилади.

Учинчидан, қишлоқ хўжалигида моддий – техника ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги ишлаб чиқаришнинг мавсумийлиги билан боғлиқ. Қишлоқ хўжалигида иш даври билан ишлаб чиқариш даврининг мос келмаслиги оқибатида айрим техника воситалари йилда бир неча кун ёки ой ишлатилади, холос. Масалан, дон ўриш комбайналари асосан ўтим – йиғим даврида 2 ой ишлатилади. Хўжаликлар қимматбаҳо техникани (комбайнларни) йил давомида сақлашга мажбур. Бу эса катта миқдорда қўшимча харажатларни талаб қилади. Натижада, асосий фондлардан, техникалардан фойдаланиш самарадорлиги пасаяди.

Тўртинчидан, қишлоқ хўжалигида моддий – техника ресурсларининг катта қисмини тирик организмлар (чорва моллари, кўп йиллик дарахитлар ва бошқалар) ташкил этади. Бу эса ишлаб чиқариш жараёнида биологик қонуниятларни ҳам ҳисобга олишни талаб этади. Акс ҳолда натижа паст бўлиши мумкин. Бу хусусиятни ҳисобга олмаслик хўжаликларда мавжуд техникада, фондлардан фойдаланиш самарадорлиги пасайишига олиб келиши мумкин.

Бешинчидан, ишлаб чиқариш кенг майдонларда олиб борилиши хўжаликларда яхши ривожланган транспорттизими, йўл ва алоқа коммуникациялари бўлишини талаб қилади. Техникаларни бир майдондан иккинчисига олиб бориш, уларни тамирлашини ташкил этиш жараёнида қишлоқ хўжалиги моддий – техника ресурсларини ташкил этишнинг ўзига хослиги намоён бўлади. Бу хусусият катта қўшимча маблағларни талаб қилади.

Олтинчидан, қишлоқ хўжалигининг моддий техника базаси кўп жиҳатдан саноанинг ривожланганлигига боғлиқ. Шу билан бирга моддий –

техника ресурсларининг (ем – хашак, зодли чорва моллари, уруғликлар кабилар) бир қисми қишлоқ хўжалигининг ишлаб чиқарилади. Бу эса сарфланаётган маблағларнинг сотиб олинаётган ва ўзида ишлаб чиқарилаётган моддий – техника ресурсларига мос равишда тақсимланишини талаб қилади. Акс ҳолда ишлаб чиқаришнинг натижавий кўрсаткичлари пасайиши мумкин.

Ҳозирда мамлакатимиз қишлоқ хўжалигининг механизациялашганлик даражасини ошириш, аста – секинлик билан уни саноат асосига ўтказиш борасида ишлар олиб борилаёпти. Бу қишлоқ хўжалиги тараққиётининг обектив йўналишлариданбиридир.

10.2. Қишлоқ хўжалигида асосий фондлар ва улардан фойдаланиш кўрсаткичлари

Маълумки, асосий фондларсиз ҳозирги замон ишлаб чиқаришини ташкил этиш мумкин эмас. Уларнинг мавжудлиги, сифати, унумдорлиги ишлаб чиқаришнинг самарасини ҳал қилишда асосий ўринни эгаллайди. Хўжаликларда мавжуд фондлар икки катта гуруҳга бўлинади. Булар асосий ва айланма фондлардир.

Асосий фондлар бир неча ишлаб чиқариш жараёнида қатнашади, ўзининг қийматини ишлаб чиқарилаётган маҳсулотга бўлиб – бўлиб ўтказади. Бу эскирган қиймат амортизация шаклида намоён бўлади. Ишлаб чиқариш жараёнларида иштирок этиб, тамомам эскириб бўлганда ҳам ўзининг физик шаклини ўзгартирмайди. Ана шу хусусиятларга эга ва талабларга жавоб берадиган фондлар асосий фондлардир. Буларга иморат ва иншоатлар, машиналар (комбайнлар, тракторлар ва ҳ.к.), транспорт воситалари, асбоб – ускуналар, кўп йиллик дарахтзорлар, узумзорлар, маҳсулдор чорва моллари ва ишчи ҳайвонлар киради. Асосий фондлар асосий воситаларнинг қиймат кўринишига эга қисм бўлганлиги учун ҳам асосий ишлаб чиқариш воситаси бўлган ер асосий фондлар таркибига киритилмайди. Ишлаб чиқаришда қатнашишига қараб асосий фондлар иккига, яъни ишлаб чиқаришга тайин этилган ва ишлаб чиқаришга тайин этилмаган асосий фондларга бўлинади. Ишлаб чиқаришга тайин этилмаган асосий фондларга ижтимоий соҳанинг асосий фондлари киради.

Хўжаликлар ўз балансларида мавжуд асосий фондлардан фойдаланишнинг ҳолатини кўрсаткичлар тизими билан аниқлаб боради. Қишлоқ хўжалиги корхоналарининг фонд билан таъминланиш даражаси шу кўрсаткич хўжаликда мавжуд асосий фондларнинг ўртача йиллик қийматини ер мойдонларга (қишлоқ хўжалигига яроқли ерлар, ҳайдаладиган ерлар, экин майдонлари) бўлиши йўли билан аниқланади. Асосий фондлардан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлиги фонд қайтими ва фонд сифими кўрсаткичлари ёрдамида аниқланади. Фонд

қайтими йил давомида ишлаб чиқарилган ялпи маҳсулотни ёки фойдани асосий фондларнинг ўртача йиллик қийматига тақсимлаш йўли билан аниқланади. Фонд қайтими хўжаликда мавжуд 1 сўмлик асосий фондлар эвазига қанча сўмлик ёки тийинлик ялпи маҳсулот ишлаб чиқарилганини билдиради. Бу кўрсаткич натижаси қанча юқори бўлса, фондлардан фойдаланиш самарадорлиги шунчалик юқори бўлади.

Фонд сиғими фонд қайтимининг акси бўлиб, асосий фондларнинг ўртача йиллик қийматини хўжаликнинг ялпи маҳсулотига бўлиш натижасида аниқланади. Фонд сиғими хўжаликда 1 сўмлик ялпи маҳсулот ишлаб чиқариш учун қанча сўмлик асосий фонд ишлаб чиқариш жараёнида қатнашганини кўрсатади. Фонд сиғими кўрсаткичи қанчалик паст бўлса, асосий фондлардан фойдаланиш самарадорлиги шунчалик юқори ҳисобланади. Фонд қайтими ва сиғимини фойдага нисбатан ҳам аниқлаш мақсадга мувофиқ.

Хўжаликларнинг асосий фондлари беш хил (дастлабки, қолдиқ , тиклаш, баланс ва тугатиш баҳоларида) баҳоланади. Асосий фондларнинг дастлабки қиймати уларни биринчи бор сотиб олиш билан боғлиқ харажатлардир. Асосий фондларнинг сотишдага қиймати, уларни ташиб олиб келиш ва ўрнатиш харажатлари ҳам дастлабки баҳосига киради. Асосий фондларнинг тиклаш қиймати деганда ишлаб турган асосий фонднинг ҳозирги бозор нархида қанчага баҳолаб туриш зарур. Акс ҳолда мавжуд инфляция таъсирида йиғилган маблағга ҳудди шундай техника сотиб олиш мумкин эмас. Чунки унинг нархи ошиб кетган бўлиши мумкин. Асосий фондлар ишлаб чиқаришда қатнашади ва вақт ўтиши билан эскиради. Асосий фондларнинг эскириши икки хил бўлади.

Биринчиси, маънавий эскириш. Асосий фондларнинг маънавий эскириши қуйидаги ҳолларда юз беради: биринчидан, мавжуд асосий фонддан унумлироқ бўлган янгиси яратилганда. Фан, техника тараққиёти техниканинг янги, унумли турларини ишлаб чиққан ҳолда эски фондлар янгисига нисбатан унумсизроқ бўлганлиги учун маънавий эскирган ҳисобланади. Масалан, хўжаликда ишлатилаётган, секундига 12кг. буғдой ўрадиган комбайн ўрнига секундига 16кг. буғдой ўра оладиган янги комбайн яратилди, дейлик. Бу ҳолда секундига 12кг. буғдой ўрадиган комбайн маънавий эскирган ҳисобланади. Иккинчидан, хўжаликда мавжуд техникадан нархи арзонроқ янги техника чиқарилган ҳолда ҳам маънавий эскириш юз беради. Масалан, ҳозирда ишлатётган дон ўриш комбайни 30 млн. сўм туради. Ҳудди шундай комбайннинг янги авлоди яратилди, дейлик ва унинг нархи 25 млн. сўм. Бу ҳолда биз ишлатаётган 30 млн. сўмлик комбайн янги 25 млн. сўм турадиган комбайнга нисбатан маънавий эскирган ҳисобланади. Иқтисодчиларнинг бундай вазиятдаги асосий вазифаси маънавий эскирган техникалардан яна қанча давр фойдаланиш зарурлигини белгилашдир.

Асосий фондлар эскиришининг иккинчи тури уларнинг жисмоний эскиришидир. Вақт ўтиши, фаолият кўрсатиши натижасида асосий фондлар жисмоний эскирадилар. Бу эскириш “амортизация” тушунчаси билан белгиланади. Одатда, заводларда ишлаб чиқарилган техникаларнинг паспортида уларнинг хизмат кўрсатиш муддати, амортизация ажратиш нормаси белгиланган бўлади. Лекин айрим асосий фронтларда бу маълумотлар берилмаган тақдирда амортизация нормасини ҳисоблаб топиш мумкин. Умумий йиллик амортизация нормаси қуйидагича аниқланади:

$$H_o = \frac{(B + K + D - L)}{N \cdot B} \cdot 100$$

Бунда: H_o – умумий йиллик амортизация нормаси, %;

B – асосий фондларнинг дастлабки ёки баланс қиймати, сўм;

D – асосий фондларни тугатишдаги харажатлар, сўм;

L – асосий фондларни тугатишдан олинган даромад, сўм;

N – асосий фондларнинг ўртача хизмат қилиш муддати, йил.

Ҳозирда асосий фондларнинг эскиришини белгилашда тезлаштирилган амортизация ажратмаси ажратиш йўлидан ҳам фойдаланилмоқда. Бу инфляция даражаси юқори пайтда инфляциянинг салбий таъсирини камайтиради. Бундан ташқари фан, техника тараққиёти тезлашган пайтда асосий фондларни тезликда алмаштириш имконини беради. Асосий фондлар қолдиқ баҳоларда ҳам нархланади. Асосий фондларнинг дастлабки нархларидан эскириш суммаси ўртасидаги фарқ уларнинг қолдиқ баҳосини билдиради. Бухгалтерия балансларида акс эттирилган қиймати миқдор жиҳатидан асосий фондларнинг дастлабки қийматига мос тушади. Асосий фондларнинг тугатилиш қиймати деганда уни тугатиш билан боғлиқ ҳолат тушунилади. Асосий фондлар тугатилиши жараёнида қўшимча харажатлар қилинади. Уларни тугатишдан маълум материал бойликлар олинади. Асосий фондлар хизмат муддатини тўла ўтамаган ҳолда ва бошқа сабабларга кўра, уларга тўлиқ амортизация ажратилмаган бўлиши мумкин. Амортизация ажратилмай қолган миқдорга уни тугатиш учун сарфланган харажатлар қўшилади ва тугатиш натижасида олинган қийматни ажратиш йўли билан асосий фондларнинг тугатилиш қиймати аниқланади.

10.3. Асосий фондлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш йўллари

Асосий фондлардан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг асосий йўллари қуйидагилардан иборат:

1). Қишлоқ хўжалиги экин турларининг ҳосилдорлигини, чорва молларининг маҳсулдорлигини ошириш. Нимаики ҳосилдорликни, чорва молларининг маҳсулдорлигини оширишга таъсир кўрсатса, ўша нарса фондлардан фойдаланишнинг самарадорлиги ошишига ижобий таъсир қилади. Демак, фан – техника тараққиёти натижасида янги, серҳосил экин турларини ва маҳсулдор чорва молларини ишлаб чиқаришга жорий этиш фондлардан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг асосий йўлларида биридир.

2). Асосий фондларнинг актив қисми бўлган техника, асбоб – ускуналардан фойдаланишнинг сменалик коэффицентларини кўтариш улардан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг асосий йўлларида бири ҳисобланади.

3). Асосий фондлар таркибини такомиллаштириш улардан фойдаланишнинг жуда муҳим йўлларида биридир. Бугунги кунда ишлаб чиқаришда мавжуд куч берувчи техникалар (трактор ва ҳ.к.) билан ишчи машиналар ўртасидаги оптимал нисбатни таъминламаслик асосий фондлардан фойдаланиш самарадорлигини кескин пасайтиради. Бугунги кунда ишлаб чиқаришда фойдаланилаётган куч берувчи техникалар (трактор ва ҳ.к.) катта қувватга эга. Масалан, битта “Магнум” русмли трактордан йил давомида тўлиқроқ фойдаланиш учун 35 ва ундан кўпроқ ишчи машиналар (плуглар, экин агрегатлари ва ҳ.к.) керак экан. Бирорта ишчи машинанинг бўлмаслиги ушбу куч берувчи машинадан фойдаланиш ҳам улардан фойдаланиш имкониятлари камайишига олиб келади.

4). Асосий ва оборот фондлар мутаносиблигини таъминлаш ҳам улардан фойдаланиш самарадорлигини оширади. Ишлаб чиқаришда қатнашаётган асосий фондлар етарли миқдорда айланма фондлар билан таъминланиши керак. Масалан, чигит экиш даврида трактор ва чигит экиш агрегатидан фақат етарли миқдорда чигит бўлгандагина самарали фойдаланиш мумкин. Экиш учун зарур чигит бўлгандагина самарали фойдаланиш мумкин. Экиш учун зарур чигитнинг етишмаслиги техникалар бекор туриб қолишига олиб келади ва ҳ.к.

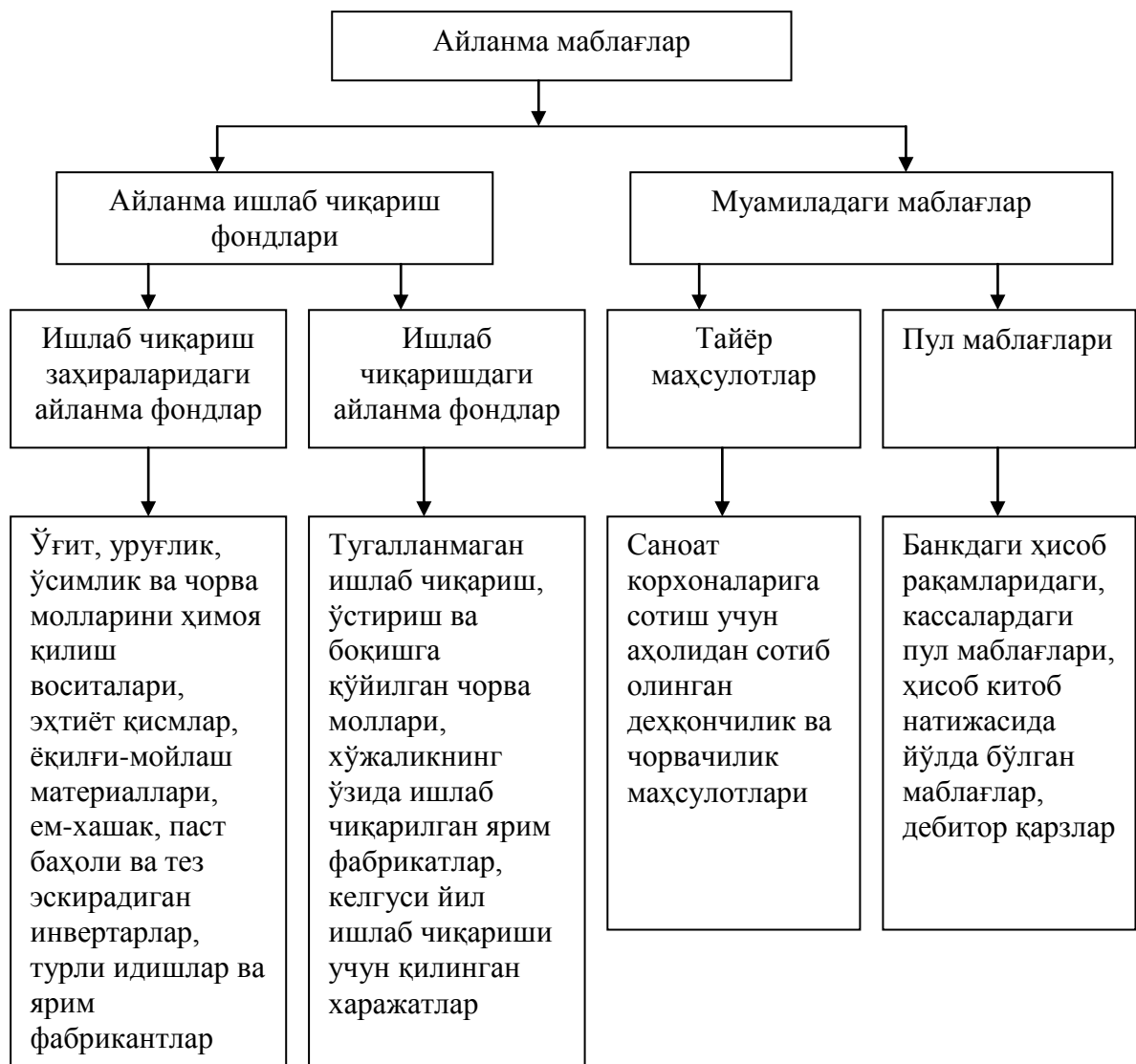
5). Асосий фондлардан фойдаланишда жамоа аъзоларининг моддий манфаатдорлигини таъминлаш улардан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг асосий йўлларида бири ҳисобланади. Агарда мавжуд қонун – қоидалар, асосий фондлардан фойдаланувчиларни асосий фондлардан яхши фойдаланганлиги учун моддий манфаатдор қилинса, яхши натижаларга эришиш мумкин ёки аксинча.

6). Асосий фондлардан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омиллардан бири унга хизмат кўрсатиш тизимининг ривожланганлик даражаси ҳисобланади. Асосий фондларни вақтида техник қаровлардан ўтказиш, жорий ва капитал таъмир қилиш ишларни талаб даражасида ташкил этиш лозим.

7). Асосий фондлардан фойдаланиш даражасига кадрларнинг билим ва малакасининг аҳамияти катта. Механизатор, ишженер техник ходимларнинг ўз ишини яхши билиши фасосий фондлардан фойдаланишнинг самарадорлигини оширади ва аксинча.

10.4. Айланма маблағлар ва улардан фойдаланиш

Ишлаб чиқариш жараёни самарали олиб борилишида асосий фондлар билан бир каторда айланма маблағларнинг аҳамияти чексиздир. Улар ишлаб чиқариш жараёнининг албатта бўлиши лозим бўлган шартларидан биридир. Айланма фондлар бир ишлаб чиқариш циклида иштирок этади. Ўзининг қийматини тайёр маҳсулотга тўлиқлигича бир ишлаб чиқариш жараёнида ўтказидади. Улар ишлаб чиқариш жараёнида иштирок этиб, ўз физик кўринишини қисман, аксарият ҳолда эса бутунлай ўзгартиради. Ана шундай талабларга жавоб берган фондлар айланма фондлар деб юритилади. Айланма фондлар, хўжаликнинг ҳисоб рақамларида мавжуд бўлган пуллари, сотилган, лекин ҳали пули келиб тушмаган маҳсулот учун маблағларини кўшиб ҳисоблаганда, айланма маблағлартушунчаси келиб чиқади. Айланма маблағлар – ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва маҳсулотни сотиш мақсадида зарур айланма фондларни ва муомила фондини ташкил этиш учун аванслаштирилган пул маблағлари йиғиндисидир. Бирор бир ишлаб чиқариш айланма маблағларсиз юз бериши мумкин эмас. Уларнинг туркимини куйидаги чизма орқали кўриш мумкин. (3-чизма)

3 – чизма. Айланма маблағларнинг таркиби.

Айланма маблағлардан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлиги қуйидагича аниқланади:

1). Айланма маблағларнинг айланиш коэффиценти:

$$K_o = \frac{P + M - C}{O}$$

Бунда: P – ишлаб чиқарилган маҳсулотни сотишдан ва кўрсатилган хизмат эвазига олинган пул тушуми, сўм;

M – асосий подага ўтказилган ёш чорва молларининг қиймати, сўм;

C – асосий подани сотишдан тушган пул тушуми, сўм;

O – айланма маблағларнинг ўртача йиллик қолдиғи, сўм.

2) Айланма маблағларнинг ўртача бир айланиш муддати йилнинг 360 кунини айланма маблағларнинг айланиш коэффициентига бўлиш орқали ҳисобланади.

3) 1 сўмлик пул тушумига тўғри келадиган айланма маблағларнинг ўртача йиллик қолдиғи.

4) 1 сўмлик айланма маблағларнинг ўртача йиллик қолдиғига тўғри келадиган сотилган маҳсулот ҳажми.

Айланма маблағлар манбасига кўра, ўз маблағлари ва четдан жалб этилган маблағларга бўлинади.

Қисқача хулосалар

Ишлаб чиқариш жараёнини моддий харажатларсиз тасаввур этиш мумкин эмас. Тармоқларда ишлаб чиқаришни ривожлантиришда ишлатилаётган асосий воситалари, айланма маблағлари биргаликда уларнинг моддий-техника базаси деб юритилади. Моддий-техника базасининг асосий фондлар ташкил этади. Бир неча ишлаб чиқариш жараёнида иштирок этадиган, ўзининг қийматини таёрлаб маҳсулотга бўлиб – бўлиб ўтказадиган ва физик кўринишини сақлаб қоладиган фондлар асосий фондлар деб юритилади. Уларнинг таркиби, миқдори қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг асосий натижавий кўрсаткичларини белгилайди. Асосий фондларнинг энг муҳим қисми асосий ишлабчиқариш фондларидир. Улардан фойдаланишнинг даражасини ва самарадорлигини аниқлаш талаб қилинади. Бунинг учун кўрсаткичлар тизимидан фойдаланади.

Бир ишлаб чиқариш жараёнида қатнашадиган, ўзининг қийматини тайёр маҳсулотга тўлиқ ўтказадиган ва физик кўринишини ўзгартирадиган фондларга айланма фондлар дейилади. Улардан фойдаланишни яхшилар зарур. Айланма маблағларнинг мавжудлиги ишлаб чиқаришнинг бир меёрада самарали боришини таъминлайди.

Таянч иборалар

Фонд қайтими, фонд сиғими, фонд билан таъминланиш ва қурулланиш, айланма фондлар, айланма маблағлар, самарадорлик коэффициенти, асосий фондларнинг эскириши, жисмоний эскириш, амортизация, маънавий эскириш, меҳнат ресурслари, меҳнатни қурулланиш даражаси, миграция, меҳнат унумдорлиги, ишбилармонлик, ер ва сув фонди, механизациялаштириш, химиялаштириш, автоматлаштириш, баҳолар паритети, агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқларни мутоносиб ривожлантириш, маҳсулот сифати, агросаноат интеграцияси, аграр сиёсат, агросаноат мажмуаси, иқтисодиёт, агросаноат мажмуаси таркиби, агросаноат мажмуасининг соҳалари, инфратузилма, ишлаб

чиқариш инфратузилмаси, ижтимоий инфратузилмаси, фаннинг предмети, усуллари, вазифалари, иқтисодий қонунлар, иқтисодий муҳит, ҳудуд иқтисодиёти, тармоқларнинг мутоносиб ривожланиши, ижтимоий масалалар, аҳоли турмуш даражаси, иқтисодий самара, ижтимоий самара, ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш, барқарор иқтисодий ривожланиш, ишлаб чиқариш жараёнларини фонд, фонда қайтими, билан таъминланиш даражаси, иқтисодий кўрсаткичлар, ялпи ички маҳсулот, хусусий тадбиркорлик, импорт, экспорт, миграция, қишлоқ хўжалиги, қайта ишлаш саноати, сақлаш корхоналари, кимё саноати, чорвачилик, асаларичилик, балиқчилик, пиллачилик, омухта ем саноати, моддий рағбатлантириш, касбий малака, ҳосилдорлик, маҳсулдорлик, натурал кўрсаткичлар.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Қишлоқ хўжалигининг моддий – техника базаси деганда нимани тушинасиз?
2. Қандай фондларга асосий фондлар дейилади?
3. Айланма маблағлар нима ва унинг аҳамияти нимада?
4. Фондлардан фойдаланишнинг самарадорлиги қандай аниқланади?
5. Фондлардан фойдаланиш даражасига қандай омиллар таъсир қилади?
6. Фондлардан фойдаланишнинг самарадорлигига қандай омиллар таъсир қилади?
7. қилади?

Адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: -Т.: Ўзбекистон 1999
2. Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси.-Т.: Адолат, 1999.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Деҳқон хўжалиги тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.
6. Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришга оид қонун, ҳукумат қарорлари ва меъёрий ҳужжатлар тўплами.-Т.: Ўқитувчи, 1998.
7. Каримов И. А. Ўзбекистон буюк келажак сари.-Т.: Ўзбекистон, 1999.
8. Каримов И. А. Қишлоқ хўжалиги тарақиёти – тўкин ҳаёт манбаи. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
9. Қаюмов Ф. Қ. Эффективность АПК в условиях перехода к рынку: Общие и региональные проблемы. – М.: ИПО «Полигран», 1992.

10. Серова Е. В. Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. – М.: ГУ ВШЭ, 1999.
11. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики Колл. Авт.: Р. А. Алимов, А. К. Бедринцев, А. Ф. Расулов и др. // Под ред. А.Х. Хикматова. – Т.: Ўзбекистон, 2001.- 352 б.
12. Хакимов Р., Отакулов М., Юсупов Э., Юсупов М.С. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. – (Ўқув қўлланма) Т., ТДИУ, 2004.-160 б.
13. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Беркинов Б.Б., Хакимов Р., Юсупов М.С., Орипов М.А., Ўроқов Н.И. - Дехқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди – (Ўқув қўлланма) –Т.: ТДИУ, 2004. – 176 б.
14. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Турсунхўжаев Т.Л., Тўрахўжаев Т.И., Хакимов Р.Х., Ўроқов Н.И, Арипов И.М. -Жаҳон кишлок хўжалиги. – (Ўқув қўлланма) – Т.: ТДИУ, 2004. – 128 б.
15. Абдуғаниев А., Абдуғаниев А.А. – Кишлоқ хўжалиги иқтисодиёти – (дарслик). – Т.: ТДИУ, 2004. – 304 б.
16. Экономика отраслей АПК / И.А.Минаков, Н.И.Куликов, О.В.Соколов и др.; Под ред. И.А.Минакова. – М.: КолосС, 2004. – 464с.- (Учебники и учеб. пособия для студентов высш. учун. заведений).
17. Республика Узбекистан: Энциклопедический справочник. Н . Тухлиев, А. Кременцова. Т., Гос. Науч. Изд-во «Ўзбекистон миллий энциклопедия», 2001.
18. Раскин И.И, Раскин Л. И. АПК: производство и первичная переработка хлопка. –Т.: Мехнат, 1986
19. Папов Н. А. экономика сельского хозяйства: учебник. М.: Дело и Серсис, 2000.
20. Рябушкин.Т.В., Дадашев.А.З. Трудовые ресурсы и эффективность производства. –М.: Знание, 1981.

Интернет сайдлари:

1. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве. Учебник. 2004, <http://textbook.ru/catalogue/book/33320.html>
2. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве, Академия, 2003, <http://rbip.bookchamber.ru/description7897.htm>
3. Н.А. Попов «Основы рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства», М: Тандем /ЭКМОС, 2002, <http://family.taukita.ru/item22219310.html>
4. Н.А.Попов. Экономика отраслей АПК. Курс лекций, 2002, <http://shopper.h1.ru/books.shtml?topic=935&page=1>
5. Н.Я.Коваленко, Экономика сельского хозяйства, М.: «ЮРКНИГА», 2004, <http://web.book.ru/cgi-bin/book.pl?page=4&book=88899>
6. www.bearingpoint.uz

11-мавзу. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ХАРАЖАТЛАРИ ВА МАҲСУЛОТ ТАННАРХИ

11.1. “Таннарх ” тушинчаси, унинг мохияти.

11.2. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг таннархини ҳисоблаш тартиби.

11.3. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таннархини пасайтириш йўллари

11.1. “Таннарх ” тушинчаси, унинг мохияти

Ҳар қандай ишлаб чиқариш маълум харажатлар бўлишини талаб қилади. Бошқача айтганда, бирор бир маҳсулотни ишлаб чиқариш учун ресурслар сарф қилинади. Жумладан, кишилар меҳнат қилади ва ўз кучини сарфлайди. Уларнинг қилган меҳнати учун ҳақ тўланади. Меҳнат учун тўланган ҳақ ва унинг кўшимчалари ишлаб чиқариш учун харажат ҳисобланади. Қишлоқ хўжалигида маҳсулот ишлаб чиқариш учун уруғлик, ёқилги – мойлаш материаллари, ўғитлар, ем-хашак, ишлаб чиқаришни бошқариш билан боғлиқ харажатлар ва бошқа материаллар сарфланади. Улар ҳам маълум баҳога (қийматга) эга. Ишлаб чиқариш жараёнида асосий воситалар иштирок этади. Асосий воситалар жисмонан эскиради. Бу эскиришнинг миқдори амортизация ажратмаси ёрдамида аниқланади. Амортизация харажатлари ҳам маҳсулот ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобланади. Бу тушинчадан “маҳсулот таннархи” тушинчаси келиб чиқади. Маҳсулот таннархи деганда маҳсулот бирлигини ишлаб чиқариш учун қилинган харажатларнинг пулдаги ифодаси тушунилади. Маҳсулот таннархи шу маҳсулот қийматининг бир қисми ҳисобланади. Маҳсулот қиймати билан таннархи ўртасидаги фарқ умумий ҳолда фойдани ифодалайди.

Иқтисодий фан таннархнинг икки турини бир-биридан фарқлайди. Биринчиси, маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархидир. Бу маҳсулот бирлигини ишлаб чиқариш учун сарфланган харажатларнинг пулдаги ифодасидир. Иккинчиси, маҳсулот бирлигининг тўлиқ таннархи. Маҳсулот бирлигининг тўлиқ таннархи уни ишлаб чиқариш ва сотиш билан боғлиқ харажатларнинг пулдаги ифодасидир.

Хўжаликлар доирасида режа ва ҳисобот таннархи ҳам ҳисобланади. Режа таннархи меъёр асосидаги харажатлар бўйича ҳисобланади ва олиниши кутилаётган маҳсулот миқдори асосида белгиланади. Ҳисобот таннархи эса ҳақиқатдан қилинган харажатлар ва ҳақиқатда олинган маҳсулот асосида аниқланади. Маҳсулот таннархи умумлаштирувчи кўрсаткичлардан бири ҳисобланади. Унда меҳнатнинг унумдорлиги, ишлаб чиқаришнинг ихтисослашганлик ва интенсивлашганлик даражаси, тежамкорлик, ишлаб чиқаришнинг механизациялашганлик даражаси,

техникалардан ва фан ютиқларидан қай даражада фойдаланилаётганлиги ифодаланади. Маҳсулот таннархининг даражаси корхонанинг, ишлаб чиқаришнинг келажагини белгилайди. Агарда маҳсулот бирлиги таннархи шу маҳсулот бозоридаги нархдан баланд бўлса, бу маҳсулотни ишлаб чиқариш зарар келтиради. Бу эса, ўз қонунияти асосида шу маҳсулотнинг таннархини белгилайди. Яъни уни ишлаб чиқараётган корхонада айнан шу маҳсулот асосий маҳсулот ҳисобланса, корхона банкрот ҳолатига тушиб қолади. Агарда, маҳсулот таннархи шу маҳсулот бозорида шаклланган нархдан паст бўлса, уни ишлаб чиқарувчи фойда олади. Бу эса, ушбу маҳсулотни ишлаб чиқариш бозор иқтисодиёти талабига жавоб беради, деган сўз. Чунки бозор иқтисодиёти шароитида ҳар бир ишлаб чиқариш, хизмат тури, корхона фойда олган тақдирдагина ўз фойдасини давом эттириши мумкин.

Индивидуал ва тармоқ таннархи ҳам мавжуд. Индивидуал таннарх – бир маҳсулотнинг бир корхона миқёсида шаклланган таннархидир. Тармоқ таннархи эса, алоҳида ишлаб чиқарувчилар маҳсулотлари таннархи асосида ўртача ҳисобланган кўрсаткичдир.

11.2. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг таннархини ҳисоблаш тартиби

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таннархи маҳсулот бирлигини ишлаб чиқариш учун сарфланган ресурсларнинг харажати (миқдорини) жорий нархларда ҳисоблаш асосида аниқланади. Қишлоқ хўжалигида маҳсулотлар таннархини аниқлашда харажатларни маълум гуруҳларга бўлиш заруриятибор ва ундан фойдалилади. Харажатларни гуруҳларга бўлиш маҳсулот таннархи калькуляцияси деб аталади. Калькуляция – қилинаётган харажатларни гуруҳларга, харажат моддаларига бўлишдир. Қишлоқ хўжалигида маҳсулот таннархига қуйдаги харажатлар киради.

№	Харажат моддалари	Ўсимликчиликда	Чорвачиликда
1.	Иш ҳақи қўшимчалари билан	+	+
2.	Уруғлик	+	-
3.	Ем-хашак	-	+
4.	Ёқилғи-мойлаш материаллари	+	+
5.	Ўғит	+	-
6.	Зараркунанда ва касалликларга қарши кураш воситалари	+	+
7.	Асосий ишлаб чиқариш воситаларини сақлаш	+	+
8.	Иш ва хизматлар	+	+

3-чизма. Қишлоқ хўжалигида маҳсулотлар таннархини белгиловчи харажатлар турлари

Таннахнинг таркибини йиллар давомида таҳлил қилиб ўрганиш иқтисодчиларга, хўжалик раҳбарларига мавжуд камчилик ва фойдаланилмаётган имкониятларни кўрсатади. Маҳсулот таннархига кирган харажатлар таркиби, миқдори ва иқтисодий моҳияти жиҳатидан бир – биридан фарқ қилади. Шунинг учун уларни харажат моддаларига тўғри бўлиш катта аҳамият касб этади.

Ишлаб чиқариш жараёнида қатнашишига қараб харажатлар тўғри ёки бевосита ҳамда эгри ёки билвосита харажатларга бўлинади. Бевосита харажатлар маҳсулотлар ишлаб чиқариш жараёнида қатнашади ва таннахга тўғридан – тўғри киради. Буларга ўғитлар, уруғликлар, ем – хашак, шу маҳсулотни ишлаб чиқаришда иштирок этканларнинг ши ҳақи ва бошқалар киради. Лекин қишлоқ хўжалигининг ўзига хослиги шундаки, унда бир ходим ёки бир техника воситаси бир йилда бир нечта маҳсулот ишлаб чиқаришга хизмат қилади. Уларнинг харажатлариана шу маҳсулотлар ўртасида тақсимлаш маълум қийинчиликлар туғдиради. Айниқса, корхонани бошқариш билан боғлиқ харажатлар бу борада алоҳида методикани талаб қилади. Бу харажатлар бир маҳсулоттурига тўғридан – тўғри кирмаганлиги сабабли уларни билвосита ёки эгри харажатлар деб юритилади.

Қишлоқ хўжалигида барча харажатлар 1 гектар ёки бир бош чорва ҳайвониғахисобланади. Бир гектар ердан олинган маҳсулот миқторига шу бир гектар ерга кетган харажатлар \миқтори уни шу чорва молидан олинган маҳсулотга бўлиш йўли билан аниқланади. Бу бир қарашда анча тушинарлига ўхшайди. Аслида эса бунда ўзига хос қийинчиликлар мавжуд. Гап шундаки, қишлоқ хўжалигида бир ишлаб чиқариш жараёнида асосий, қўшимча ва ёндаш маҳсулотлар олинади. Олинган бузоқ қўшимча маҳсулот ҳисобланади. Шу сигирдан 5 – 6 тонна миқдорида органик ўғит – гўнг олинади. Бу маҳсулот ёндаш маҳсулот ҳисобланади. Барча харажатлар бир бош сигирга қилинган. Яъни, сигир боқилган ва натижада 3 хил маҳсулот олинган. Биз сутга, бузоққа ва гўнгга алоҳида харажат қилган эмасмиз. Бундай ҳолда маҳсулот бирлигининг таннархини ҳисоблаш ўзига хос мураккабликни келтириб чиқаради.

Ўсимликчиликда эса барча харажатлар бир гектарга қилинади. Масалан, бир гектар ерга дон экдик. Ерни тайёрладик, уруғлик сарфладик, ўғит бердик, суғордик ва ҳосилни йиғиштириб олдик. Дончиликда асосий маҳсулот дон олинди. Қўшимча маҳсулот-дон чиқиндиси ва ёндаш маҳсулот – самон олинди. Ана шу маҳсулотларга харажатларни тақсимлаш зарурати келиб чиқади. Бундай ҳолларда бир неча усул билан маҳсулотлар таннархи аниқланади.

Биринчи усул қўшимча ва ёндаш маҳсулот илмий асосланган маълум коэффицентлар орқали асосий маҳсулотга айлантириб олинади. Натижада харажатлар маҳсулот ҳажмига тақсимланади ва бир бирлик маҳсулот таннархи аниқланади. Кейин яна коэффицентлар ёрдамида қўшимча ва

ёндаш маҳсулот таннархи аниқланади. Иккинчи усулда маҳсулотларнинг нархи асосида қилинган харажатлар тақсимланади. Учинчи усулда ёндаш маҳсулотнинг қиймати аниқланади ва қилинган харажатлардан чиқариб ташланади. Қолган харажатлар асосий ва қўшимча маҳсулотларга тақсимланади.

11.3. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таннархини пасайтириш йўллари

Қишлоқ хўжалигида маҳсулот бирлигининг таннархини пасайтириш энг зарур масалалардан биридир. Маҳсулот бирлиги таннархиникамайтириш ресурслар чекланган шароитда катта амалий а\амият касб этади. Маҳсулот таннархи тўғридан – тўғри икки омилга боғлиқ. Биринчидан, етиштирилаётган маҳсулотнинг миқдорига боғлиқ. Етиштирилаётган маҳсулот миқдорининг ошишига нималар ижобий таъсир этса, улар устида ишлаш лозим. Буларга деҳқончиликда қуйидагилар киради:

- ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, сув ресурсларидан самарали фойдаланиш. Бу, ўз навбатида, ҳосилдорликнинг ўсишига олиб келади;

- регионлар шароитига мос бўлган, илмий асосланган қишлоқ хўжалиги юритиш тизимини жорий этиш;

- алмашлаб экишни тўғри жорий қилиш, талаб ва имкониятдан келиб чиққан ҳолда экин турларини жойлаштиришни рационал ташкил этиш;

- уруғчиликни яхшилаш, селекция ишларини жонлантириш;

- минерал ва органик ўғитлардан фойдаланишни илмий асосга қўйиш, барча кимёвий воситалардан самарали фойдаланиш;

- ишчи ходимларнинг манфаатдорлигини ошириш.

Деҳқончилик тармоқларида маҳсулотлар таннархининг паст бўлишига харажатларни тежаш ҳам катта таъсир кўрсатади. Бу борадаги омилларга қуйидагилар киради:

- ишлаб чиқариш жараёнларини комплекс механизациялаштириш;

- экинларни парваришда интенсив технологияларни қўллаш;

- ишлаб чиқариш фондларидан самарали фойдаланиш;

- ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш ва жойлаштириш;

- ишчи ходимларнинг манфаатдорлигини ошириш;

- агросаноат интеграциясини чуқурлаштириш, агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқларнинг мутаносиб ривожлантирилиши;

- бошқарув тизимини ривожлантириш ҳисобига у билан боғлиқ харажатларни тежаш;

- қишлоқ жойларда ижтимоий ривожланишни таъминлаш.

• чорвачилик тармоғида маҳсулот бирлиги таннархинингпасайишига қуйидаги омиллар таъсир қилади:

• чорвачиликнинг ем – хашак базасини мустаҳкамлаш, ем – хашакнинг сифатини оўириш ва нисбатан арзон бўлиўини таъминлаш;

• чорва молларининг зотини, пода таркибини яхшилаш;

• чорва молларини сақлаш, боқшнинг интенсиф технологияларидан фойдаланиш;

• чорвачилик маҳсулотлари сифатини ошириш;

• чорвачиликда ишлаб чиқариш жараёнларини комплекс механизациялаш ва автоматлаштириш;

• фондлардан фойдаланишнинг энг оптимал йўлларида фойдаланиш;

• ишлаб чиқариш қуюқлашуви ва ихтисослашувининг энг мақул ҳажмларини ташкил этиш;

• ишчи ходимларнинг манфаатдорлигини ошириш;

• қишлоқда ижтимоий масалаларнинг ечимини топиш;

• барча харажатларнитежамкорлик билан амалга ошириш, бу борада мавжуд технологиялардан, ишлаб чиқаришни ташкил этиш шаклларида самарали фойдаланиш;

• маҳсулот нобудгарчилигига йўл қўймаслик.

Ушбу омилларнинг барчасига катта эътибор бериш зарурати мавжуд. Албатта, бу масалаларни тўғри ҳал этиш ишчи ходимларнинг нафқат манфаатдорлигига, балки билим ва тажрибаларига ҳам боғлиқ. Шу сабабли қишлоқ хўжалигида меҳнат қилаётганларнинг билим ва тажрибасини тинмасдан ошириб боришни таъминлаш керак.

Қисқача хулосалар

Маҳсулотлар таннархи иқтисодий категориялардан бири бўлиб, маҳсулот бирлигини ишлаб чиқариш учун сарфланган харажатларнинг пулдаги ифодасидир. Тўла таннарх деганда маҳсулот бирлигини ишлаб чиқариш ва уни сотиш учун сарфланган харажатларнинг пулдаги ифодасига тушунилади.

Маҳсулотларнинг таннархи шаклланишига жуда кўплаб омиллар таъсир этади. Маҳсулот таннархини пасайтириш агросаноат мажмуасининг самарадорлигини оширади. Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигида маҳсулот бирлигининг таннархини пасайтириш бўйича катта имкониятларга эга.

Таянч иборалар

Ишлаб чиқариш харажатлари, таннарх, харажатлар калькуляцияси, асосий маҳсулот, қўшимча маҳсулот, ёндош маҳсулот, тежамкорлик, фонд

қайтими, фонд сиғими, фонд билан таъминланиш ва қуролланиш, айланма фондлар, айланма маблағлар, самарадорлик коэффиценти, асосий фондларнинг эскириши, жисмоний эскириш, амортизация, маънавий эскириш, меҳнат ресурслари, меҳнатни қуролланиш даражаси, миграция, меҳнат унумдорлиги, ишбилармонлик, ер ва сув фонди, механизациялаштириш, химиялаштириш, автоматлаштириш, баҳолар паритети, агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқларни мутоносиб ривожлантириш, маҳсулот сифати, агросаноат интеграцияси, аграр сиёсат, агросаноат мажмуаси, иқтисодиёт, агросаноат мажмуаси таркиби, агросаноат мажмуасининг соҳалари, инфратузилма, ишлаб чиқариш инфратузилмаси, ижтимоий инфратузилмаси, фаннинг предмети, усуллари, вазифалари, иқтисодий қонунлар, иқтисодий муҳит, ҳудуд иқтисодиёти, тармоқларнинг мутоносиб ривожланиши, ижтимоий масалалар, аҳоли турмуш даражаси, иқтисодий самара, ижтимоий самара, ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш, барқарор иқтисодий ривожланиш, ишлаб чиқариш жараёнларини фонд, фонда қайтими, билан таъминланиш даражаси, иқтисодий кўрсаткичлар, ялпи ички маҳсулот, хусусий тадбиркорлик, импорт, экспорт, миграция, қишлоқ хўжалиги, қайта ишлаш саноати, сақлаш корхоналари, кимё саноати, чорвачилик, асаларичилик, балиқчилик, пиллачилик, омухта ем саноати, моддий рағбатлантириш, касбий малака, ҳосилдорлик, маҳсулдорлик, натурал кўрсаткичлар.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Таннарх тушинчаси нимани англатали?
2. Таннархнинг қандай турлари мавжуд?
3. Қишлоқ хўжалигида маҳсулотлар таннархи қандай усуллар орқали ҳисобланади?
4. Қишлоқ хўжалигида маҳсулот бирлигининг таннархини пасайтиришга қандай омиллар таъсир этади?

Адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: -Т.: Ўзбекистон 1999
2. Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси.-Т.: Адолат, 1999.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Деҳқон хўжалиги тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.

6. Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришга оид қонун, ҳукумат қарорлари ва меъёрий ҳужжатлар тўплами.-Т.: Ўқитувчи, 1998.
7. Каримов И. А. Ўзбекистон буюк келажак сари.-Т.: Ўзбекистон, 1999.
8. Каримов И. А. Қишлоқ хўжалиги тарақиёти – тўкин ҳаёт манбаи. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
9. Қаюмов Ф. Қ. Эффективность АПК в условиях перехода к рынку: Общие и региональные проблемы. – М.: ИПО «Полигран», 1992.
10. Серова Е. В. Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. – М.: ГУ ВШЭ, 1999.
11. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики Колл. Авт.: Р. А. Алимов, А. К. Бедринцев, А. Ф. Расулов и др.// Под ред. А.Х. Хикматова. – Т.: Ўзбекистон, 2001.- 352 б.
12. Ҳақимов Р., Отақулов М., Юсупов Э., Юсупов М.С. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. – (Ўқув кўлланма) Т., ТДИУ, 2004.-160 б.
13. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Беркинов Б.Б., Ҳақимов Р., Юсупов М.С., Орипов М.А., Ўроқов Н.И. - Дехқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди – (Ўқув кўлланма) –Т.: ТДИУ, 2004. – 176 б.
14. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Турсунхўжаев Т.Л., Тўрахўжаев Т.И., Ҳақимов Р.Х., Ўроқов Н.И, Арипов И.М. -Жаҳон қишлоқ хўжалиги. – (Ўқув кўлланма) – Т.: ТДИУ, 2004. – 128 б.
15. Абдуғаниев А., Абдуғаниев А.А. – Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти – (дарслик). – Т.: ТДИУ, 2004. – 304 б.
16. Экономика отраслей АПК / И.А.Минаков, Н.И.Куликов, О.В.Соколов и др.; Под ред. И.А.Минакова. – М.: КолосС, 2004. – 464с.- (Учебники и учеб. пособия для студентов высш. учун. заведений).
17. Республика Узбекистан: Энциклопедический справочник. Н . Тухлиев, А. Кременцова. Т., Гос. Науч. Изд-во «Ўзбекистон миллий энциклопедия», 2001.
18. Раскин И.И, Раскин Л. И. АПК: производство и первичная переработка хлопка. –Т.: Мехнат, 1986
19. Папов Н. А. экономика сельского хозяйства: учебник. М.: Дело и Сервис, 2000.
20. Рябушкин.Т.В., Дадашев.А.З. Трудовые ресурсы и эффективность производства. –М.: Знание, 1981.

Интернет сайдлари:

1. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве. Учебник. 2004, <http://textbook.ru/catalogue/book/33320.html>
2. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве, Академия, 2003, <http://rbip.bookchamber.ru/description7897.htm>

3. Н.А. Попов «Основы рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства», М: Тандем /ЭКМОС, 2002, <http://family.taukita.ru/item22219310.html>
4. Н.А.Попов. Экономика отраслей АПК. Курс лекций, 2002, <http://shopper.h1.ru/books.shtml?topic=935&page=1>
5. Н.Я.Коваленко, Экономика сельского хозяйства, М.: «ЮРКНИГА», 2004, <http://web.book.ru/cgi-bin/book.pl?page=4&book=88899>
6. www.bearingpoint.uz

12-мавзу. АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИ ТАРМОҚЛАРИ МАҲСУЛОТЛАРИНИНГ НАРХЛАРИ

12.1. “Нарх” тушинчаси, унинг моҳияти ва функциялари

12.2. Қишлоқ хўжалигида нархлар тизими

12.1. “Нарх” тушинчаси, унинг моҳияти ва функциялари

Иқтисодий категориялар орасида энг мураккаби ва ўзида барча омилларни ифодалашибўйича нархга тенг келадигани кам. Айрим иқтисодий адабиётларда “нарх”, айримларида “баҳо” тушинчаси ишлатилади. Биз бу сўзларнинг моҳиятида бир нарсани кўрамиз. Нарх – маҳсулот қийматининг пулда ифодаланишидир. Бу ерда қиймат қонуни амал қилади. Нархнинг талаб ва таклиф асосида қиймат атрофида ўзгариб туриши қиймат қонунининг мазмунини ифодалайди.

Бозорда маҳсулотлар нархларининг қандай бўлиши кўплабомилларга боғлиқ. Шулардан энг асосийси талаб ва таклиф миқдорининг бир – бирига мос келишидир. Албатта, бу умумий қоида узоқ муддатга сақланиб туради. Лекин айрим ҳолларда, маҳлум даврларда талаб ва таклиф бозор иштирокчиларининг таъсирида мос келмаслиги, кўпроқ фойда олиш мақсадида қонуният юзасидан шаклланган нарх ўзгартирилиши ҳам мумкин. Бундай ҳолда шу таварнинг ўрнини босадиган бошқа таварларнинг мавжудлиги, уларнинг нархлари катта омил бўлиб юзага чиқади. Агарда биз истеъмол қилмоқчи бўлган таварнинг нархи кескин ёки қисман оширилса, истеъмолчи сифатида дарҳол унинг ўрнини босадиган бошқа тавар излаймиз. Ўрнини босадиган янги таварнинг нархи пастроқ бўлган ҳолда биз шу янги таварни сотиб оламиз. Натижада, бундай ҳолат маълум вақт ўтгандан кейин дастлабки тавар нархининг ҳам пасайишга олиб келади.

Маҳсулотлар нархига таъсир этувчи энг кучли омиллардан бири истеъмолчилар харид қилиш қобилиятларининг юқори ёки паст бўлишидир. Бу омилни ҳам ҳисобга олиш зарурати келиб чиқади. Бозорда шаклланаётган нарх ишлаб чиқаришнинг, хизмат кўрсатиш соҳасининг нима билан шуғулланишини белгилайди. Ишлаб чиқариш ресурсларинингдоимий равишда тармоқлар ўртасида тақсимланиб ва қайта тақсимланиб туришига олиб келади. Шу йўл билан мамлакат иқтисодиёти маълум даражада тартибга солиниб турилади ва талаб бор соҳаларнинг ривожланишини таъминлайди.

Иқтисодий жиҳтдан асосланган маҳсулот қийматидан паст, лекин уни ишлаб чиқариш ва сотишга кетадиган харажатлардан, бошқача қилиб айтганда, маҳсулот таннархидан юқори бўлиши керак. Ана шу қонуният таъминланган ҳолда маҳсулот ва хизмат турларини ишлаб чиқариш

ривожланиб боради. Бу зарурият қишлоқ хўжавлигида доимо ҳам ижобий юзага чиқмайди. Гап шундаки, қишлоқ хўжалигида маҳсулотлар ишлаб чиқаришдаяхши, ўрта ва ёмон имкониятлардан ҳам фойдалилади. Чунончи, ҳалқнинг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талабини қондириш қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш учун ёмон шороитга эга ерлардан ҳам фойдаланиш зарурлигини келтириб чиқаради. Натижада яхши, унимдор ерда деҳқончилик қиладиганларнинг оладиган маҳсулоти кшп ва харажатлари кам бўлади. Ёмон, унимсиз ерларда деҳқончилик қилганлар эса кўп харажат қиладилар ва кам маҳсулот етиштирадилар. Бозорда эса нарх бу шороитларни ҳисобга олмайди. Шу сабабли қишлоқ хўжалигида нарх сиёсатига, ишлаб чиқарувчилар даромадларининг камайиб кетишига йўл қўймаслик учун давлатнинг аралашуви зарурати келиб чиқади.

Нархлар қуйидаги функцияларни бажарадилар:

- ҳисобга олиш ёки ҳисоблаш функцияси. Нархлар ҳар бир маҳсулот ва хизмат тури қанчага тушаётганини билдиради. Нархлар орқали барча иқтисодий кўрсаткичлар аниқланади. Уларнинг ёрдамида мамлакатнинг ялпи ички маҳсулоти, ишлаб чиқариш ресурслардан фойдаланишнинг самарадорлиги ва бошқалар аниқланади;

- рағбатлантирувчилик функцияси. Нархлар иқтисодиётни тартибга олиб туришда ва зарур бўлинмаларни тезда ривожлантиришда катта дастак ҳисобланади. Нархларнинг маҳсулот таннархидан юқори бўлиши ишлаб чиқарувчилар фойда қилишини таъминлайди. Нарх қанча баланд бўлса, харажатлар ўзгармаган ҳолда корхона шунча кўп фойда олади. Албатта, бу ишлаб чиқаришни янада кенгайтиришни рағбатлантиради. Аксинча, нарх маҳсулот таннархидан паст бўлган ҳолда ривожланиш ҳақида гап бориши мумкин эмас. Маҳсулотлар сифатининг ошишида ҳам нархнинг рағбатлантирувчилик функцияси катта аҳамият касб этади;

- тақсимлаш ва қайта тақсимлаш функцияси. Нарх мамлакат иқтисодиёти тармоқлари ўртасида яратилган даромадни тақсимлайди ва қайта тақсимлайди. Бундан ташқари у мамлакатда яратилган даромад истеъмол ва жамғарма фондларига тақсимланишини таъминлайди.

12.2. Қишлоқ хўжалигида нархлар тизими

Қишлоқ хўжалигида нархларнинг қуйидаги тизими ва турларидан кенг фойдаланилади:

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини давлат томонидан харид қилиш нархлари. Ҳозирда асосан пахта ва дон маҳсулотлари учун харид нархлари ўрнатилган;

- деҳқон бозори нархлари. Деҳқон бозорида қишлоқ хўжалик маҳсулотларига асосан улгуржи ва чакана нархлар ишлатилади. Қишлоқ

хўжалиги маҳсулотларини йирик миқдорда харид қилувчилар улгуржи нархлардан фойдаланадилар. Одатда, улгуржи нархлар чакана нархлардан анча паст бўлади. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари пишиб етилган пайтда ишлаб чиқарувчилар ўз маҳсулотларини тезроқ сотиш маҳсадида улгуржи нархларда сотадилар. Чакана нархларда асосан оила эҳтиёжлари учун маҳсулотлар сотиб олинади. Ихтисослашган дўконларда ҳам асосан чакана нархларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари сотилади;

- қишлоқ хўжалигида ички ҳисоб-китобларни олиб бориш учун ҳисоб нархларидан кенг фойдаланилади. Ҳисоб нархлари асосан ширкат билан шартнома асосида фаолият кўрсатаётган оила пудрати ўртасидаги ҳисоб-китобларни олиб боришда ишлатилади;

- қишлоқ хўжалигида хизматлар учун асосан тариф нархларидан фойдаланилади. Ҳозирда қишлоқ хўжалиги корхоналарига хизмат кўрсатадиган МТП хизматлари ана шу нархлардан фойдаланилган ҳолда олиб борилади;

- қишлоқ хўжалигида амалга оширилаётган қурилиш – монтаж ишларида эса асосан смета қиймати нархлари ишлатилади;

- ҳозирги шароитда қишлоқ хўжалигида шартнома нархлари ҳам кенг қўлланилади.

Қисқача хулосалар

Нарх (баҳо) иқтисодий категория ҳисобланиб, унинг иқтисодиётдаги ўрни ва аҳамияти беқиёс. Нарх бозор иқтисодиётининг асосий дастагидир. Маҳсулот қийматининг пулда ифодаланиши, маҳсулот баҳоси, деб юритилади.

Унинг даражаси ҳар қандай маҳсулотнинг рақобат шароитида яшаб қолишини белгилайди. Иқтисодий асосланган нархлар қилинган харажатларни тўлиқ қоплаши ва маҳсулотни ишлаб чиқариб сотувчи маълум миқдорда фойда олишни таъминлаши лозим. Лекин маҳсулот нархи унинг қийматидан катта бўлмаслиги талаб қилинади. Албатта, баъзан талаб ва таклиф таъсирида маҳсулотларнинг нархлари уларнинг қийматидан баланд бўлиши, бундай ҳолат қисқа муддат давом этиши мумкин. Маҳсулот нархи унинг қийматидан узоқ муддат баланд бўлиши мумкин эмас.

Маҳсулот ва хизматлар нархлари 3 та функцияни бажаради. Биринчи функцияси – ҳисобга олиш функциясидир. Бу функция ёрдамида маҳсулотларни ишлаб чиқариш учун қилинган харажатлар ҳисобга олинади. Иккинчи функцияси – рағбатлантириш функциясидир. Нарх орқали у ёки бу маҳсулот ишлаб чиқариш, тадбиркорлик рағбатлантирилади. Тақсимлаш ва қайта тақсимлаш – нархнинг учунчи функциясидир.

Ҳозирда қишлоқ хўжалигида турли нархлар ишлатилади. Бу нархлар, нархлар тизими, деб юритилади.

Таянч иборалар

Нарх, иқтисодий дастаклар, баҳонинг функциялари, ишлаб чиқариш харажатлари, таннарх, харажатлар калькуляцияси, асосий маҳсулот, қўшимча маҳсулот, ёндош маҳсулот, тежамкорлик, фонд қайтими, фонд сиғими, фонд билан таъминланиш ва қуролланиш, айланма фондлар, айланма маблағлар, самарадорлик коэффициенти, асосий фондларнинг эскириши, жисмоний эскириш, амортизация, маънавий эскириш, меҳнат ресурслари, меҳнатни қуролланиш даражаси, миграция, меҳнат унумдорлиги, ишбилармонлик, ер ва сув фонди, механизациялаштириш, химиялаштириш, автоматлаштириш, баҳолар паритети, агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқларни мутоносиб ривожлантириш, маҳсулот сифати, агросаноат интеграцияси, аграр сиёсат, агросаноат мажмуаси, иқтисодиёт, агросаноат мажмуаси таркиби, агросаноат мажмуасининг соҳалари, инфратузилма, ишлаб чиқариш инфратузилмаси, ижтимоий инфратузилмаси, фаннинг предмети, усуллари, вазифалари, иқтисодий қонунлар, иқтисодий муҳит, ҳудуд иқтисодиёти, тармоқларнинг мутоносиб ривожланиши, ижтимоий масалалар, аҳоли турмуш даражаси, иқтисодий самара, ижтимоий самара, ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш, барқарор иқтисодий ривожланиш, ишлаб чиқариш жараёнларини фонд, фонда қайтими, билан таъминланиш даражаси, иқтисодий кўрсаткичлар, ялпи ички маҳсулот, хусусий тадбиркорлик, импорт, экспорт, миграция, қишлоқ хўжалиги, қайта ишлаш саноати, сақлаш корхоналари, кимё саноати, чорвачилик, асаларичилик, балиқчилик, пиллачилик, омухта ем саноати, моддий рағбатлантириш, касбий малака, ҳосилдорлик, маҳсулдорлик, натурал кўрсаткичлар.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. “Нарх” тушунчаси нимани англатади? Унинг моҳияти нимада?
2. Нархнинг функциялари ва вазифалари нималардан иборат?
3. Иқтисодий асосланган нархлар деганда нима тушунилади?
4. Қишлоқ хўжалигидаги нархлар тизими нималарни кўзда тутади?

Адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: -Т.: Ўзбекистон 1999
2. Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси.-Т.: Адолат, 1999.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.

5. Ўзбекистон Республикасининг “Деҳқон хўжалиги тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.
6. Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришга оид қонун, ҳукумат қарорлари ва меъёрий ҳужжатлар тўплами.-Т.: Ўқитувчи, 1998.
7. Каримов И. А. Ўзбекистон буюк келажак сари.-Т.: Ўзбекистон, 1999.
8. Каримов И. А. Қишлоқ хўжалиги тарақиёти – тўкин ҳаёт манбаи. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
9. Қаюмов Ф. Қ. Эффективность АПК в условиях перехода к рынку: Общие и региональные проблемы. – М.: ИПО «Полигран», 1992.
10. Серова Е. В. Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. – М.: ГУ ВШЭ, 1999.
11. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики Колл. Авт.: Р. А. Алимов, А. К. Бедринцев, А. Ф. Расулов и др.// Под ред. А.Х. Хикматова. – Т.: Ўзбекистон, 2001.- 352 б.
12. Хақимов Р., Отақулов М., Юсупов Э., Юсупов М.С. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. – (Ўқув қўлланма) Т., ТДИУ, 2004.-160 б.
13. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Беркинов Б.Б., Хақимов Р., Юсупов М.С., Орипов М.А., Ўроқов Н.И. - Деҳқон ва фермер хўжалиқлари иқтисоди – (Ўқув қўлланма) –Т.: ТДИУ, 2004. – 176 б.
14. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Турсунхўжаев Т.Л., Тўрахўжаев Т.И., Хақимов Р.Х., Ўроқов Н.И, Арипов И.М. -Жаҳон қишлоқ хўжалиги. – (Ўқув қўлланма) – Т.: ТДИУ, 2004. – 128 б.
15. Абдуғаниев А., Абдуғаниев А.А. – Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти – (дарслик). – Т.: ТДИУ, 2004. – 304 б.
16. Экономика отраслей АПК / И.А.Минаков, Н.И.Куликов, О.В.Соколов и др.; Под ред. И.А.Минакова. – М.: КолосС, 2004. – 464с.- (Учебники и учеб. пособия для студентов высш. учун. заведений).
17. Республика Узбекистан: Энциклопедический справочник. Н . Тухлиев, А. Кременцова. Т., Гос. Науч. Изд-во «Ўзбекистон миллий энциклопедия», 2001.
18. Раскин И.И, Раскин Л. И. АПК: производство и первичная переработка хлопка. –Т.: Мехнат, 1986
19. Папов Н. А. экономика сельского хозяйства: учебник. М.: Дело и Сервис, 2000.
20. Рябушкин.Т.В., Дадашев.А.З. Трудовые ресурсы и эффективность производства. –М.: Знание, 1981.

Интернет сайдлари:

1. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве. Учебник. 2004, <http://textbook.ru/catalogue/book/33320.html>

2. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве, Академия, 2003, <http://rbip.bookchamber.ru/description7897.htm>
3. Н.А. Попов «Основы рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства», М: Тандем /ЭКМОС, 2002, <http://family.taukita.ru/item22219310.html>
4. Н.А.Попов. Экономика отраслей АПК. Курс лекций, 2002, <http://shopper.h1.ru/books.shtml?topic=935&page=1>
5. Н.Я.Коваленко, Экономика сельского хозяйства, М.: «ЮРКНИГА», 2004, <http://web.book.ru/cgi-bin/book.pl?page=4&book=88899>
6. www.bearingpoint.uz

13-мавзу. ИЛМИЙ – ТЕХНИК ТАРАҚҚИЁТ ВА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ ИНТЕНСИВЛАШТИРИШ

13.1. Қишлоқ хўжалигини интенсифлаштиришнинг иқтисодий моҳияти

13.2. Фан, техника тараққиёти ва интенсифлаштириш

13.3. Қишлоқ хўжалигининг интенсифлаштириш даражаси ва иқтисодий самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар

13.1. Қишлоқ хўжалигини интенсифлаштиришнинг иқтисодий моҳияти

Иқтисодий фан ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг икки йўлини бир-биридан фарқ қилади. Биринчи йўл экстенсив ривожланиш йўли бўлиб, маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмининг кўпайиши ишлаб чиқариш жараёнига янги ва янги ресурслар (ер, чорва молларининг сони ва ҳ.к.) жалб қилиш ҳисобига таъминланади. Бунда маҳсулот ҳажмининг кўпайиши асосанишлаб чиқариш омилларининг кўпайиши ҳисобига юз беради. Масалан, ўтган йили хўжалик 500 гектар ерга дон экиб, ҳар гектаридан 40 центнердан, жами 2000 тонна ялпи ҳосил олган эди. Жорий йилда эса донли экинлардан 3000 тонна ялпи ҳосил олинди. Шу 3000 тонна ҳосилни олиш учун жами ўтган йилдагидан 100 гектар кўп ёки 600 гектарга дон экилади. Ҳосилдорлик эса жорий йилда ҳам 40 центнерни ташкил қилди. Маҳсулот ишлаб чиқаришни бу йил билан кўпайтириш экстенсив йўл ҳисобланади. Албатта, 600 гектар ерга 500 гектар ерга нисбатан кўп уруғлик, кўп меҳнат ресурслари ва бошқа харажатлар сарфланган. Лекин бу харажатлар бир гектар ерга олдинги йил даражасида қолган.

Ишлаб чиқариш ресурсларини кўпроқ жалб этиш натижасида ривожлантиришга экстенсив ривожланиш йўли деб баҳо бериш қабул қилинган. Бу йўлнинг имкониятлари чекланган. Чунки барча ишлаб чиқариш ресурслари – ер, сув, меҳнат ресурслари, техника, хомашёлар, барча барчаси чекланган.

Дарҳақиқат, ҳар бир давлатнинг ҳудуди, ер ресурслари чекланган бўлиб, уни хоҳлаганча кўпайтириш мумкин эмас. Ресурслар чекланган ҳолда инсонларнинг, ишлаб чиқариш талаб ва эҳтиёжлари ўсиб боради. Бундай ҳолда ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг бошқа йўлини топиш зарурати туғилади. Бу йўл – интенсив ривожланиш йўлидир.

Қишлоқ хўжалигининг интенсив ривожланиши – бир гектар ер ёки бир бош чорва молига сарфланаётган меҳнат ва моддий сарфларни ошириш эвазига маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтиришдир. Ер бирлиги ёки бир бош чорва молига сарфланадиган меҳнат ва моддий харажатлар

самарасиз ўсиши мумкин эмас. Интенсив ривожланишнинг иқтисодий моҳияти шундаки, сарфланаётган меҳнат ва моддий харажатларнинг ўсиши нисбатан олинаётган маҳсулот миқдори тезроқ ўсиши керак. Бошқача қилиб айтганда, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг бир бирлиги таннархи нисбатан камайиб бориши лозим. Масалан, ўтган йили етиштирилаётган 2000 тонна доннинг ҳосилдорлиги 40 центнерни ҳар бир центнери таннархи 500 сўмни ташкил этади, деб фараз қилайлик. Жорий йилда дон экилган ҳар гектар майдонга меҳнат ва моддий сарфларни 10 фоизга кўп қилдик. Агарда ҳосилдорлик ҳам 10фоизга ёки ундан камга ошса, интенсив ривожланишнинг самараси 0 га енг бўлар эди. Бу ҳолда интенсив ривожланишнинг иқтисодий моҳиятини кўрсатиш имкони йўқ. Агарда сарфланган меҳнат ва моддий харажатлар ўсишига нисбатан ҳосилдорлик тезроқ ўсган бўлса, интенсивлаштиришнинг иқтисодий моҳияти очилган бўлар эди. Масалан, харажатлар 10 фоизга ошган ҳолда ҳосилдорлик 12 фоизга ошса, демак, маҳсулот бирлигининг таннархи нисбатан пасайган бўлади.ана шу тарзда ривожланиш йўли интенсив ривожланиш йўли деб юритилади. Интенсив ривожланиш йўлининг имкониятлари чекланмаган бўлиб, ресурслар танқислиги ёки чекланганлиги шароитида жуда муҳим аҳмиятга эга. Шу сабабли ҳам мамлакат иқтисодиёти тармоқларини, жумладан, қишлоқ хўжалигини интенсивлаштириш ҳар бир давлат иқтисодий сиёсатининг асосини ташкил этади.

13.2. Фан, техника тараққиёти ва интенсивлаштириш

Интенсивлаштириш ўз моҳиятига кўра, қишлоқ хўжалигида маълум чегараларга эга. Масалан, қишлоқ хўжалиги экинларини парваришлашда ҳар бир технологик жараён учун оптимал агротехника муддатлари мавжуд. Ер ҳайдаш учун ер ҳайдовчи трактор, экиш учун маълум миқдордаги экиш агрегати, ҳосилни ўриш учун (дончиликда) комбайнлар бўлиши керак.

Ҳар бир экин тури учун зарур минерал ўғит миқдори белгиланган. Агарда меъёрдан ортиқ минерал ўғит солинадиган бўлса, экиннинг ҳосилдорлигига салбийтаъсир этиб, унинг камайишига ҳам олиб келиши мумкин. Бу, ўз навбатида, интенсивлаштиришнинг маълум даражада чекланганлигидан далолат беради. Бу масаланинг ечими фан – техника тараққиётидир. Фан – техника тараққиёти деганда фаннинг, техниканинг ва техниканинг барқарор ривожланиб бориши тушинилади. Бошқача қилиб айтганда, фан – техника тараққиёти – мавжуд билимлар натижасида уларнинг бойитилиши ва бойитилган билим асосида янги унимли техникалар, прогрессив технологияларнинг яратилишидир. Олдингисига қараганда унимли техника ва технологиялар яратилиши натижасидагина интенсивлаштириш чексиз ривожлантирилиши мумкин.

Фаннинг ривожланиши натижасида ўсимлик ва чорва ҳайвонларининг янгидан – янги хусусиятлари очилмоқда. Натижада, ушбу янги хусусиятлар талабидан келиб чиққан ҳолда технологиялар ўзгаради ва маҳсулот ишлаб чиқариш кўпаяди. Бу борада фан – техника тараққиётининг ишлаб чиқаришни интенсивлаштиришга таъсири чекланмаган. Ишлаб чиқаришга қишлоқ хўжалиги экинлари янги навларининг жорий этилиши билан интенсивлаштириш янада кучаяди. Масалан, ҳозирда пахта ва буғдойнинг серҳосил навлари яратилмоқда. Бу, ўз навбатида, қишлоқ хўжалигини янги босқичга кўтаради. Ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш ишлаб чиқариш концентрациясини оширади, корхоналарда ишлаб чиқаришни ихтисослаштиришни кучайтиради. Ихтисослашувнинг кучайиши ишлаб чиқаришнинг механизациялашиш жараёнини оширади, маҳсулотлар бирлиги таннархининг нисбатан ошиб кетмаслигини таъминлайди. Бу эса, ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самараси ошишига олиб келувчи асосий омиллардан биридир.

13.3. Қишлоқ хўжалигининг интенсивлаштириш даражаси ва иқтисодий самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар

Иқтисодий фан интенсивлаштириш кўрсаткичларини икки бўлиб ўрғанади. Биринчи гуруҳга интенсивлаштириш даражасини ифодаловчи кўрсаткичлар киритилади. Бу кўрсаткичлар интенсивлаштиришнинг бир томонини ифода этади. Яъни, интенсивлаштириш даражаси маълум экин тури, чорва ҳайвонлари учун танланган технология бўйича меҳнат ва моддий харажатлар сарфи оширилишини кўрсатади. Бу кўрсаткичларда бир гектар экин майдонига, бир бош чорва ҳайвонига сарфланаётган (харажатланган) ресурсларнинг миқдори ифода этилади. Буларга қуйдагилар киради;

1. Экин майдони бирлигига тўғри келадиган асосий активлар ва айланма маблағларнинг миқдори. Бу хўжаликда мавжуд асосий активлар ва айланма маблағларнинг ўртача йиллик қийматини ер (экин майдони, ҳайдаланадиган ерлар ёки қишлоқ хўжалиги ерлари) майдонига бўлиш билан аниқланади.

2. Бир бирлик ер майдонига тўғри келадиган жорий харажатлар миқдори.

3. Бир бирлик ер майдонига тўғри келадиган жонли ва буюмлашган меҳнатнинг умумий миқдори.

4. Бир бирлик ерга тўғри келадиган энергетик қувватлар миқдори.

5. Ҳар 100 гектар ерга тўғри келадиган чорва молларининг бош сони.

Ана шу кўрсаткичлар тизими интенсивлаштиришнинг даражасини ифода этади.

Интенсивлаштиришнинг иқтисодий самарадорлигини ифодаловчи

кўрсаткичлар унинг иқтисодий моҳиятини очиб беради. Ишлаб чиқаришни интенсивлаштиришнинг иқтисодий самарадорлиги бир қанча кўрсаткичлар ёрдамида аниқланади. Уларга қуйдагилар киради.

1. Ҳосилдорлик, ц/га.
2. Ер майдони бирлигидан олинаётган ялпи маҳсулот.
3. Бир бирлик ер майдонидан олинадиган фойда миқдори.
4. Меҳнат унумдорлигининг ошиши.
5. Маҳсулот бирлиги таннархининг нисбатан пасайиши.
6. Рентабелликнинг ўсиши.
7. Фонд қийматининг ошиши.

Ана шу кўрсаткичлар тизими ёрдамида интенсивлаштиришнинг самарадорлиги аниқланади.

13.4. Қишлоқ хўжалигини интенсивлаштиришнинг асосий йўналишлари

Ишлаб чиқаришни интенсивлаштиришни доимий ривожлантириш талаб этилади. Қишлоқ хўжалигида интенсивлаштириш қуйдаги асосий йўналишларда олиб борилади: кимёлаштириш – қишлоқ хўжалигини интенсивлаштиришнинг асосий йўналишларидан биридир. Самарали минерал ўғитларни ишлаб чиқриш, уруғларга кимёвий ишлов бериш, турли касалликлар ва зараркунандаларга қарши курашиш ва шу кабилар ҳақида гап борганда кимёлаштиришнинг жуда катта аҳамиятга эга эканлигини биламиз. Кимёлаштиришсиз қишлоқ хўжалигида сезиларли муваффақиятга эришиш мумкин эмас.

Қишлоқ хўжалигини интенсивлаштиришнинг бошқа бир йўналиши – ишлаб чиқаришни механизациялаштириш ва автоматлаштиришдир. Меҳнат унумдорлигини ошириш, ишлаб чиқаришнинг самарали фаолият кўрсатиши иш жараёнларини механизациялаш ва автоматлаштириш даражасига боғлиқ. Оғир иш жараёнларини машиналар ёрдамида бажариш нафақат иқтисодий самарадорликни оширади, балки оғир ишлардан кишиларни озод қилиш, ижтимоий масалани ҳам маълум даражада ижобий ҳал этишга олиб келади.

Қишлоқ хўжалигини интенсивлаштиришнинг бошқа бир йўналиши ишлаб чиқаришни электрлаштиришдир. Электр имкониятларидан фойдаланмасдан ишлаб чиқаришнинг бугинги ривожини кўриш мумкин эмас.

ҳам интенсивлаштириш йўналишларидан биридир. Кадрларнинг малакасини, билимини ошириш ҳам энг керакли йўналишлар сифатида юзага чиқади.

Хулоса қилиб айтганда, етиштириладиган маҳсулот миқдори ва сифатини оширишга, меҳнат унумдорлиги ошишига таъсир этувчи барча

Фан, техника ва технология ютуқларини ишлаб чиқаришга жорий этиш омиллар эътибордан қолмаслиги ва ўз ўрнида ишлатилиши лозим.

Қисқача хулосалар

Ишлаб чиқаришни ривожлантириш ҳар қандай давлатнинг бош иқтисодий вазифаларидан биридир. Ишлаб чиқаришнинг ривожланиши энг аввало, фан – техника тараққиётининг ривожланиш даражаси билан белгилана. Фан ва техниканинг ривожланиши илмий – техник тараққиёт, деганидир.

Фан – техника тараққиёти қишлоқхўжалигининг интенсиф риволанишини таъминлае лайди. Ривожланиш экстенсив ва интенсив йўллар билан амалга ошади. Экстенсив ривожланиш йўлида ишлаб чиқаришнинг ўсиши кўшимча ресурсларни ишлаб чиқаришга жалб этиш эвазига олиб борилади. Бунда ер майдонлари, меҳнат ресурслари, чорва молларининг бош сони кўпайтирилиши эвазига маҳсулот етиштириш ҳажман ўстирилади. Бу йўлнинг имкониятлари чекланган. Чунки ер, меҳнат ва бошқа ресурслар чекланган. Шу сабабли интенсив ривожлантириш энг асосий йўл ҳисобланади. Ишлаб чиқаришни интенсив ривожлантириш деганда бир бирлик ер майдонига ва бир бош чорва молига сарфланадиган моддий ва меҳнат ресурсларини кўпроқ сарфлаш эвазига олинадиган маҳсулотни кўпайтириш тушинилади. Бу йўл билан риволанишнинг имкониятлари жуда катта. Ишлаб чиқаришга экин турларининг янги навлари жорий этилиши ишлаб чиқаришни янги босқичга олиб чиқади.

Интенсивлаштиришнинг даражаси ва иқтисодий самарадорлиги аниқланиб борилади. Интенсивлаштиришнинг асосий йўналишлари: қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини кимёлаштириш, механизация даражасини ошириш ва автоматлаштириш, электрлаштириш ва фан ютуқларини ишлаб чиқаришга янада кенг жорий этишдир.

Таянч иборалар

Интенсив ва экстенсив ривожланиш, фан-техника тараққиёти, чекланганлик, нарх, иқтисодий дастаклар, баҳонинг функциялари, ишлаб чиқариш харажатлари, таннарх, харажатлар калькуляцияси, асосий маҳсулот, кўшимча маҳсулот, ёндош маҳсулот, тежамкорлик, фонд қайтими, фонд сиғими, фонд билан таъминланиш ва қуролланиш, айланма фондлар, айланма маблағлар, самарадорлик коэффициенти, асосий фондларнинг эскириши, жисмоний эскириш, амортизация, маънавий эскириш, меҳнат ресурслари, меҳнатни қуролланиш даражаси, миграция, меҳнат унумдорлиги, ишбилармонлик, ер ва сув фонди, механизациялаштириш, химиялаштириш, автоматлаштириш, баҳолар

паритети, аграсаноат мажмуасига кирувчи тармоқларни мутоносиб ривожлантириш, маҳсулот сифати, агросаноат интеграцияси, аграр сиёсат, агросаноат мажмуаси, иқтисодиёт, агросаноат мажмуаси таркиби, агросаноат мажмуасининг соҳалари, инфратузилма, ишлаб чиқариш инфратузилмаси, ижтимоий инфратузилмаси, фаннинг предмети, усуллари, вазифалари, иқтисодий қонунлар, иқтисодий муҳит, ҳудуд иқтисодиёти, тармоқларнинг мутоносиб ривожланиши, ижтимоий масалалар, аҳоли турмуш даражаси, иқтисодий самара, ижтимоий самара, ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш, барқарор иқтисодий ривожланиш, ишлаб чиқариш жараёнларини фонд, фонда қайтими, билан таъминланиш даражаси, иқтисодий кўрсаткичлар, ялпи ички маҳсулот, хусусий тадбиркорлик, импорт, экспорт, миграция, қишлоқ хўжалиги, қайта ишлаш саноати, сақлаш корхоналари, кимё саноати, чорвачилик, асаларичилик, балиқчилик, пиллачилик, омухта ем саноати, моддий рағбатлантириш, касбий малака, ҳосилдорлик, маҳсулдорлик, натурал кўрсаткичлар.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. “Фан-техника тараққиёти” тушунчаси нимани англатади? Унинг моҳияти ва фан-техника тараққиёти иқтисодиётни ривожлантиришда қандай ўрин тутади?
2. Қишлоқ хўжалигининг интенсивлаштириш ва уни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари нималарни кўзда тутади?
3. Интенсивлаштиришнинг даражаси ва самарадорлиги қандай кўрсаткичлар орқали ифодаланади?

Адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: -Т.: Ўзбекистон 1999
2. Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси.-Т.: Адолат, 1999.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Деҳқон хўжалиги тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.
6. Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришга оид қонун, ҳукумат қарорлари ва меъёрий ҳужжатлар тўплами.-Т.: Ўқитувчи, 1998.
7. Каримов И. А. Ўзбекистон буюк келажак сари.-Т.: Ўзбекистон, 1999.
8. Каримов И. А. Қишлоқ хўжалиги тараққиёти – тўкин ҳаёт манбаи. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
9. Қаюмов Ф. Қ. Эффективность АПК в условиях перехода к рынку: Общие и региональные проблемы. – М.: ИПО «Полигран», 1992.

10. Серова Е. В. Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. – М.: ГУ ВШЭ, 1999.
11. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики Колл. Авт.: Р. А. Алимов, А. К. Бедринцев, А. Ф. Расулов и др. // Под ред. А.Х. Хикматова. – Т.: Ўзбекистон, 2001.- 352 б.
12. Хакимов Р., Отакулов М., Юсупов Э., Юсупов М.С. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. – (Ўқув қўлланма) Т., ТДИУ, 2004.-160 б.
13. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Беркинов Б.Б., Хакимов Р., Юсупов М.С., Орипов М.А., Ўроқов Н.И. - Дехқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди – (Ўқув қўлланма) –Т.: ТДИУ, 2004. – 176 б.
14. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Турсунхўжаев Т.Л., Тўрахўжаев Т.И., Хакимов Р.Х., Ўроқов Н.И, Арипов И.М. -Жаҳон кишлок хўжалиги. – (Ўқув қўлланма) – Т.: ТДИУ, 2004. – 128 б.
15. Абдуғаниев А., Абдуғаниев А.А. – Кишлоқ хўжалиги иқтисодиёти – (дарслик). – Т.: ТДИУ, 2004. – 304 б.
16. Экономика отраслей АПК / И.А.Минаков, Н.И.Куликов, О.В.Соколов и др.; Под ред. И.А.Минакова. – М.: КолосС, 2004. – 464с.- (Учебники и учеб. пособия для студентов высш. учун. заведений).
17. Республика Узбекистан: Энциклопедический справочник. Н . Тухлиев, А. Кременцова. Т., Гос. Науч. Изд-во «Ўзбекистон миллий энциклопедия», 2001.
18. Раскин И.И, Раскин Л. И. АПК: производство и первичная переработка хлопка. –Т.: Мехнат, 1986
19. Папов Н. А. экономика сельского хозяйства: учебник. М.: Дело и Серсис, 2000.
20. Рябушкин.Т.В., Дадашев.А.З. Трудовые ресурсы и эффективность производства. –М.: Знание, 1981.

Интернет сайдлари:

1. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве. Учебник. 2004, <http://textbook.ru/catalogue/book/33320.html>
2. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве, Академия, 2003, <http://rbip.bookchamber.ru/description7897.htm>
3. Н.А. Попов «Основы рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства», М: Тандем /ЭКМОС, 2002, <http://family.taukita.ru/item22219310.html>
4. Н.А.Попов. Экономика отраслей АПК. Курс лекций, 2002, <http://shopper.h1.ru/books.shtml?topic=935&page=1>
5. Н.Я.Коваленко, Экономика сельского хозяйства, М.: «ЮРКНИГА», 2004, <http://web.book.ru/cgi-bin/book.pl?page=4&book=88899>
6. www.bearingpoint.uz

14-мавзу “ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МАРКЕТИНГ” ТУШУНЧАСИ, УНИНГ МОҲИЯТИ ВА РИВОЖЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

14.1. “Маркетинг” тушунчаси, унинг моҳияти ва самарадорлиги

14.2. Қишлоқ хўжалиги маркетинги функциялари

14.3. Қишлоқ хўжалиги маркетинги стратегиясини тузиш

14.1. “Маркетинг” тушунчаси, унинг моҳияти ва самарадорлиги

Ҳозирги пайтда қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда маълум бир истеъмолчиларнинг талабларини аниқлаш ва қондиришга қаратилган маркетингга кўпроқ эътибор қаратилмоқда.

Маркетинг (инглизча market-бозор) – тадбиркор муҳитини, бозорни, истеъмолчининг аниқ талабини ва улар учун ишлаб чиқарилган товар ва хизматларни кўзда тутишни ўрганишга асосланган, қишлоқ хўжалиги корхоналарининг ишлаб чиқариш, сотиш ва хизмат кўрсатиш билан боғлиқ бозор концепциясидир. Қишлоқ хўжалиги маркетингининг мақсадиталабни шакллантириш ва рағбатлантириш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиси ишнинг режалари ва қабул қилинадиган боўқарув қарорларининг асослилигини таъминлаш ҳамда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг савдо кўлами, бозор ҳиссаси ва фойдасини кўпайтиришдан иборат. Сотиладиган, яъни бозори чаққон қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш – қишлоқ хўжалиги фермери фаолиятига маркетинг нуқтаи назаридан ёндашишининг асосий нишонидир.

Бошқача қилиб айтганда, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришидан олдин, қўлга киритилган маълумотларга қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тўлиқ ишлаб чиқариш ва мукамаллаштириш ва шундан кейингина шу товар билан бозорга чиқиш, қишлоқ хўжалиги фермери конкрет истеъмолчилари талабларини пухта ўрганишни тартибга солиш керак. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириб, кейин уни сотиш билан боғлиқ бўлган қийинчиликларга дуч келмаслик лозим.

Маркетинг – истеъмолчи талаби таҳлили ва назарда тутилишининг илмий ишлаб чиқилган концепцияси. Бу рағбатлантириш, реклама андозаларини ўз ичига олган сотишни ташкил қилиш тизимидир. Маркетинг – пештахтанинг бошқа томонида туриб бизнесга истеъмолчи кўзи билан қарай олишдир. Бу харидор топиш ва уни ушлаб туриш, унга рақобатчига кўра яхшироқ ва тезроқ хизмат кўрсатиш ва унинг талабларини қондириш қобилиятидир. Агар молиявий фаолият соҳасида фермерлар томонидан асосий эътибор маркетинг ёндашувининг қабул қилинишигача нархга эмас таннархга қаратилган бўлса, маркетингишлаб чиқарувчиларни харидор тўлашга тайёр бўлган нархга йўналтиради. Шунга кўра, қишлоқ хўжалиги фермери бюджети ҳам сотиш соҳасидаги талабларга мувофиқ равишда қурилиши керак. Агар олдин корхона

биринчи навбатда ишлаб чиқаришга тегишли тадқиқотларни бажарган бўлса, унда маркетинг тизими асосий эътиборни бозордаги аҳволнинг таҳлилига қаратади. Агар қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ассортиментини режалаштириш олдин фақат унинг сифатини яхшилашга қаратилган бўлса, унда маркетинг тизими, асосан, истеъмолчи талабларини ҳисобга олади.

Ишлаб чиқаришга қараб иш тутишда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиш ва тарқатиш масалалари билан шуғулланаётган мутахассис қишлоқ хўжалиги фермери учун буюртма олувчи сифатида иккинчи даражали роль ўйнайди. Маркетингни назарда тутиб иш юритишда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиш бўйича менежер ташкилий тизимдаги бошлиқлардан бири бўлиб, унинг вазифаси бозорнинг товар ва хизматлар билан тўлган қийин шароитларда корхонанинг узлуксиз ва самрали ишлашини таъминлашдан иборат. Айнан тўла бозор, яъни сотувчилар таклифи харидорлар талабидан ошганда, “харидор бозори” маркетинг концепциясини қўллаш ва унинг самарали бўлишини таъминлаш учун асосий шарт-шароит бўлиб хизмат қилади.

Умуман, сотишни ташкил қилиш ва ишлаб чиқариш тизимининг тарихий тараққиёти бозор муносабатларининг хусусияти ва бозорда талаб ва таклифнинг ўзаро муносабатлари билан боғлиқ равишда вужудга келган.

Биринчи босқичда товар сотилишини ташкил қилишнинг ишлаб чиқариш тизими ўз аксини топган “товар - харидор” (харидор талаби таклифни қамраб олади) тизимидир. Бунда сотувчи бозорнинг таварга бўлган талабларидан холи ҳолда уни ишлаб чиқаради ва ҳеч қандай қўшимча харажат ва қийинчиликсиз сотади. Бу усул “сотувчи бозори” шароитида ўз самарасини беради. Бундай ҳолатда ишлаб чиқарувчининг асосий вазифаси – ишлаб чиқариш қувватини ошириш ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини чиқаришни кўпайтириш ҳамда харажатлар ва нарх рақобатини камайтиришдир. Товар сотишни ташкил қилишнинг ишлаб чиқариш тизими аниқ кўриниши – товар тизими бўлиб, уни ишлаб чиқарувчининг асосий эътибори чиқарилаётган товар ва хизматларнинг хосса ва сифатини мукамаллаштиришга қаратилади. Ишлаб чиқарувчи юқори сифатли товар рекламага муҳтож эмас ва у ҳар доим ўз харидорини топади, деган конценциядан келиб чиқади.

Иккинчи босқичда янада мураккаброқ тип вужудга келади – сотишни ташкил этиш тизими: “товар - сотишни рағбатлантириш - истеъмолчи”. Бошқача қилиб айтганда, номаълум харидор учун чиқарилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини бозорга киритиш тизими. У кўпроқ талаб ва таклиф нисбатан мувозанатда бўлган ёки таклиф талабдан озроқ ошган вазиятга мос тушади. Бозорда шундай ҳолат яратиладики, унда харидорларга керак бўлган товарлар таклиф кўринишида мавжуд бўлади ва сотувчининг вазифасига ахборат бериш, харидорни қизиқтириш ва уни рақобатчиларнинг эмас, балки ўзининг товарини сотиб олишга ундаш

киради. Бу ҳолатда сотувчи ўз қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари рекламасига, унинг сотилишини рағбатлантиришга, техник хизмат кўрсатишга ва бошқа шунга ўхшаш нарсаларга қўшимча харажатлар қилади.

Ундан ташқари, сотувчи учун савдо – сотикнинг самарадорлигини оширувчи асосий омил қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг сифатини яхшилашдир.

Учинчи босқич – бозор талаблари ва харидорларнинг аниқ эҳтиёжлари билан ишлаб чиқариш вазифаларининг боғлиқлигига асосланган ишлаб чиқариш – сотишни ташкил этиш тизимининг вужудга келиши. Бундай тизим қуйдагиларни ўз ичига олади: “бозорни ўрганиш - фан янгиликларини жорий этиш - қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ишлаб чиқарилиши - талабни шакллантириш ва сотишни рағбатлантириш - истемолчи”. Бу тизим “харидор бозори” шароитида қўлланади ва анча кенг тарқалган маркетинг концепцияси ҳисобланади.

Бундай ҳолатда товар айнан бозор учун эмас, балки талаблари бир хил истеъмолчилар гуриҳи учун ишлаб чиқарилади. Таварлар индивидуаллаштирилади ва ўзига хос устунликларга эга бўлади, бунинг устига, ҳар бир фермер ўз қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозорнинг аниқ бир сегментида маълум ва устун бўлишига интилади. Бундан олдин аҳамиятли бир тадқиқот иши мавжуд: бозор, унинг муҳити истеъмолчиларнинг мотивлари ўрганилади, бозор сегментацияси ўтказилади, қишлоқ хўжалиги фермерининг роқобат устунлиги ва энг мақбул бозор сегменти аниқланади. Бутун бир бу сегмент учун бозор мақсадлари, маркетинг стратегияси ва дастурлари ишлаб чиқилади ва бозорга қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг, нарх, сотиш ва рағбатлантириш сиёсати ҳисобига қишлоқ хўжалиги фермерининг рақобатдошлигини мустаҳкамлаш ва кўтариш мақсадида маркетингга таъсир ўтказиш тизимининг меъёрлари ташкил қилинади ва амалга оширилади.

Маркетинг тизими ёпиқ эмас, унинг асосий элементлари такрорланиши ва кетма – кетлиги шароитида уларнинг янги, замонавий даражаси кузатилади. Бундай пайтда маркетинг хизмати бир вақтнинг ўзида турли қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бўйича ҳар хил маркетинг тадбирларини амалга ошириши зарур бўлади.

Қишлоқ хўжалиги фермерининг ишлаб чиқариш – сотишни ташкил этиш ва илмий – техникавий фаолияти билан бошқариш концепцияси сифатида маркетинг ўтган асрнинг 60-70 йилларида вужудга келган (маркетинг тадқиқотларининг илк куртаклари 30- йилларнинг охирида ва бевосита иккинчи жаҳон уришидан сўнг кузатилган). Унинг пайдо бўлиши, биринчи навбатда, илмий – техникавий тараққиётнинг информацион инфратузилма соҳасидаги ривож ва қишлоқ хўжалиги ички бошқарувининг такомиллаштирилиши ҳамда кўпчилик товар бозорларида сотишни ташкил этиш борасида бир қанча жиддий қийинчиликларнинг

вужудга келишига боғлиқдир. Маълум бир даражада маркетинг концепцияси мақсадли бозорни аниқлаш йўли билан рақобат курашининг кўринишини ўзгартиришга ва уни силлиқлашга йўналтирилган.

Маркетинг қишлоқ хўжалиги фаолиятининг барча жихатлари билан тўлиқ бошқарув тизимининг муҳим сохаларидан бирини ўзида акс эттирган ҳолда молиявий, таъминот тизими, хизматларнинг ташкилий тузулганлиги, кадрлар сиёсати билан бошқаришни ўз ичига олиб, унга фаол таъсир кўрсатади.

Қишлоқ хўжалиги маркетинги учун қуйдаги асосий ҳолатлар ёки таъминотлар мосдир:

1. қишлоқ хўжалиги бизнесининг истеъмолчилар талабларига қараб иш тутиши;
2. сегментация ва мақсадли бозорни аниқлаш;
3. ишлаб чиқариш ва сотишни ташкил этишнинг актив ва потенциал истеъмолчиларнинг талабларига ва бозор шароитларининг ўзгаришига мослашиши ёки эгилувчан таъсири;
4. янгиликлар киритиш;
5. стратегик режалаштириш ва бошқалар.

Қишлоқ хўжалиги фермерининг истеъмолчилар талабларига йўналтириши кўп тажриба талаб қиладиган илмий – амалий, тадқиқот ва аналитик ишни, бозор эҳтиёжини чуқур ва ҳар томонлама ўрганишни, бозор муҳити ва истеъмолчининг мотивациясини ўрганишни назарда тутди. Анализ учун бозор ҳажми, нархни ташкил этиш тизими, нарх суръати, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг истеъмол хусусияти, ҳамкор қишлоқ хўжалиги фермерлари ишининг қурилиши ва услублари спецификаси, сотишни ташкил этиш каналлари, сотишни рағбатлантириш усуллари, савдо ишининг ўзига мослиги ва бошқалар керак бўлади.

Шу билан биргаликда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг турлари ассортиментни тафтиши, ишлаб чиқариш қуватини, моддий – техникавий таъминот тизимини ўз ичига оладиган ишлаб чиқариш – сотишни ташкил этиш имкониятлари ўрганилади; кадрлар таркибининг структураси ва малакаси даражаси, молиявий имкониятлар, сотишни ташкил этиш ва савдо хизматини шакиллантириш ва фаолияти характерининг шарт – шароитлари таҳлил қилинади.

Бу тадқиқотларнинг мақсади қишлоқ хўжалиги фермерининг бозорда олиб бораётган фаолият стратегияси тактичасини аниқлаш ва рақобатчиларга нисбатан кўрроқ омадга ва афзалликка эришишини таъминлашдир.

Бозор, маркетинг муҳити ва истеъмолчилар хоҳишини ўрганишнинг асосий услуби сўров, кузатиш, тест ва тақлид ҳисобланади. Кенг миқёсли ва сермашаққат маркетинг тадқиқотининг асосий шarti – компьютер

техникаси, банк маълумотларидан фойдаланган ҳолда яхши жиҳозланган ва тўлиқ ишлаб чиқилган информацион тизимдир.

Сегментация ва мақсадли бозорни аниқлаш қишлоқ хўжалиги корхоналарнинг бир турдаги истеъмол хоҳишлари характери ва маркетинг таъсир чораларига бир типли реакцияси билан ажралиб турувчи истеъмолчилар гуруҳини аниқлашда намоён бўлади. Асосий мақсад – рақобатчи қишлоқ хўжалиги фермерлари билан таққосланган пайтда устунликларга эришиш, ўз ҳаракатларининг самарадорлигини ошириш, ихтилофларни ва бозорда тўғридан – тўғри рақобат кураши кучайишининг олдини олиш. Ундан ташқари, қишлоқ хўжалиги фермери имкониятларига мос келадиган мақсадли бозор сегментининг танлови ҳам кўзда тутилади. Бу танлов қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ҳаракатига қараб интенсив маркетинг фаолияти амалга оширадиган истеъмолчиларнинг аниқ гуруҳига нисбатан бўлади. Сегментация ва мақсадли бозорни танлаш сотув бозорларининг ўзлаштирилиши ва кенгайтирилиши шароитида қишлоқ хўжалиги фермерининг ҳаражатларини оптималлаштириш ва рақобатдошликни кучайтириш вазифалари билан боғлиқдир.

Ишлаб чиқариш ва сотишни ташкил этишнинг актив ва потенциал талаб ҳолатларида бозор ва истеъмолчиларнинг аниқ талаблари, нарх ёки бошқа шартлар бўйича ҳамда талаб ва лаклифнинг эгилувчанлигига боғлиқ ҳолда қишлоқ хўжалиги фермерининг ишлаб чиқариш – сотишни ташкил этиш фаолиятни бошқаришнинг ҳаракатчанлиги назарда тутилади. Бозор билан доимий алоқа, бозор сегментининг ўзгаришини пухта ўрганиш ва истеъмолчилар талабларининг ўзига хослигини таҳлил қилиш қишлоқ хўжалиги фермерининг барча фаолиятида ислоҳат ўтказиш ва уни мукамаллаштиришда асосий йўналишлардан ҳисобланади. Шу билан биргаликда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлашда, ишлаб чиқаришда ва сотишда инновацион жараён фаолиятининг шакл ва усуллари ташкилий тузилиши ҳам аниқланади.

Мослашув принципи қишлоқ хўжалиги фермери томонидан ишлаб чиқарилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини индивидуаллаштиришга бўлган ёндашувни талаб қилади. Бу тамойил фойдаланилаётган асбоб – усқунани фаол мукамаллаштириш ва мослашувчан ишлаб чиқариш чизиқлари ва қайта ишлаш марказларини ишлатишни назарда тутадиган фаолиятнинг ишлаб чиқариш ва техник соҳасига урғу беради.

Инновация бошқарувнинг маркетинг концепцияси принципи таркиби сифатида ишлаб чиқариш ва сотишни ташкил этиш фаолиятини қамраб олади. Биринчи навбатда у ишлаб чиқариладиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини доимий мукамаллаштириш, ташқи кўринишини ўзгартириш ва уларни янгилаб бориш, янада мукамалроқ технология ишларининг янги йўллари ишлаб чиқишни назарда тутди.

Инновацион сиёсатга янги бозорларга чиқишнинг янги шакл ва услубларини жорий қилиш, сотишни рағбантлантириш ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари учун рекламна фаолиятига янгиликлар киритиш, қишлоқ хўжалиги фермери, ширкат хўжалиги бошқарувида янги хизматларни шакиллантириш, товар ҳаракати ва сотишни ташкил этиш тармоғида янги каналларни аниқлаш кабилар киради.

Маркетинг фаолиятининг принципи сифатида стратегик режалаштириш мослашув принципи билан чамбарчас боғлиқ ҳамда унинг давоми ва тўлдирувчиси ҳисобланади. Стратегик режалаштириш принципи бозор башоратлари ва илмий – техникавий тарақиёт ривожининг башоратларига асосланган ишлаб чиқариш – сотишни ташкил этиш маркетинг дастурларини тузишни назарда тутди.

Маркетинг дастурлари қишлоқ хўжалиги фермери ва ширкат хўжалигининг олдида мақсадларни амалга оширишига қаратилганини, стратегиялар ва меъёрларни ўзида мужассам этади. Улар муҳим даражада тадбиркорларни ноқулай бозор муносабатлари шароитида ишдаги риск даражасини камайтирадиган, қишлоқ хўжалиги фермерининг ривожланишига қулайлик яратадиган ва ишлаб чиқариладиган қишлоқхўжалиги маҳсулотларининг сотилиш кўлами кафолати ўсишини таъминлайдиган режали бошқарувнинг янги усулларини шакиллантириш нуктаи назаридан ўзига жалб қилади.

Қишлоқ хўжалиги фермери ва ширкат хўжаликлари ичидаги режалаштириш маркетинг дастурларига таянган ҳолда ўзининг асослилиги ва реаллиги билан ажралиб туради ва маълум даражада бозор рақобатининг кескинлигини юмшатишга хизмат қилади.

14.2. Қишлоқ хўжалиги маркетинги функциялари

Маркетинг функцияси ишлаб чиқариш – сотишни ташкил этиш фаолияти билан бошқарув концепцияси сифатида бошқарувнинг барча турларига хос умумий функцияларга эга. Айнан режалаштириш, ташкил этиш, мувофиқлаштириш, ҳисобга олиш ва назорат маркетинг стратегияси ва дастурини ишлаб чиқишни, маркетинг хизматининг структурасини шакллантиришни, улар фаолиятини бошқа бўлимлар билан мувофиқлаштиришни, маркетинг фаолиятини назорат қилишни ва унинг фаолиятига баҳо беришни кўзда тутди.

Айни вақтда, барча бошқарув жараёнларига хос бўлган бу асосий функциялар маркетинг фаолияти учун махсус бўлган функциялар билан конкретлаштирилган ва тўлдирилган бўлиши мумкин. Унга аналитик, товар ишлаб чиқариш ва сотишни ташкил этиш ва айнан:

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозори, бозор муҳити ваистеъмолчилар талабларини комплекс тарзда тадқиқ қилиш;
- бозорни сегментлаш;

• қишлоқ хўжалиги фермери ва ширкат хўжалигининг ишлаб чиқариш – сотишни ташкил этиш имкониятлари таҳлили;

- мақсадли бозор танлови;
- товар сиёсати;
- нарх сиёсати;
- сотиш(тарқатиш) сиёсати;

• коммуникацион сиёсат (қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талабни шакллантириш ва сотишни рағбатлантириш)лар киради.

Бозор, бозор муҳити истеъмолчилар талабларини комплекс тарзда тадқиқ қилиш ёки аналитик функция – кўп вақт, молиявий ва инфармацион ресурсларни ҳамда маркетинг бўйича мутахасисларни юқори таёргарлигини талаб этадиган муҳим ишдир. Бу тадқиқот куйдаги муҳим йўналишларни қамраб олади:

• маркетинг муҳитини ўрганиш: тадбиркорлик фаолияти географик ва демографик шартларини, иқтисодий ва илмий – техникавий, сиёсий – ҳуқуқий, ижтимоий – маданий хусусиятларини, шу билан бирга, рақобатчи, воситачи, етказиб берувчи қишлоқ хўжалиги фермери ва ширкат фаолиятининг махсус хусусиятлари ва уларнинг муносабатлари характерини билиш;

• қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозорининг жами хусусиятлари таҳлили: талаб, таклиф, сиғим, талаб эластиклиги, нарх эластлиги, рақобат даражаси;

• муайян қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг истеъмол хусусиятлари ва бозордаги ҳаракати, шу билан бирга истемолчилар хоҳиши ва уларнинг товар ҳақидаги тасаввурлари таҳлили;

• бозорнинг қишлоқ хўжалиги фермери ва ширкат хўжалиги таркиби таҳлили: сотиб олувчи қишлоқ хўжалиги фермери ва ширкатлар, рақобатчи қишлоқ хўжалиги фермери ва ширкатлар, бетараф қишлоқ хўжалиги фермери ва ширкатларни кўриб чиқиш;

• савдо шакллари ва услиблари таҳлили; истеъмолчиларни (индивидуал ва коллектив) ва уларнинг сотиб олишдаги ҳатти – ҳаракатларини ўрганиш.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозори сегментацияси маркетинг ишининг таркибий қисми бўлиб, бозорни сегментларга, яни бир хил талаб характерига эга бўлган истеъмолчилар гуруҳи ва қишлоқ хўжалиги фермери ва ширкат хўжаликларининг маркетинг тасирига бўлган бир турдаги таъсиридир.

Бозор сегментацияси қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг индивидуаллаштириш сиёсати билан боғланган. Маркетинг ёндашиши барча истеъмолчиларга ҳисобланган стандарт, универсал товар таёрлаш заруратидан воз кечади ва бизнеснинг оптималлигини ва рақобат

афзаллиги таклифини индивидуаллаштириш ва ранг – баранг қилишда кўради.

Мақсадли бозорни танлаш – маркетинг тадқиқотларининг муҳим уўринишидир, чунки кархона фақат бозор эҳтиёжини ва ўз имкониятларини аниқлабгина бозор талабларини ўз потенциали ва истикбол ривожланиши билан мослаштира олади ва жамланган маркетинг иши учун муайян бир сегментни самарали равишда танлай олади.

Мақсадли бозорни танлаш бир тамондан, бозор сегментлари талаблари баҳоланиши асосида, иккинчи тамондан, қишлоқ хўжалиги ўз имкониятлари асосида, улар ўртасидаги мувозанат ва балансни ўрнатиш мақсадида қурилади.

Мақсадли бозор шундай бозор сегментини, унда нафақат рақобат афзалликлари, балки бир неча рақобат камчиликлари ҳам шу қишлоқ хўжалиги фермери, ширкат ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари учун рақобатда яхши позицияларни яратиши ва улар учун энг самарали бозор талабини вужудга келтириши мумкин.

14.3. Қишлоқ хўжалиги маркетинги стратегиясини тузиш

Тадқиқотларни олиб бориш натижасида маркетинглар мақсадли бозор ривожланиши прогнозларини, қишлоқ хўжалиги фермери ва ширкатнинг унда ҳаракат қилиш мақсади, стратегияси ва тактикасини, унинг товар, нарх, сотиш сиёсати ҳамда сотишни рағбатлантириш ва рекламма тадбирлари ўтказиш сиёсатисотишни ўз ичига олган қишлоқ хўжалиги фермери ва ширкатларининг ишлаб чиқариш – сотиш фаолиятининг стратегик, тактик ва оператив режаларини тузиб чиқишади.

Муқобил стратегияни ишлаб чиқиш қишлоқда тадбиркорликнинг самарали бўлишини белгилаб беради. Маркетинг бозор стратегияларининг турли хил вариантларини таклиф этади: глобал ва умумий – талаб ҳолати ва даражаси, бозорни қамраш меъёри, бозор улиши, товар ва бозорнинг янгилигига кўра. Маркетинг дастурлари маркетинг фаолиятида жуда ҳам муҳим ўринни эгаллайди, қишлоқ хўжалиги фермерининг бозордаги ўрни қандайдир маънода ана шу дастурларнинг сифатли ишлаб чиқилиши ва самарали амалга оширилишига боғлиқ.

Товар сиёсати қишлоқ хўжалиги фермерининг рақобатдаги позициясини оширишга қаратилган marketing mix комплексининг таркибий қисми бўлган махсус маркетинг дастурини ифодалайди. Бунда бу сиёсат чиқарилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг истеъмол хусусиятларини, уларнинг янги турларини ишлаб чиқиш ва рақобатдошлигини ошириш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ҳаётий циклини узайтириш ва уларнинг ассортиментини оптималлаштиришга қаратилади. Бу чоралар танланган бозор сегментидан қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг сифат таснифлари ва хусусиятларини

истеъмолчиларнинг аниқ талаблари даражасига етказиш ва унинг самарали сотилишини таъминлашни кўзда тутди.

Нарх сиёсати қишлоқ хўжалиги фермери ва ширкатининг бозорда узок муддатли ҳаракатидаги нарх стратегиясини ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ҳар бир гуруҳ ва турига ҳамда бозорнинг аниқ бир сегментига нисбатан қисқа муддатли нарх тактикасини аниқлашни билдиради.

Нарх сиёсати товар нархини ўзгартириб, рақобатбардошлигини оширишга имконият яратади (бозор муносабатлари шароитида савдо фаолиятини олиб бориш талаб қилинганидек) ва бозор талабларидан ва бошқа омиллар асосида нарх белгилашни таъминлайди.

Одатда, нарх сиёсати бир неча бозор стратегияларини ўз ичига олади: “бозорга ёриб кириш” сиёсати (penetration policy), “қаймоғини олиш” сиёсати (skimming policy), дифференцияланган, дискриминацияловчи, рақобатбардош, обрўли нархлар ва бошқа турдаги нархлар, чегирма ва нархли имтиёзлар сиёсати ва б. Нарх сиёсати, шунингдек, тақрибий миқдорда ифодаланган, белгиланадиган нарх даражасини аниқлаш методологияси ва шартнома нархини ҳисоблаш ва қайд қилиш методикасини ўз ичига олади.

Сотиш сиёсати қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тўғридан – тўғри ва билвосита усуллар орқали сотиш каналларини вужудга келтиришни назарда тутди. Тўғридан – тўғри усул сотиш филиаллари, омборлар, станция ва техник хизмат кўрсатиш марказларнинг бевосита ишлаб чиқарувчи қишлоқ хўжалиги фермери ва ширкат хўжалиги томонидан ташкил қилинишини кўрсатади, яъни ўзининг сотиш тизими орқали. Билвосита усул савдонинг мустақил воситачилар орқали амалга оширилишини билдиради. Қишлоқ хўжалиги фермери интенсив, селектив ва “эсклюзив” сотиш системаларидан фойдаланиш, нолинчи ёки кўп даражали сотиш тармоқларини яратиш, сотишнинг вертикал ва горизонтал структураларини аниқлаши мумкин. Чакана, улгиржи ва ташқи савдо сотиш системаларини ишлаб чиқиш ҳам қишлоқ хўжалиги фермерининг сотиш сиёсатига киради.

Коммуникацион сиёсат қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг бозорга олиб кирилишига қаратилган тадбирлар комплексини режалаштириш ва амалга оширишни англатади. Бу соҳада турли хил реклама кўринишларидан фойдаланилади, жамоатчилик билан алоқалар ўрнатилади, сотишни рағбатлантириш, сотишдан олдинги ва кейинги хизматкўрсатиш ҳамда замонавий савдо маркаси, яъни “бренд”лардан фойдаланади.

Маркетинг – қишлоқ хўжалиги фермери ва ширкат хўжалиги бошқарув фаолиятининг яхлит концепцияси бўлиб, умумий принциплар ва функциялар билан характерланади ва қишлоқ хўжалиги фермерининг ишлаб чиқариши ва сотишни ташкил қилиши истеъмолчиларнинг

талабларини қондиришга йўналтирилган. Аммо, қишлоқ хўжалиги фермерини бошқаришнинг маркетинг концепциясини қўллашсоҳаси ва объектига қараб маркетингнинг турли хил кўринишлари кўрсатилади.

Ривожланиш хусусияти ва ёндашувларидан келиб чиқиб, унинг “менежеристик”, “бихевиористик”, “интегралланган”, “инновацион”, маркетингни концепцияси тўғридан – тўғри, стратегик, экологик ва ижтимоий маркетинг турлари мавжуд.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талабнинг хусусиятларига қараб қуйдаги маркетинг турлари мавжуд:

- конверсион – негатив, манфий талабни ижобийга айлантиради;
- креатив – бозорда маълум вақтда муайян товарга талаб йўқ бўлса, талабни яратади;
- рағбатлантирувчи – паст даражадаги талабни оширади;
- ремаркетинг – сусаяётган талабни жонлантиради;
- синхромаркетинг – ўзгариб тирувчи талабни барқарорлаштиради;
- қўллаб – қувватловчи – оптимал талаб сақланишини таъминлайди;
- демаркетинг – очиқча юқори талабни пасайтиради.

Маркетинг таклиф қилинаётган товар ва хизматларнинг кўринишларига қараб бир қанча турларга бўлинади. Хусусан, маркетинг ўзининг шахсий хусусиятларига эга бўлган истеъмол товарлари маркетинги, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари маркетинги, банк ва молия маркетинги, савдо – сотик маркетинги, туристик бизнес маркетинги, илмий – техникавий маркетинг, ғоялар маркетинги ва бошқа турларга бўлинади.

Ташкилот ва қишлоқ хўжалиги фермери ва ширкатининг турига, тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланадиган субъектга қараб қуйдаги қишлоқ хўжалиги маркетинг турлари мавжуд: нотижорат ва тижорат ташкилотлар маркетинги, қишлоқ хўжалиги кичик бизнес маркетинги, сайлов олди компаниялар, алоҳида шахслар маркетинги ва бошқалар.

Қисқача хулосалар

Маркетинг (ингл. Market – бозор) – тадбиркор муҳитини, бозорни, истеъмолчининг аниқ талабини ва улар учун ишлаб чиқарилган, қишлоқ хўжалиги корхоналарнинг ишлаб чиқариш, сотиш ва хизмат кўрсатиш билан боғлиқ бозор концепциясидир. Қишлоқ хўжалиги маркетинги мақсади – талабни шакллантириш ва рағбатлантириш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиси ишининг режалари ва қабул қилинадиган бошқарув қарорларининг асослигини таъминлаш ҳамда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг савдо кўлами, бозор ҳссаси ва фойдасини кўпайтиришдан иборат. Сотиладиган, яъни бозори чакқон қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш – қишлоқ хўжалиги фермери фаолияти маркетинг нуўтаи назаридан ёндашишининг асосий нишонидир.

Қишлоқ хўжалиги маркетинги учун қуйдаги асосий ҳолатлар ёки тамойиллар ҳосдир:

1. Қишлоқ хўжалиги бизнесининг истеъмолчилар талабларига қараб иш тутиши;

2. Сегментация ва мақсадли бозорни аниқлаш;

3. ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг актив ва потенциал истеъмолчиларнинг талабларига ва бозор шароитларининг ўзгаришига мослашиши ёки эгилувчан таъсири;

4. янгиликлар киритиш;

5. стратегик режалаштириш ва бошқалар.

Тадқиқотлар олиб бориш натижасида маркетинглар мақсадли ва ўрнатилган унда ҳаракат қилиш мақсади, стратегияси ва тактикасини, унинг товар, нарх, сотиш сиёсатини ҳамда сотишни рағбатлантириш ва реклама тадбирлари ўтказиш сиёсатини ўз ичига олган қишлоқ хўжалиги фермери ва ширкати ишлаб чиқариш – сотиш фаолиятининг стратегик, тактик ва оператив режаларини тузиб чиқишади.

Муқобил стратегияни ишлаб чиқиш қишлоқда тадбиркорликнинг самарали бўлишини белгилаб беради. Маркетинг бозор стратегияларининг турли хил вариантларини таклиф этади: глобал ва умумий – талаб ҳолати ва даражаси, бозорни қамраш меъёри, бозор улиши, товар ва бозорнинг янгилигига кўра. Маркетинг дастурлари маркетинг фаолиятида жуда ҳам муҳим ўринни эгаллайди, қишлоқ хўжалиги фермерининг бозордаги ўрни қандайдир маънода ана шу дастурлар сифатли ишлаб чиқилиши ва самарали амалга оширилишига боғлиқ

Таянч иборалар

Интенсив ва экстенсив ривожланиш, фан-техника тараққиёти, чекланганлик, нарх, иқтисодий дастаклар, баҳонинг функциялари, ишлаб чиқариш харажатлари, таннарх, харажатлар калькуляцияси, асосий маҳсулот, кўшимча маҳсулот, ёндош маҳсулот, тежамкорлик, фонд қайтими, фонд сиғими, фонд билан таъминланиш ва қуролланиш, айланма фондлар, айланма маблағлар, самарадорлик коэффициенти, асосий фондларнинг эскириши, жисмоний эскириш, амортизация, маънавий эскириш, меҳнат ресурслари, меҳнатни қуролланиш даражаси, миграция, меҳнат унумдорлиги, ишбилармонлик, ер ва сув фонди, механизациялаштириш, химиялаштириш, автоматлаштириш, баҳолар паритети, агросаноат мажмуасига қириқчи тармоқларни мутоносиб ривожлантириш, маҳсулот сифати, агросаноат интеграцияси, аграр сиёсат, агросаноат мажмуаси, иқтисодиёт, агросаноат мажмуаси таркиби, агросаноат мажмуасининг соҳалари, инфратузилма, ишлаб чиқариш инфратузилмаси, ижтимоий инфратузилмаси, фаннинг предмети, усуллари, вазифалари, иқтисодий қонунлар, иқтисодий муҳит, ҳудуд

иктисодиёти, тармоқларнинг мутоносиб ривожланиши, ижтимоий масалалар, аҳоли турмуш даражаси, иқтисодий самара, ижтимоий самара, ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш, барқарор иқтисодий ривожланиш, ишлаб чиқариш жараёнларини фонд, фонда қайтими, билан таъминланиш даражаси, иқтисодий кўрсаткичлар, ялпи ички маҳсулот, хусусий тадбиркорлик, импорт, экспорт, миграция, қишлоқ хўжалиги, қайта ишлаш саноати, сақлаш корхоналари, кимё саноати, чорвачилик, асаларичилик, балиқчилик, пиллачилик, омухта ем саноати, моддий рағбатлантириш, касбий малака, ҳосилдорлик, маҳсулдорлик, натурал кўрсаткичлар.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. “Маркетинг” тушинчаси нимани англатади? Унинг моҳияти нимада?
2. Қишлоқ хўжалиги маркетинги самарадорлиги нималарга боғлиқ?
3. Қишлоқ хўжалиги маркетинги функциялари нималардан иборат?
4. Қишлоқ хўжалиги маркетинги стратегияси қандай тузилади?

Адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: -Т.: Ўзбекистон 1999
2. Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси.-Т.: Адолат, 1999.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Деҳқон хўжалиги тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.
6. Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришга оид қонун, ҳукумат қарорлари ва меъёрий ҳужжатлар тўплами.-Т.: Ўқитувчи, 1998.
7. Каримов И. А. Ўзбекистон буюк келажак сари.-Т.: Ўзбекистон, 1999.
8. Каримов И. А. Қишлоқ хўжалиги тарақиёти – тўкин ҳаёт манбаи. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
9. Қаюмов Ф. Қ. Эффективность АПК в условиях перехода к рынку: Общие и региональные проблемы. – М.: ИПО «Полигран», 1992.
10. Серова Е. В. Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. – М.: ГУ ВШЭ, 1999.
11. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики Колл. Авт.: Р. А. Алимов, А. К. Бедринцев, А. Ф. Расулов и др.// Под ред. А.Х. Хикматова. – Т.: Ўзбекистон, 2001.- 352 б.
12. Хакимов Р., Отакулов М., Юсупов Э., Юсупов М.С. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. – (Ўқув кўлланма) Т., ТДИУ, 2004.-160 б.

13. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Беркинов Б.Б., Ҳақимов Р., Юсупов М.С., Орипов М.А., Ўроқов Н.И. - Дехқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди – (Ўқув кўлланма) –Т.: ТДИУ, 2004. – 176 б.
14. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Турсунхўжаев Т.Л., Тўрахўжаев Т.И., Ҳақимов Р.Х., Ўроқов Н.И, Арипов И.М. -Жаҳон қишлоқ хўжалиги. – (Ўқув кўлланма) – Т.: ТДИУ, 2004. – 128 б.
15. Абдуғаниев А., Абдуғаниев А.А. – Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти – (дарслик). – Т.: ТДИУ, 2004. – 304 б.
16. Экономика отраслей АПК / И.А.Минаков, Н.И.Куликов, О.В.Соколов и др.; Под ред. И.А.Минакова. – М.: КолосС, 2004. – 464с.- (Учебники и учеб. пособия для студентов высш. учун. заведений).
17. Республика Узбекистан: Энциклопедический справочник. Н . Тухлиев, А. Кременцова. Т., Гос. Науч. Изд-во «Ўзбекистон миллий энциклопедия», 2001.
18. Раскин И.И, Раскин Л. И. АПК: производство и первичная переработка хлопка. –Т.: Мехнат, 1986
19. Папов Н. А. экономика сельского хозяйства: учебник. М.: Дело и Сервис, 2000.
20. Рябушкин.Т.В., Дадашев.А.З. Трудовые ресурсы и эффективность производства. –М.: Знание, 1981.

Интернет сайдлари:

1. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве. Учебник. 2004, <http://textbook.ru/catalogue/book/33320.html>
2. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве, Академия, 2003, <http://rbip.bookchamber.ru/description7897.htm>
3. Н.А. Попов «Основы рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства», М: Тандем /ЭКМОС, 2002, <http://family.taukita.ru/item22219310.html>
4. Н.А.Попов. Экономика отраслей АПК. Курс лекций, 2002, <http://shopper.h1.ru/books.shtml?topic=935&page=1>
5. Н.Я.Коваленко, Экономика сельского хозяйства, М.: «ЮРКНИГА», 2004, <http://web.book.ru/cgi-bin/book.pl?page=4&book=88899>
6. www.bearingpoint.uz

15-мавзу. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ТАРТИБГА СОЛИШ ВА ҚЎЛЛАБ – ҚУВВАТЛАШ

- 15.1. Қишлоқ хўжалигини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб – қувватлашнинг моҳияти ва зарурияти**
- 15.2. Давлатнинг қишлоқ хўжалигини тартибга солиш ва қўллаб – қувватлашдаги асосий вазифалари, уларни амалга ошириш шакллари ва усуллари**
- 15.3. Ўзбекистон Республикасининг аграр сиёсати ва уни такомиллаштириш йўллари**

15.1. Қишлоқ хўжалигини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб – қувватлашнинг моҳияти ва зарурияти

Бозор иқтисодиёти муносабатлари яхши ривожланган илғор хорижий давлатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, қишлоқ хўжалиги тармоғи давлат томонидан тегишли қонун-қоидалар асосида тартибга солиб турилиши ва қўллаб-қувватланиши лозим.

Умуман олганда, қишлоқ хўжалигини марказлашган режалар асосида давлат томонидан маъмурий усуллар орқали бошқариш тамойилларидан воз кечиб, бу соҳага эркин бозор муносабатлари кириб келаётган бир пайтда давлатнинг аграр ишлаб чиқариш муносабатларига аралашуви ҳаётий заруратга айланади.

Эркин бозор тарафдорлари аграр соҳага хос бўлган бир қатор хусусиятларга (қишлоқ хўжалик маҳсулотлари бозорида соф рақобат имкониятларининг мавжудлиги, аграр ишлаб чиқаришга хос бўлган табиий – биотехнологик омиллар деҳқонлардан мустақил қарорлар қабул қилишни талаб этиши ва бошқ.) таяниб, бу тармоқда эркин бозор муносабатлари амал қилиши учун қулай шарт – шароитлар мавжуд, деган ғояни илгари сурадилар. Уларнинг фикрича, бозорнинг ўз – ўзини тартибга сола олиш хусусияти, аграр иқтисодиётга давлат аралашувини талаб этмайди ва бунга зарурият ҳам йўқ. Мустақил хўжалик юритиш ва тадбиркорлик эркинлиги эса бозор шароитида фермерларнинг юксак суръатлар билан ривожланишига олиб келиши керак.

Аммо, республикамиз бозор муносабатларига ўта бошлаганидан бери ўтган давр сабоқлари ҳамда илғор хорижий мамлакатларнинг тажрибалари қишлоқ хўжаликларини давлатнинг фаол аралашувисиз ривожлантириб бўлмаслигини кўрсатмоқда. Чунки, бозор шароитида аграр соҳа давлат томонидан қўллаб – қувватланмасдан туриб, соҳолараро рақобатга бардош беролмайди.

Қишлоқ хўжалигини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб – қувватлаш заруратини даставвал қишлоқ хўжалигининг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ ҳолда қарамоқ мақсадга мувофиқдир.

Қишлоқ хўжалиги мураккаб биотехник технологик ҳамда ижтимоий – иқтисодий тизим сифатида тавсифланади. Унда ташкилий, иқтисодий ва ижтимоий характердаги омиллар билан биргаликда ер, сув, ўсимлик ва чорва моллари организм, ёруғлик, иссиқлик, ҳаво, табиий иқлим ва жуғрофий жойлашув каби табиий омиллар ҳам муҳим аҳамият касб этади. Ишлаб чиқариш жараёнида турли тавсифдаги ушбу омиллар уйғунлашиб кетади. Ишлаб чиқариш – хўжалик фаолиятига таъсир кўрсатувчи омилларнинг серқирралиги ва мураккаб тизимдан иборатлиги қишлоқ хўжалиги кархоналарининг самарали фаолият кўрсатиш имкониятларини чеклайди. Хусусан, ишлаб чиқариш табиий омилларнинг бир қисмини (об – ҳаво, табиий – иқлим шароити ва ҳ.к.) бошқариш деҳқонларнинг имкониятлар доирасидан ташқари бўлиб, уларни олдиндан режалаштириб ёки олдини олиб бўлмайди. Аммо, бу омилларнинг қулай ёки ноқулай шароитларда келиши хўжаликнинг якуний молиявий натижаларига кучли таъсир кўрсатади.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг табиий иқлим шароитига (жонли организмлар, жуғрофий муҳит, об – ҳаво ва боўқ.) боғлиқлиги деҳқонлар фаолияти рағбатлантириш ва суғирталаш каби бир қатор ҳимоя воситаларни яратишни талаб қилади.

Деҳқон манфаати томонидан ёндашсак, йил давомида маҳсулот етиштириш учун сарфланган харажатлар табиий офат ва қурғоқчилик туфайли бекорга совурилиши мумкин. Бундай пайтларда унинг кўрган зарарини қисман бўлсада қопламаслик келгуси йил ҳосилига ҳам таҳдид солади. Об – ҳавонинг ноқулай келиши нафақат қишлоқ хўжалиги тармоғида, балки бутун мамлакат миқёсида ҳам қийинчиликлар туғдириши мумкин. Озиқ – овқат танқислиги вужудга келмаслиги учун давлатнинг маҳсуз захиралари бўлиши мақсадга мувофиқ. Ҳосил мўл бўлган йилларда давлат озиқ – овқат маҳсулотларининг талабдан ошиқ қисмини деҳқонлардан харид қилиб, маҳсуз омборларда сақлаши ва ноқулай келиб, танқислик вужудга келган йиллари бу захиралардан талабни қондириш мақсадида фойдаланиши мумкин. Бу тадбир ҳозирги вақтда дунёнинг бир қатор илғор давлатларида қўллаб келинади ва ўзининг ижобий самарасини бермоқда.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг табиий – иқлимий шароитларга боғлиқлиги бу тармоқда баҳолар ва даромадларнинг барқарорлигига ҳам салбий таъсир кўрсатади. Масалан, қулай об – ҳаво шароитида бозорга талабдан ортиқча маҳсулотнинг кириши баҳонинг кескин пасайишига олиб келиши мумкин. Бундай ҳолатни кўпроқ ғалла, сабзаот, полиз, мева ва узум маҳсулотлари бозорида кузатиш мумкин. Баъзан баҳоларнинг бундай пасайиши маҳсулот таннархини қоплашга ҳам имкон бермаслиги оқибатида деҳқонлар катта зарар кўради. Табиийки, бундай шароитларда аграр соҳада эркин бозор муносабадлари амал қилаётган бўлса, улар хонавайрон бўлиши турган гап. Ёки иккинчи бир

йили об – ҳавонинг ноқулай келиши (қурғоқчилик, сел, жала ва ҳоказо) ҳосилнинг кескин камайиб кетишига ва натижада нархларнинг ҳаддан ташқари қимматлашишига сабаб бўлиши мумкин. Бундай ҳолларда деҳқонлар ҳосилнинг камайиб кетишидан зарар кўрсалар, истеъмолчилар нархларнинг баландлигидан азият чекадилар. Кўриниб турибдики, ҳар иккала ҳолда ҳам деҳқон кўпроқ зрар кўради ва бу ҳолат қишлоқ хўжалигини давлат тамонидан тартибга солиш ва қўллаб –қувватлаш заруриятини юзага келтирувчи омиллардан бири сифатида юзага чиқади.

Маълумки, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари биологик жараёнлар билан боғлиқлиги туфайли тез бузилувчан бўлади. Уларни узоқ муддат сақлаш ёки олис масофаларга тешиш имкониятлари анча чегараланган. Қишлоқ хўжалиги корхоналаридан фарқли равишда саноат, савдо ёки хизмат кўрсатиш кархоналари ўз маҳсулотларига баҳо белгилашда анча қулай мавқега эга. Чунки, истеъмолчи сўраётган нарх қониктирмаса, уларни токи бозорда қулай вазият вужудга келгунга қадар товарларини сотмай сақлаб туришлари мумкин. Қишлоқ хўжалиги кархоналари эса сабзавот, мева ёки сут каби тез бузилувчан маҳсулотларни бозорда қулай вазият келишини кутиб, узоқ вақт ушлаб тураолмайдилар. Бу хил маҳсулотлар маълум муддат ўтгандан сўнг ўзининг истеъмол қийматини йўқатиши мумкинлиги сабабли фермерлар бозорда ташкил топган нархлар даражаси билан қаноатланишга мажбур бўладилар.

Иккинчи тамондан, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчи кархоналар республикамизда кўпчилини ташкил этади ва эркин бозор ҳукм суриб турган шароитда улар ҳеч қачон ўзаро келишиб, маҳсулотларига юқори нарх белгилай олмайдилар, яъни қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозорида нисбатан идеал рақобад ҳукм суради. Одатда, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талабнинг ўзгариши унчалик катта бўлмайди. Бошқача қилиб айтганда, унга бўлган талаб эластикликка эга эмас (ёки жуда паст эластикликка эга).

Аксинча, қишлоқ хўжалигига моддий – техника ресурслари етказиб берувчи ҳамда уларга турли хизматлар кўрсатувчи кархоналар ҳудудлар миқёсида камчиликни ташкил этиб, баъзан монопол мавқега эга эканлиги билан характерланади. Қишлоқ хўжалиги корхоналари харид қиладиган саноат маҳсулотлари (техника, минерал ўғит, ёқилҳи ва ҳ . к.) нархи кўп ҳолларда тез суръатлар билан ўсади. Натижада қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари баҳолари билан бу тармоқ учун зарур бўлган саноат товарлари ёки хизматлар баҳолари ўртасида йирик номуносиблик (баҳолар диспаритети) вужудга келади. Бу эса, ўз навбатида, қишлоқ хўжаликлари маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи кархоналар фаолиятининг иқтисодий самарасини пасайтиради ёки умуман, зарарли қилиб қўяди. Бундай ҳолат ҳеч бир мамлакат манфаатига мос тушмайди. Бундай вазиятда давлат қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари учун ноқулай бўлган

техника таъминоти ҳамда хизмат кўрсатувчи кархоналарнинг монопол мавқеини чеклаш чораларини кўришга мажбур бўлади.

Қишлоқ хўжалигини давлат тамонидан қўллаб – қувватлаш зарурияти бу тармоқда капитал айланишининг хусусиятларидан ҳам келиб чиқади.

Маълумки, саноат, савдо, молия бозорлари каби бир қатор тармоқларда капитал айланиши қишлоқ хўжалигидагига нисбатан бир неча марта юқоридир. Капитал қанча тез айланса, шунчалик кўп фойда келтириши туфайли қишлоқ хўжалигида капиталнинг секин айланиши бу тармоққа инвестиция имкониятларини кескин чегаралайди.

Аммо, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, янги ерларни ўзлаштириш ва суғориш тармоқларини барпо этиш, ишлаб чиқаришни техник куроллантириш, фан – техника ютуқлари ва илғор технологияларни жорий этиш, экологик вазиятни барқарор ушлаб туриш каби муҳим тадбирларни амалга ошириш учун йирик капитал маблағлар талаб этиладики, бу тадбирларни ёлғиз қишлоқ хўжалиги корхоналарнинг маблағлари ҳисобдан амалга ошириб бўлмайди. Бунинг учун давлат бюджети ҳисобидан махсус маблағлар ажратилиши мақсадга мувофиқ. Ва ниҳоят, фермер хўжаликларининг ижтимоий ривожланиши, яъни улар учун йўллар барпо этиш, газ, сув, электр таъминоти, ижтимоий – маданий объектлар қуриш каби умумдавлат аҳамиятига эга бўлган муаммолар мавжудки, бу муаммоларни давлат ҳомийлигисиз ечиб бўлмайди.

15.2. Давлатнинг қишлоқ хўжалигини тартибга солиш ва қўллаб – қувватлашдаги асосий вазифалари, уларни амалга ошириш шакллари ва усуллари

Миллий аграр иқтисодиётининг хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда давлатнинг қишлоқ хўжалигини тартибга солиш ва қўллаб - қувватлашдаги асосий вазифалари сифатида қуйдагиларни белгилаш мумкин:

1. Ҳуқуқий тартибга солиш вазифаси – давлат аграр иқтисодиёт барқарор ривожланишини ва ҳар бир хўжалик юритувчи субъект тенг шароитларда фаолият юритишини таъминлашга имкон берувчи меъёрлар ҳамда қонунларни қабул қилиш орқали, ижтимоий – иқтисодий жараёнларнинг ҳуқуқий асосларини яратишни назарда тутати.

2. Барқарорлаштириш вазифаси – аграр иқтисодиётда иннқирозли ҳолатларни бартараб этиш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг пасайишига йўл қўймаслик ва агросаноат мажмуи таркибининг мутаносиблигини таъминлаш билан боғлиқ.

3. Тартибга солиш вазифаси – хўжалик юритувчи субъектларнинг самарали фаолият юритишларини таъминлаш мақсадида бозор тузилмалари билан давлат бошқарувининг ўзаро манфаатлилиги ҳамда уйғунлигини шакллантиришдан иборат.

4. Рағбатлантириш вазифаси – миллий иқтисодиёт доирасида қишлоқ хўжалигида фан – техника тараққиётини, хусусий тадбиркорликни, адолатли рақобат курашини ёки бошқа устивор йўналишларни рағбатлантириш ва қўллаб – қувватлаш чораларини ифодалайди.

5. Тақсимлаш вазифаси – ижтимоий адолат ва ҳимоялаш воситаси сифатида дароматларни қайта тақсимлаш, шунингдек, ички маҳсулот таркибини ўзгартириш мақсадида ресурслар тақсимотига тузатишлар киритиш билан боғлиқ.

6. Ижтимоий кафолатлаш вазифаси – қишлоқ хўжалигида таъминот ва аҳоли начор қатламларини ҳимоялашнинг самарали тизимсини яратиш, ишлаб чиқариш ва тақсимотнинг ижтимоий йўналтирилганлигини таъминлаш, таълим, соғлиқни сақлаш ва маданий тадбирларга бўлган эҳтиёжни қондириш билан боғлиқ чора – тадбирларни ўз ичига олади.

7. Муҳофаза қилиш вазифаси аграр ишлаб чиқаришни салбий характердаги ташқа таъсирлардан (масалан, атроф – мубошқ.) сақлаш, миллий товар ишлаб чиқарувчиларни ташқи экспортёрлардан ёки жаҳон бозоридаги кучли рақобатдан ҳимоялаш каби вазифалардан иборат.

8. Назорат этиш вазифаси – қишлоқ хўжалигида қонуний – меъёрий ҳужжатлар, ҳукумат қарорлари ва давлат андозаларининг бажарилиши устидан назорат ўрнатиш билан боғлиқ.

9. Ташқи иқтисодий фаолиятни муқобиллаштириш вазифаси – халқаро бозорлар қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспортёрларининг манфаатларини ҳимоялаш, божхона таърифлари ва солиқлар орқали экспортга йўналтирилган маҳсулотлар яратишни рағбатлантириш, улар учун қулай иқтисодий муҳит ҳосил қилиш тадбирларидан иборат.

10. Истикболни белгилаш вазифаси – қишлоқ хўжалигини истикболда ривожлантиришнинг устивор йўналишларини белгилаш, барқарор аграр тараққиётининг самарали вариантларини изчил амалга оширишни ўз олдига мақсад қилиб қўяди.

Бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнида давлатнинг қишлоқ хўжалигини қўллаб – қувватлашдаги энг муҳим вазифаларидан бири – тадбиркорлик ташаббуси ва танлов эркинлигига, мустақил хўжалик юритиш ҳуқуқи ва ўз хусусий мулкига эга бўлган бозор хўжалигининг субъекти тадбиркорларни шакллантириш ҳамда уларнинг соғлом рақобат ва тенг хўжалик юритиш ўроитларида фаолият кўрсатишини таъминловчи ҳуқуқий – меъёрий асосларини яратишдир. Давлат тадбиркорларнинг бутун ижобий ва меҳнат қобилиятларини юзага чиқариши ҳамда улар хўжаликни бошқариш жараёнларини тўсиқсиз амалга оширишлари учун зарур бўлган барча шарт – шароитларни, яъни тадбиркорлик ва танлов эркинлигини қонунан мустаҳкамлаб қўйиши керак. Шу билан бирга давлат тегишли қонуний ҳужжатлар орқали бозор шароитида хўжалик юритиш қоидаларини белгилайди.

Давлатнинг яна бир муҳим вазифаси қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига барқарор талаб ва таклифнинг шаклланишини қўллаб – қувватлашдир. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига барқарор талабни шакллантириш учун аҳолининг дароматларини ўстириш ва қайта тақсимлаш, истеъмол учун зарур бўлган баъзи маҳсулотларнинг баҳоларини тартибга солиш каби тадбирлар қўлланилади. Давлат истеъмол учун зарур бўлган ҳамда стратегик аҳамиятга эга бир қатор маҳсулотларга давлат буюртмаларини шакллантириш орқали ҳам қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига барқарор талабни юзага келтиришга ҳисса қўшади.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига барқарор таклиф ҳажмини қўллаб – қувватлаш бевосита хўжаликларда ишлаб чиқаришни оптималлаштириш, уларнинг моддий – техник салоҳиятини ошириш, соҳага энергия ва ресурсларни тежаш имконини берувчи илғор технология ҳамда фан-техника ютуқларини жорий этиш (баҳолар паритетини сақлаш, солиқ, молия-кредит ва суғурта тизими) орқали ишлаб чиқариш – молиявий фаолиятда қулайлик ҳамда имтиёзлар яратиш орқали таъминланади.

Давлатнинг учунчи муҳим вазифаси – қишлоқ хўжалиги корхоналарининг самарали фаолият юритишга етакловчи соғлом рақобат муҳитини шакллантиришдир. Бунинг учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозорининг очиқлигини ҳамда адолатли рақобат муҳитини яратиш, носоғлом рақобат ва монополияга қарши курашнинг самарали воситаларини қўллаш чоралари амалга оширилади.

Давлат қишлоқ хўжалиги корхоналарининг жаҳон қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат бозорларида тенг ҳуқуқли субъект сифатида қатнашиши учун қулай шарт-шароитларни яратиш бермоғи лозим. Бунинг учун давлат:

- Қишлоқ хўжалиги корхоналарининг экспортга йўналтирилган рақобатбардош маҳсулотлари етиштиришга рағбатини ошириш;
- Маҳалий бозорларда уларни ташқи экспортёрлар рақобатидан етарли даражада ҳимоялаш (протенционизм) воситаларини ишга солади.

Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида давлатнинг энг муҳим вазифаларидан бири қишлоқ хўжалигига хизмат кўрсатувчи ишлаб чиқариш ҳамда ижтимоий инфратузилмаларни барпо этишга кўмаклашишдир. Бу вазифани амалга ошириш деҳқонларга моддий – техник ресурслар етказиб берувчи, маҳсулотларни сақлаш, ташиш, қайта ишлаш ва сотишга кўмаклашувчи хизмат кўрсатувчи корхоналар тармоғини яратиш, банк, молия ва қимматли қоғозлар бозори, фонд биржалари ва ярамаркалар, ахборот – маслаҳат марказлари ҳамда деҳқонлар манфаатларини ҳимоя қилувчи уюшмалар, фондларни ташкил этиш ва ривожлантиришни назарда тутаяди.

Давлатнинг қишлоқ хўжалигини тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш борасидаги вазифалари маълум бир тамойилларга таяниб амалга оширилади. Бу тамойилларни қуйидагича тавсифлаш мумкин:

- Қишлоқ хўжалигининг иқтисодий моҳиятини, миллий иқтисодиётни ривожлантириш ва аҳолини озиқ-овқат билан таъминлашда унинг тутган ўрнини ва аҳамиятини илмий тушуниш;

- Зарурият ва етарлилик даражасидаги протекционизм сиёсати;
- Қишлоқ хўжалигини мақсадли – дастурий тартибга солиш;
- Давлат ҳомийлигининг доимий кафолатланиши;
- Қўллаб-қувватлаш тадбирларининг табақаланган ҳолда қўлланилиши;

- Давлат аралашувининг рағбатлантиривчи йўналишга эгаллиги;
- Давлат аралашувининг ижтимоий йўналтирилганлиги.

Давлат ўзининг қишлоқ хўжалигини тартибга солиш ва қўллаб – қувватлашга оид вазифаларини турли шакл ва усулларда амалга оширади. Танланган мезоннинг хусусиятларидан келиб чиқиб, уларни қуйидагича туркумлаш мумкин:

1. Давлатнинг аграр соҳа иқтисодий жараёнларига таъсири даражасига кўра, тартибга солишнинг бевосита ва билвосита усуллари мавжуд. Давлатнинг қишлоқ хўжалигига бевосита таъсир кўрсатиши хўжалик юритувчи субъектларини ўз танлов эркилигидан кели чиқиб эмас, балки давлат томонида белгиланган қонуний – меъёрий қоидалар асосида бошқарув қарорлари қабул қилишга мажбур этади. Бунга солиқ қонунчилиги, бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботини юритиш бўйича йўриқномалар ва бошқалар мисол бўлади.

Билвосита усуллар ёрдамида давлатнинг қишлоқ хўжалигига таъсири такрор ишлаб чиқаришнинг макрайқтисодий нисбатларини таъминлаш мақсадида хўжалик юритувчи субъектларнинг фаолиятини иқтисодий дастаклар ёрдамида тартибга солишни кўзда туттади. Бунда давлат иқтисодий субъектлар томонидан қарорлар қабул қилиш жараёнига тўғридан – тўғри аралашмайди, балки бу қарорларни давлатнинг иқтисодий сиёсатига мос бўлишини рағбатлантиради.

2. Ташкилий – институционал мезонга кўра давлатни қўлоқ хўжалигини тартибга солишнинг маъмурий ва иқтисодий усуллари фарқ қилади. Маъмурий усуллар хўжалик юритувчи субъектлар учун қонуний ва меъёрий шарт – шароитларни вужудга келтириш билан боғлиқ ҳуқуқий инфратизимни шакллантиришга оид чора – тадбирлар мажмуасини ўз ичига олади. Унинг вазифаси тадбиркорлик фаолияти учун барқарор ҳуқуқий шароитлар яратиш, рақобат муҳитини муҳофаза қилиш каби тадбирлардан иборат.

Қишлоқ хўжалигини давлат тамонидан тартибга солиш маъмурий усулларнинг ўзига хос хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

- улар давлат ҳокимиятининг қудрати ва салоҳиятига таянади;
- уларни амалга ошириш билан боғлиқ кўшимча моддий рағбатлантирувчи чоралар яратишни шарт қилиб қўймайди;

- тақиклаш, рухсат бериш ва мажбурлаш тадбирларини (квотлаш, лицензия бериш, меъёрий нормаларни белгилаш ва ҳ. к.) ўз ичига олади.

Маъмурий бошқарув ўз табиатига кўра, бозорга хос тартибга солиш ҳаракатига тўсиқлик қилади. Бироқ ривожланган бозор шароитида ҳам бошқаришнинг маъмурий усуллари ўз аҳамиятини сақлаб қолади ва зарур бўлганда улардан фойдаланилади. Хусусан, бозор иқтисодиёти ривожланган ҳамма мамлакатларда маъмурий усуллар воситасида монополияга қарши сиёсат амалга оширилади.

Иқтисодий усуллар ёрдамида давлат бозор жараёнларининг ривожланишини давлатнинг иқтисодий сиёсатига мос йўналишга солиш учун таъсир этиш чораларини қўллайди. Иқтисодий жараёнларни давлат тамонидан тартибга солишнинг маъмурий усуллари бозор хўжалигининг ўз –ўзини бошқариш механизмига қаршилик қилса, иқтисодий усуллар улардан фаол фойдаланишни рағбатлантиради.

Иқтисодиётни тартибга солиш ва қўллаб қуватлашнинг иқтисодий усуллари қуйдагилар киради.

- бюджет – солиқ сиёсати;
- пул –кредит сиёсати;
- ташқи иқтисодий фаолиятни муқобиллаштириш;
- иқтисодий режалаштириш, дастурлаш ҳамда истиқболни белгилаш.

Бюджет - солиқ тизими хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини давлат тамонидан бевосита тартибга солишнинг самарали дастакларидан бири ҳисобланади. Давлат бюджетининг харажатлар қисми орқали даромадларни қайта тақсимлаш, қишлоқ хўжалиги соҳасида фан – техника тараққиёти ютуқларини жорий этиш ва илмий тадқиқотлар олиб бориш, аграр иқтисодиётнинг муҳим тармоқларига давлат инвестицияларини йўналтириш ҳамда қишлоқда ижтимоий инфратузилмаларни барпо этиш мумкин бўлади.

Солиқ тизими орқали қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолиятини рағбатлантириш (солиқ имтиёзлар ва бошқ.) амалга оширилади. Чунки, прогрессив солиқ тизимидан нотўғри фойдаланиш, яъни унинг меъёрини ҳаддан ташқари ошириб юбориш иқтисодий тараққиётга салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Бу, биринчи навбатда, юқори унум билан меҳнат қилиш ва юқори даромад олишга бўлган манфаатни, инвестицияларга бўлган рағбатни йўққа чиқиши билан изоҳланади.

Пул – кредит тизими давлатнинг қишлоқ хўжалигига билвосита таъсир кўрсатиш усулларида биридир. Пул – кредит тизими орқали:

- мақсадли кредитлар бериш;
- кредит беришнинг юқори чегараларини белгилаш;
- банк фоизларининг даражаси устидан бевосита назорат ўрнатиш;
- кредитлар бўйича фоиз ставкаларини тартибга солиш;
- тижорат банкларини қайта молиялаш меъёрларини тартибга солиш каби иқтисодий рағбатлантириш чоралари қўлланилади.

Иқтисодий режалаштириш, дастурлаш ҳамда истиқболни белгилаш (прогнозлаш) орқали давлат иқтисодий жараёнларга билвосита таъсир кўрсатади ва улар хусусий тармоқ субъектлари учун тавсия мазмунига эгадир. Давлат истиқболни башорат қилиш орқали келгусида кўзда тутилган вазифаларсамарали амалга оширилишнинг оптимал вариантларини изласа, иқтисодий дастурлар орқали маълум бир тармоқ, ҳудуд ёки устувор вазифаларни ривожлантириш масалаларини ҳал этади.

Давлат ўзининг реал ҳокимияти кучидан фойдаланган ҳолда қишлоқ хўжалигини маъмурий усуллар ёрдамида тартибга солса, иқтисодий ёки институционал усуллар ёрдамида уларни қўллаб – қувватлаш чораларини амалга оширади. Эркин бозор муносабатлари ривожланиб бораётган ҳозирги шароитда давлатнинг маъмурий усуллар ёрдамида тартибга солиш даражаси камайиб боради. Аммо, унинг аҳамияти сақланиб қолади. Негаки, хусусий мулк ва тадбиркорлик эркинлиги дахлсизлигини ҳимоялаш монополияни чеклаш, қонун устуворлигини таъминлаш, экологик мувозанатни сақлаб туриш каби муҳим тадбирларни фақатгина кучли давлат ҳокимияти ва маъмурий усуллар орқалигини таъминлаш мумкин.

Шу билан бирга иқтисодий ва институционал усуллар орқали фермер хўжаликларини қўллаб – қувватлаш кўпроқ аҳамият касб этиб бораверади.

Давлатнинг қишлоқ хўжалигини тартибга солиш ва қўллаб – қувватлаш тадбирлари илмий – амалий жиҳатдан асосланган ҳамда ижобий натижаларни таъминлашга йўналтирилган бўлсагина ўз самарасини беради.

15.3. Ўзбекистон Республикасининг аграр сиёсати ва уни такомиллаштириш йўллари

Ўзбекистонда амалга оширилаётган давлат аграр сиёсати биринчи навбатда мамлакатда мустаҳкам озиқ – овқат базасини, ер ва сувдан оқилона фойдаланиш шарт – шароитларини яратиш, мулкчиликда давлат монополиясини кескин чеклаш ва хусусий мулк эгаллиги ҳамда мулкчиликнинг бошқа шакллариغا кенг йўл очиш, турли мулкчилик шаклидаги қишлоқ хўжалиги корхоналарига тенг ривожланишига эришиш ва уларни ҳар томонлама қўллаб – қувватлаш масалаларига қаратилган.

Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб – қувватлаш борасида қуйидаги ишлар амалга оширилмоқда:

- қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолиятининг меъёрий – ҳуқуқий негизини такомиллаштириш;
- қонунда кўрсатилган ҳуқуқлари бузилишига йўл қўймаслик;
- уларнинг ички фаолиятига аралашувнинг ҳар қандай кўринишига йўл қўймаслик;

• қишлоқ хўжалигида мақбул баҳо сиёсатини юритиш, доимий равишда қишлоқ хўжалиги ва саноат товарлар орасидаги баҳолар паритетини сақлаб бориш;

• даромадлар пасайиб кетишига йўл қўймаслик;

• илғор технология ва техникалар билан таъминлаш тизимини такомиллаштириш;

• фкоралар тадбиркорлик фаолияти билан эркин шуғулланишлари ва ундан манфаатдорлигининг кафолатлари ва шароитларини таъминлаш, уларнинг ишбилармонлик фаоллигини ошириш ҳамда қонуний ҳуқуқлари ва манфаатларини муҳофаза қилиш;

• молия – кредит тизимини такомиллаштириш ҳамда корхоналарнинг кредит манбалари ва сармояларидан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш;

• ишлаб чиқаришга хизмат кўрсатувчи инфратузилмаларни кенгайтириш ва ривожлантириш;

• улгуржи ва майда улгуржи савдони ривожлантириш, корхоналарнинг хомашё, ахборотлар ва технологиялардан эркин ва ўрта бизнес корхоналари томонидан ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларни ияки ва ташқи бозорларда сотиш тизимини такомиллаштириш;

• қишлоқ хўжалиги ҳисоби ва таҳлили тизимини такомиллаштириш, улар учун давлат статистика, бухгалтерия ва солиқ ҳисоботининг соддалаштирилган тартибини жорий этиш;

• кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини ривожлантириш;

• пул – кредит тизимининг барқарор фаолиятини таъминлаш учун суғурта тизими аҳамиятини ошириш;

• Ерга мулкчилик, ер ва сувдан самарали фойдаланиш механизмини шакллантириш.

Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигини тартибга солиш, мувофиқлаштириш ва қўллаб – қувватлаш ишлари билан тегишли давлат бошқаруви органлари, Қишлоқ ва сув хўжалиги Вазирлиги, Деҳқон ва фермер хўжаликлари уюшмаси ҳамда бошқа тузилмалар шуғулланадилар. Деҳқон ва фермер хўжаликларини қўллаб – қувватлаш жамғармаси, Бизнес – фонд, Бандликка кўмаклашиш жамғармаси, тижорат банклари, “Мадад”, “Биржасавдосуғурта”, “Агросуғурта” суғурта агентликлари ва бошқа институционал тузилмалар корхоналарга бизнес-режа тузиш, имтиёзли кредитлар олиш ва уларни амалга оширишга кўмаклашадилар. Бунда тижорат банклари, турли жамғармалар имтиёзли кредит ажратиш билан ёрдам берса, суғурта агентликлари кредит хатари ва бошқа фавқулодда ҳолатлардан суғурталайди.

Қишлоқ хўжалигида ислохатларнинг ҳуқуқий – меъёрий базасини яратиш корхоналарнинг иқтисодий эркинлигини таъминлаш ҳамда уларнинг

қонуний бизнес билан шуғулланишларига имкон берувчи ҳуқуқлари ва имтиёзларини кафолатлашнинг энг муҳим шартларидан бири ҳисобланади.

Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги қархоналари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш ва мувофиқлаштириш борасида мусахкам ҳуқуқий – меъёрий асос яратилган. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, “Фуқоралик Кодекси”, “Ер кодекси”, “Солиқ Кодекси”, “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги, “Ширкат хўжалиги тўғрисида”ги, “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги, “Деҳқон хўжалиги тўғрисида”ги қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг бир қатор фармонлари ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ҳамда бошқа меъёрий ҳужжатлар республикамизда қишлоқ хўжалиги қархоналари фаолиятининг турли жиҳатларини тартибга солиб туради ва уларнинг хўжалик фаолиятига давлат органлари ва ташкилотларнинг ҳамда бошқа органлар ва ташкилотларнинг, улар мансабдор шахсларнинг аралашувиغا йўл қўйилмайди. Давлат тадбиркорларнинг эркинлиги, ҳуқуқларини ҳимоя қилади ва уларнинг фаолиятига асоссиз аралашувларни чеклаб туради.

Республикамиз қишлоқ хўжалигида хусусий тадбиркорликни кенг ривожлантириш мақсадида фермер хўжаликларининг ҳуқуқларини ва қонуний манфаатларини муҳофаза қилиш борасида муайян ишлар амалга оширилмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги қонунининг 29- моддаси: “Давлат қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштириш ва уни реализация қилиш билан шуғулланувчи фермер хўжаликларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишини кафолатлайди”, - деб эътироф этилган.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 22 августдаги 347- сонли “Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш ҳамда ҳисобга қўйиш тизимини такомиллаштириш тўғрисида”ги қарори билан тадбиркорлик субъектларини, жумладан, фермер хўжаликларини давлат рўйхатига олиш ва ҳисобга қўйишнинг енгиллаштирилган тадбири жорий этилди. Унга кўра, тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатига олиш “бир йўла” тамойили асосида, уларни автоматик тарзда ҳисобга қўйиш билан амалга оширилади. Қарорга мувофиқ туман ҳокимиятлари таркибида давлат рўйхатига олиш бўйича махсус хизмат ташкил этилган бўлиб, унинг ходимлари тадбиркорларни давлат рўйхатидан ўтказиш билан боғлиқ барча ҳужжатларни таёрлаш, уларни йўл фонди, меҳнат, бандлик ва ижтимоий таъминот бўлими, солиқ ҳамда статистика органларида ҳисобга қўйиш ишларини ўзлари амалга оширадilar.

Фермер хўжалигини ер ижроси билан боғлиқ барча ҳужжатлар тайёр бўлган тақдирда давлат рўйхатига олишнинг умумий муддати (ички ишлар бўлиmidан муҳр ҳамда бурчак штампини таёрлашга рухсат олишни ҳам қўшиб ҳисобланганда) 12 кундан ошмаслиги лозим.

Кузаткичларнинг кўрсатишича, фермер хўжалиklarини давлат рўйхатига олишнинг бу енгиллаштирилган тартиби жорий этилиши муҳим аҳамиятга эга бўлди. Чунки, қарор қабул қилинганга қадар фермер хўжалиги ташкил этиш истагида бўлган фуқораларни рўйхатга олиш ишлари асоссиз равишда, туцрли маъмуриятчилик ва сансоларлик туфайли чўзиб юборилар эди.

Фермер хўжалиklари қонунда белгилаб берилган тартибда ҳисоб ва ҳисобот ишларини юритадилар. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 23 февралдаги “Кичик ва ўрта бизнес корхоналаручун ҳисоботлар юритилишини қисқартириш ҳамда соддалаштириш чора – тадбирлари тўғрисида”ги 65 – сонли қарорига мувофиқ 2000 йилнинг 1- чорагидан фермер хўжалиklари учун максимал қисқартирилган ва соддалаштирилган ҳисоб шакли ҳамда уни тақдим этиш белгилаб берилган.

Республикада фермер хўжалиklarини ҳуқуқий жихатдан ҳимоя қилиш билан бир қаторда уларни иқтисодий дастаклар орқали ҳар томонлама рағбатлантириш чоралари ҳам амалга оширилмоқда. Давлатнинг иқтисодий рағбатлантириш чоралари қуйдаги механизмлардан ташкил топади :

- молия – киридит тизими орқали қўллаб- қувватлаш;
- табақаланган ва имтиёзли солиқ тизимидан фойдаланиш;
- баҳолар паритетини сақлаш;
- ташқи иқтисодий фаолиятни рағбатлантириш ва бошқалар.

Давлатнинг фермер хўжалиklари фаолиятини иқтисодий дастаклар орқали қўллаб – қувватлаш чоралари фермер хўжалиklarининг ривожланишига қулай шарт – шароитлар яратиш мақсадида давлат томонидан бериладиган иқтисодий рағбатлантириш чораларидан ташкил топади. Бундай чора-тадбирлар сарасига солиқлар тўлашда енгилликлар бериш, имтиёзли шартлар ва фоизларда кредитлар бериш, давлат буюртмаси бўйича харид қилинадиган маҳсулотларга кафилланган баҳолар белгилаш, экспорт-инпорт операцияларида қулай тарифлар ва тўловлар ўрнатиш каби иқтисодий дастаклар киради.

Фермер хўжалиklарига солиқ тўлашда сезиларли енгилликлар жорий этилган. Амалдаги қонунчиликка мувофиқ улар дастлаб ташкил этилганидан бошлаб 2 йил мобайнида ягона ер солиғи тўлашдан озод этилган. Кейинги йилларда эса улар бошқа қишлоқ хўжалиги корхоналари билан тенг шароитларда ер майдонининг жойлашган ўрни ва тупроқнинг унимдорлиги даражасидан келиб чиқиб белгиланадиган балл-бонитетлар асосида ягона ер солиғи тўлайдилар.

Фермер хўжалиklarини молия-кредит тизими орқали қўллаб-қувватлаш биринчи навбатда имтиёзли кредит бериш механизмини қўллаш ҳамда кафолатлаш жараёнини ривожлантириш билан характерланади. Ҳозирги кунда “Кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш давлат

дастури” доирасида деҳқон ва фермер хўжаликларига давлат маблағлари, тижорат банкларининг имтиёзли жамғармаси ҳамда айнан шу мақсадлар учун ташкил этилган бюджетдан ташқари жамғармалар маблағлари ҳисобидан имтиёзли кредитлар бериш амалда қўлланмоқда. Бундай имтиёзли кредитлар учун фоиз тўловлари Марказий банк (МБ) томонидан қатъий белгиланиб, МБ қайта молиялаш ставкасининг 50 фоизидан юқори бўлмайди. Шунингдек, деҳқон ва фермер хўжаликлари учун кредитнинг гаров таъминотини яратишда давлат ёки бюджетдан ташқари жамғармаларнинг кафолат тизимини яратишга ҳам эътибор берилмоқда.

Давлатнинг фермер хўжаликлари ривожланишига кўмаклашувчи институционал ва инфратузилмаларни қўллаб-қувватлаши муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу вазифани амалга ошириш фермер хўжаликларига моддий – техник ресурсларини этказиб берувчи, маҳсулотларни сақлаш, ташиш, қайта ишлаш ва сотишга кўмаклашувчи хизмат кўрсатувчи корхоналар тормоғини яратиш, банк, молия ва қимматли қоғозлар бозори, фонд биржалари ва ярмаркалар, ахборот-маслаҳат марказлари ҳамда фермерлар манфаатларини ҳимоя қилувчи уюшмалар, фондларни ташкил этиш ва уларни ривожлантириш учун қулай шароитларни яратишни назарда тутлади. Давлат бу йўл билан фермерликни ривожини билвосита қўллаб-қувватлайди. Кейинги йилларда бу йўналишда бир қатор муҳим қарорлар қабул қилинди ва амалга оширилмоқда. Хусусан, Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 5 январдаги 8-сонли қарорига мувофиқ фермер хўжаликларига айлантирилаётган хўжаликлар ҳудудида барпо этилаётган бозор инфратузилмаси объектларининг ишлаб чиқариш, молиявий ва моддий – техника базасини ривожлантиришни рағбатлантириш мақсадида фермер хўжаликларини минерал ўғитлар ва ёнилғи – мойлаш материаллари билан таъминлаш бўйича бўлинмалар мулк солиғи ва ер солиғи тўлашдан, сувдан фойдаланувчилар уюшмалари хизматлари қўшилган қиймат солиғи, фойда ва мулк солиғи ҳисобланиши ва тўланишидан 2 йилдан муддатга озод қилинди.

Фермер хўжаликлари сифатида қайта ташкил этилаётган қишлоқ хўжалиги корхоналари ҳудудида тузилаётган муқобил машина – трактор парклари солиғ солиш шартлари ва қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларга кўрсатилаётган хизматлар (ер хайдаш, экиш, ишлаб бериш, ҳосилни йиғиштириш ва бошқалар) учун ҳисоб – китоблар бўйича “Ўзагротмашсервис” уюшмаси вилоят бирлашмаларининг машина – трактор паркларига тенглаштирилди. Шунингдек, фермерлар ва бошқа қишлоқ хўжалиги корхоналарига лизинг хизмати кўрсатувчи корхоналарга ҳам бир қатор имтиёзлар берилган хусусан, Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 2 ноябрдаги “Қишлоқни лизинг шартларида қишлоқ хўжалик техникаси билан таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 424-сонли қарори билан “Ўзқишлоқхўжаликмаш-холдинг” компанияси корхоналари томонидан замонавий қишлоқ хўжалик техникасини фермерларга ва бошқа

қишлоқ хўжалиги корхоналарига камида 7 йиллик муддат билан лизингга бериш ва компанияси даромади (маржаси) нинг имтиёзли ставкаси Марказий банк қайта молиялаштириш ставкасининг 50 фоизидан юқори бўлмаслиги белгилаб қўйилди. Бунда тракторлар ва ўрим-йиғим техникаси қийматининг 15 фоизи аванс сифатида фермер хўжаликлари томонидан ўз маблағлари ҳисобига ва қолган 85 фоизи “Қишлоқ хўжалигини техника билан таъминлашни давлат томонидан қўллаб – қувватлаш жамғармаси” қарз асосида берадиган маблағлар ҳисобига маблағ билан молиявий таъминланади. Кичик ва ўрта бизнесни замонавий технология, ускиналар билан жиҳозлашда, шунингдек, мамлакатимизнинг ишлаб чиқарувчилари томонидан таёрлаб чиқарилган асбоб-ускина ва техникаларини сотишда лизинг фаолияти ролини ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 28 августдаги “лизинг фаолиятини ривожлантиришни янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони билан 2002 йилнинг 1 сентябридан бошлаб лизинг тўловлари қўшилган қиймат солиғидан, лизингга бериш учун Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб келадиган технология ускиналари вакил банкнинг тегишли тасдиғи мавжуд бўлган тағдирда божхона тўловидан ва қўшилган қиймат солиғидан озод қилинди. Шу билан бирга, лизинг оладиган хўжалик юритувчи субъектлар лизингга берилган мулкка солиқ тўлашдан лизинг шартномаси амал қиладиган муддатгача озод қилинадиган ва лизинг берувчини солиққа тортишда у лизингга бериш учун мулк харид қилишга олган кредитлар фоизи ҳамда белгиланган бошқа тўловларнинг суммаси унинг жами даромадидан чегириб ташланадиган бўлди. Бунинг ижобий томони шундаки, эндиликда фермерлар бир тамондан, замонавий қишлоқ хўжалиги техникаларини анча енгил шартларда ва арзон тўловлар эвазига лизингга олиш имкониятига эга бўлсалар, иккинчи тамондан, лизинг берадиган корхоналар ҳам лизинг хизмати сифати ва самарадорлигини муайян даражада оширишга муваффақ бўладилар.

Қисқача хулоса

Ишлаб чиқаришнинг барқарор ривожланишини таъминлаш мамлакат иқтисодий сиёсатнинг устивор йўналишидир. Бозор иқтисодиёти ишлаб чиқаришнинг давлат тамонидан тартибга олиниб турилишини талаб қилади. Бозор шароитида ишлаб чиқариш давлат тамонидан иқтисодий дастаклар ёрдамида тартибга солиниб турилади.

Қишлоқ хўжалиги ўз хусусиятларига кўра давлат томонидан тартибга солиниб туришга айниқса муҳтож. Гап шундаки, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш билан жуда кўплаб корхоналар шуғулланади. Натижада маълум маънода идеал рақобат муҳити вужудга келади. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг табиий муҳитга

боғлиқлиги ҳам давлат тамонидан аралашувни талаб қилади. Акс ҳолда жуда кўплаб корхоналар ишлаб чиқариш натижаларига кўра, зара кўриши мумкин.

Қишлоқ хўжалигига давлат жуда кўп дастаклар орқали таъсир кўрсатади. Давлат тамонидан ишлаб чиқаришни тартибга солиш жараёни йилдан-йилга такомиллаштирилиб борилмоқда.

Таянч иборалар

Дотация, лизинг, суғурта, солиқ имтиёзи, аванс, ер солиғи, мулк солиғи, интенсификация ва экстенсив ривожланиш, фан-техника тараққиёти, чекланганлик, нарх, иқтисодий дастаклар, баҳонинг функциялари, ишлаб чиқариш харажатлари, таннарх, харажатлар калькуляцияси, асосий маҳсулот, қўшимча маҳсулот, ёндош маҳсулот, тежамкорлик, фонд қайтими, фонд сифими, фонд билан таъминланиш ва қуролланиш, айланма фондлар, айланма маблағлар, самарадорлик коэффициенти, асосий фондларнинг эскириши, жисмоний эскириш, амортизация, маънавий эскириш, меҳнат ресурслари, меҳнатни қуролланиш даражаси, миграция, меҳнат унумдорлиги, ишбилармонлик, ер ва сув фонди, механизациялаштириш, химиялаштириш, автоматлаштириш, баҳолар паритети, агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқларни мутоносиб ривожлантириш, маҳсулот сифати, агросаноат интеграцияси, аграр сиёсат, агросаноат мажмуаси, иқтисодиёт, агросаноат мажмуаси таркиби, агросаноат мажмуасининг соҳалари, инфратузилма, ишлаб чиқариш инфратузилмаси, ижтимоий инфратузилмаси, фаннинг предмети, усуллари, вазифалари, иқтисодий қонунлар, иқтисодий муҳит, ҳудуд иқтисодиёти, тармоқларнинг мутоносиб ривожланиши, ижтимоий масалалар, аҳоли турмуш даражаси, иқтисодий самара, ижтимоий самара, ишлаб чиқаришни интенсификациялаштириш, барқарор иқтисодий ривожланиш, ишлаб чиқариш жараёнларини фонд, фонда қайтими, билан таъминланиш даражаси, иқтисодий кўрсаткичлар, ялпи ички маҳсулот, хусусий тадбиркорлик, импорт, экспорт, миграция, қишлоқ хўжалиги, қайта ишлаш саноати, саклаш корхоналари, кимё саноати, чорвачилик, асаларичилик, балиқчилик, пиллачилик, омухта ем саноати, моддий рағбатлантириш, касбий малака, ҳосилдорлик, маҳсулдорлик, натурал кўрсаткичлар.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Қишлоқ хўжалигини давлат тамонидан тартибга солиб туриш ва қўллаб-қувватлашнинг моҳияти ва зарурати нимада?
2. Давлатнинг иқтисодий функциялари, қишлоқ хўжалигини давлат тамонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш соҳасидаги вазифалари нималардан иборат?

3. Аграр сиёсат нима? Ўзбекистонда аграр сиёсатни такомиллаштириш йўллари нималарга асосланади

Адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: -Т.: Ўзбекистон 1999
2. Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси.-Т.: Адолат, 1999.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Дехқон хўжалиги тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.
6. Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришга оид қонун, ҳукумат қарорлари ва меъёрий ҳужжатлар тўплами.-Т.: Ўқитувчи, 1998.
7. Каримов И. А. Ўзбекистон буюк келажак сари.-Т.: Ўзбекистон, 1999.
8. Каримов И. А. Қишлоқ хўжалиги тарақиёти – тўкин ҳаёт манбаи. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
9. Қаюмов Ф. Қ. Эффективность АПК в условиях перехода к рынку: Общие и региональные проблемы. – М.: ИПО «Полигран», 1992.
10. Серова Е. В. Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. – М.: ГУ ВШЭ, 1999.
11. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики Колл. Авт.: Р. А. Алимов, А. К. Бедринцев, А. Ф. Расулов и др.// Под ред. А.Х. Хикматова. – Т.: Ўзбекистон, 2001.- 352 б.
12. Хакимов Р., Отакулов М., Юсупов Э., Юсупов М.С. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. – (Ўқув кўлланма) Т., ТДИУ, 2004.-160 б.
13. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Беркинов Б.Б., Хакимов Р., Юсупов М.С., Орипов М.А., Ўроқов Н.И. - Дехқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди – (Ўқув кўлланма) –Т.: ТДИУ, 2004. – 176 б.
14. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Турсунхўжаев Т.Л., Тўрахўжаев Т.И., Ҳакимов Р.Х., Ўроқов Н.И, Арипов И.М. -Жаҳон қишлоқ хўжалиги. – (Ўқув кўлланма) – Т.: ТДИУ, 2004. – 128 б.
15. Абдуғаниев А., Абдуғаниев А.А. – Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти – (дарслик). – Т.: ТДИУ, 2004. – 304 б.
16. Экономика отраслей АПК / И.А.Минаков, Н.И.Куликов, О.В.Соколов и др.; Под ред. И.А.Минакова. – М.: КолосС, 2004. – 464с.- (Учебники и учеб. пособия для студентов высш. учун. заведений).
17. Республика Узбекистан: Энциклопедический справочник. Н . Тухлиев, А. Кременцова. Т., Гос. Науч. Изд-во «Ўзбекистон миллий энциклопедия», 2001.

18. Раскин И.И, Раскин Л. И. АПК: производство и первичная переработка хлопка. –Т.: Мехнат, 1986
19. Папов Н. А. экономика сельского хозяйства: учебник. М.: Дело и Сервис, 2000.
20. Рябушкин.Т.В., Дадашев.А.З. Трудовые ресурсы и эффективность производства. –М.: Знание, 1981.

Интернет сайдлари:

1. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве. Учебник. 2004, <http://textbook.ru/catalogue/book/33320.html>
2. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве, Академия, 2003, <http://rbip.bookchamber.ru/description7897.htm>
3. Н.А. Попов «Основы рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства», М: Тандем /ЭКМОС, 2002, <http://family.taukita.ru/item22219310.html>
4. Н.А.Попов. Экономика отраслей АПК. Курс лекций, 2002, <http://shopper.h1.ru/books.shtml?topic=935&page=1>
5. Н.Я.Коваленко, Экономика сельского хозяйства, М.: «ЮРКНИГА», 2004, <http://web.book.ru/cgi-bin/book.pl?page=4&book=88899>
6. www.bearingpoint.uz

16-мавзу. АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИДА МОЛИЯ – КРЕДИТ ТИЗИМИНИНГ АМАЛ ҚИЛИШ МЕХАНИЗМИ

16.1. Агросаноат мажмуаси молия-кредит тизимининг моҳияти ва хусусиятлари

16.2. Қишлоқ хўжалигини кредитлаш усуллари, шакллари ва уларнинг манбалари

16.3. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни молиялаштиришнинг бошқа манбалари ва улардан самарали фойдаланиш

16.1. Агросаноат мажмуаси молия-кредит тизимининг моҳияти ва хусусиятлари

Молия – кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш шароитларини таъминлаш ҳамда давлатнинг ўз олдига қўцган мақсади ва вазифаларини амалга ошириш мақсадида марказлаштирилган ва марказлаштирилмаган пул жамғармаларини шакллантириш, тақсимлаш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ иқтисодий муносабатларни ўзида акс эттирувчи тизим. Марказлаштирилган молия деганда давлат бюджети тизими ва ҳукуматнинг бюджетдан ташқари жамғармаларида жамланадиган пул маблағларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ иқтисодий муносабатлар тушинилса, марказлаштирилмаган молия корхоналар пул жамғармаларининг доиравий айланиши билан боғлиқ муносабатларни ўз ичига олади.

Молия пул муносабатларининг ажралмас қисми ҳисобланади ва шу туфайли унинг иқтисодий тизимдаги роли ва аҳамияти пул муносабатларининг шаклланиш даражасига боғлиқ бўлади. Ўзининг моддий мазмунига кўра, молия мамлакатнинг молиявий ресурсларни ташкил этувчи мақсадли пул маблағлари жамғармасини ифода этади.

Молия:

- товар моддий қийматликларни харит этиш, маҳсулот, иш ва хизматларни реализация қилиш жараёнидаги корхоналар ўртасида;

- марказлашган пул маблағлари жамғармаларини шаллантириш ва улардан фойдаланиш юзасидан корхоналар билан юқори ташкилотлар ўртасида;

- бюджет тизимига солиқлар тўлаш ва харажатларни молиялаштириш жараёнида корхоналар билан давлат ўртасида;

- тўловларни амалда ошириш ва ресурслар харид этишда корхоналар, уй хўжалиги ва бюджетдан ташқари жамғармалар ўртасида;

- бюджет тизимининг алоҳида бўғинлари ўртасида;

- суғурта ҳолатлари вужудга келганда зарарларни қоплаш ва суғурта тўловларини амалга оширишда корхоналар, уй хўжалиги ва суғурта

органлари ўртасида вужудга келадиган пул муносабатларини акс эттиради;

Пул маблағлари ҳосил бўлишининг асосий моддий манбаи бўлиб мамлакатнинг миллий дорамади – янгитдан яратилган қиймат ёки ялпи ички маҳсулотдан ишлаб чиқариш жараёнида истеъмол қилинган ишлаб чиқариш воситалари ва меҳнат қуролиларининг чегириб ташланган қисми хизматқилди ва айнан у миллий даромаднинг яратилиши ва ундан фойдаланиш орасида боғловчи бўғин хизматини ўтайди.

Молия ва кредит ўзаро боғланган категориялар бўлиб, улар ёрдамида корхоналарнинг кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш жараёнида пул жамғармалари доиравий айланиши таъминланади.

Кредит банк тизими ва ихтисослашган молия-кредит муассасалари орқали ссуда жамғармасининг ҳаракатини ифодалайди. Молия-кредит тизимининг тақсимловчи, назорат қилувчи, тартибга солувчи ва барқарорлаштирувчи функциялари мавжуд.

Қишлоқ хўжалиги корхоналари молиясининг моҳияти биринчи навбатда қишлоқ хўжалигининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқади. Қишлоқ хўжалигида ер, чорва моллари ва бошқа табиий бойликлардан ишлаб чиқариш жараёнига жалб этилган бўлиб, бу унинг иқтисодиётнинг бошқа тармоқларидан фарқланишига сабаб бўлади. Хусусан, қишлоқ хўжалигида асосий ишлаб чиқариш воситаси бўлган ер бошқа асосий воситалар сингари эскирмайди (амортизация қилинмайди) ва шу туфайли маҳсулот таннархини шакллантиришда иштирок этмайди. Шу билан бир вақтда ер участкаларининг табиий унумдорлик даражаси ва жойлашган ўрни қишлоқ хўжалиги корхоналари дифференциал даромад (рента) ҳосил бўлишига сабаб бўлади.

Қишлоқ хўжалиги асосий ишлаб чиқариш фондларининг аҳамиятли қисмини маҳсулотлар ва ишчиҳайвонлар ташкил этади. Аммо, уларни такрор ишлаб чиқариш жараёни бевосита қишлоқ хўжалигининг ўзида амалга оширилади. Ер сингари маҳсулодор чорва молларига нисбатан ҳам амортизация ҳисобланмайди ва у маҳсулот таннархи шаклланишида иштирок этмайди.

Қишлоқ хўжалигида ишлатиладиган кўпгина хомашё ва материаллар бевосита корхонанинг ўзида яратилади. Яратилган маҳсулотнинг маълум бир қисми (подани тўлдириш учун ёш моллар, уруғлик, чорва моллари учун озиқа, маҳаллий ўғит сифатида гўнг ва бошқа.) реализация қилинмай, корхонанинг ўзида такрор ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланиш учун олиб қолинади.

Чорва молларини боқиш ва ўсимликларни парваришлаш ишлаб чиқариш жараёнига авансланган айланма маблағларнинг узоқ вақт давомида айланишини талаб этади. Ўсимликчиликда у бир йилгача, чорвачиликда эса 9 ойгача давом этади. Бунинг натижасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг асосий қисми йил охирида (асосан чоракда)

реализация қилинади ва пул тушумининг бир маромда айланишига имкон бермайди. Бу эса хўжаликнинг якуний молиявий натижаларини фақатгина йил якунига кўра аниқлашни тақоза этади.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг табиий – иқлимий шарт – шароитларга боғлиқлиги ҳосилсизлик, сув тошқини, қурғоқчилик ва бошқа табиий офатлар таъсирига қарши корхоналарнинг моддий ва пул захира фондларини яратишни тақазо қилади.

16.2. Қишлоқ хўжалигини кредитлаш усуллари, шакллари ва уларнинг манбалари

Қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолиятини молиялаштиришда ўз маблағлари етарли бўлмаган ҳолатларда четдан қарзга маблағлари етарли бўлмаган ҳолатларда четдан қарзга маблағ жалб этишга тўғри келади. Четдан жалб этиладиган қарз маблағлари қуйидаги манбалар эвазига бўлиши мумкин:

1. Тижорат банкларининг кредитлари;
2. Бюджетдан ташқари жамғармаларнинг кредитлари;
3. Ҳалқаро молия ташкилотларининг маблағлари (тижорат банклари лойиҳалари орқали);
4. Давлат бюджетининг маблағлари ҳисобидан кредитлар;
5. Кредит иттифоқлари ва бошқа кредит берувчи субъектлар кредитлари.

Тижорат банклари томонидан қишлоқ хўжалиги корхоналарини кредитлаш улар фаолиятини молиялаштиришнинг энг муҳим манбалардан бири ҳисобланади. У қишлоқ хўжалиги корхонаси ва кредит ташкилоти ўртасида тегишли шартномавий муносабатларни шакллантириш орқали ўрнатиладиган молиявий муносабатдир. Бу муносабатларнинг марказий бўғини кредит шартномаси бўлиб, у ссуданинг таъминланганлиги, кредитлар ўз вақтида фоизи билан қайтарилишининг ҳуқуқий асосларини таъминлайди.

Тижорат банклари томонидан кредит бериш муддатлилик, қайтаришлик, тўловлилик ва таъминланганлик тамойиллари асосида амалга оширилади.

Муддатлилик тамойили шуни билдирадики, кредитлар тақдим этиш муддатига кўра қисқа, ўрта ва узоқ муддатлига ажратилади.

Қисқа муддатли кредитлар, одатда, жорий ишлаб чиқаришни айланма маблағлар билан таъминлаш мақсадида, нисбатан юқори фоизларда ва бир йилгача муддатда қайтариш шарти билан берилади.

Ўрта муддатли кредитлар бир йилдан беш йилгача муддатга, ишлаб чиқаришнинг хусусияти сарифланган инвестицияларни шу муддат ичида тўла қоплаш имконини берадиган соҳаларга берилади.

Узоқ муддатли кредитлар беш йилдан кўп муддатга, инвестицион лойиҳаларини молиялаштириш учун, одатда, ишлаб чиқаришни техник қуrollантириш, қайта қуриш ва капитал таъмирлаш мақсадларига берилади.

Қайтаришлик тамойили қарздорнинг кредитни тўлиқ хажмда кредиторга қайтариши бўйича жавобгарлигини англатади.

Тўловлилик тамойилига кўра, кредитлар қарздорга маълум бир фоиз тўловларини тўлаш шарти билан берилади. Қарздорнинг кредитдан фойдаланганлик учун тўлайдиган фоиз тўловлари кредит муассасасининг даромадини ташкил этади.

Таъминланганлик тамойили кредитлаш шартларига кўра, қарздор кредиторга кредитни қайтариш кафолатини таъминлаши лозимлигидан келиб чиқади. Чунки, қарздор кредитни қайтаришдан бош тортганда, кредитор қариздорнинг (ёки унга кафолат, кафиллик берган юридик шахснинг) мол – мулкдан тегишли миқдордаги маблағларни ўз тасарруфига олиш имкониятига эга бўлиш керак. Банклар ўзлари билан доимий алоқага эга бўлган, банк ҳисоб рақмида мунтазам пул оқими мавжуд, яхши обрў ва кредит тарихига эга қарз олувчиларга, бу таъминот турларини талаб қилмай, бланкали (ишончли) кредит беришлари мумкин.

Банк кредитлари лойиҳанинг хусусиятига кўра, имтиёзли ёки имтиёзсиз шартларда берилиши мумкин. Имтиёзли кредитлар устивор йўналишлар учун, одатда, давлат дастурлари доирасида инвестицион лойиҳаларни молиялаштириш мақсадларига хизмат қилади.

Айрим ҳолларда давлат қишлоқ хўжалигининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб, аграр соҳада хусусий тадбиркорликни ривожлантириш мақсадида қисқа муддатли кредитларни қайтариш муддатини узайтиришга имконият яратади. Хусусан, барча хўжалик юритувчи субъектлар учун айланма маблағларни тўлдиришга бериладиган қисқа муддатли кредитлар, одатда, 1 йилгача муддатга берилса, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этиш учун фермер хўжаликларига, шунингдек, юридик шахс мақомига эга бўлган деҳқон хўжаликларига айланма маблағларни тўлдириш учун бериладиган бундай кредитлар, одатда, 2 йилдан кам бўлмаган муддатга берилади.

Аммо, фермер ва деҳқон хўжаликларининг ўз айланма маблағларини тўлдириш мақсадида, қишлоқ хўжалиги боғлиқ бўлмаган фаолияти учун олинган кредитдан фойдаланиш муддати, уни қайтариш муддати узайтирилишини ҳисобга олган ҳолда, 12 ойдан ошмаслиги керак.

Кредитлардан фойдаланганлик учун фоиз ставкалари миқдори қарз олувчи ва банк ўртасидаги ўзаро келишувга кўра, кредит шартномаси асосида белгиланади.

Кредитларни олиш учун қарз олувчилар банкка қуйидаги ҳужжатлар (кредит пакети) ни тақдим этадилар:

- кредит буюртмаси;

- қарз олувчининг банк ҳисоб варағидаги пул тушумлари тахмини (пул оқими) кўрсатилган бизнес – режаси;
- охирги ҳисобот санасига давлат солиқ хизматининг маҳаллий (туман) идораси томонидан тасдиқланган бухгалтерлик баланси;
- дебиторлик ва кредитторлик қарзлари ҳақидаги маълумотнома, шунингдек, 90 кундан ортиқ, муддатдаги қарздорликнинг солиштирма далолатномалари;
- молиявий натижалар ҳақида ҳисобот;
- таъминот шаклларида бири.

Олинган кредитни қайтармаслик хатарининг олдини олиш мақсадида қарз олувчи тез ва эркин сотилиш талабларига жавоб берадиган таъминотга эга бўлиши керак. Қарз олувчи банкка қуйидаги таъминот турларининг бирини тақдим этиш ҳуқуқига эга:

- мулк ёки қимматли қоғозлар гарови;
- банк ёки суғурта ташкилоти кафолати;
- учунчи шахснинг кафиллиги;
- суғурта компаниясининг қарз олувчи кредитни қайтара олмаслик хатарини суғурта қилгани тўғрисидаги суғурта полиси;
- фуқаролар йиғинларининг маҳалла, қишлоқ, овул Кенгашлари кафиллиги.

Кредитларнинг қайтарилиш таъминоти шаклларида бири сифатида мол – мулк гарови хизмат қилади. Ўзбекистон Республикасининг “Гаров тўғрисида”ги Қонунига мувофиқ, муомаладан чиқарилган буюмлардан ташқари, ҳар қандай мулк, шу жумладан, буюмлар ва мулкӣ ҳуқуқлар (талаблар), қимматбаҳо буюмлар, заргарлик буюмлари, эркин айирбошланадиган валюта ва бошқалар гаров предмети бўлиши мумкин.

Кредит ҳисобига сотиб олинган мулк, унинг қийматининг 80 фоизи миқдорида, мазкур кредит бўйича гаров предмети бўлиб хизмат қилиш мумкин.

Қишлоқ хўжалиги корхоналарини молия – кредит тизими орқали қўллаб-қувватлаш биринчи навбатда имтиёзли кредит бериш механизмини қўллаш ҳамда кафолатлаш жараёнини ривожлантириш билан характерланади. Ўзбекистон Республикаси вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 19 майдаги “Тижорат банкларининг кичик ва ўрта тадбиркорликни ривожлантиришда қатнашишини рағбатлантиришга доир қўшимча чора – тадбирлар тўғрисида”ги 195-сонли қарори билан тижорат банкларининг кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришга фаол қатнашишларини таъминлаш мақсадида имтиёзли кредит бериш махсус жамғармаси ташкил этилади. Жамғарма маблағлари банклар фойдасининг 25 фоизгача миқдорини ажратиш ҳисобига шакллантирилади.

Тижорат банкларининг имтиёзли кредит бериш махсус жамғармаси ресурсларини кўпайтиришига йўналтириладиган ва жамғарманинг берилган кредитлари ҳисобига олинган даромадлари даромад (фойда) солиғидан 5 йил муддатга озод қилинади. Тижорат банкларининг даромад (фойда) солиғини ҳисоблаб чиқаришда солиқ солинадиган база жисмоний шахсларнинг муддатли омонатлари (денозитлари) нинг кўпайган суммасига камайд, бунда бўшайдиган маблағларда кўрсатилган омонатлар бўйича фоиз ставкаларини оширишга мақсадли йўналтирилиши шарт.

Имтиёзли кредит бериш жамғармаси маблағлари ҳисобидан қишлоқ хўжалигига кредитлар бериш фақатгина юридик шахс мақомидаги деҳқон хўжалиги ва фермер хўжаликлариغا, муддатлари кредит берилган тадбирларнинг ўзини қоплашга муддатига боғлиқ ҳолда берилди. Чунончи:

- қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этиш учун айланма маблағларни тўлдиришга кредитлар фермер хўжаликлариغا, шунингдек, юридик шахс бўлган деҳқон хўжаликлариغا, қоидага кўра, камида 2 йил муддатга берилди;

- инвестиция лойиҳаларини маблағ билан таъминлаш учун кредитлар юридик шахс мақомига эга бўлган фермер ва деҳқон хўжаликлариغا тўлов муддатини кечиктириш ҳуқуқсиз 5 йилгача муддатга берилиши мумкин.

Жамғарма маблағлари ҳисобидан берилган кредитлардан фойдаланганлик учун фоиз ставкаси миқдори Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг қайта молиялаш бўйича кредит берилган кундаги белгиланган ставкасининг 50 фоизидан ортиқ бўлмаган миқдорда белгиланади.

Кредит шакллари билан бири микрокредитдир. Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунчилиги ва Марказий банк йўриқномаларига кўра, тижорат банклари томонидан юридик шахс мақомини олмасдан фаолият кўрсатаётган деҳқон хўжаликлариغا бериладиган микрокредитлар деганда Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг кредит бериладиган кундаги курси бўйича 5000 (беш минг) АҚШ долларига эквивалент миқдоридан ошмайдиган ҳажмда миллий ёки чет эл валютасида бериладиган кредитлар тушунилади.

Юридик шахс мақомини олиб фаолият кўрсатаётган фермер хўжаликлариغا бериладиган микрокредитлар деганда Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг курси бўйича 10000 (ўн минг) АҚШ долларига эквивалент миқдоридан ошмайдиган ҳажмда миллий ёки чет эл валютасида бериладиган кредитлар тушунилади.

Тижорат банклари микрокредитларни қарз олувчиларга шартнома асосида 3 йилгача бўлган муддатга берадилар. Микрокредитларнинг 50 фоизигача миқдори 1,5 йил (18 ой) гача бўлган муддатда қайтариш шarti билан нақд пулда берилиши мумкин.

Микрокредитлардан фойдаланганлик учун фоиз ставкалари миқдори қарз олувчи ва банк ўртасидаги ўзаро келишувга кўра, кредит шартномаси асосида, аммо Марказий банк тамонидан расман ўрнатилган, қайта молиялаш ставкасидан юқори бўлмаган миқдорда белгиланади. Имтиёзли кредит бериш жамғармаси ҳисобидан бериладиган микрокредитлар бўйича фоиз ставкалари Марказий банкнинг микрокредит берилган кундаги қайта молиялаш ставкасининг 50 фоизидан ортиқ бўлмаган миқдорда белгиланади.

Кейинги йилларда қишлоқ хўжалиги корхоналарини кредит билан таъминлаш манбалари кенгайиб, бюджетдан ташқари жамғармалар (фондлар) вужудга келмоқда. Бундай жамғармалар ўз олдига кредит бериш орқали юқори даромад олишни мақсад қилиб қўймайди, аксинча, улар иқтисодиётнинг устивор йўналишларини имтиёзли шартларда кредитлаш мақсадида шакллантиради. Бюджетдан ташқари жамғармалар ишлаб чиқаришни айланма маблағлар билан таъминлашга йўналтириладиган қисқа муддатли кредитлар беришни амалга оширмайди. Улар асосан, ўрта-ва узоқ муддатли лойиҳаларни молиялаштиришда иштирок этадилар. Бюджетдан ташқари жамғармалар, шунингдек, қишлоқ хўжалиги корхоналарини бошланғич сармоя ва микрокредитлар билан таъминлашда ҳам иштирок этмоқдалар.

Дастлабки (бошланғич) сармоясини шакллантиришга бериладиган кредитлар микрокредит шаклларида бири бўлиб унинг миқдори деҳқон хўжаликлари (юридик шахс мақомига эга бўлган) учун энг кам иш ҳақининг 300 баравари миқдоригачани ташкил этади;

“Бизнес Фонд”нинг давлат мулкани хусусийлаштиришдан тушган маблағлар ҳисобига шакллантириладиган кредит ресурсларининг камида 50 фоизи, шунингдек, деҳқон ва фермер хўжаликларини қўллаб-қувватлаш жамғармаси кредит ресурсларининг камида 50 фоизи ҳар йили микрофирмалар ва кичик корхоналар, деҳқон (юридик шахс мақомига эга бўлган) ва фермер хўжаликларининг дастлабки (бошланғич) сармоясини шакллантириш учун тижорат банкларида мақсадли кредит лизияларини очишга йўналтирилади.

Дастлабки (бошланғич) сармояни шакллантиришга кредитлар фақат янгидан очилган, давлат рўйхатидан ўтганидан кейин 6 ойдан кун бўлмаган даврда кредит олиш учун тегишли буюртмалар берган деҳқон хўжаликларига (юридик шахс мақомига эга бўлган) ва фермер хўжаликларига берилади ва у имтиёзли фоиз ставкаси асосида амалга оширилади.

Бюджетдан ташқари жамғармаларнинг кредит лизиялари ҳисобидан бериладиган кредитлар учун имтиёзли фоиз ставкаси кредитланаётган инвестицион лойиҳаларнинг йўналишидан келиб чиқиб, қуйидаги миқдорларда белгиланади:

-дастлабки (бошланғич) сармояни шакллантиришга Марказий банкнинг амалдаги қайта молиялаш ставкасининг 1/6 қисми миқдорида;

-деҳқон ва фермер хўжалиқларини ривожлантириш ва кенгайтириш, қишлоқ хўжалиғи техникасини сотиб олиш, фермерлик иншоотларини қуриш учун – Марказий банкнинг амалдаги қайта молиялаш ставкасини 1/3 қисми миқдорида;

Меҳнат билан бандликка кўмаклашиш жамғармаси ҳамда Деҳқон ва фермерларни қўллаб-қувватлаш жамғармаси кредит лизиялари ҳисобидан берилаётган кредитлар бўйича банк маржаси имтиёзли фоиз ставкасининг 50 фоизи миқдорида белгиланади.

“Бизнес-Фонд”нинг кредит лизиялари ҳисобидан дастлабки (бошланғич) сармояни шакллантиришга берилган кредитлари бўйича банк маржаси белгиланган имтиёзли фоиз ставкасининг 50 фоизи миқдорида, бошқа кредитлар бўйича эса, белгиланган имтиёзли фоиз ставкасининг 45 фоизи миқдорида белгиланади. Бунда банк маржаси ўрнатилган имтиёзли фоиз ставкалари миқдорининг ошишига олиб келмайди.

“Бизнес Фонд”кредит линиялари ҳисобидан кичик ва ўрта бизнес субъектларига кредитлар лойиханинг қопланган муддатидан келиб чиққан ҳолда 2 йилдан 5 йилгача бўлган имтиёзли даврни кўзда тутган ҳолда 10 йилгача бўлган муддатга, Деҳқон ва фермер хўжалиқларини қўллаб-қувватлаш жамғармасининг кредит линиялари ҳисобидан 3 йилгача бўлган муддатга берилади.

Бюджетдан ташқари жамғармалар кредит линиялари тҳисобидан бериладиган микрокредитлар, шу жумладан, дастлабки (бошланғич) сармояни шакллантиришга кредитлар ҳам, қайтариш муддатини узайтириш ҳуқуқисиз 3 йилгача бўлган муддатга берилади.

Деҳқон ва фермер хўжалиқларига қишлоқ хўжалиғи ишлаб чиқаришини ташкил этишга бериладиган кредитлар, шу жумладан, микрокредитлар, қоида тариқасида, 2 йилдан кам бўлмаган муддатга берилади.

Қишлоқ хўжалиғи корхоналарини молиялаштиришда хорижий кредит линияларидан фойдаланиш амалиётга кенг кириб келмоқда. Хорижий молия ташкилотлари (ЕТТБ, КФВ, ОТБ, ХМК ва бошқ.) асосан кичик ва ўрта бизнесда инвестицион лойиҳаларни молиялаштиришни амалга оширади. Бунинг учун республикада ҳар йили инвестицион дастур қабул қилинади. Дастурнинг асосий хусусияти айрим тармоқларда ва минтақаларда хорижий инвесторлар учун реал амал қилувчи имтиёзлар тизимини яратишдир.

Республикада қишлоқ хўжалиғи корхоналарини молиялаштиришнинг энг муҳим манбаларидан бири – давлат бюджетидан кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлашга ажратиладиган маблағлардир. Бу молиявий қўллаб-қувватлаш давлат мулкани хусусийлаштиришдан тушган маблағларнинг бир қисмини жалб этиш орқали амалга оширилади. Давлат

мулкни бошқариш ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш қўмитасининг махсус жамғарма ҳисоб рақамига тўпланадиган бу маблағларнинг бир қисми ҳар йили кичик бизнес ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш “Бизнес фонд”ига йўналтирилади. Шуниси диққатга сазоворки, “Бизнес фонд” фонд орқали кичик бизнесга йўналтириладиган давлат бюджети маблағлари имтиёзли шартларда, Марказий банк қайта молиялаш ставкасининг 50 фоизидан юқори бўлмаган тартибда ўрнатилади. Шунингдек, авваллари давлат тасарруфида бўлган ва давлат тасарруфидан чиқарилиб, хусусийлаштирилган кичик корхоналар, тўғридан-тўғри. Давлат мулк қўмитасининг махсус ҳисоб варағида жамланадиган маблағлардан имтиёзли шартларда кредит олиш ҳуқуқига эгадирлар.

16.3. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни молиялаштиришнинг бошқа манбалари ва улардан самарали фойдаланиш

Қишлоқ хўжалиги корхоналари ташкил топишининг дастлабки босқичида корхонани ташкил этаётган мулкдор ёки агар улар биттадан ортиқ бўлса, муассисларнинг сармояларига таянилади. Одатда, корхона мулкдорлари унинг ташкил топиши жараёнида тўланиши лозим бўлган турли тўловларни ўз сармоялари ҳисобидан амалга оширадilar.

Корхоналар ишлаб чиқаришни ташкил этишга маблағлар жалб этишда, биринчи навбатда, ўзларида мавжуд мол-мулк ва жамғармаларга мурожаат этишга ҳаракат қиладилар. Чунки, бу корхона мустақиллигини таъминлашнинг энг мақбул йўлиди.

Корхона фаолиятининг сўнгги йилларида ишлаб чиқаришни молиялаштиришда корхонанинг ўз маблағларидан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Аммо, бунинг учун корхона жорий ишлаб чиқариш харажатларини қоплашдан ташқари маълум миқдорда фойда олишга ҳам эришмоғи лозим. Дастлабки йилларда корхона иўз қувватларини кенгайтириш ва ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш мақсадида фойданинг аксарият қисмини ишлаб чиқаришга қайта молиялаштиришга ҳаракат қилади.

“Маҳсулот (иш, хизмат) таннархига киритиладиган, маҳсулотларни (ишларни, хизматларни) ишлаб чиқариш ва сотиш билан боғлиқ харажатлар таркиби ҳамда молиявий натижаларнинг шаклланиши тўғрисидага Низом”га мувофиқ корхоналарда молиявий маблағлар (пул маблағлари) нинг ҳосил бўлиш манбалари қуйидагилардан иборат:

- маҳсулот сотиш, иш ва хизматлар кўрсатишдан пул тушими;
- асосий фаолиятдан келган бошқа даромадлар (операцион даромадлар);
- фавқулодда даромадлар.

Аммо, молиявий маблағларнинг ушбу ҳосил бўлиш манбалари ҳали корхона ихтиёрида қоладиган реал даромад (фойда) ни акс эттирмайди. Чунки, келгусийилда ишлаб чиқаришга жалб этиш мумкин бўлган маблағ фақатгина йилнинг соф фойдаси ҳамда амортизация ажратмалари ҳисобига таъминланиши мумкин.

Бозор иқтисодиёти шароитида корхоналар молиявий натижаларни шакллантириш манбаларини кенгайтириш мақсадида асосий ишлаб чиқариш фаолияти натижаси бўлмиш маҳсулот сотишдан ташқари бошқа фаолият туларини ҳам олиб боришга интиладилар. Хусусан, ёрдамчи хизмат турларидан, ортиқча мол-мулкни сотишдан, давлат субсидияларидан, ҳомийларнинг ҳолисона ёрдами ва бошқа операцион даромадлар асосий фаолиятдан келган бошқа даромадлар деб юритилади.

Ҳозирги кунда корхоналар бозор иқтисодиётининг муҳим элементи ҳисобланадиган қимматли қоғозлар бозорида ҳам фаол иштирок этиб, даромад олишлари мумкин.

Молиявий фаолиятдан оладиган даромадларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

- бошқа корхоналар сармоясига улуш қўйиш натижасида келадиган даромадлар;

- акциялар бўйича дивидендлар, облигация ва бошқа қимматли қоғозлардан даромадлар;

- мол-мулкни ижарага беришдан олинган даромадлар (лизинг тўловини олиш);

- валюта ҳисоб рақамидаги курснинг ижобий фарқланиши ва сарфланган маблағларнинг қайта баҳоланишидан олинган даромадлар.

Айрим ҳолатларда фавқулодда ҳолатлар (сел, жала, ёнғин, ер силкиниши ва ҳ.к.) натижасида кўрилган зарарни қоплаш юзасидан ҳам даромад олиш мумкин ва уни фавқулодда даромадлар деб аталади.

Қишлоқ хўжалиги корхоналарини молиялаштиришда корхонанинг ички заҳиралари, яъни ўз молиявий ресурсларидан самарали фойдаланиш муҳим аҳамият касбэтади. Корхонанинг ички молиявий ресурсларидан унимли фойдаланиш биринчи навбатда корхонанинг ишлаб чиқариш самарадорлигини юксалтириш ва мавжуд ресурслардан тежамкорлик билан, оқилона фойдаланишни назарда тутаяди.

Ишлаб чиқариш салоҳиятларидан унимли фойдаланиш учун арзон ишлаб чиқариш воситалари, юқори унимли технологияларни ишлаб чиқаришга жалб этиш лозим. Бу эса фойда миқдорини кўпайтиришга, умуман, молиявий аҳвол барқарор бўлишга олиб келади.

Корхонанинг ўз молиявий ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш қуйидаги йўналишларда бўлмоғи лозим:

- хомашё ва моддий ресурслардан тежаб-тергаб, оқилона фойдаланиш;
- арзон ва юқори унимли технологиялардан фойдаланиш;

- маҳсулот таннархининг арзонлашувига эришиш ва нарх рақобати орқали юқори фойдага эришиш;
- асосий фаолият билан бирга қўшимча тармоқларни ривожлантириш;
- молиявий фонд бозорларида қиммадбаҳо қоғозлар билан савдо қилиш, сердаромад компаниялар акцияларини сотиб олиш;
- амортизация ажратмаларини ишлаб чиқаришни техник қайта қуроллантиришга йўналтириш ва бошқалар.

Бозор иқтисодиёти жорий этилиши билан корхоналарни молиялаштириш манбалари кенгайиб, молиялаштиришнинг янги, ноанъанавий турлари шаклланиб келмоқда. Бунга хусусан, лизинг, фьючерс, факторинг, овердрафт ва бошқаларни мисол қилиб келтириш мумкин.

Қишлоқ хўжалигини молиялаштиришда лизинг хизматидан фойдаланиш истикболли йўналишлардан биридир.

Лизинг – мулкни харид қилишнинг молиялашдан иборат ижара муносабатлари турларидан бири бўлиб, бунда лизинг берувчи лизинг олувчи субъектнинг топшириғига мувофиқ учинчи томон, лизинг объектини ишлаб чиқарувчи (сотувчи) билан ундан ўз маблағи ҳисобига лизинг олувчи учун мулк сотиб олиш таўғрисида шартнома тузиш мажбуриятини олади. Айни пайтда лизинг олувчи субъект зиммасига юқоридаги шартномага биноан лизинг берувчига лизинг тўловларини тўлаш мажбурияти юкланади.

“лизинг тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 14 апрелдаги қонуни ҳамда “Фуқоралик Кодекси”нинг 587-моддасида лизингга юқоридагича таъриф берилади. Лизингнинг асосан 2 тури мавжуд:

- 1) оператив лизинг;
- 2) молиявий лизинг.

Оператив лизинг – мулкни унинг хизмат муддатида кам даврга ижарага беришни назарда тутати. Ижара муддати тугагач, мулк эгасига қайтарилади ёки янги лизинг шартномаси объекти бўлиб қолади.

Молиявий лизинг – амалда узоқ муддатли кредитлаштиришнинг ўзига хос шакли ҳисобланади. Оператив лизингдан фаркли ўлароқ, молиявий лизинг мулк узоқ муддатга, одатда, тўлиқ амортизация муддатига ёки унинг катта қисмига ижара шартномаси тузилади. Молиявий лизингда ижара шартномаси тугагач, лизинг объекти лизинг олувчи томонидан сотиб олиниши ёки янги лизингшартномаси объекти бўлиши мумкин.

Лизинг эндигина иш бошлаётган ёки молиявий ҳолати ночор бўлган корхоналар учун ишлаб чиқаришни техник қуроллантиришни молиялаштиришнинг энг қулай воситаларидан бири ҳисобланади. Чунки, бунда банк кредитларидан фаркли ўлароқ, талаб этиладиган кредит қийматининг 120 фоизи миқдоридagi гаров қафолати талаб этилмайди. Гаров қафолати сифатида лизингга бериладиган мулкнинг ўзи чиқади.

Лизинг ишлаб чиқаришни техник куроллантириш ва илғор технологияларни жалб этишга ўз маблағи етишмайдиган корхоналар учун ўзларининг инвестицион лойиҳаларини молиялаштиришда муҳим омил бўлиб хизмат қилиши мумкин. Айниқса, банк кредитларидан фойдаланиш шартлари оғир бўлган, банклар узоқ муддатли инвестицион лойиҳалар учун кредитлар ажратишни кескин пасайтирган, кредит олиш ҳолатлари лизинг энг самарали молиялаштириш воситаларидан бири бўлиши мумкин.

Лизингнинг қишлоқ хўжалиги корхоналари учун афзаллиги қуйдагилардан кўринади:

-лизингга олинадиган объект қиймати бирданига эмас, бўлиб – бўлиб тўланади;

-ишлаб чиқаришга замонавий техника ва технологияларни жалб этиш ҳамда ишлаб чиқариш кўламини кенгайтириш имкони туғилади;

-лизинг объекти учун тўлов шу объектни ишлатишдан олинадиган даромад ҳисобидан тўланади.

-лизингга бериладиган мулк қўшилган қиймат солиғидан ва лизингга олинадиган мулк мол-мулк солиғидан озод этилганлиги лизинг объектининг баҳосини арзонлаштиради.

Бугунги кунда лизингни самарали жорий этишдаги мавжуд муаммолар унинг ривожланиш имкониятларини чегаралаб қўймоқда. Ушбу муаммолар бевосита лизинг фаолияти соҳасида банд бўлган ташкилотлар фаолиятини ўрганиш жараёнида кузатилмоқда. Мавжуд муаммолар таҳлили шуни кўрсатадики, улардан аксарияти лизинг соҳасида яратилган камчиликларнинг мавжудлиги ва кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш борасида мавжуд имкониятларнинг етишмаслиги билан боғлиқ.

Ҳозирги пайтда лизингга оид ҳуқуқий муносабатларни тартибга солувчи ҳуқуқий база яхши шаклланмаган. Бу эса корхоналарни бошланғич сармоя билан таъминлашнинг бири ҳисобланувчи ушбу тармоқнинг ривожланишига яхши имкон бермайди.

Республикамизда лизинг хизмати кўрсатиш билан шуғулланувчи компаниялар сонининг камлиги улар орасида соғлом рақобат муҳити шаклланишига ва охир-оқибат кўрсатилаётган лизинг хизматлари тури ва сифатининг ошишига, фоиз ставкаларининг пасайишига олиб келмаяпти. Лизинг компаниялари ташкил этишни рағбатлантириш, уларга солиқ, божхона имтиёзлари беришни давлат йўли билан қўллаб-қувватлаш унинг ривожига катта ҳисса қўшган бўлар эди.

Ҳозирги пайтда лизинг олувчи корхоналарда керакли ускунани лизингга олиш учун ахборот етишмайди. Лизинг олувчи томонидан лизинг берувчига лизинг тўловларини тайёр маҳсулот кўринишида тўлаш тартибини йўлга қўйиш ҳам бу соҳа ривожига ҳисса қўшган бўлур эди.

Қишлоқ хўжалигида фаолият кўрсатаётган корхоналар қишлоқ хўжалигининг ўзига хос хусусиятлари таъсирида доимий равшда молиявий

маблағларга эҳтиёж сезадилар. Чунки, экинларни экиш ва парваришlash даври узок давом этиб, хосилни йиғиб олгунга қадар пул тушуми бўлмайди. Бу ҳолат ишлаб чиқариш харажатларини молиялаштириш учун айланма маблағларни шакллантиришга маблағ излашни талаб этади. Бундай ҳолатларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозорида қўлланиладиган фьючерс операциялари муҳим аҳамият касб этади. Фьючерс операцияларида маҳсулотни сотиб олувчи харидор йил бошидан келгуси хосил учун бўнак (хосил қийматининг бир қисмини олдиндан тўлаб қўйиш) сифатида маблағ бериб туради. Фермер хўжалиги бўнакдан фойдаланиб, жорий ишлаб чиқаришни молиялаштириш имконига эга бўлади.

Республикамызда пахта ва дон экинларига давлат буюртмаси ўрнатилган бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 31 декабрдаги ПФ-2165-сонли фармонида мувофиқ фермер хўжаликлари давлат буюртмаси ҳажмидаги етиштираётган маҳсулот қийматининг 50 фоизи миқдорида Молия Вазирлигининг “Давлат эҳтиёжлари учун харид этиладиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан ҳисоб-китоб қилиш жамғармаси” маблағлари ҳисобидан аванс пули (транш) олиш имкониятига эга. Бунинг ижобий томони шундаки, фермер хўжаликлари маҳсулот етиштириш учун зарур бўлган айланма маблағларни юқори фоиз ставкаларида тижорат банкларидан қарзга олишга мажбур бўлмайди.

Айрим ҳолатларда қишлоқ хўжалиги корхоналарида мол юборувчилар томонидан жўнатилган товар-моддий қийматликларни тўлаш учун вақтинча маблағ етишмовчилиги ҳолатлари учрайди. Бундай ҳолатларда корхоналар товар-моддий қийматликларни юборувчи корхоналар (кредиторлар) билан маҳсулот қиймати маълум муддатдан сўнг тўлаш шартлашилган ҳолда шартнома тузилишлари мумкин. Маълум бир муддатгача бундай кредиторлик қарзи тўланиши лозим бўлган ҳисоб-китоблар сметида акс этиб туради. Агар шу муддатда ҳам кредиторлик қарзини тўлаш имкони бўлмаган тақдирда бу қарз вексел кўринишида (яъни қарзни маълум бир муддатдан сўнг фоизи билан қайтариш) расмийлаштирилади.

Корхоналар ўртасида дебиторлик ва кредиторлик қарзлари муаммоси пайдо бўлганда, яъни товар-моддий қийматликларни юборган корхона харидор билан маҳсулот қиймати бўйича ўз муддатда ўзаро ҳисоб-китоб қила олмаса ёки бундай қарзлар шубҳали, ундириш эҳтимоли кам бўлса, уларни факторинг воситасида ундириш амалиёти қўлланилади.

Факторинг- корхоналар ўртасида қарзларни ундиришда воситачилик фаолиятidir. Факторингда ўртада турувчи компания (одатда, банк) қарз берган корхонадан маълум бир камиссион тўлов эвазига қарздордан маблағни ундириш ҳуқуқини қўлга киритади. Факторинг шартномаси тузилиши билан корхона ундирилмай турган қарзнинг аксарият қисмини факторинг компанияси (ёки банк) дан қўлга киритади. Сўнгра факторинг

компанияси дебитор корхонага қарзни ундириш бўйича даъво кўзғатади. Факторингнинг афзаллиги шундаки, у нотўловлар муаммосини қисман бўлсада ечишга имкон беради.

Сўнгги пайтларда молиялаштиришнинг янги шаклларида бири сифатида Овердрафт кириб келмоқда. Овердрафт – қисқа муддатли кредитлаш шакли бўлиб, банклар амалиётида ишлатилади. Унинг мазмуни шундаки, банк ўз мижозининг ҳисоб рақамида вақтинча маблағ бўлмаган ҳолатда унинг фаолиятини молиялаштириш учун Овердрафт шартномасини тузади. Мижоз ўз ҳисоб рақамида маблағ пайдо бўлиши билан овердрафт шартида олган қарзларини банкка маълум бир фоизлар эвазига қайтаради. Овердрафт, одатда, банкнинг энг ишочли мижозларига нисбатан кўлланилади.

Қисқача хулосалар

Агросаноат мажмуасининг самарали фаолияти кўп жиҳатдан молия ва кредит тизимининг ривожланганлик даражасига боғлиқ. Қишлоқ хўжалигининг ўзига хос хусусиятларидан бири ишлаб чиқаришни амалга ошириш учун йил давомида харажатларнинг сарфланиши ва фақат йилнинг маълум бир пайтида даромадларнинг олинишидир. Бу, ўз навбатида, қишлоқ хўжалиги корхоналарининг йил давомида молиявий ресурсларга муҳтожлигини оширади. Бу масаланинг ҳал этилиши қишлоқ хўжалиги корхоналари фаолияти натижаларининг қандай бўлишини белгилайди.

Қишлоқ хўжалиги бошқа тармоқларга нисбатан молия ва кредит тизимининг ҳолатига кўпроқ боғланган. Ҳозирда қишлоқ хўжалигида мураккаб, турли шаклга эга бўлган молия ва кредит тизими ишлаб турибди. Уларни такмиллаш устида катта ишлар қилинмоқда.

Таянч иборалар

Дотация, лизинг, суғурта, солиқ имтиёзи, аванс, ер солиғи, мулк солиғи, факторинг, овердрафт, молия, кредит, вексел, клиринг операциялари, қимматли қоғозлар, банк, микробанк, микрокредит, интенсив ва экстенсив ривожланиш, фан-техника тараққиёти, чекланганлик, нарх, иқтисодий дастаклар, баҳонинг функциялари, ишлаб чиқариш харажатлари, таннарх, харажатлар калькуляцияси, асосий маҳсулот, кўшимча маҳсулот, ёндош маҳсулот, тежамкорлик, фонд қайтими, фонд сиғими, фонд билан таъминланиш ва қуролланиш, айланма фондлар, айланма маблағлар, самарадорлик коэффициенти, асосий фондларнинг эскириши, жисмоний эскириш, амортизация, маънавий эскириш, меҳнат ресурслари, меҳнатни қуролланиш даражаси, миграция, меҳнат унумдорлиги, ишбилармонлик, ер ва сув фонди,

механизациялаштириш, химиялаштириш, автоматлаштириш, баҳолар паритети, агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқларни мутоносиб ривожлантириш, маҳсулот сифати, агросаноат интеграцияси, аграр сиёсат, агросаноат мажмуаси, иқтисодиёт, агросаноат мажмуаси таркиби, агросаноат мажмуасининг соҳалари, инфратузилма, ишлаб чиқариш инфратузилмаси, ижтимоий инфратузилмаси, фаннинг предмети, усуллари, вазифалари, иқтисодий қонунлар, иқтисодий муҳит, ҳудуд иқтисодиёти, тармоқларнинг мутоносиб ривожланиши, ижтимоий масалалар, аҳоли турмуш даражаси, иқтисодий самара, ижтимоий самара, ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш, барқарор иқтисодий ривожланиш, ишлаб чиқариш жараёнларини фонд, фонда қайтими, билан таъминланиш даражаси, иқтисодий кўрсаткичлар, ялпи ички маҳсулот, хусусий тадбиркорлик, импорт, экспорт, миграция, қишлоқ хўжалиги, қайта ишлаш саноати, сақлаш корхоналари, кимё саноати, чорвачилик, асаларичилик, балиқчилик, пиллачилик, омухта ем саноати, моддий рағбатлантириш, касбий малака, ҳосилдорлик, маҳсулдорлик, натурал кўрсаткичлар.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Агросаноат мажмуаси молия-кредит тизимининг моҳияти ва хусусиятлари нимада?
2. Қишлоқ хўжалигини кредитлашнинг қандай шакллари, усуллари мавжуд? Кредитлаш қайси манбалардан амалга оширилади?
3. қишлоқ хўжалигини молиялаштириш ва кредитлашни қайси йўллар орқали такомиллаштирилади?

Адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: -Т.: Ўзбекистон 1999
2. Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси.-Т.: Адолат, 1999.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Дехқон хўжалиги тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.
6. Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида ислоҳотларни чуқурлаштиришга оид қонун, ҳукумат қарорлари ва меъёрий ҳужжатлар тўплами.-Т.: Ўқитувчи, 1998.
7. Каримов И. А. Ўзбекистон буюк келажак сари.-Т.: Ўзбекистон, 1999.
8. Каримов И. А. Қишлоқ хўжалиги тарақиёти – тўкин ҳаёт манбаи. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
9. Қаюмов Ф. Қ. Эффективность АПК в условиях перехода к рынку: Общие и региональные проблемы. – М.: ИПО «Полигран», 1992.

10. Серова Е. В. Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. – М.: ГУ ВШЭ, 1999.
11. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики Колл. Авт.: Р. А. Алимов, А. К. Бедринцев, А. Ф. Расулов и др.// Под ред. А.Х. Хикматова. – Т.: Ўзбекистон, 2001.- 352 б.
12. Хакимов Р., Отакулов М., Юсупов Э., Юсупов М.С. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. – (Ўқув қўлланма) Т., ТДИУ, 2004.-160 б.
13. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Беркинов Б.Б., Хакимов Р., Юсупов М.С., Орипов М.А., Ўроқов Н.И. - Дехқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди – (Ўқув қўлланма) –Т.: ТДИУ, 2004. – 176 б.
14. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Турсунхўжаев Т.Л., Тўрахўжаев Т.И., Хакимов Р.Х., Ўроқов Н.И, Арипов И.М. -Жаҳон кишлок хўжалиги. – (Ўқув қўлланма) – Т.: ТДИУ, 2004. – 128 б.
15. Абдуғаниев А., Абдуғаниев А.А. – Кишлоқ хўжалиги иқтисодиёти – (дарслик). – Т.: ТДИУ, 2004. – 304 б.
16. Экономика отраслей АПК / И.А.Минаков, Н.И.Куликов, О.В.Соколов и др.; Под ред. И.А.Минакова. – М.: КолосС, 2004. – 464с.- (Учебники и учеб. пособия для студентов высш. учун. заведений).
17. Республика Узбекистан: Энциклопедический справочник. Н . Тухлиев, А. Кременцова. Т., Гос. Науч. Изд-во «Ўзбекистон миллий энциклопедия», 2001.
18. Раскин И.И, Раскин Л. И. АПК: производство и первичная переработка хлопка. –Т.: Мехнат, 1986
19. Папов Н. А. экономика сельского хозяйства: учебник. М.: Дело и Серсис, 2000.
20. Рябушкин.Т.В., Дадашев.А.З. Трудовые ресурсы и эффективность производства. –М.: Знание, 1981.

Интернет сайдлари:

1. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве. Учебник. 2004, <http://textbook.ru/catalogue/book/33320.html>
2. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве, Академия, 2003, <http://rbip.bookchamber.ru/description7897.htm>
3. Н.А. Попов «Основы рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства», М: Тандем /ЭКМОС, 2002, <http://family.taukita.ru/item22219310.html>
4. Н.А.Попов. Экономика отраслей АПК. Курс лекций, 2002, <http://shopper.h1.ru/books.shtml?topic=935&page=1>
5. Н.Я.Коваленко, Экономика сельского хозяйства, М.: «ЮРКНИГА», 2004, <http://web.book.ru/cgi-bin/book.pl?page=4&book=88899>
6. www.bearingpoint.uz

17 –мавзу. ЕВРОПА ҲАМЖАМИЯТИНИНГ ЯГОНА АГРАР СИЁСАТИ

17.1. Европа ҳамжамияти ягона аграр сиёсатининг зарурати, аҳамияти ва ривожланиши

17.2. Европа ягона аграр сиёсатида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари нархларини қўллаб-қувватлаш механизми

17.1. Европа ҳамжамияти ягона аграр сиёсатининг зарурати, аҳамияти ва ривожланиши

Иккинчи жаҳон уришидан кейин Европа давлатлари учун интеграциялашув жараёнига ҳавфсизликни таъминлайдиган энг асосий омил сифатида қарала бошланди. Шу мақсадда 1948 йилда Европа Иқтисодий Кооперацияси Ташкилоти (ЕИТС) тузилди. Натижада Белгия, Нидерландия ва Люксембург ягона божхона иттифоқини вужудга келтирдилар. Европа давлатларининг иқтисодий интеграциялашувида Маршал режасида катта аҳамият касб этди. Унинг натижасида 1948-1952 йилларда АҚШ ва Канада давлатларидан Европага 25 млрд. АҚШ доллари миқдорида инвестиция жалб этилди. 1951 йилда Европа кўмир ва пўлат ҳамжамияти вужудга келди. Унинг натижасида кўмир ва пўлат учун божхона тўловлари, квоталар ва субсидиялар бекор қилинди.

Уришдан кейинги йилларда Европа қишлоқ хўжалиги жуда ёмон аҳволда эди. Европа давлатларидаги қишлоқ хўжаликлари маҳсулотларининг нархи АҚШ ва Канададагидан бир неча марта қиммат эди. Бу, ўз навбатида, Европа давлатлари уқун жуда катта муаммоларни туғдира бошлади. бу муаммоларни ечиш зарурати қишлоқ хўжалиги имкониятларини кенгайтириш, унинг маҳсулотлари Европа давлатлари ўртасида эркин ҳаракатланишини таъминлаш фикри кучая борди. Европа давлатлари арзон импорт маҳсулотларидан ҳимояланиш ва ўзларининг қишлоқ хўжалигини мустаҳкам асосга қўйишга киришдилар. Бундай фикрлар натижасида 1957 йилда Европа давлатларидан 6 таси Рим шаҳрида Рим шартномасини имзоладилар. Бу шартнома Европа ҳамжамияти ташкил этилишига асос солди. Рим шартномасининг 38- 47-моддалари Европа ягона аграр сиёсатининг асосий тамойилларини белгилаб беради. Ушбу ҳужжат бўйича Европа ягона аграр сиёсатининг мақсадлари қуйидагича белгиланди:

- ишлаб чиқариш омилларидан оптимал фойдаланиш, қишлоқ хўжалигининг ривожланишига техникавий ёрдам кўрсатиш орқали қишлоқ хўжалигши маҳсулотлари етиштиришни кўпайтириш;

- қишлоқ жойларда яшайдиганларга яхши турмуш даражасида яратиш, айниқса, қишлоқ хўжалигида меҳнат қилаётганлар даромадини ошириш эвазига уларнинг турмуш даражасини кескин ошириш;

- бозорни барқарорлаштириш;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг кафолатли таъминотини вужудга келтириш;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг истеъмолчилар учун мақбул баҳоларини вужудга келтириш;

Европа иттифоқи Вазирлар кенгаши 1962 йилда дон маҳсулотлари учун ягона Европа бозорини шакллантириш бўйича қатор ҳужжатлар қабул қилди. Ушбу ҳужжатларда ягона дон бозорини тартибга солиб туриш мезанизмлари ишлаб чиқарилди. Улар ҳозирги кунда ҳам Европа аграр сиёсатининг асосини ташкил этади. Бу механизмлар: мақсадли нархлар, интервенцион нархлар, остона нархлари, ўзгарувчан импорт тарифлари ва экспорт субсидияларидан иборат. Бундан ташқари ягона дон бозорини молиялаштириш тартибини ҳам жорий қилди. Европа ягона аграр бозорини ўрнатиш бўйича қилинган катта ишларга қарамасдан бу жараён осон кечган эмас. Фақатгина ягона дон бозори ўрнатиш бўйича амалда келишиш 1967 йилда амалга ошди. 1962 йилда марказлашган молиялаштиришни амалга ошириш учун тузилган Европа қишлоқ хўжалигига йўналтирилган ва кафолат фонди (FEOGA)га пул ажратиш 1969 йилдагина амалга оширилади. Натижада 1970 йилга келиб Европа ягона аграр сиёсати унга аъзо давлатлар манфаатлари учун хизмат қиладиган жуда катта амалий кучга айланди.

1972 йилда “Қишлоқ хўжалиги -80” номли Мансхолд режаси қабул қилинди. Ушбу режага биноан 1980 йилга келиб қишлоқ хўжалигида банд бўлганлар сонини 5 млн. кишига камайтириш ва фермерларнинг ўртача хажмини ошириш вазифасини қўйилади. Албатта, бу ихтиёрий равишда юз бериши керак эди. Бу режа қуйдаги асосий тадбирларни амалга оширишни белгилайди:

- 55-65 ёшдан ошган фермерлар ўз фаолиятини тўхтатган ҳолда уларга йилига маълум миқдорда пул маблағлари берилишини ташкил этиш;

- Истиқболли деб топилган фермерларга имтиёзли кредитлар ва кредит кафолатлари бериш;

- Фермерлар учун ахборот ва маслаҳат хизматларини ташкил этиш ва уларни ривожлантириш;

- Маркетинг хизматларини ривожлантириш юзасидан ташкил этилаётган уюшмаларни ва бирлашмаларни қўллаб-қувватлаш;

- Қишлоқ хўжалигига янги ерларни жалб этишни чеклаш.

1992 йилда Европа ягона аграр сиёсатини ривожлантириш юзасида янги режа- Мак-Шерри режаси қабул қилинди. унинг асосий мазмуни қуйидагиларда ўз ифодасини топди:

- Деҳқончилик ва қорамолчилик маҳсулотларига бўлган нарх дунё даражасига яқинлаштирилиши керак (хатто 90-йилларда ҳам Европа

давлатларида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ишлаб чиқариш нархи АҚШ ва Канададаги даражадан анча баланд эди.);

- Фермерларга нархларни туширганлари учун зарарни қоплайдиган тўловлар тўлашни ташкил этиш;

- Зарарни қоплаш тўловлари ишлаб чиқаришдан ерларни озод қилган ва 1 га ерга чорва молларининг максимал бириктирилишини таъминлаган фермерларга бериш;

- Фермерларнинг экологик масалаларини тўғри хал этишда қатнашишлари, эрта пенсияга чиқишларини қўллаб-қувватлаш.

1997 йилда Европа Ҳамжамияти Комиссияси “2000 йил кун тартиби: қишлоқ хўжалиги” ҳужжатини эълон қилди.

17.2. Европа ягона аграр сиёсатида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари нархларини қўллаб-қувватлаш механизми

Европа ҳамжамиятига аъзо давлатлар ўртасида олиб борилаётган ягона аграр сиёсат ўзига хос механизмлар билан тартибга солиниб турилади. Уларнинг асосини қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг нархларини ягона бозорда қўллаб-қувватлаб туриш ташкил этилади.

Унинг асосларидан бири мақсадли нархлардир. Мақсадли нархлар бозори маҳсулот энг кам таъминланган жойларда хоҳиш асосида ўрнатилиши мумкин бўлган нархдир. Дончиликда шундай нарх ўрнатилган жой Германиянинг Дисбург шаҳри деб қабул қилинган.

Дисбург шаҳри дон билан нисбатан яхши таъминланмаган зона ҳисобланар экан. Асосий дон ишлаб чиқарувчи зона деб Франциянинг шимолий қисмида жойлашган Орме шаҳри қабул қилинган. Мақсадли нархлар ҳар йили Европа Ҳамжамиятининг Вазирлар кенгаши томонидан ўрнатилади ва у барча ҳисобланганинг асосида ётади. Интервенцион нархлар мақсадли нархлардан паст ўрнатилади. Унинг асосий мақсади ичкинархларнинг маълум миқдордан пасайиб кетмаслигини таъминлашдир. Мақсадли нархлар билан интервенцион нархлар билан интервенцион нархлар ўртасидаги фарқ донни Орме шаҳридан Дисбург шаҳрига олиб келлиш билан боғлиқ харажатлар миқдорида бўлади. Агарда бозорда нарх интервенцион нархлардан паст бўлса, интервенцион идоралар ўз ишини бошлайди. Яъни улар донни фермерлардан интервенцион нархларда сотиб ола бошлайдилар. Бозор нархи интервенцион нархдан юқори бўлган тақдирда фермерлар ўз маҳсулотларини бозорда эркин сотадилар. Интервенцион идоралар сотиб олган маҳсулотларини зарага бўлсада, четга экспорт қиладилар. Шундай қилиб, интервенцион нархлар Европа бозорида шаклланадиган нархларнинг пастги чегарасини белгилайди. Интервенцион нархлар дунё нархларидан паст бўлиши катта салбий оқибатларга олиб келиши мумкин. У ҳолда четдан маҳсулотлар кириб келиши кучаяди. Шу сабабли иккинчи

даражадаги ҳимоя тартиби ўрнатилади. Бу ҳимоя тартиби остона нархлари орқали амалга оширилади. Уни баъзида минимал импорт нархлари деб ҳам юритилади. Остона нархлари маҳсулотни асосий истеъмол қилувчи зонага уни жўнатадиган асосий портдан олиб келиш харажатларини мақсадли нархлардан ажратиш натижасида аниқланади. Дончиликда асосий дон истеъмол қиладиган зона Дисбург шаҳри, донни жўнатадиган асосий порт эса Роттердам деб қабул қилинган. Остона нархлари ўзгарувчан импорт тарифини аниқлашнинг асоси ҳисобланади. Ўзгарувчан импорт тарифлари остона нархлари билан дунё нархлари ўртасидаги фарқ сифатида аниқланади.

Европа Ҳамжамияти давлатлари қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари импорти билан бир қаторда уларнинг экспорти билан ҳам шуғилланади. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг дунё нархлари, одатда, Европа давлатларидагидан анча паст. Бундай ҳолда экспортни амалга ошириш маълум зарарлар билан боғлиқ. Ушбу зарарларни қоплаш учун экспорт билан шуғулланганларга экспорт субсидиялари берилади. Экспорт субсидияси дунё нархлари билан интервенцион нархлар ўртасидаги фарқ сифатида юзага чиқади. Фермерлар экспорт билан шуғулланишлари учун махсус тендерда иштирок этадилар ва уни ютиб чиққанларга экспорт билан шуғулланиш ҳуқуқи берилади. Фақат тендерда ютиб чиққанларгагина экспорт субсидиялари берилади.

Қисқача хулосалар

Бугунги кунда озиқ-овқат ишлаб чиқаришни кўпайтириш алоҳида олинган бир давлатда маълум чегараланишларга эга. Алоҳида олинган давлатларнинг имкониятлари чекланган. Бир нечта давлатларнинг ўзаро келишган ҳолда ишлаб чиқаришни ташкил этишлари албатта катта имкониятларни очади. Биргалашиб ягона бир сиёсат орқали қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини юритишнинг самарадорлигини Европа ҳамжамияти мисолида кўриш мумкин.

Бугунги кунда Марказий Осиё давлатларининг аграр соҳадаги имкониятларини келишилган ҳолда амалиётга қўллаш жуда катта самара бериши мумкин. Кейинги йилларда бу борада катта ишлар амалга оширилмоқда. Энг аввало сув ресурсларидан самарали фойдаланиш масалалари ва озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни кўпайтириш масалалари ҳал этилмоқда.

Таянч иборалар

Ягона аграр сиёсат, остона нархлари, интервенция нархлари, экспорт субсидияси, ўзгарувчан импорт таърифи, мақсадли нархлар, тендер, давлат дастурлари, дотация, квота, лизинг, суғурта, солиқ имтиёзи, аванс,

ер солиғи, мулк солиғи, факторинг, овердрафт, молия, кредит, вексел, клиринг операциялари, қимматли қоғозлар, банк, микробанк, микрокредит, интенсив ва экстенсив ривожланиш, фан-техника тараққиёти, чекланганлик, нарх, иқтисодий дастаклар, баҳонинг функциялари, ишлаб чиқариш харажатлари, таннарх, харажатлар калькуляцияси, асосий маҳсулот, кўшимча маҳсулот, ёндош маҳсулот, тежамкорлик, фонд қайтими, фонд сиғими, фонд билан таъминланиш ва қуролланиш, айланма фондлар, айланма маблағлар, самарадорлик коэффициенти, асосий фондларнинг эскириши, жисмоний эскириш, амортизация, маънавий эскириш, меҳнат ресурслари, меҳнатни қуролланиш даражаси, миграция, меҳнат унумдорлиги, ишбилармонлик, ер ва сув фонди, механизациялаштириш, химиялаштириш, автоматлаштириш, баҳолар паритети, агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқларни мутоносиб ривожлантириш, маҳсулот сифати, агросаноат интеграцияси, аграр сиёсат, агросаноат мажмуаси, иқтисодиёт, агросаноат мажмуаси таркиби, агросаноат мажмуасининг соҳалари, инфратузилма, ишлаб чиқариш инфратузилмаси, ижтимоий инфратузилмаси, фаннинг предмети, усуллари, вазифалари, иқтисодий қонунлар, иқтисодий муҳит, ҳудуд иқтисодиёти, тармоқларнинг мутоносиб ривожланиши, ижтимоий масалалар, аҳоли турмуш даражаси, иқтисодий самара, ижтимоий самара, ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш, барқарор иқтисодий ривожланиш, ишлаб чиқариш жараёнларини фонд, фонда қайтими, билан таъминланиш даражаси, иқтисодий кўрсаткичлар, ялпи ички маҳсулот, хусусий тадбиркорлик, импорт, экспорт, миграция, қишлоқ хўжалиги, қайта ишлаш саноати, сақлаш корхоналари, кимё саноати, чорвачилик, асаларичилик, балиқчилик, пиллачилик, омухта ем саноати, моддий рағбатлантириш, касбий малака, ҳосилдорлик, маҳсулдорлик, натурал кўрсаткичлар.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Европа ҳамжамияти ягона аграр сиёсатига қандай эришилди?
2. Европа ҳамжамиятида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари баҳосини тартибга солиш механизмларининг моҳияти нимада?

Адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: -Т.: Ўзбекистон 1999
2. Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси.-Т.: Адолат, 1999.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.

5. Ўзбекистон Республикасининг “Деҳқон хўжалиги тўғрисида”ги қонуни.-Т.: Адолат, 1999.
6. Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришга оид қонун, ҳукумат қарорлари ва меъёрий ҳужжатлар тўплами.-Т.: Ўқитувчи, 1998.
7. Каримов И. А. Ўзбекистон буюк келажак сари.-Т.: Ўзбекистон, 1999.
8. Каримов И. А. Қишлоқ хўжалиги тарақиёти – тўкин ҳаёт манбаи. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
9. Қаюмов Ф. Қ. Эффективность АПК в условиях перехода к рынку: Общие и региональные проблемы. – М.: ИПО «Полигран», 1992.
10. Серова Е. В. Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. – М.: ГУ ВШЭ, 1999.
11. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики Колл. Авт.: Р. А. Алимов, А. К. Бедринцев, А. Ф. Расулов и др.// Под ред. А.Х. Хикматова. – Т.: Ўзбекистон, 2001.- 352 б.
12. Хақимов Р., Отақулов М., Юсупов Э., Юсупов М.С. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. – (Ўқув қўлланма) Т., ТДИУ, 2004.-160 б.
13. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Беркинов Б.Б., Хақимов Р., Юсупов М.С., Орипов М.А., Ўроқов Н.И. - Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди – (Ўқув қўлланма) –Т.: ТДИУ, 2004. – 176 б.
14. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Турсунхўжаев Т.Л., Тўрахўжаев Т.И., Хақимов Р.Х., Ўроқов Н.И, Арипов И.М. -Жаҳон қишлоқ хўжалиги. – (Ўқув қўлланма) – Т.: ТДИУ, 2004. – 128 б.
15. Абдуғаниев А., Абдуғаниев А.А. – Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти – (дарслик). – Т.: ТДИУ, 2004. – 304 б.
16. Экономика отраслей АПК / И.А.Минаков, Н.И.Куликов, О.В.Соколов и др.; Под ред. И.А.Минакова. – М.: КолосС, 2004. – 464с.- (Учебники и учеб. пособия для студентов высш. учун. заведений).
17. Республика Узбекистан: Энциклопедический справочник. Н . Тухлиев, А. Кременцова. Т., Гос. Науч. Изд-во «Ўзбекистон миллий энциклопедия», 2001.
18. Раскин И.И, Раскин Л. И. АПК: производство и первичная переработка хлопка. –Т.: Мехнат, 1986
19. Папов Н. А. экономика сельского хозяйства: учебник. М.: Дело и Сервис, 2000.
20. Рябушкин.Т.В., Дадашев.А.З. Трудовые ресурсы и эффективность производства. –М.: Знание, 1981.

Интернет сайдлари:

1. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве. Учебник. 2004, <http://textbook.ru/catalogue/book/33320.html>

2. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве, Академия, 2003, <http://rbip.bookchamber.ru/description7897.htm>
3. Н.А. Попов «Основы рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства», М: Тандем /ЭКМОС, 2002, <http://family.taukita.ru/item22219310.html>
4. Н.А.Попов. Экономика отраслей АПК. Курс лекций, 2002, <http://shopper.h1.ru/books.shtml?topic=935&page=1>
5. Н.Я.Коваленко, Экономика сельского хозяйства, М.: «ЮРКНИГА», 2004, <http://web.book.ru/cgi-bin/book.pl?page=4&book=88899>
6. www.bearingpoint.uz

Глоссарий (асосий иборалар мазмуни)

Аграр (лотинча *agrarius*) - 1) ерга, ердаш фойдаланишга, унга эгалик қилишга оид (масалан агар танглик, аграр ислоҳот); 2) саноатга нисбатан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши асосий ўринда турушини ифодаловчи сўз (масалан аграр мамлакат ва ҳ.к.).

Аграр ислоҳотлар – қишлоқ хўжалигидаги ислоҳотлар. Давлатнинг ерга бўлган мулкчилик муносабатлари ва ерда хўжалик юритиш усуллари ўзлаштиришга қаратилган чора-тадбирлар мажмуи. Дастлаб аграр ислоҳотлар концепцияси мақсад ва вазифалари, йўналиши, уни ўтказиш босқичлари аниқлаб олинади. Шунга асосланиб аграр ислоҳотларни ўтказишнинг аниқ чора-тадбирлари белгиланади ва уларни давлат амалга оширади.

Аграр сиёсат – аграр муносабатлар масаласида давлатнинг фаолияти. Унинг ёрдамида ер, асосий воситаларга бўлган мулкчилик, қишлоқ хўжалигини ривожлантириш масалаларининг асосий йўналишлари белгиланади. Қишлоқ хўжалигини комплекс ривожлантиришга қаратилган фаолит олиб борилади. Қишлоқ аҳолисининг масалаларини ҳал этишнинг бош йўналишлари белгиланади. Ҳар бир давлат ўз маннафатларидан келиб чиқиб, мамлакат имкониятларини ҳисобга олиб аграр сиёсатини олиб боради. Аграр сиёсат маълум даврларда ўша даврнинг шароитларини ҳисобга олиб ўзгариб, ўз замонасига мослаштирилиб борилади.

Аграр масала – қишлоқ хўжалигида ерга эгалик қилиш, ердан фойдаланиш, хўжалик юритиш усуллари юзасидан пайдо бўлган ва ҳар бир даврда ўз ечимини талаб қилувчи масала.

Агросаноат мажмуаси – қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш, тайёрлаш, қайта ишлаш, сақлаш ва истеъмолчиларга етказиб бериш мақсадида, ўзаро технологик ва хўжалик алоқалар билан боғланган иқтисодийнинг тармоқлари ва хизматлари йиғиндисидан иборат, ягона мақсад йўлида ишлайдиган мажмуадир. Агрорсаноат мажмуаси мураккаб таркибга эга. Унга агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқлага ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарадиган йирик саноат корхоналари (қишлоқ хўжалиги машинасозлиги саноати, омухта ем ишлаб чиқариш саноати, минерал ўғитлар ишлаб чиқарувчи заводлар, кимёвий воситалар ва қишлоқ хўжалиги мақсадлари учун дори дармонлар ишлаб чиқарувчи корхоналар), қишлоқ хўжалигининг ўзи, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрлайдиган корхона ва ташкилотлар, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларин қайта ишловчи корхоналар, уларни сақлайдиган, ташийдиган ва тайёр маҳсулотни истеъмолчиларга етказиб берадиган улгуржи ва чакани савдо ташкилотлари киради. Бундан ташқари агросаноат мажмуаси мўътадил ишлашини таъминлайдиган кўп таркибли хизмат кўрсатиш инфратузилмасига ҳам эгадир. Агросаноат мажмуаси агросаноат интеграциясининг маҳсули сифатида шаклланади.

Агросаноат интеграцияси – саноат ва қишлоқ хўжалиги тармоқларининг иқтисодий муносабатларнинг чуқурлашиши асосида бир бутун тизимга айланиши. Унинг асосини иқтисодий, фан ва техника, технология ва бошқа хўжалик имкониятларини бирлаштириш орқали ишлаб чиқариш ва меҳнатнинг умумлаштирилиши ташкил этади. Агросаноат интеграциясининг ривожланиши қишлоқ хўжалигига саноатнинг кириб келишини, қишлоқнинг иқтисодий ва ижтимоий масалаларини оптимал етиш имкониятини кучайтиради.

Агротехнология – деҳқончилик технологияси, қишлоқ хўжалик экинларини етиштириш усуллари тизими. Агротехнологиянинг назарий асоси агрономия ҳисобланади. Агротехнология қуйидаги тадбирларни ўз ичига олади: тупроққа ишлов бериш; алмашлаб экиш; ўғитлар солиш; уруғликни экишга тайёрлаш; экиш; экинларни парваришлаш; бегона ўтлар, касалликлар ва ҳашаротларга қарши кураш; ҳосилни йиғиб олиш. Бу тадбирларнинг ҳар бири ўз навбатида агротехнология усуллари йиғиндисидан иборат. Масалан, ерни ҳайдаш, текислаш, бороналаш ва экишга тайёрлаш усуллари тупроққа ишлов бериш технологиясининг асосини ташкил этади.

Айланма воситалар (маблағлар) - корхона (хўжаликнинг) хўжалик фаолиятини молиялаштириш учун фойдалананиладиган пул маблағлари; айланма воситалар айланма ишлаб чиқариш фондлари ва муомала фондларидан ташкил топади.

Айланма капитал – капитал (ишлаб чиқариш фондлари) нинг ҳар бир ишлаб чиқариш циклида сарф этиладиган ва қиймати ишлаб чиқарилган товарга тўлиқ ўтадиган қисми.

Актив (лотинча **aktivus**- фаол, таъсирчан, ишчан) – 1)бухгалтерия балансининг чап қисми, корхонанинг муайян санада ва пул ифодасида барча воситаларини, уларнинг таркиби ва жойлашувини (асосий фондлар, айланма воситалар, пул маблағлари, капитал сарфлар, қарздорлик талабномалари ва б.) акс этади; 2) корхона ёки ташкилотнинг мулк ёки ресурслари (бино, машина, нақд пул, қимматбаҳо қоғозлар ва б.). Пулга тез сотилиши (айланиши) мумкин бўлган, бозори чаққон актив (векселлар, қимматбаҳо қоғозлар, олтин, нақд пул, ва б.) ликвид активлар дейилади.

Ассоциация (лотинча **associo** – бирлашиш, кўшиш) – умумий мақсадга эришиш учун тузилган уюшма, иттифоқ, гуруҳ.

Ассортимент (французча **assortiment** –танлаб олинган, сараланган) – муайян белгиларига кўра гуруҳланган товарлар турлари, хиллари тўплами.

Асосий воситалар – ишлаб чиқаришнинг моддий шароитларини таъминлайдиган воситалар (меҳнат қуроллари, бино, иншоат, қурилма ва б.). Бухгалтерия ҳисоби ва режалаштиришда асосий воситалар таркибига бир йилдан ортиқ ва қиймати энг кам иш ҳақининг 15 баробаридан орон бўлмаган воситалар киритилади.

Асосий капитал – капиталнинг асосий ишлаб чиқариш воситалари (машина, асбоб-ускуна ишлаб чиқариш бинолари ва ускуналарини) ўз ичига олувчи, иқтисодий жиҳатдан ўз қийматини ишлаб чиқарилган товарларга аста-секин ва узоқ муддатда ўтказиб борувчи қисми.

Базис давр – иқтисодиётда жорий (ҳисобот) даври маълумотлари (кўрсаткичлари) ни қиёслаш учун қабул қилинган бирор вақт (ой, квартал, йил ва ҳ.к.) ёки сана.

Базис нарх - 1) режали иқтисодиётда доимий деб қабул қилинган ва халқ хўжалиги кўрсаткичлари (масалан, миллий даромад ҳажми, саноат, қишлоқ хўжалиги, ялпи маҳсулоти ва б.) даги ўзгаришларни индексларни ҳисоблашда асос қилиб олинган нарх. 2) сифат кўрсаткичлари аниқ бўлган товарнинг контракт ёки прејкурант нархи.

Баланс (лотинча **balanx**) – бирон-бир фаолиятнинг бир-бирини мувозанатлаши лозим бўлган томонлари (масалан, даромадлар ва харажатлар) ўртасидаги нисбатларнинг миқдорий ифодаси. Иқтисодиётда бухгалтерия баланси, ижтимоий маҳсулот баланси, савдо баланси, меҳнат ресурслари баланси, даромад ва харажатлар баланси, тўлов баланси ва бошқа баланслар мавжуд.

Бандлик – аҳолини иш билан таъминлаш, меҳнатга лаёқотли аҳолининг ижтимоий фойдали меҳнат билан машғул бўлиши; фуқораларни шахсий ва ижтимоий эҳтиёжларини қондириш билан боғлиқ бўлган ва қонунларга зид келмайдиган, меҳнат даромади берадиган фаолияти.

Банк кредити – банкларнинг мижозларга вақтинчалик фойдаланиш учун капитал бериши. Банклар қайтаришлик, банк фоизи тўлова ва муддатлилик шартларида ўз маблағлари ва жалб этилган маблағлар ҳисобидан кредитлари беради. Турли ссудалар (савдо-сотик, кўчмас мулкни гаровга оилш, асосий капитални кенгайтириш ва бошқалар), векселлар ҳисоби каби шакллари бор.

Банк фоиз ставкаси - банки ссудасидан фойдаланганлик учун белгиланган ҳақ миқдори; қарз суммасига нисбатан фоиз ҳисобида ундирилади. Унинг миқдори кредит тури, муддати ва қарзнинг вақтида қайтарилишига боғлиқ. Тижорат ва давлат банклари Марказий (миллий) Банк бошчилигида кредитлар учун белгилайдиган банк фоиз ставкаси қарзнинг қайси тарзда ва қандай берилишига ҳам боғлиқ. Узоқ муддатли қарзнинг банк фоиз ставкаси паст, қисқа муддатлисиники юқори бўлади.

Бозор - сотувчилар билан харидорлар ўртасидаги товар айрибошлаш муносабатлари; ишлаб чиқариш билан истеъмолни ўзаро боғловчи механизм. Бозор объекти нафлилиги бор товар ва хизматлар. Бозор иштирокчилари (сотувчи ва харидорлар) бўлиб улар фирмалар, уй хўжаликлари

“Агроиктисодиёт” кафедраси доценти Хакимов Рашиднинг “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанидан янги педтехнологиялар бўйича ўтиладиган маърузаси

Факультет, кафедра ва ўқитиш босқичи	Ўқув фани (предмети)	Ўқув дастурида мавзунинг ўрни (жойи)
Иқтисодиёт ва статистика факультети “Агроиктисодиёт” кафедраси Бакалавр босқичи (4-курс)	Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти	Фанга кириш маърузаси Фан дастурининг биринчи мавзуси (№1) 4 соатга мўлжалланган
Сана: 2006 йил февраль	Талабалар сони -32 та	Ўқитувчи: доц. Хакимов Р.
Маъруза дарсининг мавзуси	Фанга кириш мавзусидан маъруза. Мавзу: “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг предмети, вазифалари ва ўрганиш усуллари.	
Биринчи дарс. Маърузанинг режаси (2 соат).	1. “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг предмети. “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг бошқа фанлар билан боғлиқлиги ва иқтисодий фанлар орасидаги ўрни.	
Иккинчи дарс. Маърузанинг режаси (2 соат).	1. “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг предметини ўрганиш усуллари. 2. “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг вазифалари. 3. Қисқача хулосалар.	
Асосий тушунчалар ва иборалар	Интегрция, агросаноат интеграцияси, аграр сиёсат, агросаноат мажмуаси, агросаноат мажмуасининг кичик бўлинмалари, услубият ва усуллар, иқтисодий таҳлил, монографик изланишлар, статистик ва математик таҳлил, индукция, дедукция, предмет, инфратузилма, агромаркетинг, контактация шартномалари, фьючерс бозорлари, иқтисодий дастаклар.	
Мустақил ўқиш учун адабиётлар рўйхати	1. “Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада экинлаштириш соҳасидаги устивор йўналишлар амалга оширилишини жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. “Халқ сўзи” газетаси, 15 июн 2005 йил. 2. “Тадбиркорик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизиини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. “Халқ сўзи” газетаси, 16 июн 2005 йил. 3. “Тадбиркорлик субъектлари томонидан тақдим этиладиган ҳисобот тизимини такомиллаштириш ва уни ноқонуний талаб этганлик учун жавобгарликни кучайтиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси	

	<p>Президентининг Фармони. “Халқ сўзи” газетаси, 15 июн 2005 йил.</p> <p>4. “Микрофирмалар ва кичик корхоналани ривожлантиришни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. “Халқ сўзи” газетаси, 20 июн 2005 йил.</p> <p>5. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келаак сари. – Т.: “Ўзбекистон”, 1999-486б.</p> <p>6. Экономика отаслей АПК/ ИА.Минаков, Н.И, Куликов, О.В. Соколов и др.; Под ред. И.А.Минакова.-М.: КолосС, 2004.-464 с.</p> <p>7. Хакимов Р., Отакулов М., Юсупов Э., Юсупов М. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. – (ўқув қўланма) -Т.: ТДИУ 2004. – 160 б.</p>
Дарснинг мақсади	“Агроиқтисодиёт мажмуаси иқтисодиёти” фани тўғрисида, унинг вазифалари, ўрганиш предмети ва фanning мутахассисларнинг фаолиятидаги амалий аҳамияти билан таништириш. Фанни ўзлаштиришнинг энг мақбул усуллари, йўллари тўғрисида маслаҳатлар бериш.
<p><u>Педогогик вазифалар:</u> Талабаларни республика агросаноат мажмуасининг шаклланиши, унинг иқтисодиётдаги ўрни ва аҳамияти билан ташиштириш. АСМнинг ривожланиш тарихини кўрсатиш. АСМ иқтисодиёти фанининг ташкилий-логик таркиби билан таништириш. АСМ иқтисодиёти фанинг бошқа фанлар орасида ва мутахассиснинг амалий фаолиятидаги аҳамиятини кўрсатиб бериш.</p>	<p><u>Ўқув фаолиятининг натижалари:</u> Агросаноат мажмуасининг иқтисодиётда тутган ўрнининг кўрсаткичларни санаб ва салмоғини кўрсатиб беради.</p> <p>Агросаноат мажмуасининг ривожланиш даврларини санаб беради. Фанни ўрганишнинг кетма-кетлигини бўйича тасаввурга эга бўлади.</p> <p>Мутахассислик фаолиятида ушбу фандан олган билимларининг зарурий аҳамиятини билиб олишади.</p>
Ўқитиш воситалари	Маъруза матни, ўқув қўлланмаси, схема ва чизмалар ҳамда махсус тарқатма материаллар.
Ўқитиш шарт-шароитлари	Электр энергияси тарқатувчи резетка мавжуд аудитория. Кадаскоп аппарати, доска, мел, доска тозалагич.
Ушбу мавзунинг ўқиш учун зарур ҳисобланган билим даражасининг талабаларда мавжудлиги	Талабалар ушбу фанни 4-курсда ўрганиши ўқув режада белгиланганлиги ва фanning мазмуни ўқувчилардан катта миқдордаги билимларни талаб қилади. Жумладан, иқтисодий назария, қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти, регион иқтисодиёти, статистика, қишлоқ инфратузилмаси иқтисодиёти, корхона иқтисодиёти,

	меҳнат иқтисодиёти каби фанларни ўрганган бўлиши мақсадга мувофиқ.
--	--

**“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанидан кириш мавзусининг
 (“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг предмети, вазифалари ва
 ўрганиш усуллари” мавзусининг) технологик картаси**

Мавзуни ўрганиш даврлари	Фаолият мазмуни	
	Ўқитувчи	Талаба
I. Биринчи дарс. (2 соат). Мотивлаштириш ва билимларни актуаллаштириш босқичи (40 мин.).	<p>Мавзунинг номини ва режасини ҳамда адабиётлар рўйхатини талабаларга етказди. Дарснинг мақсадини аниқлайди ва талабаларга етказди. Дарсда эришиладиган натижаларни белгилайди. Буларга:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ушбу фанни ўрганиш зарурати, унинг аҳамияти ва бошқа фанлар ўртасида тутган ўрни кўрсатилади; • Мутахассиснинг фаолиятида ушбу фаннинг ўрни кўрсатилади; • Блиц-сўров ўтказди ва талабаларнинг ушбу фан тўғрисидаги тушунча даражаси аниқланади (илова-1); • Фаннинг намунавий дастурини ёки ўқув қўлланмасининг зарур бетини очиб мавзуларнинг тақсимланишини кўришни сўрайди; • Фанни ўрганиш учун асосий адабиётлар рўйхатини беради; • Асосий тушунча ва ибораларни талабаларга ёздиради. 	<p>Талабалар ёзиб олишади.</p> <p>Саволларга қисқа жавоб беришади.</p> <p>Намунавий дастурни ёки ўқув қўлланмасининг керакли бетини очиб кўради. Адабиётлар рўйхатини ёзиб олади. Асосий тушунча ва ибораларни ёзиб олади.</p>
II. Информацион босқич (билимларни актуаллаштириш ва ўзлаштириш) (30 мин.)	1. Фаннинг таркиби тўғрисида қисқача маълумот беради.	Талабалар қисқача конспект қилиб боради.
III. Биринчи дарсни яқунловчи босқич. (10 мин.)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ўтилган масалаларни умумлаштиради. 2. Ҳар бир масала юзасидан тегишли хулосалар чиқаради ва уларни 	<p>Талабалар керакли маълумотларни ёзиб олади. Хулосаларни ёзиб</p>

	<p>талабаларга айтиб туради.</p> <p>3. Биринчи дарсда ўрганилган масалалар юзасидан қисқача хулосалар қилинади, уй вазифаси (ЗУН техникаси бўйича ишлаш) бажариш берилади ва дарс тугайди.</p>	олишади.
<p>I. Иккинчи дарс. (2 соат). Мотивлаштириш босқич (10 мин.)</p>	<p>1. Дарснинг мақсади айтилади.</p> <p>2. Дарсда ўтиладиган саволлар эълон қилинади</p> <p>2. Биринчи дарсда ўтилган масалаларни талабаларга қисқача эслатади.</p>	Саволларга жавоб беришади.
<p>II. Инфомацион босқич (билимларни актуаллаштириш ва ўзлаштириш) (50 мин.)</p>	<p>1. Фаннинг таркиби тўғрисида қисқача маълумот беради.</p> <p>2. Фаннинг таркибий-логик схемасини талабаларга беради (2-илова).</p> <p>3. Фанни шаклланиш ва ривожланиш давлари тўғрисида қисқача тўхталади.</p> <p>4. Ушбу фанни ривожига катта ҳисса қўшган олимлар ва уларнинг айримларининг қарашлари тўғрисида қисқа маълумот беради.</p> <p>5. Фанни ривожланиш истиқболлари тўғрисида фикр билдиради.</p> <p>6. Фаннинг предметини илмий асослайди, бир тартибга келтиради (таъриф беради) ва талабаларга етказди.</p> <p>7. Фаннинг услубларини санайди ва ҳар бирига таъриф беради.</p> <p>8. Фаннинг вазифаларини моҳиятини ёритади.</p>	<p>Талабалар қисқача конспект қилиб боради. Фаннинг таркибий-логик схемаси билан танишади.</p> <p>Илова билан танишади ва уни ёзиб олади</p> <p>Фаннинг предметини тушунчасини (таърифини) ёзиб олади. Фаннинг услублари тушунчаларини ёзиб олади. Фаннинг вазифаларини ёзиб олади.</p>
<p>III. Яқунловчи босқич. (20 мин.)</p>	<p>1. Ўтилган масалаларни умумлаштиради.</p> <p>2. Ҳар бир масала юзасидан тегишли хулосалар чиқаради ва уларни талабалага айтиб туради.</p> <p>3. Фанни ўрганиш жараёнида талабаларга қўйиладиган талаблар билан таништирилади.</p> <p>4. Фан бўйича саволлар тўпламини талабаларга етказди (3-илова).</p> <p>5. Рейтинг тартиби (жорий, оралик ва якуний), вақти ва</p>	<p>Талабалар керакли маълумотлар ва хулосаларни ёзиб олади.</p> <p>Ёзиб олишади.</p> <p>Талабаларга уйда ёзиб олишга қабул қилишади.</p>

	баллари тўғрисида маълумотлар беради.	
--	--	--

1-илова

“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фаннинг предмети, усуллари ва вазифалар мавзусидан талабалар орасида ўтказиладиган билш-сўров саволлари

1. Интеграция деганда нимани тушунасиш?
2. Агросаноат интеграцияси деганда нимани тушунасиш?
3. Агросаноат мажмуаси, умуман иқтисодиётда мавжуд мажмуалар тўғрисида намалар биласиз?
4. Фаннинг предмети деганда қандай тушунчаларга эга бўласиз?
5. Фаннинг усуллари деганда нималарни биласиз?
6. Иқтисодиётни ривожлантиришда агросаноат мажмуасининг ўрни тўғрисида қандай фикрдасиз?
7. Муваффақият сифатида сизнинг амалий фаолиятингизда ушбу фандан олган илмларни аҳамиятини қандай баҳолайсиз?
8. Ўзбекистон Республикаси ялпи ички маҳсулоти ва унинг таркиби қандай?
9. Ўзбекистон Республикаси нима учун аграр-индустриал давлат ҳисобланади?
10. Аграр сиёсат нимани англатади?

«Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти» фанини ўрганишнинг таркибий –
логик схемаси

“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти» фани бўйича талабаларни рейтинг назоратга тайёрланишлари учун намунавий саволлар рўйхати

1. "Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фанининг предмети ва вазифалари.
2. "Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фанининг предмети ўрганиш усуллари.
3. Агросаноат мажмуасининг асосий мақсадли муаммолари.
4. Иқтисодий фанлар тизимида "Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фанининг ўрни ва уларнинг боғликлиги.
5. Агросаноат мажмуасининг моҳияти ва таркиби.
6. Агросаноат интеграцияси.

7. Агросаноат мажмуасининг мамлакат иқтисодиётидаги ўрни ва роли.
8. Агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи тармоқлар унинг биринчи соҳасидир.
9. Агросаноат мажмуасининг биринчи соҳасининг таркиби, муаммолари ва уларни ечиш йўналишлари.
10. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳа - агросаноат мажмуасининг учинчи соҳасидир.
11. Агросаноат мажмуасининг учинчи соҳаси тармоқларининг ҳозирги ҳолати.
12. Агросаноат мажмуасининг учинчи соҳаси тармоқларини ривожлантириш йўналишлари.
13. Агросаноат мажмуасини ишлаб чиқариш инфратузилмасининг моҳияти ва аҳамияти.
14. Агросаноат мажмуасининг ишлаб чиқариш инфратузилмасининг таркиби.
15. Агросаноат мажмуасининг ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари.
16. Агросаноат мажмуасини ижтимоий инфратузилмасининг моҳияти ва аҳамияти.
17. Агросаноат мажмуасини ижтимоий инфратузилмасининг таркиби.
18. Агросаноат мажмуасининг ижтимоий инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари.
19. Қишлоқ хўжалиги - агросаноат мажмуасининг асосий бўғини ва унинг иккинчи соҳасидир.
20. Қишлоқ хўжалигининг тармоқ сифатида ўзига хос хусусиятлари.
21. Мамлакат иқтисодиётида қишлоқ хўжалигининг тутган ўрни, аҳамияти ва функциялари.
22. Мамлакат қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни ташкил этиш шакллари.
23. Қишлоқ хўжалигида ислохотларни янада чуқурлаштириш.
24. Ер қишлоқ хўжалигида асосий ишлаб чиқариш воситаси сифатида.
25. Ўзбекистон Республикаси ер фонди ва унинг таркиби.
26. Ердан фойдаланиш самарадорлигини аниқловчи кўрсаткичлар.
27. Ердан фойдаланиш яхшилаш йўналишлари.
28. Асосий фондлар ва қишлоқ хўжалигида улардан фойдаланиш.
29. Асосий фондлардан фойдаланиш самарадорлигини аниқловчи кўрсаткичлар.
30. Асосий фондларнинг эскириши.
31. Асосий фондлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш йўллари.
32. Қишлоқ хўжалигининг айланма маблағлари.
33. Айланма маблағлардан фойдаланиш самарадорлигини аниқловчи кўрсаткичлар.

- 34.Қишлоқ хўжалигида айланма маблағлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш йўллари.
- 35.Қишлоқ хўжалигини интенсивлаштиришнинг моҳияти.
- 36.Қишлоқ хўжалигини интенсивлаштиришнинг асосий йўналишлари.
- 37.Қишлоқ хўжалигини интенсивлаштиришнинг кўрсаткичлари.
- 38.Фан техника тараққиёти ва илмий техника революцияси.
- 39.Қишлоқ хўжалигида илмий техника тараққиётининг асосий йўналишлари.
- 40.Қишлоқ хўжалигида ихтисослаштириш ва жойлаштириш.
- 41.Қишлоқ хўжалигининг иқтисодий самарадорлиги.
- 42.Қишлоқ хўжалиги иқтисодий самарадорлигини аниқловчи кўрсаткичлар.
- 43.Қишлоқ хўжалигининг меҳнат ресурслари.
- 44.Қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлиги.
- 45.Қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлигини ҳисоблаш усуллари.
- 46.Қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари.
- 47.Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш йўллари.
- 48.Европа ҳамжамияти давлатларининг ягона аграр сиёсати.
- 49.Европа ҳамжамияти давлатларида маҳсулот ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш механизми.
- 50.Агромаркетинг моҳияти ва самарадорлиги.

“Агроиқтисодиёт” кафедраси доценти Хакимов Рашиднинг “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанидан янги педтехнологиялар бўйича ўтиладиган маърузаси

Факультет, кафедра ва ўқитиш босқичи	Ўқув фани (предмети)	Ўқув дастурида мавзунинг ўрни (жойи)
Иқтисодиёт ва статистика факультети Агроиқтисодиёт кафедраси Бакалавр босқичи (4-курс)	Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти	Фан дастурининг иккинчи мавзуси (№2) 4 соатга мўлжалланган
Сана: 200 йил февраль	Талабалар сони -32 та	Ўқитувчи: доц. Хакимов Р.
Маъруза дарсининг мавзуси	Агросаноат мажмуаси моҳияти ва таркиби	
Биринчи дарс. Маърузанинг режаси (2 соат).	1. Агросаноат интеграцияси. 2. “Агросаноат мажмуаси” тушунчаси, унинг моҳияти. Агросаноат мажмуасининг таркиби (тузулмаси).	

<p>Иккинчи дарс. Маърузанинг режаси (2 соат).</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Аргосаноат мажмуасининг мамлакат иқтисодиётидаги ўрни ва аҳамияти. 2. Республика агросаноат мажмуасини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари. 3. Қисқача хулосалар.
<p>Асосий тушунчалар ва иборалар</p>	<p>Интегрция, агросаноат интеграцияси, аграр сиёсат, агросаноат мажмуаси, агросаноат мажмуасининг кичик бўлинмалари, ишлов чиқариш воситалари ишлаб чиқариш, қайта ишлаш саноати, тайёрлов ташкилотлари, махсус транспорт, махсулот реализацияси (сотиш), ишлаб чиқаририш инфратузилмаси, ижтимоий инфратузилма, меҳнат унумдорлиги, таннарх, рентабеллик, ишлаб чиқариш потенциали.</p>
<p>Мустақил ўқиш учун адабиётлар рўйхати</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. “Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада экинлаштириш соҳасидаги устивор йўналишлар амалга оширилишини жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. “Халқ сўзи” газетаси, 15 июн 2005 йил. 2. “Тадбиркорик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. “Халқ сўзи” газетаси, 16 июн 2005 йил. 3. “Тадбиркорлик субъектлари томонидан тақдим этиладиган ҳисобот тизимини такомиллаштириш ва уни ноқонуний талаб этганлик учун жавобгарликни кучайтиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. “Халқ сўзи” газетаси, 15 июн 2005 йил. 4. “Микрофирмалар ва кичик корхоналани ривожлантиришни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. “Халқ сўзи” газетаси, 20 июн 2005 йил. 5. Экономика отраслей АПК/ ИА.Минаков, Н.И, Куликов, О.В. Соколов и др.; Под ред. И.А.Минакова.-М.: КолосС, 2004.-464 с. 6. Хакимов Р., Отақулов М., Юсупов Э., Юсупов М. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. – (ўқув кўланма) - Т.: ТДИУ 2004. – 160 б. 7. Салимов Б, Ўроқов Н. Қишлоқ хўжалиги инфратузилмаси иқтисодиёти. -Т.: ТДИУ 2004. - 167 б. 8. Серова Е.В. Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. –М.: Издательство ГУ ВЭШ, 1999. – 480 с.

Дарснинг мақсади	Талабаларни республика агросаноат мажмуасининг амалий таркиби тўғрисида ва унинг соҳалари ҳақида тушунчиларни бериш ҳамда агросаноат мажмуаси таркибининг ўзгаришиб бориши тўғрисида аниқ билимлар бериш.
Педогогик вазифалар: Талабаларга АИ тўғрисида тушунча беради. АСМнинг таркиб топиш қонунлари билан таништиради. АСМ таркиби билан таништиради. АСМсининг мамлакат иқтисодиётидаги ўрни тўғрисида маълумотлар беради. АСМ олдида турган мақсадли вазифалар билан таништиради.	Ўқитиш фаолиятининг натижалари: Агросаноат интеграцияси тушунчасини айтади. АСМни шаклланишига таъсир кўрсатувчи омиллани санайди. АСМ таркибини, унинг 4 та соҳасини номини айтиб беради. АСМнинг мамлакат иқтисодиётида туган ўрни тўғрисидаги кўрсаткичлар ва ҳақиқий маълумотларни айтади. АСМ нинг олдида турган 6 та мақсадли вазифаларни санайди.
Ўқитиш воситалари	Маъруза матни, ўқув қўлланмаси, ишчи дастур, схема ва чизмалар ҳамда махсус тарқатма материаллар.
Ўқитиш шарт-шароитлари	Электр энергияси тарқатувчи резетка мавжуд аудитория. Кадаскоп аппарати, доска, мел, доска тозалагич.
Ушбу мавзунинг ўтиш учун зарур ҳисобланган билим даражасининг талабаларда мавжудлиги	Ушбу мавзунинг сифатли ўзлаштириш учун талабалардан қуйидаги билимларни билишни талаб қилади: иқтисодиётнинг тармоқларини; интеграциялашувнинг моҳияти ва унинг жараёнларини; охириги маҳсулот ишлаб чиқариш учун бир бири билан технологик ва биргаликда ҳаракат қилишнинг зурурийлиги билан боғланган тармоқлар мажмуасини; регион иқтисодиёти, меҳнат унумдорлиги, маҳсулот таннархи ва сифати.

“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанидан “Агросаноат мажмуасининг моҳияти ва таркиби” мавзусининг технологик картаси

Мавзунинг ўрганиш давлари	Фаолият мазмуни	
	Ўқитувчи	Талаба
І. Биринчи дарс. (2 соат) Мотивлаштириш ва актуаллаштириш	Мавзунинг номини ва режасини ҳамда адабиётлар рўйхатини талабаларга етказди. Дарснинг мақсадини аниқлайди ва	Талабалар ёзиб олишади.

<p>босқичи (20 мин.)</p>	<p>талабаларга етказди. Дарсда эришиладиган натижаларни белгилайди. Буларга:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ушбу мавзуни ўрганиш зарурати, унинг аҳамияти ва бошқа мавзулар билан боғлиқлиги кўрсатилади; • Мутахассиснинг фаолиятида ушбу мавзунинг амалий аҳамияти кўрсатилади; • Блиц-сўров (1-илова) ўтказди ва талабаларнинг ушбу мавзу тўғрисидаги тушунча даражаси аниқланади; • Мавзуни ўрганиш учун асосий адабиётлар рўйхатини беради; • Асосий тушунча ва ибораларни талабаларга ёздирди. 	<p>Саволларга қисқа жавоб беришади.</p> <p>Адабиётлар рўйхатини ёзиб олади. Асосий тушунча ва ибораларни ёзиб олади.</p>
<p>II. Инфомацион босқич (билимларни актуаллаштириш ва ўзлаштириш) (50 мин.)</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Агросаноат интеграцияси тўғрисида қисқача маълумот беради. 2. Агросаноат мажмуасининг ривожланиш даврлари тўғрисида маълумот беради. 3. “Агросаноат мажмуаси” тушунчасига таъриф беради. 4. Агросаноат мажмуасининг моҳияти очиқ берилади. Олимларнинг ушбу масалага оид турли фикрлари билан талабалар таништирилади. 5. Агросаноат мажмуасининг шаклланиш даврлари айтилади. 6. Агросаноат мажмуасининг шаклланиш қонуниятлари ёритилади. 7. Агросаноат мажмуасининг таркиби (тузулмаси) берилади (2-илова). 	<p>Талабалар қисқача конспект қилиб боради. АСМнинг ривожланиш даврларини ёзиб олишади.</p> <p>АСМ тарифларини ёзиб олади.</p> <p>Республика АСМининг шаклланиш даврларини ёзиб олишади. АСМ таркибига оид иловани кўчириб олишади.</p>
<p>III. Биринчи дарсни яқунловчи босқич. (10 мин.)</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ўтилган масалаларни умумлаштиради. 2. Ҳар бир масала юзасидан тегишли хулосалар чиқаради ва уларни талабаларга айтиб туради. 	<p>Талабалар керакли маълумотларни ёзиб олади. Хулосаларни ёзиб олишади.</p>
<p>I. Иккинчи дарс. (2 соат). Мотивлаштириш босқич (10 мин.)</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Иккинчи дарснинг режаси талабаларга етказилади. 2. Биринчи дарсда ўтилган масалалар бўйича блиц-сўров 	<p>Режани ёзиб олишади.</p> <p>Саволларга жавоб беришади.</p>

	<p>ўтказди.</p> <p>3. Биринчи дарсада ўтилган масалаларни талабаларга қисқача эслатади.</p>	
<p>II. Информацион босқич (билимларни актуаллаштириш ва ўзлаштириш) (55 мин.)</p>	<p>1. АСМнинг мамлакат иқтисодиётида тутган ўрни тўғрисида маълумот беради.</p> <p>2. Республика АСМни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари бўйича ақлий хужум ўтказилади.</p> <p>3. Республика АСМни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари (5 та) айтилади.</p>	<p>Талабалар қисқача конспект қилиб боради.</p> <p>Ақлий хужумда иштирок этишади.</p> <p>АСМни ривожлантиришнинг мақсадли йўналишларини ёзиб олишади.</p>
<p>III. Яқунловчи босқич. (15 мин.)</p>	<p>1. Ўтилган масалаларни умумлаштиради.</p> <p>2. Ҳар бир масала юзасидан тегишли хулосалар чиқаради ва уларни талабаларга айтиб туради.</p>	<p>Талабалар керакли маълумотлар ва хулосаларни ёзиб олади.</p>

1-илова

Агросаноат мажмуаси моҳияти ва таркиби мавзусидан ўтказиладиган
блиц-сўров саволари

1. Агросаноат мажмуаси деганда нимани тушунасиз?
2. Агросаноат мажмуаси нечта соҳадан иборат?
3. Нима учун қишлоқ хўжалиги агросаноат мажмуасининг марказий бўғини ҳисобланади?
4. Инфратузилма нима?
5. Ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмаларига нммалар киради?
6. Агросаноат мажмуасининг биринчи соҳасига қайси тармоқлар киради?
7. Агросаноат мажмуасининг учунчи соҳасига нема сабабдан тайёрлов ташкилотлари, қайта ишлаш корхоналари ҳамда сотиш корхоналари киритилади?
8. Агросаноат мажмуасига кировчи тармоқларни мутоносиб ривожлантириш зарур деган концепциянинг моҳияти нимада?

Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасининг таркиби

“Агроиқтисодиёт” кафедраси доценти Хакимов Рашиднинг “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанидан янги педтехнологиялар бўйича ўтиладиган маърузаси

Факультет, кафедра ва ўқитиш босқичи	Ўқув фани (предмети)	Ўқув дастурида мавзунинг ўрни (жойи)
Иқтисодиёт ва статистика факультети Агроиқтисодиёт кафедраси Бакалавр босқичи (4-курс)	Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти	Фан дастурининг учинчи мавзуси (№3) 4 соатга мўлжалланган
Сана: 200 йил февраль	Талабалар сони -32та	Ўқитувчи: доц. Хакимов Р.
Маъруза дарсининг	Агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш	

мавзуси	воситалари ишлаб чиқарувчи соҳа
Биринчи дарс. Маърузанинг режаси (2 соат).	<ol style="list-style-type: none"> 1. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг таркиби 2. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг вазифалари, аҳамияти ва уларнинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ўрни.
Иккинчи дарс. Маърузанинг режаси (2 соат).	<ol style="list-style-type: none"> 1. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг ҳозирги ҳолати. 2. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳани ривожлантириш йўналишлари.
Асосий тушунчалар ва иборалар	Аграр сиёсат, агросаноат мажмуаси, агросаноат мажмуасининг соҳалари, ишлов чиқариш воситалари ишлаб чиқариш, минерал ўғит, омукта ем, ирригация ва мериорация иншоатлари, махсус транспорт, ер фонди, кўп йиллик дарахтзорлари, чорва моллари, меҳнат унумдорлиги, таннарх, рентабеллик, ишлаб чиқариш потенциалли.
Мустақил ўқиш учун адабиётлар рўйхати	<ol style="list-style-type: none"> 1. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келаак сари. – Т.: “Ўзбекистон”, 1999-486б. 2. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаравон ҳаёт пировард мақсадимиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2000-486б. 3. Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2001- 486б. 4. Экономика отраслей АПК/ ИА.Минаков, Н.И, Куликов, О.В. Соколов и др.; Под ред. И.А.Минакова.-М.: КолосС, 2004.-464 с. 5. Хакимов Р., Отақулов М., Юсупов Э., Юсупов М. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. – (ўқув қўланма) - Т.: ТДИУ 2004. – 160 б. 6. Серова Е.В. Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. –М.: Издательство ГУ ВЭШ, 1999. – 480 с.
Дарснинг мақсади	Талабаларга агросаноат мажмуасининг биринчи соҳаси (агросаноат мажмуаси учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи)нинг таркиби, уларнинг республикада ривожланиш тенденциялари, мавжуд муаммолари ва уларнинг оптимал ечимлари тўғрисида билимлар бериш.
Ўқитиш воситалари	Маъруза матни, ўқув қўлланмаси, ишчи дастур, схема ва чизмалар ҳамда махсус тарқатма материаллар.
Ўқитиш шарт-	Электр энергияси тарқатувчи резетка мавжуд аудитория.

шароитлари	Кадаскоп аппарати, доска, мел, доска тозалагич.
Ушбу мавзуни ўтиш учун зарур ҳисобланган билим даражасининг талабаларда мавжудлиги	Ушбу мавзуни чуқур ўзлаштириш учун талабалар қуйидаги билимларни билиши мақсадга мувофиқ: ишлаб чиқариш воситалари; асосий фондлар, ер фонди, кўп йиллик дарахтзорлар, куч берувчи ва ишчи машиналар, фонд сиғими ва фонд қайтими, унумдорлик, нарх, кичик техникалар, машиналар тизими (системаси).

“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанидан “Агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳа” мавзусининг технологик картаси

Мавзуни ўрганиш даврлари	Фаолият мазмуни	
	Ўқитувчи	Талаба
I. Биринчи дарс. (2 соат) Мотивлаштириш босқич (20 мин.)	<p>Мавзунинг номини ва режасини ҳамда адабиётлар рўйхатини талабаларга етказди.</p> <p>Дарснинг мақсадини аниқлайди ва талабаларга етказди.</p> <p>Дарсда эришиладиган натижаларни белгилайди. Буларга:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ушбу мавзуни ўрганиш зарурати, унинг аҳамияти ва бошқа мавзулар билан боғлиқлиги кўрсатилади; • Мутахассиснинг фаолиятида ушбу мавзунинг амалий аҳамияти кўрсатилади; • Талабаларнинг ушбу мавзу тўғрисидаги тушунча даражаси аниқланади; • Мавзуни ўрганиш учун асосий адабиётлар рўйхатини беради; • Асосий тушунча ва ибораларни талабаларга ёздирди. 	<p>Талабалар ёзиб олишади.</p> <p>Саволларга қисқа жавоб беришади.</p> <p>Адабиётлар рўйхатини ёзиб олади.</p> <p>Асосий тушунча ва ибораларни ёзиб олади.</p>
II. Информацион босқич (билимларни актуаллаштириш ва ўзлаштириш) (50 мин.)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Агросаноат мажмуасининг биринчи соҳасининг (агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳа) таркиби (тузилмаси) берилади. 2. Агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари 	<p>Талабалар қисқача конспект қилиб боради.</p> <p>Талабалар керакли маълумотларни ёзиб олади.</p>

	ишлаб чиқарувчи соҳанинг аҳамияти ва иқтисодиётдаги ўрни ёритилади.	
III. Биринчи дарсни яқунловчи босқич. (10 мин.)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ўтилган масалаларни умумлаштиради. 2. Ҳар бир масала юзасидан тегишли хулосалар чиқаради ва уларни талабаларга айтиб туради. 3. Биринчи дарсда ўрганилган масалалар юзасидан қисқача хулосалар қилинади, уй вазифаси (ЗУН техникаси бўйича ишлаш) бажариш берилади ва дарс тугайди. 	Хулосаларни ёзиб олишади.
I. Иккинчи дарс. (2 соат). Мотивлаштириш босқич (10 мин.)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Биринчи дарсда ўтилган масалалар бўйича блиц-сўров ўтказилади. 2. Биринчи дарсда ўтилган масалаларни талабаларга қисқача эслатади. 	Саволларга жавоб беришади.
II. Информацион босқич (билимларни актуаллаштириш ва ўзлаштириш) (50 мин.)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Республика агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг ҳозирги ҳолати таҳлил қилинади. 2. Унинг (биринчи соҳанинг) ривожланиш босқичлари ёритилади. 3. АСМнинг биринчи соҳасини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари аниқланилади. 	Талабалар қисқача конспект қилиб боради.
III. Яқунловчи босқич. 20 мин.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ўтилган масалаларни умумлаштиради. 2. Ҳар бир масала юзасидан тегишли хулосалар чиқаради ва уларни талабалага айтиб туради. 	Талабалар керакли маълумотлар ва хулосаларни ёзиб олади.

ТДИУ “Агроиқтисодиёт” кафедраси доценти Ҳакимов Р.нинг “Агросаноат мажмуаси тармоқлари меҳнат ресурслари ва улардан фойдаланиш” мавзусини янги педтехнологиялар асосида ўтиш бўйича технологик ўқитиш

“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани
4-курс бакалаврият. Мавзуга ажатилган вақт 4 соат

Биринчи дарс (2 соат)

Мавзу режаси

1. Меҳнат ресурсларининг тушунчаси ва агросаноат тармоқлаини ривожланишидаги аҳамияти. Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурслари ва уларнинг таркиби. (35 мин).
2. Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш даажасини ва самарадорлигини кўрсатувчи кўрсаткичлар ҳамда уларни аниқлаш усуллари. (45 мин).

Дарс мақсади: талабаларга меҳнат ресурслари моҳиятини, таркибини ва аҳамиятини ўргатиш;

Агросаноат мажмуаси тармоқларида (қишлоқ хўжалигида) меҳнат ресурсларидан фойдаланиш даражаси ва самарадорлигини аниқлаш усуллари ўзлаштириш.

Ўқитувчининг вазифалари (ўқитишдан кутилган натижалар):

1. Меҳнат ресурслари тушунчасига таъриф беради ва талабаларга уни ёздирди;
2. Меҳнат ресурсларининг 3 та асосий гуруҳларини тушунтиради ва талабаларга ёздирди;
3. Қишлоқ хўжалигида меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг 7та ўзига хос хусусиятини кетма кет тушунтиради;
4. Талабаларга берилган масала маълумотлари асосида (1-илова) меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг даражасини кўрсатадиган 4 та кўрсаткични ҳисоблашни ўргатади;
5. Талабаларга берилган масала маълумотлари асосида (1-илова) меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий самаадорлигини кўрсатадиган 2 та кўрсаткични ҳисоблашни ўргатади;
6. Меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг самарадорлигига таъсир этувчи 8 та омилни санаб чиқади;
7. 1-илова ёрдамида 2 та фермер хўжалигининг қайси бирида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш даражаси ва самарадорлиги юқори эканлигини таҳлил қилишни ва таҳлил натижаларига қараб юқори ташкилотларга (раҳбарга) тегишли хат (хизмат хати) ёзишни ўргатади;

Мавзунинг технологик картаси

Кўриладиган саволлар	Ўқитувчи фаолияти	Талабалар фаолияти
1. Меҳнат ресурсларининг	Қисқача кириш (ўтган дарсда нима саволларни кўрилганлиги тўғрисида)	Ёзиб олади.

<p>тушунчаси ва агросаноат тармоқларини ривожланишидаги аҳамияти. Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурслари ва уларнинг таркиби. (35 мин).</p>	<p>Мавзунинг номи айтилади. Мавзу режаси ва адабиётлар рўйхати берилади.</p> <p>Чақириш (дават) фазаси Блиц-сўров ўтказилади. Талабаларнинг ушбу мавзу бўйича қандай билимларга эга эканлигини аниқлайди. Бошқа фанлардан олган билимларни эслашига кўмаклашади.</p> <p>Англаш фазаси Меҳнат ресурслари тушунчаси берилади. Меҳнат ресурсларининг таркиби ёритилади. Меҳнат ресурсларининг аҳамияти тушунтирилади. Меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг қишлоқ хўжалигида ўзига хос хусусиятларини санаб чиқади. 5-6 кишига бўлиниш сўралади ва меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятлари бўйича категориал обзор қилиш топширилади.</p> <p>Мулоҳаза қилиш фазаси Ўзбекистонда меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятлари нималарда кўринади? Биринчи савол бўйича қисқа хулосалар қилинади.</p>	<p>Савол жавобларда иштирок этади.</p> <p>Қисқа конспект қилади.</p> <p>Кичик гууҳларга бўлиниб категориал обзор жадвалини тўлдиради.</p> <p>Саволга жавоб берадилар (ақлий хужум).</p>
<p>2. Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш даажасини ва самарадорлигини кўрсатувчи кўрсаткичлар ҳамда уларни аниқлаш усуллари. (45 мин).</p>	<p>Чақириш (дават) фазаси Меҳнат баланси тўрисида нима биласиз деган савол қўйилади. Қисқа блиц-сўров ўтказилади. Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш даражаси ва самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар тўғрисида нима билишларини сўрайди.</p> <p>Англаш фазаси 20 минутлик маъруза қилади. Аниқ рақамлар ёрдамида меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг даражасини ифодаловчи 4 та кўрсаткични ҳисоблаш йўллари ва формулаларини беради. Меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини аниқловчи 2 та усул ва формулалари берилади. 2-савол бўйича қисқача хулосалар чиқарилади.</p> <p>Мулоҳаза қилиш фазаси Ўзбекистон агросаноат мажмуаси тармоқларида меҳнат ресурсларидан</p>	<p>Саволга жавоб беришади. Меҳнат ресурслари балансини чизишади.</p> <p>Ёзиб олади.</p> <p>Ақлий хужум уюштиришади ва меҳнат</p>

	<p>фойдаланиш даражасига ва самарадорлигига таъсир этувчи омиллар ўрганилади.</p> <p>Яқунловчи босқич Яқунловчи босқичда мавзуда ёритилган масалалар умумлаштирилади ва тегишли хулосалар чиқарилади. Дарсда фаол иштирок этган талабаларни эълон қилади ва рағбатлантиради.</p>	<p>ресурслардан фойдаланиш даражаси ва самарадорлигига таъсир этувчи омилларни топишади.</p> <p>Хулосаларни ёзиб олади.</p>
--	---	---

Назорат топшириқлари:

1. Меҳнат ресурслари тушунчаси ва унинг моҳияти.
2. Мамлакат иқтисодийетини ривожлантиришда меҳнат ресурсларининг аҳамияти.
3. Меҳнат ресурсларининг таркиби.
4. Ўзбекистон Республикаси меҳнат бозорининг амал қилиши (шаклланиши, фаолияти).
5. Меҳнат ресурслари баланси.
6. Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш даражасини ифодаловчи кўрсаткичлар.
7. Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар.
8. Меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятлари:
 1. Мавсумийлик.
 2. _____
 3. _____
 4. _____
 5. _____
 6. _____
 7. _____
9. Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш даражаси ва самарадорлигига таъсир қилувчи омиллар:
 1. _____
 2. _____
 3. _____
 4. _____

5. _____
6. _____
7. _____
8. _____

Адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси “Меҳнат кодекси”. - Т.: “Адолат”, 1999, - 374 б.
2. Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси ва қишлоқ хўжалигига оид қонун ҳужжатлари. - Т.: “Адолат”, 1999.- 448б.
3. Фермер хўжалиги тўғрисидаги Ўзбекистон Республикасининг қонуни. - Т.: “Адолат”, 1999.- 26 б.
4. “Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада экинлаштириш соҳасидаги устивор йўналишлар амалга оширилишини жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. “Халқ сўзи” газетаси, 15 июн 2005 йил.
5. “Тадбиркорик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. “Халқ сўзи” газетаси, 16 июн 2005 йил.
6. “Тадбиркорлик субъектлари томонидан тақдим этиладиган ҳисобот тизимини такомиллаштириш ва уни ноқонуний талаб этганлик учун жавобгарликни кучайтиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. “Халқ сўзи” газетаси, 15 июн 2005 йил.
7. “Микрофирмалар ва кичик корхоналани ривожлантиришни рағбатлантириш борасидаги кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. “Халқ сўзи” газетаси, 20 июн 2005 йил.
8. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. – Т.: “Ўзбекистон”, 1999-486б.
9. Каримов И.А. Ҳавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. – Т.: “Ўзбекистон”, 1998- 364б.
10. Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 1999- 432 б.
11. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаравон ҳаёт пировард мақсадимиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2000- 486б.
12. Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2001- 486б.
13. Экономика отраслей АПК/ ИА.Минаков, Н.И, Куликов, О.В. Соколов и др.; Под ред. И.А.Минакова.-М.: КолосС, 2004.-464 с.

14. Хакимов Р., Отакулов М., Юсупов Э., Юсупов М. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. – (ўқув қўланма) -Т.: ТДИУ 2004. – 160 б.
15. Салимов Б., Хакимов Р., Ҳамдамов Қ.С. Юсупов М. ва бошқалар. Дехқон ва фермер хўжаликлари иқтисодиёти. – (ўқув қўланма) -Т.: ТДИУ 2004. – 176 б.
16. Салимов Б., Хакимов Р., Ҳамдамов Қ.С. Ўроқов Н., Арипов И.М. ва бошқалар. Жаҳон қишлоқ хўжалиги. – (ўқув қўланма) -Т.: ТДИУ 2004. – 128 б.

«Агросаноат мажмуаси иктисодиёти» фанидан битирув малакавий,
магистрлик, кандидатлик ва докторлик диссертациялари маззулари
руйхати

1. Агросаноат интеграцияси самарадорлиги (23б.).
2. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси таркибини такомиллаштириш (25б.).
3. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасининг ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантириш (23б.).
4. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасининг ижтимоий инфратузилмасини ривожлантириш (23б.).
5. Агросаноат мажмуасининг иктисодий алоқаларини такомиллаштириш (23б.).
6. Агросаноат мажмуасини давлат томонида тартибга солиб туришни такомиллаштириш (24б.).
7. Агросаноат мажмуасининг молия-кредит тизимини такомиллаштириш (23б.).
8. Агросаноат мажмуасининг ташқи иктисодий алоқалари (23б.).
9. Агросаноат мажмуасининг иктисодий алоқаларини такомиллаштириш (23б.).
10. Агросаноат мажмуаси маҳсулотлари нархларини шаклланиши ва уларни такомиллаштириш (23б.).
11. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасида иктисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўналишлари (25б.).
12. Агросаноат мажмуасида мулкӣ муносабатларни ривожлантириш йўналишлари (23б.).
13. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасида солиқ муносабатларини ривожлантириш (24б.).
14. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси корхоналарини оптимал жойлаштириш самарадорлиги (24б.).
15. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни ихтисослаштириш (23б.).
16. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш потенциали ва ундан фойдаланиш (24б.).
17. Агросаноат мажмуаси тармоқларида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш йўллари (23б.).
18. Агросаноат мажмуасида илмий-техника тарққийети ва унинг самарадорлиги (23б.).
19. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасининг экспорт салоҳиятини ошириш йўллари (25б.).
20. Қишлоқ хўжалигини интенсифлаштириш муаммолари (25б.).
21. Галлачилик тармоғида ишлаб чиқариш ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги (25б.).
22. Чорвачилик маҳсулотлари бозори ва унинг самарадорлигини ошириш. (25б.).

«АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИ ИҚТИСОДИЁТИ» фанидан ИШЧИ ДАСТУР

1. Кириш

"Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фани Иқтисодиёт (қишлоқ хўжалиги) - В 340200 таълим йўналиши, «Бизнес ва бошқариш - В 340000 йўналишларида таълим олаётган талабалар учун мўлжалланган.

Фанни ўрганишдан асосий мақсад - ўқувчиларда бозор иқтисодиёти шароитида мамлакат агросаноат мажмуаси иқтисодиётининг назарий ва амалий масалалари тўғрисида талаб қилинадиган билимларни шакллантиришдир.

«Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти» фанни ўрганишнинг асосий вазифаларига:

- ўқувчиларни агросаноат мажмуасини бошқариш, иқтисодиётини, барқарор ривожланишини таъминлаш учун зарур замонавий билимлар билан қуроллантириш;
- уларга давлатнинг аграр иқтисодий сиёсатини чуқур англатиш;
- агросаноат мажмуаси иқтисодиётини бошқа иқтисодий фанлар ютуқлари билан ўзаро ҳамкорликда ўргатиш;
- иқтисодий қонунларнинг агросаноат мажмуасида амал қилиш хусусиятларини ўргатиш ва бошқалар киради.

2. Ўқув режасида фанга ажратилган соатнинг умумий ҳажми ва дарс турлари бўйича тақсимоти.

"Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фани бир семестрда (8-семестрда) ўқитилади ва бунинг учун жами бўлиб 140 соат ажратилган.

Шу жумладан:

Аудитория дарслари - 120 соат.

Маъруза - 60 соат.

Амалий машғулотлар - 60 соат.

Мустақил таълим - 20 соат.

Фанни ўқитиш жараёнида талабалар учун маслаҳат соатлари назарда тутилган.

2.1. "Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фанини ўқитиш учун ажратилган соатларнинг ўқув турлари ва мавзулари бўйича тақсимланиши

№	Мавзу номи	Аудиоия соатлари		Мустақил таълим
		маъруза	семинар	

1.	"Агросаноат мажмуаси иктисодиёти" фанининг предмети, вазифалари ва ўрганиш усуллари	4	2	-
2.	Агросаноат мажмуасининг моҳияти ва таркиби	4	2	1
3.	Агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳа	4	2	1
4.	Агросаноат мажмуасининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳа	4	2	1
5.	Агросаноат мажмуасининг ишлаб чиқариш инфратузилмаси	4	2	2
6.	Агросаноат мажмуасининг ижтимоий инфратузилмаси	2	2	2
7.	қишлоқ хўжалиги - агросаноат мажмуасининг асосий бўғини	4	2	-
8.	қишлоқ хўжалиги ер фонди ва ундан фойдаланиш	2	4	-
9.	қишлоқ хўжалигида меҳнат ресурслари ва ундан фойдаланиш	4	4	2
10.	қишлоқ хўжалигининг моддий-техника ресурслари	2	4	2
11.	қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш ҳаражатлари ва маҳсулот таннари	4	4	-
12.	Агросаноат тармоқлари маҳсулотлари нархлари	2	4	-
13.	Фан техника тараққиёти ва қишлоқ хўжалигини интенсивлаштириш	4	6	2
14.	Маркетинг тушунчаси, унинг моҳияти ва самарадорлиги	4	6	3
15.	қишлоқ хўжалигини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш	4	6	2
16.	Агросаноат мажмуасида молия-кредит тизимининг амал қилиш механизми	4	4	2
17.	Европа ҳамжамиятининг ягона аграр сиёсати	4	4	2
	Жами	60	60	20

2. Маруза машғулотларининг мавзулар ва соатлар бўйича тақсимооти

№	Мавзулар номи	Соат миқдори
1.	"Агросаноат мажмуаси иктисодиёти" фанининг предмети, вазифалари ва ўрганиш усуллари	4
2.	Агросаноат мажмуасининг моҳияти ва таркиби	4
3.	Агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш	4

	воситалари ишлаб чиқарувчи соҳа	
4.	Агросаноат мажмуасининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳа	4
5.	Агросаноат мажмуасининг ишлаб чиқариш инфратузилмаси	4
6.	Агросаноат мажмуасининг ижтимоий инфратузилмаси	2
7.	қишлоқ хўжалиги - агросаноат мажмуасининг асосий бўғини	4
8.	қишлоқ хўжалиги ер фонди ва ундан фойдаланиш	2
9.	қишлоқ хўжалигида меҳнат ресурслари ва ундан фойдаланиш	4
10.	қишлоқ хўжалигининг моддий-техника ресурслари	4
11.	қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш ҳаражатлари ва маҳсулот таннари	4
12.	Агросаноат тармоқлари маҳсулотлари нархлари	2
13.	Фан техника тараққиёти ва қишлоқ хўжалигини интенсивлаштириш	4
14.	Маркетинг тушунчаси, унинг моҳияти ва самарадорлиги	4
15.	қишлоқ хўжалигини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш	4
16.	Агросаноат мажмуасида молия-кредит тизимининг амал қилиш механизми	4
17.	Европа ҳамжамиятининг ягона аграр сиёсати	4
	Жами	60

3.1. Фан бўйича маъруза мавзулари режалари

1-Мавзу. «Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти» фанининг предмети, вазифалари ва ўрганиш усулари (4 соат)

1-Маъруза. -2 соат

1. "Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фанининг предмети.
2. "Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фанининг предметини ўрганиш усуллари.

2- Маъруза. - 2 соат

1. "Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фанининг вазифалари.
2. "Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фанининг ўзга фанлар билан боғлиқлиги.
3. "Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фанининг қисқача ривожланиш тарихи.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686б.
2. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. -22б.

3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
5. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
7. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
8. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.

2-мавзу. Агросаноат мажмуасининг моҳияти ва таркиби -(4 соат)

1-Маъруза - 2 соат.

1. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг таркиби.
2. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг вазифалари, аҳамияти ва уларнинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ўрни.

2-Маъруза - 2 соат.

1. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг ҳозирги ҳолати.
2. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳани ривожлантириш йўналишлари.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Асосий мақсад иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. - 22б.
2. Каримов И.А., Озод ва обод ватан, эркин ҳаёт ва фаровон ҳаёт - провард мақсадимиз. - Т.: «Ўзбекистон», 2000. -528б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Попов Н.А., Экономика сельского хойяйства: Учебник. - М.: Изд-во «Дело и Сервис», 2000. - 368с.
5. Иватов И., Развитие дехканского рўнка в Узбекистане. - Т.: Фан, 1994. - 111с.
6. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.

7. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.

3-мавзу. Агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳа -(4 соат)

1-Маъруза -2 соат.

1. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг таркиби.
2. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг вазифалари, аҳамияти ва уларнинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ўрни.

2-Маъруза - 2 соат.

1. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг ҳозирги ҳолати.
2. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳани ривожлантириш йўналишлари.

Тавсия этиладиган адабиётлар:

1. Каримов И.А., Асосий мақсад иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. - 22б.
2. Каримов И.А., Озод ва обод ватан, эркин ҳаёт ва фаровон ҳаёт - провард мақсадимиз. - Т.: «Ўзбекистон», 2000. -528б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Попов Н.А., Экономика сельского хозяйства: Учебник. - М.: Изд-во «Дело и Сервис», 2000. - 368с.
5. Иватов И., Развитие дехканского рўнка в Узбекистане. - Т.: Фан, 1994. - 111с.
6. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
7. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.

4-мавзу. Агросаноат мажмуасининг қишлоқ жўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳа -(4 соат)

1-Маъруза - 2 соат.

1. Агросаноат мажмуасининг қишлоқ жўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳасининг таркиби.
2. Агросаноат мажмуасининг қишлоқ жўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳасининг вазифалари аҳамияти ва унинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ўрни.

2-Маъруза -2 соат.

1. Агросаноат мажмуасининг қишлоқ жўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳасининг хозирги ҳолати.
2. Агросаноат мажмуасининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳасини ривожлантириш йўналишлари.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Асосий мақсад иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. - 22б.
 2. Каримов И.А., Озод ва обод ватан, эркин ҳаёт ва фаравон ҳаёт - провард мақсадимиз. - Т.: «Ўзбекистон», 2000. -528б.
 3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
 4. Попов Н.А., Экономика сельского хозяйства: Учебник. - М.: Изд-во «Дело и Сервис», 2000. - 368с.
 5. Иватов И., Развитие дехканского рўнка в Узбекистане. - Т.: Фан, 1994. - 111с.
 6. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
- Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев

5-мавзу. Агросаноат мажмуасининг ишлаб чиқариш инфратузилмаси - (4 соат)

1-Маъруза - 2 соат.

1. Инфратузилма тушунчаси, унинг моҳияти.
2. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасининг таркиби.
3. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасининг вазифалари, аҳамияти ва унинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ўрни.

2-Маъруза - 2 соат.

1. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасининг ҳозирги ҳолати.
2. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари.

Тавсия этиладиган адабиётлар:

1. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686б.
2. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. -22б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
5. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
7. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
8. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.

6-мавзу. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмаси - (2 соат)

1. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмаси тушунчаси ва унинг моҳияти.
2. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасининг таркиби.
3. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасининг ҳозирги ҳолати.
4. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасининг смарадорлигини аниқлаш усуллари.
5. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686б.
2. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. -22б.

3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
5. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
7. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
8. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.

7-мавзу. Қишлоқ хўжалиги-агросаноат мажмуасининг асосий бўғини- (4 соат)

1-Маъруза - 2 соат.

1. қишлоқ хўжалиги-агросаноат мажмуасининг асосий бўғини ва унинг ўзига хос хусиятлари.
2. қишлоқ хўжалигининг иқтисодиётдаги тўтган ўрни ва аҳамияти.
3. Ширкат хўжаликларининг ташкилий-иқтисодий асослари.

2-Маъруза - 2 соат.

1. Фермер хўжаликларининг ташкилий-иқтисодий асослари.
2. Дехқон хўжаликларининг ташкилий-иқтисодий асослари.
3. қишлоқ хўжалиги ресурсларининг самарадорлигини аниқлаш усуллари.
4. қишлоқ хўжалигининг иқтисодий-ижтимоий самарадорлигини ошириш йўллари.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686б.
2. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. -22б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
5. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.

6. Узбекистан: десяти лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
7. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
8. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.

8-мавзу. Кишлоқ хўжалиги ер фонди ва ундан фойдаланиш - (2 соат)

1. Кишлоқ хўжалиги ер фонди ва унинг асосий ишлаб чиқариш воситаси сифатида ўзига хос хусиятлари.
2. кишлоқ хўжалиги ер фондининг фондининг таркиби.
3. Ижобий ва салбий ер фондининг трансформацияси.
4. Кишлоқ хўжалигида ер фондидан фойдаланишнинг даражаси ва самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар.
5. Ердан фойдаланиш даражаси ва самарадорлигига таъсир қилувчи омиллар.
6. Ердан фойдаланиш даражаси ва самарадорлигини ошириш йўналишлари.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686б.
2. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. -22б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
5. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.
6. Узбекистан: десяти лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
7. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
8. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.

9-мавзу. Кишлоқ хўжалигида меҳнат ресурслари ва улардан фойдаланиш - (4 соат)

1-Маъруза - 2 соат.

1. Кишлоқ хўжалигида меҳнат ресурслари тушунчаси, унинг моҳияти.
2. қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурслари таркиби.
3. Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш кўрсаткичлари.

2- Маъруза - 2 соат.

1. Меҳнат унумдорлиги ва уни ҳисоблаш.
2. Кишлоқ хўжалигида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш ва меҳнат унумдорлигини оширишни йўналишлари.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686б.
2. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. -22б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
5. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
7. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
8. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.

10-мавзу. Кишлоқ хўжалигининг моддий-техника ресурслари - (2 соат)

1. Кишлоқ хўжалиги моддий-техника ресурслари тушунчаси, моҳияти ва аҳамияти.
2. қишлоқ хўжалигида асосий фондлар ва улардан фойдаланиш кўрсаткичлари.
3. Асосий фондлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш йўллари.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686б.

2. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. -22б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
5. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
7. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
8. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.

11-мавзу. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот таннарихи -(4 соат)

1-Маъруза - 2 соат.

1. Таннарх тушунчаси, унинг моҳияти.
2. Қишлоқ хўжалигида маҳсулотлар таннарихини ҳисоблаш тартиби.

2-Маъруза - 2 соат.

1. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таннарихига таъсир қилувчи омиллар
2. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таннарихини пасайтириш йўллари.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686б.
2. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. -22б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
5. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.

7. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
8. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.

12-мавзу. Агросаноат мажмуаси тармоқлари маҳсулотлари нархлари - (2 соат)

1. Нарх тушунчаси, унинг моҳияти ва функциялари.
2. қишлоқ хўжалигида нархлар тизими.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686б.
2. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. -22б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
5. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
7. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
8. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.

13-мавзу. Фан, техника тараққиёти ва қишлоқ хўжалигини интенсив - лаштириш-(4 соат)

1-Маъруза - 2 соат.

1. Қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг экстенсив ва интенсив қўллари тушунчалари.
2. Қишлоқ хўжалигини интенсивлаштиришнинг иқтисодий моҳияти.

2-Маъруза - 2 соат.

1. Фан, техника тараққиёти ва интенсивлаштириш.
2. Қишлоқ хўжалигини интенсивлаштиришнинг даражаси ва самарадорлигини аниқлаш усуллари.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686б.
2. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. -22б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
5. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
7. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
8. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.

14-мавзу. Қишлоқ хўжалиги маркетинги тушунчаси, унинг моҳияти ва ривожланиш хусусиятлари-(4 соат)

1-Маъруза - 2 соат.

1. Маркетинг тушунчаси, унинг моҳияти ва самарадорлиги.
2. қишлоқ хўжалиги маркетинги функциялари.

2-Маъруза - 2 соат.

1. қишлоқ хўжалиги маркетинги стратегиясини тузиш.
2. Агроткетинг қарорларининг самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар тизими.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686б.
2. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. -22б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.

5. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
7. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
8. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.

15-мавзу. Қишлоқ хўжалигини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш -(4 соат)

1-Маъруза - 2 соат.

1. қишлоқ хўжалигини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлашнинг моҳияти ва зарурати.
2. Давлатнинг қишлоқ хўжалигини тартибга солиш ва қўллаб-қувватлашдаги асосий вазифалари, уларни амалга ошириш шакллари ва усуллари.

2- Маъруза - 2 соат.

1. Ўзбекистон Республикаси аграр сиёсати ва уни такомиллаштириш йўналишлари.
2. қишлоқ хўжалиги корхонасини бошқаришда қабул қилинган қарорларни таҳлил қилиш.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686б.
2. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. -22б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
5. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
7. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.

8. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.

16-мавзу. Агросаноат мажмуасида молия-кредит тизимининг амал қилиш механизими - (4 соат)

1-Маъруза -2 соат.

1. Агросаноат мажмуасида молия-кредит тизимининг моҳияти ва хусусиятлари.
2. қишлоқ хўжалигини кредитлаш усуллари, шакллари ва уларнинг манбалари.

2-Маъруза - 2 соат.

1. қишлоқ хўжалигини молиялаштиришнинг манбалари.
2. қишлоқ хўжалигини молия-кредит механизими такомиллаштириш йўналишлари.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686б.
2. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. -22б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
5. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
7. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
8. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.

17-мавзу. Европа ҳамжамиятининг ягона аграр сиёсати -(4 соат)

1-Маъруза -2 соат.

1. Европа ҳамжамияти ягона аграр сиёсатининг зарурияти, аҳамияти.

2. Европа ҳамжамияти ягона аграр сиёсатининг қисқача ривожланиш тарихи.

2-маъруза - 2 соат.

1. Европа ҳамжамити ягона аграр сиёсатида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари нархларини кўллаб-қувватлаш.
2. Европа ҳамжамити ягона аграр сиёсатида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчиларнинг даромадларини кўпайтиришни кўллаб-қувватлаш.
3. Европа ҳамжамияти ягона аграр сиёсатини ривожлантириш йўналишлари.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686б.
2. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. -22б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
5. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
7. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
8. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.

Амалий (семинар) машғулоти режалари “Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фани бўйича амалий (семинар) машғулоти соатларининг тақсимланиши

Амалий (семинар) машғулоти тартиби рақами	Намунавий ўқув дастурида ги мавзу тартиби рақами	Мавзуларнинг номи	Ажратил ган соатлар
--	---	-------------------	---------------------------

1	1.	“Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти” фанининг предмети, вазифалари ва ўрганиш усуллари	2
2	2.	Агросаноат мажмуасининг моҳияти ва таркиби	2
3	3.	Агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳа	2
4	4.	Агросаноат мажмуасининг қишлоқ хўжалик маҳсулотларини тайёрлаш, қайта ишлаш ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳа	2
5	5.	Агросаноат мажмуасининг ишлаб чиқариш инфратузилмаси	2
6	6.	Агросаноат мажмуасининг ижтимоий инфратузилмаси	2
7	7.	Қишлоқ хўжалиги – агросаноат мажмуасининг асосий бўғини	2
8-9	8.	Қишлоқ хўжалиги ер фонди ва ундан фойдаланиш	4
10-11	9.	Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурслари ва улардан фойдаланиш	4
12-13	10.	Қишлоқ хўжалигининг моддий-техника ресурслари	4
14-15	11.	Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот таннархи	4
16-17	12.	Агросаноат мажмуаси тармоқлари маҳсулотларининг нархлари	4
18-19-20	13.	Илмий-техника тараққиёти ва қишлоқ хўжалигини интенсификаштириш	6
21-22-23	14.	“Қишлоқ хўжалиги маркетинги” тушунчаси, унинг моҳияти ва ривожланиш хусусиятлари	6
24-25-26	15.	Қишлоқ хўжалигини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш	6
27-28	16.	Агросаноат мажмуасида молия-кредит тизимининг амал қилиш механизми	4
29-30	17.	Европа ҳамжамиятининг ягона аграр сиёсати	4
Жами			60

1- мавзу. "Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фанининг предмети, вазифалари ва ўрганиш усуллари (2 соат)

1-машғулот

Режа:

1. "Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фанининг предмети.
2. "Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фанининг предметини ўрганиш усуллари.
3. "Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фанининг вазифалари.
4. "Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фанининг ўзга фанлар билан боғлиқлиги.
5. "Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фанининг қисқача ривожланиш тарихи.

Доклат учун мавзулар

1. "Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фанининг ўрганиш предмети.
2. "Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фанининг мақсад ва вазифалари, бошқа иқтисодий фанлар билан боғлиқлиги.
3. "Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фанининг предметини ўрганиш усуллари ва фанни ривожланиш тарихи.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686б.
2. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. -22б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
5. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
7. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
8. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusiness / Gail L. Cramer, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.
9. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. –М.: 2004.- 384с.
10. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве. Учебник. 2004, <http://textbook.ru/catalogue/book/33320.html>

2-мавзу. Агросаноат мажмуасининг моҳияти ва таркиби (2 соат)

1-машғулот

Режа:

1. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг таркиби.
2. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг вазифалари, аҳамияти ва уларнинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ўрни.
3. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг ҳозирги ҳолати.
4. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳани ривожлантириш йўналишлари.

Доклад учун мавзулар

1. Агросаноат интеграцияси. Агросаноат мажмуаси моҳияти.
2. Агросаноат мажмуаси таркиби.
3. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасининг ҳозирги ҳолати ва уни ривожлантириш йўналишлари.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Асосий мақсад иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. - 22б.
2. Каримов И.А., Озод ва обод ватан, эркин ҳаёт ва фаравон ҳаёт - провард мақсадимиз. - Т.: «Ўзбекистон», 2000. -528б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Попов Н.А., Экономика сельского хозяйства: Учебник. - М.: Изд-во «Дело и Сервис», 2000. - 368с.
5. Иватов И., Развитие дехканского рўнка в Узбекистане. - Т.: Фан, 1994. - 111с.
6. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
7. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
8. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
9. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.
10. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. –М.: 2004.- 384с.

11. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве. Учебник. 2004, <http://textbook.ru/catalogue/book/33320.htm>

3-мавзу. Агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳа (2 соат)

1-машғулот

Режа:

1. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг таркиби.
2. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг вазифалари, аҳамияти ва уларнинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ўрни.
3. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг ҳозирги ҳолати.
4. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳани ривожлантириш йўналишлари.

Доклад учун мавзулар

1. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг моҳияти ва таркиби.
2. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг ҳозирги ҳолати.
3. Агросаноат мажмуаси тармоқларига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳанинг ривожлантириш йўналишлари.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Асосий мақсад иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. - 22б.
2. Каримов И.А., Озод ва обод ватан, эркин ҳаёт ва фаравон ҳаёт - провард мақсадимиз. - Т.: «Ўзбекистон», 2000. -528б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Попов Н.А., Экономика сельского хозяйства: Учебник. - М.: Изд-во «Дело и Сервис», 2000. - 368с.
5. Иватов И., Развитие дехканского рынка в Узбекистане. - Т.: Фан, 1994. - 111с.
6. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
7. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.

8. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
9. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.
10. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. –М.: 2004.- 384с.
- 11.Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве. Учебник. 2004, <http://textbook.ru/catalogue/book/33320.htm>

4-мавзу. Агросаноат мажмуасининг қишлоқ жўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳа (2 соат)

1-машғулот

Режа:

1. Агросаноат мажмуасининг қишлоқ жўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳасининг таркиби.
2. Агросаноат мажмуасининг қишлоқ жўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳасининг вазифалари аҳамияти ва унинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ўрни.
3. Агросаноат мажмуасининг қишлоқ жўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳасининг хозирги ҳолати.
4. Агросаноат мажмуасининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳасини ривожлантириш йўналишлари.

Доклад учун мавзулар

1. Агросаноат мажмуасининг қишлоқ жўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳасининг моҳияти, таркиби.
2. Агросаноат мажмуасининг қишлоқ жўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳасининг хозирги ҳолати.
3. Агросаноат мажмуасининг қишлоқ жўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳасини ривожлантириш йўналишлари.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Асосий мақсад иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. - 22б.
2. Каримов И.А., Озод ва обод ватан, эркин ҳаёт ва фаравон ҳаёт - провард мақсадимиз. - Т.: «Ўзбекистон», 2000. -528б.

3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Попов Н.А., Экономика сельского хозяйства: Учебник. - М.: Изд-во «Дело и Сервис», 2000. - 368с.
5. Иватов И., Развитие дехканского рынка в Узбекистане. - Т.: Фан, 1994. - 111с.
6. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
7. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
8. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
9. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusiness / Gail L. Cramer, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.
10. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. –М.: 2004.- 384с.
11. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве. Учебник. 2004, <http://textbook.ru/catalogue/book/33320.htm>

5-мавзу. Агросаноат мажмуасининг ишлаб чиқариш инфратузилмаси (2 соат)

1-машғулот

Режа:

1. Инфратузилма тушунчаси, унинг моҳияти.
2. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасининг таркиби.
3. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасининг вазифалари, аҳамияти ва унинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ўрни.
4. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасининг ҳозирги ҳолати.
5. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари.

Доклад учун мавзулар

1. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасининг моҳияти ва таркиби.
2. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасининг ҳозирги ҳолати.
3. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантириш зарурати ва йўналишлари.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686б.
2. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. -22б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
5. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
7. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
8. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.
9. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. –М.: 2004.- 384с.
10. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве. Учебник. 2004, <http://textbook.ru/catalogue/book/33320.htm>

6-мавзу. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмаси (2 соат)

1-машгулот

Режа:

1. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмаси тушунчаси ва унинг моҳияти.
2. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасининг таркиби.
3. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасининг ҳозирги ҳолати.
4. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасининг смарадорлигини аниқлаш усуллари.
5. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари.

Доклад учун мавзулар

1. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасининг моҳияти ва таркиби.
2. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасининг ҳозирги ҳолати.
3. Агросаноат мажмуаси ижтимоий инфратузилмасини ривожлантириш зарурати ва йўналишлари.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686б.
2. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. -22б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
5. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
7. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
8. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.

7-мавзу. Қишлоқ хўжалиги-агросаноат мажмуасининг асосий бўғини (2 соат)

1-машғул

Режа:

1. қишлоқ хўжалиги-агросаноат мажмуасининг асосий бўғини ва унинг ўзига хос хусиятлари.
2. қишлоқ хўжалигининг иқтисодиётдаги тутган ўрни ва аҳамияти.
3. Ширкат хўжалиқларининг ташкилий-иқтисодий асослари.
4. Фермер хўжалиқларининг ташкилий-иқтисодий асослари.
5. Деҳқон хўжалиқларининг ташкилий-иқтисодий асослари.
6. қишлоқ хўжалиги ресурсларининг самарадорлигини аниқлаш усуллари.
7. қишлоқ хўжалигининг иқтисодий-ижтимоий самарадорлигини ошириш йўллари.

Доклад учун мавзулар

1. қишлоқ хўжалиги ва унинг ўзига хос хусиятлари.
2. қишлоқ хўжалигининг ижтимоий-иқтисодий аҳамияти ва мамлакат иқтисодиётида тутган ўрни.
3. қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни ташкил этиш шакллари.
4. қишлоқ хўжалигини ижтимоий иқтисодий самарадорлигини аниқлаш усуллари.

5. қишлоқ хўжалигини ривожлантириш йўналишлари (ислохотлар).

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686б.
2. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. -22б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
5. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
7. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
8. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.

8-мавзу. Қишлоқ хўжалиги ер фонди ва ундан фойдаланиш (4 соат)

1-машғулот

Режа:

1. Қишлоқ хўжалиги ер фонди ва унинг асосий ишлаб чиқариш воситаси сифатида ўзига хос хусиятлари.
2. Қишлоқ хўжалиги ер фондининг фондининг таркиби.
3. Ижобий ва салбий ер фондининг трансформацияси.
4. Қишлоқ хўжалигида ер фондидан фойдаланишнинг даражаси ва самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар.

2-машғулот

Режа:

1. Ердан фойдаланиш даражаси ва самарадорлигига таъсир қилувчи омиллар.
2. Ердан фойдаланиш даражаси ва самарадорлигини ошириш йўналишлари.

Доклад учун мавзулар

1. Қишлоқ хўжалиги ер фонди ва унинг асосий ишлаб чиқариш воситаси сифатида ўзига хос хусиятлари.

2. кишлоқ хўжалиги ер фондининг фондининг таркиби.
3. Кишлоқ хўжалигида ер фондидан фойдаланишнинг даражаси ва самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар.
4. Ердан фойдаланиш даражаси ва самарадорлигини ошириш йўналишлари.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686б.
2. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. -22б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
5. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
7. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
8. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.

9-мавзу. Кишлоқ хўжалигида меҳнат ресурслари ва улардан фойдаланиш (4-соат)

1-машғулот

Режа:

1. Кишлоқ хўжалигида меҳнат ресурслари тушунчаси, унинг моҳияти.
2. кишлоқ хўжалиги меҳнат ресурслари таркиби.
3. Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш кўрсаткичлари.

2-машғулот

Режа:

1. Меҳнат унумдорлиги ва уни ҳисоблаш.
2. Кишлоқ хўжалигида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш ва меҳнат унумдорлигини оширишни йўналишлари.

Доклад учун мавзулар

1. Кишлоқ хўжалигида меҳнат ресурслари тушунчаси, унинг моҳияти ва таркиби.
2. Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш кўрсаткичлари.
3. Меҳнат унумдорлиги ва уни ҳисоблаш.
4. Қишлоқ хўжалигида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш ва меҳнат унумдорлигини оширишни йўналишлари.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686б.
2. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. -22б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
5. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
7. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
8. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.

10-мавзу. Қишлоқ хўжалигининг моддий-техника ресурслари (4 соат)

1-машғулот

Режа:

1. Кишлоқ хўжалиги моддий-техника ресурслари тушунчаси, моҳияти ва аҳамияти.
2. Қишлоқ хўжалигида асосий фондлар ва улардан фойдаланиш кўрсаткичлари.

2-машғулот

Режа:

1. Асосий фондлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш йўллари.
2. Айланма маблағлар ва уларнинг самарадорлиги ва уни ошириш йўллари.

Доклад учун мавзулар

1. Кишлоқ хўжалиги моддий-техника ресурслари тушунчаси, моҳияти ва аҳамияти.
2. кишлоқ хўжалигида асосий фондлар ва улардан фойдаланиш кўрсаткичлари.
3. Асосий фондлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш йўллари.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686б.
2. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. -22б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
5. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
7. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
8. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.

11-мавзу. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот таннархи (4 соат)

1-машғулот

Режа:

1. Таннарх тушунчаси, унинг моҳияти.
3. Қишлоқ хўжалигида маҳсулотлар таннархини ҳисоблаш тартиби.

2-машғулот

Режа:

1. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таннархига таъсир қилувчи омиллар
2. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таннархини пасайтириш йўллари.

Доклад учун мавзулар

1. Таннарх тушунчаси, унинг моҳияти.
2. кишлоқ хўжалигида маҳсулотлар таннархини ҳисоблаш тартиби.
3. кишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таннархига таъсир қилувчи омиллар

4. қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таннархини пасайтириш йўллари.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686б.
2. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. -22б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
5. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
7. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
8. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.

12-мавзу. Агросаноат мажмуаси тармоқлари маҳсулотлари нархлари (4 соат)

1-машғулот

Режа:

1. Нарх тушунчаси, унинг моҳияти ва функциялари.
2. Қишлоқ хўжалигида нархлар тизими.

2-машғулот

Режа:

1. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқарилган маҳсулотларга ва кўрсатилган хизматларга нархнинг шаклланиши.
2. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари нархларнинг даражасига таъсир килувчи омиллар.

Доклад учун мавзулар

1. Нарх тушунчаси, унинг моҳияти ва функциялари.
2. Ишлаб чиқарилган маҳсулотларга ва кўрсатилган хизматларга нархнинг шаклланиши.
3. қишлоқ хўжалигида нархлар тизими.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686б.
2. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. -22б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
5. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
7. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
8. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.

13-мавзу. Илмий-техника тараққиёти ва қишлоқ хўжалигини интенсивлаштириш (6 соат)

1-машғулот

Режа:

1. Қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг экстенсив ва интенсив йўллари тушунчалари.
2. Қишлоқ хўжалигини интенсивлаштиришнинг иқтисодий моҳияти.

1-машғулот

Режа:

1. Қишлоқ хўжалигида илмий техника тараққиётининг моҳияти, аҳамияти.
2. Қишлоқ хўжалигида илмий техника тараққиётининг асосий йўналишлари.
3. Қишлоқ хўжалигида илмий техника тараққиётининг самарадорлигини аниқлаш усуллари.

3-машғулот

Режа:

1. Фан, техника тараққиёти ва интенсивлаштириш.
2. қишлоқ хўжалигини интенсивлаштиришнинг даражаси ва самарадорлигини аниқлаш усуллари.

Доклад учун мавзулар

1. қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг экстенсив ва интенсив йўллари тушунчалари.
2. қишлоқ хўжалигини интенсивлаштиришнинг иқтисодий моҳияти.
3. Фан, техника тарақиёти ва интенсивлаштириш.
4. қишлоқ хўжалигини интенсивлаштиришнинг даражаси ва самарадорлигини аниқлаш усуллари.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686б.
2. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. -22б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
5. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
7. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
8. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.

14-мавзу. Қишлоқ хўжалиги маркетинги тушунчаси, унинг моҳияти ва ривожланиш хусусиятлари (бсоат)

1-машғулот

Режа:

1. Маркетинг тушунчаси, унинг моҳияти
2. Қишлоқ хўжалиги маркетинги функциялари

2-машғулот

Режа:

1. Маркетинг самарадорлиги.
2. Қишлоқ хўжалиги маркетинги стратегиясини тузиш.

3-машғулот

Режа:

1. Агромаркетинг қарорларининг самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар тизими.

Доклад учун мавзулар

1. Маркетинг тушунчаси, унинг моҳияти ва самарадорлиги.
2. қишлоқ хўжалиги маркетинги функциялари.
3. қишлоқ хўжалиги маркетинги стратегиясини тузиш.
4. Агромаркетинг қарорларининг самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар тизими.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686б.
2. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. -22б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
5. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
7. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
8. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.

15-мавзу. Қишлоқ хўжалигини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш (6 соат)

1-машғулот

Режа:

1. Қишлоқ хўжалигини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлашнинг моҳияти ва зарурати.
2. Давлатнинг қишлоқ хўжалигини тартибга солиш ва қўллаб-қувватлашдаги асосий вазифалари, уларни амалга ошириш шакллари ва усуллари.

2-машғулот

Режа:

3. Ўзбекистон Республикаси аграр сиёсати ва уни такомиллаштириш йўналишлари.

3-машғулот

Режа:

4. Қишлоқ хўжалиги корхонасини бошқаришда қабул қилинган қарорларни таҳлил қилиш.

Доклад учун мавзулар

1. Қишлоқ хўжалигини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлашнинг моҳияти ва зарурати.
2. Давлатнинг қишлоқ хўжалигини тартибга солиш ва қўллаб-қувватлашдаги асосий вазифалари, уларни амалга ошириш шакллари ва усуллари.
3. Ўзбекистон Республикаси аграр сиёсати ва уни такомиллаштириш йўналишлари.
4. Қишлоқ хўжалиги корхонасини бошқаришда қабул қилинган қарорларни таҳлил қилиш.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686б.
2. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. -22б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
5. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
7. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
8. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusiness / Gail L. Cramer, Clarence W. Jenstn? Djunglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.

16-мавзу. Агросаноат мажмуасида молия-кредит тизимининг амал қилиш механизими (4 соат)

1-машғулот

Режа:

1. Агросаноат мажмуасида молия-кредит тизимининг моҳияти ва хусусиятлари.
2. Қишлоқ хўжалигини кредитлаш усуллари, шакллари ва уларнинг манбалари.

2-машғулот

Режа:

3. Қишлоқ хўжалигини молиялаштиришнинг манбалари.
4. Қишлоқ хўжалигини молия-кредит механизмини такомиллаштириш йўналишлари.

Доклад учун мавзулар

1. Агросаноат мажмуасида молия-кредит тизимининг моҳияти ва хусусиятлари.
2. қишлоқ хўжалигини кредитлаш усуллари, шакллари ва уларнинг манбалари.
3. қишлоқ хўжалигини молиялаштиришнинг манбалари.
4. қишлоқ хўжалигини молия-кредит механизмини такомиллаштириш йўналишлари.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686б.
2. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. -22б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
5. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.
6. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
7. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
8. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.

17-мавзу. Европа ҳамжамиятининг ягона аграр сиёсати (4 соат)

1-машғулот

Режа:

1. Европа ҳамжамияти ягона аграр сиёсатининг зарурияти, аҳамияти.
2. Европа ҳамжамияти ягона аграр сиёсатининг қисқача ривожланиш тарихи.
3. Европа ҳамжамияти ягона аграр сиёсатида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари нархларини қўллаб-қувватлаш.

2-машғулот

Режа:

4. Европа ҳамжамияти ягона аграр сиёсатида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчиларнинг даромадларини кўпайтиришни қўллаб-қувватлаш.
5. Европа ҳамжамияти ягона аграр сиёсатини ривожлантириш йўналишлари.

Доклад учун мавзулар

1. Европа ҳамжамияти ягона аграр сиёсатининг зарурияти, аҳамияти.
2. Европа ҳамжамияти ягона аграр сиёсатининг қисқача ривожланиш тарихи.
3. Европа ҳамжамияти ягона аграр сиёсатида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари нархларини қўллаб-қувватлаш.
4. Европа ҳамжамияти ягона аграр сиёсатида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчиларнинг даромадларини кўпайтиришни қўллаб-қувватлаш.
5. Европа ҳамжамияти ягона аграр сиёсатини ривожлантириш йўналишлари.

Тавсия этиладиган адабиётлар

1. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686б.
2. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. -22б.
3. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
4. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
5. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.

6. Ўзбекистан: деъат лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулев и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
7. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
8. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.

4.1. Оралиқ назорат саволлари.

I-оралиқ назорати

1-вариант

1. "Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фанининг предмети, вазифалари ва бошқа фанлар билан боғлиқлиги.
2. Агросаноат интеграцияси. Агросаноат мажмуаси тушунчаси, унинг моҳияти.
3. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси мақсадли муаммолари. Республика агросаноат мажмуасини ривожлантириш йўналишлари.

2-вариант

1. "Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фанининг предметини ўрганиш усуллари ва уларнинг тавсифномаси.
2. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасининг таркиби.
3. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасининг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ўрни.

3-вариант

1. Агросаноат мажмуаси тушунчаси, моҳияти ва таркиби.
2. Ўзбекистон Республикаси Агросаноат мажмуасининг биринчи соҳаси ва унинг таркиби.
3. Ўзбекистон Республикаси Агросаноат мажмуасини ривожлантириш йўналишлари

II-оралиқ назорат

1-вариант

1. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасининг биринчи соҳасининг ҳозирги аҳволи ва уни ривожлантириш масалалари.
2. Ўзбекистон Республикаси Агросаноат мажмуасининг иккинчи соҳаси, унинг таркиби ва ўзига хос хусусиятлари.
3. Қишлоқ хўжалигини ижтимоий-иқтисодий самарадорлигини аниқлаш усуллари.

2-вариант

1. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳанинг таркиби ва уларга тавсифнома.
2. Агросаноат мажмуаси ишлаб чиқариш инфратузилмаси таркиби, унинг моҳияти ва аҳамияти.
3. Ердан фойдаланиш даражаси ва самарадорлигини белгиловчи кўрсаткичлар ва уларни аниқлаш усуллари.

3-вариант

1. Ширкатлар, Фермер ва Дехқон хўжаликларининг ташкилий иқтисодий асослари, фарқлари ва аҳамияти.
2. Агросаноат мажмуасининг ижтимоий инфратузилмаси, моҳияти, таркиби ва аҳамияти.
3. Фан техника тараққиёти ва интенсивлаштириш. Интенсивлаштиришни даражасини ва самарадорлигини аниқлаш усуллари.

4.2. Қизиқарли ўйинлар

1. Ер фондининг майдонларининг ўз сифатига кўра бир категориядан иккинчисига ўтиши нима деб аталади

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

2. Маҳсулот ва хизматлар учун сарфланган харажатларни маълум гуҳларга бўлиб ҳисоблаш нима деб аталади

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

3. қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни ташкил этиш асосан оила аъзоларининг меҳнатига асосланган, бозорда сотиш учун маҳсулот ишлаб чиқарадиган тадбиркорлик фаолияти нима деб аталади

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

5. Мустақил таълим мазмуни ва мавзуси

Мустақил таълим талабалар учун мажбурий Ўзбекистонқув машғулот бўлиб, режали тавсивга эга. Мустақил таълим мавзулари маъруза ва амалий машғулотлар мавзуларидан олиб берилади. Мустақил таълим талабаларнинг ушбу фан бўйича билимларини кенгайтиришга, чуқурроқ тушунишга, ушбу масалага оид давлат сиёсатини теранроқ ўзлаштиришга ёрдам беради.

Фан бўйича ва унга яқин мавзулар юзасидан халқаро Интернет тармоғидан фойдаланиб, БМТ тининг қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат ташкилоти маълумотларини ўрганиш, Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасини ривожлантириш учун кўплаб ечимларни беради. Бу маълумотлар талабалар билимларни янги сифат даражасига кўтаради ва уларнинг рақобатбардошлигини таъминлайди.

"Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фанидан мустақил таълим бўйича қуйидаги мавзулар тавсия этилади:

1. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси таркибини такомиллаштириш масалалари.
2. Ўзбекистон Республикаси аграр иқтисодий сиёсати ва уни такомиллаштириш йўналишлари.
3. Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигининг ташқи иқтисодий фаолияти ва унинг экспорт салоҳиятини ошириш.
4. Агросаноат мажмуасида инвестиция ва ундан фойдаланишни яхшилаш масалалари.
5. қишлоқ хўжалигида солиқ тизими ва уни такомиллаштириш йўналишлари.
6. Агросаноат мажмуаси корхоналарида менеджментни ривожлантириш.
7. Агросаноат мажмуаси корхоналарида хусусийлаштириш ва мулкни давлат тасарруфидан чиқариш масалалари.
8. Агросаноат мажмуаси корхоналарида ишчи ходимларнинг моддий манфаатдорлигини таъминлаш масалалари.
9. Агросаноат мажмуасида рақобат муҳитини яратиш.
10. Агросаноат мажмуаси молия-кредит тизими ва уни такомиллаштириш масалалари.
11. Агросаноат мажмуасининг иқтисодий механизмларини ривожлантириш масалалари.
12. Агросаноат мажмуаси тармоқларининг ишлаб чиқариш потенциалидан фойдаланишни яхшилаш фойдаланишни яхшилаш масалалари.
13. Агросаноат мажмуаси маҳсулотларига нархларнинг шаклланиши.
14. Агросаноат мажмуаси маркетинг хизматини ривожлантириш масалалари.
15. Агросаноат мажмуаси ва экология.

6. ФАН БЎЙИЧА ОРАЛИҚ НАЗОРАТ ЎТКАЗИШ УЧУН ТЕСТЛАР САВОЛЛАРИ

1. Агросаноат интеграцияси тушунчаси

- А). қишлоқ хўжалигида саноатнинг ривожланиши.
- Б). Саноат билан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг бир бутун тизимга айланиши.
- В). қишлоқ хўжалиги ва саноат ишлаб чиқаришининг ягона бир бошқарув қўлига ўтиши.
- Г). Юқоридагиларнинг барчаси.
- Д). Тўғри жавоб йўқ.

2. Агросаноат мажмуаси тушунчаси

А). Бир мақсад йўлида хизмат қиладиган қишлоқ хўжалиги ва саноат тармоқларининг йиғиндиси.

Б). қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи, қайта ишловчи ва сотиш билан шуғилланувчи тармоқлар йиғиндиси.

В). қишлоқ хўжалиги хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчи, тайёрловчи, қайта ишловчи, уларни истеъмолчиларга етказиб берувчи ҳамда ушбу тармоқларга хизмат кўрсатувчи, улар учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи, технологик жиҳатдан бир-бирини тўлдирувчи, бир мақсад учун хизмат қилувчи тармоқ ва хизматлар йиғиндиси.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

3. "Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фанининг предмети.

А). қишлоқ хўжалигининг иқтисодий муаммоларини ўрганади.

Б). қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ саноатнинг иқтисодий муаммоларини ўрганади.

В). қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва сотиш билан боғлиқ муаммоларни ўрганади.

Г). Объектив иқтисодий қонунларнинг агросаноат мажмуасида амал қилишининг ўзига хос хусусиятларини ўрганади.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

4. Фаннинг предметини ўрганиш усуллари

А). Монографик ва иқтисодий таҳлил..

Б). Математик, статистик, диалектик ривожланиш усуллари.

В). Тажриба, индукция ва дедукция.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

5. Агросаноат мажмуасининг таркиби

А). Агросаноат мажмуаси турли тармоқларни ва хизматларни ўз ичига олган 6 та соҳадан иборат.

Б). Агросаноат мажмуаси турли тармоқлар ва хизматларни ўз ичига олган 4 та соҳадан иборат.

В). қишлоқ хўжалиги, саноат, хизмат кўрсатувчи тармоқлар йиғинидан иборат.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

6. Агросаноат мажмуасини ривожлантиришнинг асаосий мақсадли муаммолари.

А). Агросаноат мажмуаси маҳсулотларни ишлаб чиқаришни кўпайтириш ва уларнинг ассортиментини яхшилаш.

Б). Меҳнат унумдорлигини юксалтириш, маҳсулот сифатини яхшилаш.

В). Агросаноат мажмуаси маҳсулотлари таннархини пасайтириш, мажмуага кирувчи тармоқларни мутаносиб ривожланишини таъминлаш.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

7. Агросаноат мажмуасининг биринчи соҳасининг таркиби

А). Агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқириш воситалари ишлаб чиқарувчи тармоқлар.

Б). қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи саноат тармоқлари.

В). қишлоқ хўжалигига машина, трактор, комбайн ва минерал Ўзбекистонғитлар ишлаб чиқарувчи тармоқлар.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

8. Агросаноат мажмуасининг иккинчи соҳаси

А). Саноат тармоқ ва корхоналари.

Б). қишлоқ хўжалиги.

В).Хизмат кўрсатувчи инфратузилма.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

9. Агросаноат мажмуасининг учинчи соҳаси

А). қишлоқ хўжалиги.

Б). қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи, истеъмолчиларга етказиб берувчи тармоқлар.

В). қишлоқ хўжалиги ва саноат ишлаб чиқаришининг ягона бир бошқарув кўлига ўтиши.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

10. Агросаноат мажмуасининг тўртинчи соҳаси

А). қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ саноат ва хизмат кўрсатиш корхоналари.

Б). Саноат билан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг бир бутун тизимга айланиши.

В). Агросаноат мажмуаси тармоқларининг бир меёрида ишлашлари учун хизмат кўрсатувчи тармоқ ва корхоналар.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

11. Аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талаби қандай аниқланади?

А). Аҳоли сонини озиқ-овқатни жон бошига истеъмол қилиш медицина нормасига кўпайтириш йўли билан.

Б). Аҳоли сонини озиқ-овқатни жон бошига истеъмол қилиш медицина нормасига кўпайтириш ва унга аҳоли даромадларини ҳисобга олган ҳолда ўзгартиришлар киритиш йўли билан.

В). Ялпи ҳосилни аҳоли жон бошига бўлиш йўли билан.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

12. Қишлоқ хўжалигининг ўзига хос хусусиятлари

А). Ишлаб чиқаришда биологик қонунларнинг амал қилиш.

Б). Асосан озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаради.

В). қишлоқ хўжалигида ернинг асосий ишлаб чиқариш воситаси эканлиги, иш даври билан ишлабчи чиқариш даврининг мос келмаслиги, ишлаб чиқаришнинг даврийлиги.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

13. Қишлоқ хўжалигининг ишлаб чиқариш ресурслари

А). Ер фонди.

Б). Ер фонди ва меҳнат ресурслари.

В). Ер фондининг фонди, меҳнат ресурслари, ишлаб чиқариш фондлари ва модий ресурслар.

Г). Тадбиркорлар.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

14. Қишлоқ хўжалигида ернинг ишлаб чиқариш воситаси сифатида ўзига хос хусусиятлари

А). Чекланган, унумдорлиги турлча, қийматга эга эмас.

Б). Ер фондининг табиат маҳсули.

В). Бошқа ишлаб чиқариш воситалари эга бўлмаган хусусиятларга эга.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

15. Қишлоқ хўжалигининг мамлакат иқтисодиётида тутган ўрни нималар билан ифодаланади?

А). Ялпи ички маҳсулотдаги, асосий активлари, меҳнат ресурсларидаги ва валюта тушумидаги салмоғи билан.

Б). Аҳолининг қанча қисми қишлоқ жойларда яшаши билан.

В). Мамлакат аҳолиси учун озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқарилиши ва ижтимоий масалаларни ҳал этиши билан.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

16. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг асосий шакллари

- А). Ширкатлар.
- Б). Ширкат, фермер ва деҳқон хўжаликлари.
- В). Ширкат, фермер, деҳқон хўжаликлари, чорвачилик фермалари, илмий-тажриба участкалари, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларни дастлабки қайта ишловчи кичик цехлар.
- Г). Ширкат, фермер, деҳқон, балиқчилик ва пиллачилик хўжаликлари.
- Д). Тўғри жавоб йўқ.

17. Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурслари

- А). 16 - 60 ёшгача бўлган эркаклар ва 16 - 55 ёшгача бўлган аёллар.
- Б). қишлоқ жойларда яшайдиган аҳоли.
- В). қишлоқ жойларда яшайдиган, меҳнат қилиш қобилиятига эга бўлган аҳоли.
- Г). Юқоридагиларнинг барчаси.
- Д). Тўғри жавоб йўқ.

18. Ижобий Ер фондининг трансформацияси

- А). Янги ерларни ўзлаштириш.
- Б). Таркиби ёмон, қишлоқ хўжалиги учун ишлаб чиқариши учун унумли бўлмаган ерларнинг яхши, унумдор ерларга айланиши.
- В). Унумдорлиги паст ерларнинг қишлоқ хўжалиги оборотидан чиқиб кетиб, қишлоқ хўжалигида яхши ерларнинг қолиши.
- Г). Юқоридагиларнинг барчаси.
- Д). Тўғри жавоб йўқ.

19. Қайси ҳолларда асосий фондларнинг маънавий эскириши юз беради?

- А). Ишлаб турган фондга нисбатан арзон, сифатли ва унумлиси ишлаб чиқарилганда юз беради.
- Б). Эскисига нисбатан яхши, янгиси замонвий дизайнда чиқарилганда.
- В). қорхона ўз ишлаб чиқариш фаолиятини ўзгартириши натижасида мавжуд асосий воситалар кераксиз бўлиб қолганда.
- Г). Юқоридагиларнинг барчаси.
- Д). Тўғри жавоб йўқ.

20. Агросаноат мажмуаси инфратузилмасининг ресурслари

- А). Ер фонди.
- Б). Ер фонди ва меҳнат ресурслари.

В). Ер фондининг фонди, меҳнат ресурслари, ишлаб чиқариш фондлари ва модий ресурслар.

Г). Тадбиркорлар.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

21. Қишлоқ хўжалигини интенсивлаштириш

А). Қишлоқ хўжалигида маҳсулот ишлаб чиқаришни йилдан йилга кўпайтириш.

Б). Саноат билан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг бир бутун тизимга айланиши.

В). Бир бирлик сарфланаётган ресурс ҳисобига ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларни кўпайтириш.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

22. Ердан фойдаланиш самарадорлигини кўрсаткичлари

А). Ер фондининг бирлигидан олинган ялпи маҳсулот, фойда ва ҳосил.

Б). Экин мойдонлари таркиби.

В). Ҳосилдорлик ва ер бирлигига тўғри келадиган асосий фондлар қиймати.

Г). Энергетик кувватлар билан таъминланганлик даражаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

23. Маҳсулот таннархи

А). Маҳмулот ишлаб чиқариш ва сотиш билан боғлиқ харажатларнинг пулдаги ифодаси.

Б). Маҳсулот бирлигини ишлаб чиқариш ва сотиш билан боғлиқ харажатларнинг пулдаги ифодаси.

В). Маҳмулот ишлаб чиқариш билан боғлиқ харажатларнинг пулдаги ифодаси.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

24. Асосий фондларни баҳолаш турлари

А). Бошланғич ва қолдиқ баҳолаш.

Б). Дасталки, тиклаш ва қолдиқ баҳолаш.

В). Бозор баҳосида, баланс ва тиклаш баҳоси.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

25. Маҳмулот баҳоси

А). Талаб ва таклиф асосида маҳсулот бирлигига вужудга келган нарх.

Б). Юқори ташкилотлар, давлат томонидан ўрнатиладиган нарх.

В). Товарга кетган харажатларнинг пулдаги ифодаси.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

26. Меҳнат унумдорлиги нима?

А). Маҳсулот бирлигини ишлаб чиқариш учун сарфланган вақт.

Б). Меҳнатнинг маълум вақт бирлиги ичида маҳсулот ярата олиш қобилияти.

В). Маълум вақт бирлиги ичида сарфланаётган меҳнатнинг натижавийлиги, самарадорлиги.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

27. Фонд сиғими нима?

А). Ялпи маҳсулотни асосий фондларга нисбати.

Б). Фойданинг фондларга нисбати.

В). Асосий фондлар қийматининг ялпи маҳсулотга бўлган нисбати.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

28. Меҳнат унумдорлигини аниқловчи кўрсаткичлар

А). Ялпи маҳсулотнинг кишлоқ хўжалигида ишлаган ишчи ходимларга нисбати.

Б). Ялпи маҳсулотни уни ишлаб чиқаришга сарфланган вақтга нисбати.

В). Ялпи маҳсулотни ишчи ходимларнинг ўртача йиллик сонига ва улар ишлаган киши соатларига ҳамда киши соатларининг ялпи маҳсулотга нисбати.

Г). Меҳнат ресурсларининг ишлаган киши соатлари.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

29. Фонд қайтими нима?

А). Ялпи маҳсулотни асосий фондлар қийматига нисбати.

Б). Асосий фондлар қийматининг ялпи маҳсулотга нисбати.

В). Асосий фондларнинг эскириши.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

30. Ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш самарадорлиги нима?

А). Бир га ерга, бир бош чорва молига сарфланган харажатлар миқдори.

Б). Ер бирлигидан, бир бош чорва молидан олинган маҳсулот миқдори.

В). Аҳолининг турмуш даражасининг ортиши.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

31. Асосий фондлар

А). Ишлаб чиқариш циклида бир марта қатнашадиган фондлар.

Б). Бир неча ишлаб чиқариш циклида қатнашиб, ўз қийматини тайёр маҳсулот, хизмат қийматига бўлиб-бўлиб ўтказидиган ва ўз физик шаклини деярли ўзгартирмайдиган фондлар.

В). Ўз физик шаклини деярли ўзгартирадиган фондлар.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

32. Айланма маблағлар

А). Ер фонди.

Б). Хом ашёлар.

В). Айланма фондлар ва маҳсулотни сотишдан келаётган ҳамда банкдаги ҳисоб рақамлардаги маблағлар.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

33. Айланма фондлар

А). Ишлаб чиқариш циклида бир неча марта қатнашадиган фондлар.

Б). Бир ишлаб чиқариш циклида қатнашиб, ўз қийматини тайёр маҳсулот, хизмат қийматига тўлиқ ўтказидиган ва ўз физик шаклини деярли сақлаб қолмайдиган фондлар.

В). Ўз физик шаклини деярли ўзгартирмайдиган фондлар.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

34. Агросаноат мажмуаси маҳсулотлари нархларини функциялари

А). Тақсимлаш.

Б). Рағбатлантириш.

В). Ҳисобга олиш.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

35. Агротурмаркетинг

А). Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларни сотиш.

Б). Айрибошлаш асосида истеъмолчиларнинг талабларини режалаштириш, ташкил этиш ва бошқариш мақсадли йўналтирилган ҳолда таъминлаб бориш фаолият туридир.

В). Қишлоқ хўжалиги ва саноат ишлаб чиқаришининг ягона бир бошқарув кўлига ўтиши.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

36. Агросаноат мажмуаси нима?

А). Бир мақсад йўлида хизмат қиладиган қишлоқ хўжалиги ва саноат тармоқларининг йиғиндиси.

Б). Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи, қайта ишловчи ва сотиш билан шуғилланувчи тармоқлар йиғиндиси.

В). Қишлоқ хўжалиги хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчи, тайёрловчи, қайта ишловчи, уларни истеъмолчиларга етказиб берувчи ҳамда ушбу тармоқларга хизмат кўрсатувчи, улар учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи, технологик жиҳатдан бир-бирини тўлдирувчи, бир мақсад учун хизмат қилувчи тармоқ ва хизматлар йиғиндиси.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

37. Фанининг предмети

А). Қишлоқ хўжалигининг иқтисодий муаммоларини ўрганади.

Б). Қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ саноатнинг иқтисодий муаммоларини ўрганади.

В). Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва сотиш билан боғлиқ муаммоларни ўрганади.

Г). Обьектив иқтисодий қонунларнинг агросаноат мажмуасида амал қилишининг ўзига хос хусусиятларини ўрганади.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

38. Агросаноат мажмуасининг таркиби

А). Агросаноат мажмуаси турли тармоқларни ва хизматларни ўз ичига олган 5 та соҳадан иборат.

Б). Агросаноат мажмуаси турли тармоқлар ва хизматларни ўз ичига олган 4 та соҳадан иборат.

В). қишлоқ хўжалиги, саноат, хизмат кўрсатувчи тармоқлар йиғиндисидан иборат.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

39. Агросаноат мажмуасини ривожлантириш йўналишлари.

А). Агросаноат мажмуаси маҳсулотларни ишлаб чиқаришни кўпайтириш ва уларнинг ассортиментини яхшилаш.

Б). Меҳнат унумдорлигини юксалтириш, маҳсулот сифатини яхшилаш.

В). Агросаноат мажмуаси маҳсулотлари таннархини пасайтириш, мажмуага кирувчи тармоқларни мутаносиб ривожланишини таъминлаш.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

40. Агросаноат мажмуасининг биринчи соҳасининг таркиби

А). Саноатнинг қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ тармоқлари.

Б). Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи саноат тармоқлари.

В). Қишлоқ хўжалигига машина, трактор, комбайн ва минерал ўғитлар ишлаб чиқарувчи тармоқлар.

Г). Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи саноат тармоқлари.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

41. Агросаноат мажмуасининг иккинчи соҳаси

А). Саноат тармоғининг корхоналари.

Б). Қишлоқ хўжалиги ва унинг маҳсулотларини сотувчи тармоқлар.

В). Хизмат кўрсатувчи инфратузилма ва қишлоқ хўжалиги.

Г). Қишлоқ хўжалиги.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

42. Агросаноат мажмуасининг учинчи соҳаси

А). Қишлоқ хўжалиги ва савдо ташкилотлари.

Б). Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи, истеъмолчиларга етказиб берувчи тармоқлар.

В). Қишлоқ хўжалиги ва саноат ишлаб чиқаришининг ягона бир бошқарув кўлига ўтиши.

Г). Товар биржалари.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

43. Агросаноат мажмуасининг тўртинчи соҳаси

А). Қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ саноат ва хизмат кўрсатиш корхоналари.

Б). Саноат билан қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг бир бутун тизимга айланиши.

В). Агросаноат мажмуаси тармоқларининг бир меёрида ишлашлари учун хизмат кўрсатувчи тармоқ ва корхоналар.

- Г). Машина трактор парклари.
- Д). Тўғри жавоб йўқ.

44. Аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талаби қандай аниқланади?

- А). Аҳоли сонини озиқ-овқатни жон бошига истеъмол қилиш медицина нормасига кўпайтириш йўли билан.
- Б). Аҳоли сонини озиқ-овқатни жон бошига истеъмол қилиш медицина нормасига кўпайтириш ва унга аҳоли даромадларини ҳисобга олган ҳолда ўзгартиришлар киритиш йўли билан.
- В). Ялпи ҳосилни аҳоли жон бошига бўлиш йўли билан.
- Г). Импорт қилинган маҳсулотларни аҳоли сонига бўлиш йўли билан.
- Д). Тўғри жавоб йўқ.

45. қишлоқ хўжалигининг ўзига хос хусусиятлари

- А). Ишлаб чиқаришда биологик қонунларнинг амал қилиш.
- Б). Асосан озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаради.
- В). Қишлоқ хўжалигида ернинг асосий ишлаб чиқариш воситаси эканлиги, иш даври билан ишлабчи чиқариш даврининг мос келмаслиги, ишлаб чиқаришнинг даврийлиги.
- Г). Юқоридагиларнинг барчаси.
- Д). Тўғри жавоб йўқ.

46. Қишлоқ хўжалигининг ишлаб чиқариш ресурслари

- А). Ер фонди.
- Б). Ер фонди ва меҳнат ресурслари.
- В). Ер фондининг фонди, меҳнат ресурслари, ишлаб чиқариш фондлари ва модий ресурслар.
- Г). Тадбиркорлар.
- Д). Тўғри жавоб йўқ.

47. Қишлоқ хўжалигида ернинг ишлаб чиқариш воситаси сифатида ўзига хос хусусиятлари

- А). Чекланган, унумдорлиги турлча, қийматга эга эмас.
- Б). Ер фондининг табиат маҳсули.
- В). Бошқа ишлаб чиқариш воситалари эга бўлмаган хусусиятларга эга.
- Г). Юқоридагиларнинг барчаси.
- Д). Тўғри жавоб йўқ.

48. Қишлоқ хўжалигининг мамлакат иқтисодиётида тутган ўрни нималар билан ифодаланади?

А). Ялпи ички маҳсулотдаги, асосий активлари, меҳнат ресурсларидаги ва валюта тушумидаги салмоғи билан.

Б). Аҳолининг қанча қисми қишлоқ жойларда яшаши билан.

В). Мамлакат аҳолиси учун озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқарилиши ва ижтимоий масалаларни ҳал этиши билан.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

49. Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг асосий шакллари

А). Ширкатлар.

Б). Ширкат, фермер ва деҳқон хўжаликлари.

В). Ширкат, фермер, деҳқон хўжаликлари, чорвачилик фермалари, илмий-тажриба участкалари, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларни дастлабки қайта ишловчи кичик цехлар.

Г). Ширкат, фермер, деҳқон, балиқчилик ва пиллачилик хўжаликлари.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

50. Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурслари

А). 16 - 60 ёшгача бўлган эркаклар ва 16 - 55 ёшгача бўлган аёллар.

Б). Қишлоқ жойларда яшайдиган аҳоли.

В). Қишлоқ жойларда яшайдиган, меҳнат қилиш қобилиятига эга бўлган аҳоли.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

51. Ижобий ер фондининг трансформацияси

А). Янги ерларни ўзлаштириш.

Б). Таркиби ёмон, қишлоқ хўжалиги учун ишлаб чиқариши учун унумли бўлмаган ерларнинг яхши, унумдор ерларга айланиши.

В). Унумдорлиги паст ерларнинг қишлоқ хўжалиги оборотидан чиқиб кетиб, қишлоқ хўжалигида яхши ерларнинг қолиши.

Г). Юқоридагиларнинг барчаси.

Д). Тўғри жавоб йўқ.

7. Фан бўйича талабаларни яқуний назоратга тайёрланишлари учун намунавий саволлари

1. "Агросаноат мажмуаси иктисодиёти" фанининг предмети ва вазифалари.
2. "Агросаноат мажмуаси иктисодиёти" фанининг предмети ўрганиш усуллари.

3. Агросаноат мажмуасининг асосий мақсадли муааммолари.
4. Иқтисодий фанлар тизимида "Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти" фаниниг ўрни.
5. Агросаноат мажмуасининг моҳияти ва таркиби.
6. Агросаноат интеграцияси.
7. Агросаноат мажмуасининг мамлакат иқтисодиётидаги ўрни ва роли.
8. Агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи тармоқлар унинг биринчи соҳасидир.
9. Агросаноат мажмуасининг биринчи соҳасининг таркиби, муаммолари ва уларни ечиш йўналишлари.
10. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳа - агросаноат мажмуасининг учинчи соҳасидир.
11. Агросаноат мажмуасининг учинчи соҳаси тармоқларининг ҳозирги ҳолати.
12. Агросаноат мажмуасининг учинчи соҳаси тармоқларини ривожлантириш йўналишлари.
13. Агросаноат мажмуасини ишлаб чиқариш инфратузилмасининг моҳияти ва аҳамияти.
14. Агросаноат мажмуасининг ишлаб чиқариш инфратузилмасининг таркиби.
15. Агросаноат мажмуасининг ишлаб чиқариш инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари.
16. Агросаноат мажмуасини ижтимоий инфратузилмасининг моҳияти ва аҳамияти.
17. Агросаноат мажмуасини ижтимоий инфратузилмасининг таркиби.
18. Агросаноат мажмуасининг ижтимоий инфратузилмасини ривожлантириш йўналишлари.
19. Қишлоқ хўжалиги - агросаноат мажмуасининг иккинчи соҳасидир.
20. Қишлоқ хўжалигининг тармоқ сифатида ўзига хос хусусиятлари.
21. Мамлакат иқтисодиётида қишлоқ хўжалигининг тутган ўрни, аҳамияти ва роли.
22. Мамлакат қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни ташкил этиш шакллари.
23. Қишлоқ хўжалигида ислохотларни янада чуқурлаштириш.
24. Ер қишлоқ хўжалигида асосий ишлаб чиқариш воситаси сифатида.
25. Ўзбекистон Республикаси ер фонди ва унинг таркиби.
26. Ердан фойдаланиш самарадорлигини аниқловчи кўрсаткичлар.
27. Ердан фойдаланиш яхшилаш йўналишлари.
28. Асосий фондлар ва қишлоқ хўжалигида улардан фойдаланиш.
29. Асосий фондлардан фойдаланиш самарадорлигини аниқловчи кўрсаткичлар.
30. Асосий фондларнинг эскириши.

31. Асосий фондлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш йўллари.
32. Қишлоқ хўжалигининг айланма маблағлари.
33. Айланма маблағлардан фойдаланиш самарадорлигини аниқловчи кўрсаткичлар.
34. Қишлоқ хўжалигида айланма маблағлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш йўллари.
35. Қишлоқ хўжалигини интенсивлаштиришнинг моҳияти.
36. Қишлоқ хўжалигини интенсивлаштиришнинг асосий йўналишлари.
37. Қишлоқ хўжалигини интенсивлаштиришнинг кўрсаткичлари.
38. Фан техника тараққиёти ва илмий техника революцияси.
39. Қишлоқ хўжалигида илмий техника тараққиётининг асосий йўналишлари.
40. Қишлоқ хўжалигида ихтисослаштириш ва жойлаштириш.
41. Қишлоқ хўжалигининг иқтисодий самарадорлиги.
42. Қишлоқ хўжалиги иқтисодий самарадорлини аниқловчи кўрсаткичлар.
43. Қишлоқ хўжалигининг меҳнат ресурслари.
44. Қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлиги.
45. Қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлигини ҳисоблаш усуллари.
46. Қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари.
47. Қишлоқ хўжалиги меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш йўллари.
48. Европа ҳамжамияти давлатларининг ягона аграр сиёсати.
49. Европа ҳамжамияти давлатларида маҳсулот ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш механизми.
50. Агроткетинг моҳияти ва самарадорлиги.

9. Информацион услубий таъминот

Асосий адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 32б.
2. Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси. - Т.: «Адолат», 1998. - 67б.
3. Ўзбекистон Республикасининг «қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) тўғрисида»ги қонуни. - Т.: «Адолат», 1998. - 20б.
4. Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни. - Т.: «Адолат», 1998. - 19б.
5. Ўзбекистон Республикасининг «Деҳқон хўжалиги тўғрисида»ги қонуни. - Т.: «Адолат», 1998. - 16б.
6. Ўзбекистон Республикасининг «Давлат Ер фондининг кадастри тўғрисида»ги қонуни. - Т.: «Адолат», 1998. - 13б.

7. Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришга оид қонун, ҳукумат қарорлари ва меъёрий ҳужжатлар тўплами. – Т.: «Ўзбекистонқитувчи», 1998. - 231 б.
8. “Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодий янада экинлаштириш соҳасидаги устивор йўналишлар амалга оширилишини жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. “Халқ сўзи” газетаси, 15 июн 2005 йил.
9. “Тадбиркорик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. “Халқ сўзи” газетаси, 16 июн 2005 йил.
10. “Тадбиркорлик субъектлари томонидан тақдим этиладиган ҳисобот тизимини такомиллаштириш ва уни ноқонуний талаб этганлик учун жавобгарликни кучайтиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. “Халқ сўзи” газетаси, 15 июн 2005 йил.
11. “Микрофирмалар ва кичик корхоналани ривожлантиришни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. “Халқ сўзи” газетаси, 20 июн 2005 йил.
12. Каримов И.А., Қишлоқ хўжалиги тараққиёти. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. - 27 б.
13. Каримов И.А., Асосий мақсад - иқтисодий юксалишга эришишдир. - Т.: «Ўзбекистон», 1998. - 27 б.
14. Каримов И.А., Ўзбекистон буюк келажак сари. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 686 б.
15. Каримов И.А., Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. - Т.: «Ўзбекистон», 1999. - 410 б.
16. Каримов И.А., Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаётшунчаси пировард мақсадимиз. - Т.: «Ўзбекистон», 2000. - 528 б.
17. Каримов И.А., Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. - Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 432 б.
18. Коваленко Н.Я., Экономика сельского хозяйства: Курс лекций. -М.: Тандем, 1999. - 458 с.
19. Серова Е.В., Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. -М.: ГУ ВШЭ, 1999. - 480с.
20. Личко К.П., Прогнозирование и планирование агропромышленного комплекса: Учебник. М.: Гардарики, 1999. - 264с.
21. Материально - техническое обеспечение агропромышленного комплекса/ Под ред. В.Я.Лимарева. М.:Известия, 2002.

22. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики. Колл. Авт.: Р.А.Алимов, А.К.Бедринцев, А.Ф.Расулов и др. Под ред. А.Х.Хикматова. -Т.: «Ўзбекистон», 2001. - 352с.
23. Экономика села. Под ред. С.В.Киселева. М., 2004.
24. Cramer, Gail L. Agricultural economics and agribusintss / Gail L. Cramtr, Clarence W. Jenstn? Djuglas D.Sjuthgate, Jr. - 8th ed/ Printed in United States of America, 2001 - 519p.
25. Маркетинг в АПК: Учебник. Под ред. Г.П.Абрамовой _ М.: Колос, 1997 - 342 с.
26. Ципкин Ю.А., Люкшинов А.Н., Эриашвили Н.Д. Агроткетинг и консалтинг: Учеб. Пособие для вузов. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 200. - 637 с.
27. Харит Д.М., Кузьмина В.И и др. Как стат фермером. - Санкт-Петербург: 1992. -846 с.
28. Лишанский М.Л., Маслова И.Б. Краткосрочное кредитование сельскохозяйственнўх предприятий: Учеб. Пособие для вузов. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. -287 с.
29. Қаюмов Ф. Қ. Эффективность АПК в условиях перехода к рынку: Общие и региональные проблемы. – М.: ИПО «Полигран», 1992.
30. Серова Е. В. Аграрная экономика: Учебник для студентов экономических вузов, факультетов и специальностей. – М.: ГУ ВШЭ, 1999.
31. Узбекистан: десять лет по пути формирования рыночной экономики Колл. Авт.: Р. А. Алимов, А. К. Бедринцев, А. Ф. Расулов и др.// Под ред. А.Х. Хикматова. – Т.: Ўзбекистон, 2001.- 352 б.
32. Хакимов Р., Отакулов М., Юсупов Э., Юсупов М.С. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. – (Ўқув кўлланма) Т., ТДИУ, 2004.-160 б.
33. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Беркинов Б.Б., Хакимов Р., Юсупов М.С., Орипов М.А., Ўроқов Н.И. - Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди – (Ўқув кўлланма) –Т.: ТДИУ, 2004. – 176 б.
34. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Турсунхўжаев Т.Л., Тўрахўжаев Т.И., Ҳакимов Р.Х., Ўроқов Н.И, Арипов И.М. -Жаҳон қишлоқ хўжалиги. – (Ўқув кўлланма) – Т.: ТДИУ, 2004. – 128 б.
35. Абдуғаниев А., Абдуғаниев А.А. – Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти – (дарслик). – Т.: ТДИУ, 2004. – 304 б.
36. Экономика отраслей АПК / И.А.Минаков, Н.И.Куликов, О.В.Соколов и др.; Под ред. И.А.Минакова. – М.: КолосС, 2004. – 464с.- (Учебники и учеб. пособия для студентов высш. учун. заведений).
37. Республика Узбекистан: Энциклопедический справочник. Н . Тухлиев, А. Кременцова. Т., Гос. Науч. Изд-во «Ўзбекистон миллий энциклопедия», 2001.
38. Раскин И.И, Раскин Л. И. АПК: производство и первичная переработка хлопка. –Т.: Мехнат, 1986

39. Папов Н. А. экономика сельского хозяйства: учебник. М.: Дело и Сервис, 2000.
40. Рябушкин Т. В., Дадашев А. З. Трудовые ресурсы и эффективность производства. – М.: Знание, 1981.

Кўшимча адабиётлар

1. Республика Узбекистан: Энциклопедический справочник. Авт. Сост.: Н. Тухлиев, А. Кременцова. - Т.: Гос. Науч. Изд-во «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2001. - 448 с.
2. Узбекистан за годы независимости. Экономический обзор за 1991-1996 гг. - Т.: Ўзбекистон, 1996. - 107 с.
3. Узбекистан - деловой партнер (потенциал преобразований, инвестиционный климат). - Т.: Ўзбекистон, 1996. - 175 с.
4. Иватов И., Развитие дехканского рынка в Узбекистане. - Т.: Фан, 1994. - 111 с.
5. Касл Э., Бекер М., Нелсон А., Эффективное фермерское хозяйство. - М.: Агропромиздат, 1991. - 496 с.
6. Фролов В. И., Экономический механизм межхозяйственных связей в АПК. - М.: Агропромиздат, 1989. - 144 с.
7. Ўзбекистонда кичик ва ўрта тадбиркорликни қўллаб-қуватлаш. - Т.: «Босқон», 1998. - 92 б.
8. Микроиқтисодиёт : Олий Ўзбекистон ўқув юртлари учун дарслик. С. С. Луломов, Р. Х. Алимов, Б. Т. Салимов ва бошқалар. Т.: «Шарк», 2001. - 320 б.

Интернет сайдлари

1. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве. Учебник. 2004, <http://textbook.ru/catalogue/book/33320.html>
2. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве, Академия, 2003, <http://rbip.bookchamber.ru/description7897.htm>
3. Н.А. Попов «Основы рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства», М: Тандем /ЭКМОС, 2002, <http://family.taukita.ru/item22219310.html>
4. Н.А.Попов. Экономика отраслей АПК. Курс лекций, 2002, <http://shopper.h1.ru/books.shtml?topic=935&page=1>
5. Н.Я.Коваленко, Экономика сельского хозяйства, М.: «ЮРКНИГА», 2004, <http://web.book.ru/cgi-bin/book.pl?page=4&book=88899>
6. www.bearingpoint.uz

3.3. Информацион техник воситалар

Дарс ўтиш жараёнида компьютерлардан, диапроектор слайдлари, кадаскоп, ҳар хил схемалар, чизмалар ва жадваллардан кенг фойдаланилади.

8.3.1. Интернет сайтлари

1. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве. Учебник. 2004, <http://textbook.ru/catalogue/book/33320.html>
2. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве, Академия, 2003, <http://rbip.bookchamber.ru/description7897.htm>
3. Н.А. Попов «Основы рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства», М: Тандем /ЭКМОС, 2002, <http://family.taukita.ru/item22219310.html>
4. Н.А.Попов. Экономика отраслей АПК. Курс лекций, 2002, <http://shopper.h1.ru/books.shtml?topic=935&page=1>
5. Н.Я.Коваленко, Экономика сельского хозяйства, М.: «ЮРКНИГА», 2004, <http://web.book.ru/cgi-bin/book.pl?page=4&book=88899>
6. Королев Ю.Б. и др., Менеджмент в АПК, 2002 Учебник, <http://psbatishev.narod.ru/library/03762.htm>
7. Экономика и управление в сельском хозяйстве, 2003, <http://www.bookler.ru/bookisbn/5-7695-1158-3.shtml>

Ҳакимов Р., Ёро=ов Н., Арипов И.

**АГРОСАНОАТ МАЖМУАСИ ИҚТИСОДИЁТИ
фанидан
МАЪРУЗАЛАР МАТНИ**

Техник мушаррир – Ё.Сафаров;
Мусащиищ – М./ойибназаров;
Компьютерда сащифаловчи – Б.Ща=бердиев